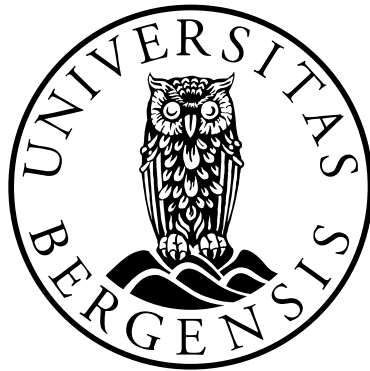

For barna og samfunnet

*Psykologi, barneoppdragelse og sosialpolitikk i Norge, ca.
1900 – 1975*

Bjørnar Mortensen Vik

Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.)
ved Universitetet i Bergen

2014

Fagmiljø

Jeg ble tildelt universitetsstipend for prosjektet høsten 2009, og ansatt ved Det humanistiske fakultetet, Universitetet i Bergen. Mitt arbeidssted har gjennom hele perioden vært Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap.

Prosjektet vært forankret i forskningsgruppen Helse, velferd og vitenskap ved AHKR, og i tillegg vært en del av Prosjekt vitenskapshistorie.

Veileder har vært Professor Astri Andresen ved AHKR. Medveileder har vært Førsteamanuensis Svein Atle Skålevåg ved AHKR.

Forord

Det er veldig mange som i en eller annen forstand har bidratt til å gjøre arbeidet med avhandlingen overkommelig. Først og fremst min veileder Astrid Andresen og biveileder Svein Atle Skålevåg, som har kommet med konstruktive kritiske innspill og bemerkninger gjennom hele prosessen. Jeg ønsker å takke John Stewart ved Glasgow Caledonian University og Mathew Thomson ved University of Warwick for innspill om relevant litteratur for Storbritannia. Rasmus Tore Slaattelid ved Senter for vitenskapsteori ga gode tilbakemeldinger til mitt vitenskapsteoretiske innlegg, og ga samtidig andre generelle innspill til prosjektet.

Så vil jeg takke mine kollegaer: Jonas Lillebø for en rekke kreative samtaler og for godt samarbeid i en rekke artikkelprosjekter. Cecilie Boge har vært en god samtalepartner siden hun selv arbeider med et beslektet tema, og har kommet med både litteratur- og kildetips.

Jeg vil også takke Toril Økland i Bergen Kommune som ga meg adgang til et privat arkiv ved Solheimsviken helsestasjon, og Brynhild Nesbø og Gunvor Møller for telefonintervjuer. Personalet ved Wellcome Library i London for hjelp til å finne fram der, og til alle som deltok på seminar ved Tema Barn i Linköping for gode innspill.

Man trenger også, i hvert fall gjorde jeg det, en del bistand som ikke nødvendigvis går på det rent faglige i løpet av årene som stipendiat. En stor takk går derfor til Hilde Sandvik, Grethe Bruvoll, Arne Mykkeltveit, Randi B. Power, Åshild A. Tetler, Anna Lisa Arefjord og ikke minst Eva Fauske, som har gjort sitt for at jeg føler jeg har mitt på det tørre når det gjelder innkjøp, regnskap og permisjoner. En ydmyk takk går også til de vennlig ansatte ved Universitetsbiblioteket, ikke minst Kari Normo, som har holdt ut med en til tider svært distre bibliotekbruker, og tålmodig minnet meg på gamle innleveringsfrister. Jeg vil også spesielt takke Jørn Wangensten Ruud ved det juridiske fakultetsbiblioteket som hjalp meg å lete fram relevante forskrifter og lover.

Takk til alle deltakerne ved forskningsgruppen Helse, velferd og vitenskap og Bjørnsonseminaristene for innspill og tilbakemeldinger ved en rekke møter og seminarer! Og ikke minst: En stor takk til alle i 2. etasje i Øysteins gt. 3 for utallige faglig stimulerende lunsjsamtaler på fremragende akademisk nivå. En særlig takk til de tre stipendiatene jeg har rukket å dele kontor med underveis: Karine Aasgaard Jansen (takke for fjaset!), Per Kristian Sebak (takke for sjakk«spillingen») og Eyvind Urkedal York (takke for whiskyen!).

En stor takk til alle som deltok på sluttseminaret mitt i mars 2013, særlig Harald Thuen som var ekstern leser, og som hadde en rekke nyttige innspill og bemerkninger til sluttfasen.

Til slutt ønsker jeg å takke familie og venner. Ikke minst dere som var i Mandal sammen med Ingrid og barna i fjor sommer og gjorde det mulig for meg å jobbe to uker sammenhengende: Anne Marie, Nils Petter, Kari, Mikko, Marja, Johannes og Vilja. Tusen takk skal dere ha!

Men den største takken fortjener allikevel dere som fyller hver dag med både glede, innhold og mening! Mine kjæreste. Ingrid, Albert og Sverre Racin.

Innhold

KAPITTEL 1: INNLEDNING	9
AVGRENSNINGER	13
BEGREPSAVKLARINGER OG METODOLOGISK TILNÆRMING	16
<i>Hva er kunnskap?</i>	17
<i>Hva er kunnskapsformidling?</i>	20
<i>Kunnskap og politikk</i>	28
FORSKNINGSSTATUS	33
<i>Barndom som historisk forskningsobjekt</i>	34
<i>Barneoppdragelsehistorie</i>	35
<i>Velferds- og helsehistorie</i>	53
KILDEUTVALG	60
<i>Barneoppdragelseslitteratur som historisk kildemateriale</i>	60
<i>Offentlige dokumenter</i>	64
DISPOSISJON	66
DEL I: PSYKOLOGI OG OPPDRAGELSE	70
KAPITTEL 2: HENSIKTSMESSIG FORMING - EN OPPDRAGELSE PÅ SAMFUNNETS PREMISER.....	71
«PRE-PSYKOLOGISK» OPPDRAGELSESLITTERATUR	72
<i>De korrupperende instinktene</i>	75
<i>Funksjonalisme</i>	76
<i>Vanebegrepet</i>	78
MENTALHYGIENEBEVEGELSEN	80
<i>Funksjonalisme i annen psykologisk oppdragelseslitteratur</i>	83
BEHAVIORISME.....	87
<i>Behaviorisme i norsk oppdragelseslitteratur</i>	89
<i>Nevrotiske voksne og nevrotiske barn</i>	91
<i>En kritisk og distansert behaviorisme</i>	93
KONKLUSJON	96
KAPITTEL 3: «FRI VOKSTER» - BARN SOM NØKKELE TIL DET FRIE SAMFUNN	98
EN SEKSUELT FRIGJØRENDE OPPDRAGELSE	99
<i>Seksualopplysning og karakterutvikling</i>	100
<i>De orale og anale utviklingsfasenes utfordringer</i>	103
PSYKOANALYSEN I NORGE: HINSIDES FREUD	106
FRA FORTRENGT SEKSUALITET TIL GENERELL KONFLIKT MED OMVERDEN	108
<i>En antiautoritær oppdragelse</i>	110
<i>Nevrosen som samlebetegnelse og folkesykdom</i>	111
KONKLUSJON	113
KAPITTEL 4: DET NYE NORMALBARNET - OPPDRAGELSE FOR DEMOKRATIET	114
UTVIKLINGSPSYKOLOGIEN I OPPDRAGELSESLITTERATUREN	116
<i>Det nye normalbarnet</i>	118
FAMILIENS BETYDNING OG FORELDRENES INTUITIVE KUNNSKAP	123
<i>Det naturlige, det folkelige og det demokratiske</i>	127
<i>Problemer for familien</i>	132
KONKLUSJON	134
KAPITTEL 5: MORSBERØVELSE OG TILKNYTNING - ET BIOLOGISK FUNDAMENT FOR MORSGJERNINGEN ...	137
MORSBERØVELSE OG TILKNYTNINGSTEORIENS BAKGRUNN.....	138
<i>Internasjonalt gjennombrudd</i>	139
MORSBERØVELSE PÅ NORSK, 1950- OG 60-TALLET	140

<i>Bowlby i oppdragslitteraturen</i>	142
<i>Burde barn være i daginstitusjoner?</i>	144
KONTROVERS PÅ 70-TALLET.....	148
<i>Det første leveårets psykologi</i>	148
<i>Myten om den gode mor</i>	155
KONKLUSJON	160
DEL II: PSYKOLOGI OG SOSIALPOLITIKK	162
KAPITTEL 6: BARNEVERNLOVEN AV 1953 - «FAMILIEPRINSIPPET» OG PSYKISK HELSEVERN	163
FRA MORALSK-JURIDISK ORDNING TIL HELSEVERN	164
<i>Den psykologiske vending i barnevernet</i>	166
<i>Verdinøytrale barnevernsnemnder</i>	170
FRA BARNEHJEM TIL FOSTERHJEM OG ADOPSJON	172
<i>Forebyggende tiltak i barnets hjemmemiljø</i>	174
<i>Fra barnehjem til fosterhjem</i>	178
<i>Årsakene til inngrep</i>	181
«BARN AV OMSTREIFERE I EGENTLIG FORSTAND»	185
<i>Streben etter stabilitet og arven etter rasehygien</i>	189
KONKLUSJON	193
KAPITTEL 7: FAMILIETILSYN - PSYKOSOSIALT FOREBYGGENDE HELSEARBEID	195
MØDREHYGIENE- OG KONTROLLSTASJONENE.....	196
HELSEØSTERTJENESTEN	198
<i>Helsemisjonærene: Statens forebyggende agenter på innsiden</i>	198
<i>Vaksiner og mentalhygiene</i>	200
HELSESTASJONENE	203
<i>Helsedirektørens visjon</i>	204
<i>Det mentalhygieniske utvalget</i>	208
<i>Utvalgets konklusjoner</i>	210
KONKLUSJON	216
KAPITTEL 8: FAMILIETRYGDENE - NØDHJELP, FAMILIEIDYLL OG LIKESTILLINGSINSTRUMENT	219
MORSIDEOLOGIEN: FRA FYSISK TIL PSYKISK HELSE?	220
<i>Barnetrygden</i>	221
SÆRORDNINGER FOR ENSLIGE FORSØRGERE	226
<i>Lov om forsørgertrygd</i>	227
<i>Lov om forskottering av oppfostringsbidrag</i>	228
<i>Lov om enke og morstrygd</i>	230
FRA MORSTRYGD TIL FORELDREPERMISJON	234
<i>Barnas beste eller likestillingsinstrument?</i>	236
KONKLUSJON	238
KAPITTEL 9: BARNEHAGENE - FOR BARNAS BESTE OG ET LIKESTILLINGSINSTRUMENT	240
FRA BARNEASYL TIL BARNEHAGE	241
MOTIVER FOR BARNEHAGEUTBYGGELSE	245
<i>Barnas behov for et stimulerende hverdagsmiljø</i>	246
<i>Samfunnsøkonomiske og likestillingspolitiske hensyn</i>	248
<i>Interessekonflikter?</i>	250
NÅR VAR BARN MODNE FOR BARNEHAGER?	253
<i>Første leveår: spedbarna</i>	253
<i>Barn mellom ett og tre år: småbarna</i>	257
<i>Barn mellom tre og syv år: førskolebarna</i>	258
<i>Psykologisk kunnskap i utredningen</i>	261
FORSKJELLIGE BEHOV FOR FORSKJELLIGE BARN	265
KONKLUSJON	269
KAPITTEL 10: KONKLUSJON	271

PSYKOLOGI OG OPPDRAGELSE	272
<i>Overlappinger</i>	272
<i>Forskyvninger</i>	274
<i>Tilpasninger</i>	276
PSYKOLOGI OG FAMILIEPOLITIKK	278
<i>De sårbare barna</i>	279
<i>Familie- eller morsvending?</i>	281
KUNNSKAP, FORMIDLING OG POLITIKK	283
KILDER OG LITTERATUR	285
FORKORTELSER I NOTENE	285
UTRYKTE KILDER	285
<i>Bergen byarkiv (BBA)</i>	285
<i>Riksarkivet (RA)</i>	286
<i>Bergen kommune (BK)</i>	286
<i>Wellcome Library for the History and Understanding of Medicine, London (WL)</i>	286
TRYKTE KILDER OG LITTERATUR	287

Kapittel 1

Innledning

Barndommens meningsinnhold forandret og utviklet seg ganske markant i løpet av det forrige århundret. En rekke historikere og samfunnsforskere har framhevet hvordan en psykologisk forståelse av barn og barnas behov vokste fram fra tidlig 1900-tallet av, og hvordan den hurtig ble til den dominerende måten å forstå barn på utover århundret.¹ Som filosofen og psykologen Ole Jacob Madsen skriver, inspirert av blant annet den amerikanske sosiologen Philip Rieff, har dette ført til at psykologifaget, til tross for sine relativt korte historie, «har rukket å etterlate seg et stort avtrykk i den vestlige kultur, som har fått samtidsdiagnoser som *psykologiens tidsalder*, *terapiens triumf*, *det psykologiske samfunn*, *den terapeutiske stat* og *den terapeutiske kultur*.»²

Temaet for denne avhandlingen er motivert av tesen om den psykologiske tidsalder, og hvordan denne var med å forme vår forståelse av barn og barndom. Nærmere bestemt vil det dreie seg om hvordan ulike profesjoner og ekspertgrupper – særlig psykologer og småbarnspedagoger – var med å forme forståelsen av barnas indre liv og utvikling, og deres psykiske behov. Dette skal jeg gjøre fra den tiden barnepsykologien ble introdusert rundt århundreskiftet og fram til den var blitt standart kunnskapsleverandør rundt midten av 1970-tallet. Hvordan var psykologisk

¹ Se bl.a.: Nielsen 1973, Rudberg 1983, Blom 1984, Thuen og Sommerschild 1997, Grant 1998, Rose 1999, Sommer 2003, Stearns 2003, Thomson 2006, Thuen 2008, Vik 2008, Vik 2010.

² Madsen 2010: 15. Madsens referanser for disse samfunnsdiagnosene er henholdsvis: Havemann 1957, Rieff 1966, Gross 1978, Polsky 1991, Noland 1998, Furedi 2004, Imber 2004

kunnskap med å skape en «psykologisert barndom» i Norge i løpet av denne perioden? Dette skal analyseres i to ulike kontekster, som vil utgjøre avhandlingens to hoveddeler:

I første hoveddel skal jeg undersøke hvordan eksperter beskrev barn under skolealder og deres behov, og hvordan de formidlet dette til norske foreldre og andre som hadde med barn å gjøre, både i oppdragelsesbøker, familieoppslagsverk, artikler om barn i tidsskrifter og ukeblader og annen litteratur og medier med råd om hvordan man behandler og oppdrar barn. Hovedspørsmålet er: Hva slags syn på barneoppdragelse formidlet norske psykologer og andre som skrev om barneoppdragelse, og hva slags rolle spilte forskjellige former for psykologisk kunnskap for dette? Hva utgjorde de norske psykologenes «psykologiske kunnskap», og hvordan var den satt sammen? Jeg kommer til å vektlegge variasjoner gjennom perioden, både kronologisk og synkront, og beskrive hvordan forskjellige eksperter og forskjellige psykologiske retninger presenterte ulike visjoner om hvordan barnet var satt sammen, og hvilke behov det hadde. Den psykologiserte barndommen var i utvikling gjennom hele perioden, og en av avhandlingens ambisjoner er å demonstrere hvordan de forskjellige perspektivene fikk vekslende gjennomslag i et politiske og sosiale klima som også endret seg. Kunnskap som i enkelte perioder var med å forme den psykologiserte barndommen ble kanskje mindre relevante og akseptable i andre perioder?

Avhandlingens første del er derfor strukturert etter de psykologiske retningene som dominerte opplysningslitteraturen rettet mot norske foreldre i de forskjellige periodene, uten at det nødvendigvis vil være en streng kronologisk oppdeling mellom dem. Den psykologiserte barndommen, slik den ble formidlet til foreldrene, var en kunnskapsmosaikk, satt sammen av kunnskap fra en rekke psykologiske retninger. Derfor må analysen også gripe et annet nivå ved siden av de psykologiske teoriene. Det er et nivå som minner om det diskursive, slik vi kjenner det fra filosofen Michel Foucault, og handler slik sett om hva som i de forskjellige periodene *er mulig å tenke* eller *er mulig å si* om barna som psykologiske subjekter. *Hvordan barnas*

psykologiske konstitusjon og deres psykiske behov blir formulert vil medføre at spesifikke oppdragelsesproblematikker blir mer vesentlige enn andre i de forskjellige periodene. Det medfører også at foreldrenes oppdragerrolle vil være i endring, og i siste instans at hele begrepet om hva det vil si å være en velfungerende familie avhenger av hvordan det psykologiske barnet blir begrepsfestet. Ikke dermed sagt at kunnskapen om barna som psykologiske subjekter står utenfor det samfunnet den oppstår og virker i, snarere tvert i mot. Spenningen mellom samfunnets behov og barnas behov er tydelig til stede, om enn fluktuerende, gjennom hele perioden. Som historikeren Harry Hendrick har hevdet: «Child-rearing literature is always a significant indicator of certain societal attitudes towards children, irrespective of the degree to which parents follow the guidance.»³

I andre hoveddel vil jeg undersøke hvordan ekspertenes kunnskap om barn, familie og barndom var med å formulere utfordringer og løsninger for etterkrigstidens barne- og familiepolitikk på områdene barnevern (kapittel 6), folkehelse (kapittel 7), økonomiske overføringer (kapittel 8) og barnehager (kapittel 9). Endret politikken seg i tråd med den psykologiske kunnskapen om barn og barndom som var tilgjengelig, og var politikken igjen med på å endre den psykologiske kunnskapen om barna? Eller for å låne historikeren Kristin Asdals begrep: På hvilken måte gikk kunnskap og politikk sammen om å utforme politiske forvaltningsobjekter som barne- og familiepolitikk?⁴ Hvilke politiske problemstillinger og utfordringer ble artikulert gjennom psykologisk kunnskap om barn og familier, og hvordan ble de politiske visjonene om barnas beste preget av kunnskap om det psykologiske barnet? Endret dette seg eventuelt gjennom perioden, og i de ulike familiepolitiske forvaltningsområdene? Dette er spørsmål som vil bli besvart gjennom analyser av lovforarbeider i form av offentlige utredninger, lovforslag og politiske debatter.

³ Hendrick 1997: 31.

⁴ Asdal 2011.

Avhandlingen handler om hvordan barn har blitt forstått og oppfattet i vår «psykologiske tidsalder», men den handler også om hvordan aktører gjorde en konkret innsats for å påvirke foreldre og andre som gjennom sin profesjon håndterte barn – om de nå var barnevernsarbeidere, helsesøstre ved en helsestasjon, eller førskolelærere i en barnehage – til å behandle barna på bestemte måter, og av bestemte grunner. Slik sett er dette en studie av framveksten av nye måter å forstå barn og familier som politiske og sosiale utfordringer, utfordringer som krevde myndighetenes oppmerksomhet og som derfor ble gjenstand for politisk inngripen.

Jeg ønsker å skrive denne historien ved å ta hensyn til hvordan psykologisk kunnskap ble tilpasset konkrete kontekster og hvordan den ble formidlet med forskjellig meningsinnhold i forskjellige sammenhenger. Det er lite fruktbart å diskutere «psykologisk kunnskap om barn» som en enhetlig og koherent størrelse gjennom undersøkelsesperioden. Det var en mangetydig størrelse, med motstridende retninger som presenterte ulike problemstillinger og ulike svar på både egne, foreldres og myndighetenes bekymringer og spørsmål. Psykologisk kunnskap om barn fantes i en rekke ulike varianter, både diakront og synkront.

Hovedvekten i min analyse kommer til å dreie seg om hvordan ulike former for psykologiske kunnskap var med å forme en «psykologisert barndom» – forstått som en diskursiv størrelse – i løpet av perioden jeg undersøker. Dette var ikke en unik norsk barndom. Gjennom å studere begreps- og referansebruken til de ledende norske ekspertene i barnepsykologi, ønsker jeg å demonstrere hvordan det norske psykologiske barnet ble utformet i en internasjonal kunnskapskontekst. Avhandlingen er på denne måten et bidrag til studier av hvordan internasjonal kunnskap blir appropriert, oversatt og tilpasset lokale kontekster.

Samtidig vil unngå å skrive en såkalt ren «påvirkningshistorie»: En historie om hvordan psykologiske teorier og forestillinger ensidig påvirket eller dannet grunnlag for politikktutforming og praksis. Både forskningslitteraturen og kildematerialet – både oppdragelseslitteratur og politiske kildedokumenter – tilsier at forholdet mellom

kunnskap og politikk er langt mer komplisert enn som så. Jeg kommer derfor til å legge vekt på å synliggjøre det kompliserte og gjensidige forholdet mellom kunnskap og politikk, og demonstrere hvordan kunnskap og politikk er innvevd i og påvirker, men også bekrefter og legitimerer hverandre. Med andre ord hvordan beskrive hvordan kunnskap og politiske hensyn gjensidig utformer de politiske forvaltningsobjektene, som Asdal skriver.⁵ Både oppdragelsesbøker og utformingen av barne- og familiepolitikken befinner seg i slike spenningsfelt, der ulike former for kunnskap, mer eller mindre bevisste holdninger og politiske hensyn kontinuerlig flettes sammen.

Avgrensninger

Den første avgrensningen for avhandlingen som helhet er at den kommer til å fokusere på *psykologisk kunnskap* om barn, både når det gjelder formidling av ekspertråd til foreldre og når det gjelder utforming av barne- og familiepolitikk. Tanken og motivasjonen bak dette valget er at de fleste forskere – både norske, britiske og amerikanske – framhever denne perioden som en tid der det «barnepsykologiske» synet på barnet bryter igjennom og blir til den mest utbredte måten å forstå barn på.⁶ Mellomkrigstiden, og særlig perioden etter andre verdenskrig, var kjennetegnet av at det ble stadig vanligere å oppfatte barndommen og barndommens erfaringer som kritiske og avgjørende for hva slags menneske man ville komme til å bli. Derfor måtte man behandle barn på spesielt foreskrevne måter for å hindre psykologisk «skjevutvikling».⁷ Dette var i og for seg ikke noe nytt,

⁵ Ibid.

⁶ Se eks: Rieff 1966, Rudberg 1983, Blom 1984, Cooter 1992, Hendrick 1994, Jönson 1997, Thuen og Sommerschild 1997, Grant 1998, Rose 1999, Mintz 2004, Ludvigsen 2008, Thuen 2008, Madsen 2010, Vik 2010, Foros og Vetlesen 2012, Lorentzen 2012.

⁷ Denne forestillingen var helt sentral i mentalhygienebevegelsens tekster i mellom- og etterkrigstiden. Se eks: Koht 1929, Dahlstrøm, m. fl. 1931, Kreyberg 1933, Isaacs 1936, Schjelderup 1936, Lofthus 1937, Sæthre, m. fl. 1937, Waal 1937, Sæthre 1938, Brinchmann 1941, Ødegård, m. fl. 1941, Ødegård, m. fl. 1947, Schjelderup 1948, Waal 1948, Aldrich og Aldrich 1949, Brun-Guldbrandsen, m. fl. 1949. «Skjevutvikling»-begrepet ble så vidt jeg vet introdusert av Åse Gruda Skard i Norge, inspirert av den amerikanske barnelegen Arnold Gesell, og var tenkt som en slags gartnermetafor for

filosofen Jean-Jacques Rousseau skrev for eksempel midt på 1700-tallet om barndommens sentrale betydning for menneskets utvikling.⁸ Det nye på 1900-tallet var imidlertid at psykologien vektla konkrete emosjonelle konflikter i barndommen som særlig betydningsfulle. Slik hevdet den å gi tesen om barndommens betydning en psykologisk-vitenskapelig forklaring. Forestillingene om hvordan man best behandlet barn fikk naturlig nok konsekvenser for hvordan foreldre både oppfattet sin egen rolle som foreldre, og for hvordan de behandlet barna sine i større eller mindre grad. Dermed fikk det også konsekvenser for barna selv og deres utvikling. Samtidig hang tankene om hvordan barn burde behandles også sammen med hva slags samfunn de forskjellige aktørene ønsket å være med på å utforme. I den psykologiske barndomsdiskursen var en av de bærende forestillingene at man fikk det samfunnet man fortjente alt etter hvordan man behandlet barna som vokste opp i det.

Særlig betydningsfull ble den *tidlige barndommen* ansett for å være. Det gjaldt på tvers av forskjellige psykologiske retninger, og gjennom hele min undersøkelsesperiode. Den andre avgrensningen vil derfor være å konsentrere lesningen om råd om og politiske tiltak for *barn under skolealder*. Dette valget har også konsekvenser for tilskjæringen av avhandlingen. Først og fremst vil skolebarn og ungdom gis lite oppmerksomhet, både i det som ble skrevet om dem i oppdragelseslitteraturen, men også i utdanningspolitikken. Dernest vil det også bli et større fokus på psykologien enn på pedagogikken, med unntak av de delene som i stor grad smelter sammen med barnepsykologien, i hovedsak småbarnspedagogikken.

Den tredje store avgrensningen i avhandlingen er at problemstillinger om hvordan foreldre *faktisk* oppdro barn, hvordan foreldre og barn *var* som psykologiske subjekter, i hvilken grad rådene som ble gitt i oppdragelsesbøker, ukeblader og magasiner faktisk ble fulgt opp og hvordan de i det hele tatt oppførte seg i praksis

fornuftig barneoppdragelse. Planten (barnet) ville vokse slik den skulle av seg selv, om den bare ikke ble undertrykket og stelt ordentlig av gartneren (foreldrene). Se eks: Skard 1947, Skard 1948, Skard 1955.

⁸ Rousseau 1762.

ikke kommer til å bli behandlet. Jeg kommer heller ikke til å gå nærmere inn på de praktiske konsekvensene av familierpolitikken i stor grad. Men avhandlingen vil den på den andre siden få sagt ganske mye om *hvordan man ønsket den skulle være*, *hvorfor* man ønsket den skulle være slik, og *hvordan* man så for seg at man skulle gå fram for å nå dette målet. Ikke dermed sagt at disse sidene av saken er frakoblet den praktiske barndoms- eller familieerfaringen, tvert i mot er det jo antagelsen om at denne litteraturen spilte en praktisk rolle for hvordan foreldrene oppfattet seg selv og behandlet barna sine som gjør barneoppdragelseslitteraturen til et interessant studieobjekt. Filosofen Ian Hacking mener human- og samfunnsvitenskapenes kunnskap om forskjellige «typer mennesker» (*human kinds*) er med å skape den han kaller «looping effects», og at det altså finner sted en form for sammenkobling mellom hvordan mennesker oppfatter seg selv og andre, og de eksisterende klassifikasjoner og beskrivelser av mennesketyper som er tilgjengelige til en hver tid. Disse endringene i (selv)oppfatning kan føre til endret atferd som igjen gir ny kunnskap for human- og samfunnsvitenskapene.⁹ Hacking forstår slike «looping effects» som mer eller mindre selvforsterkende spiralbevegelser – og den endrede atferden kan noen ganger føre til brudd og til nye «mennesketyper». På denne måten mener Hacking at samfunnsvitenskapene – ikke minst psykologien – er med på «å finne opp folk» (*making up people*). Hacking kaller dette perspektivet for «dynamisk nominalisme», og plasserer sin teori i en slags mellomposisjon i epistemologisk henseende mellom «realisme» og «konstruktivisme».¹⁰

Hacking skriver også om hvordan denne prosessen også gjelder for personer som ikke kan ta inn over seg og reflektere over vitenskapenes beskrivelser og klassifikasjoner på egen hånd, som for eksempel barn. «Human beings who cannot understand, such as infants, provide obvious examples. There cannot be self-conscious feedback.

⁹ Hacking 1995: 369-370. I en senere artikkel utdyper han: «What is curious about human action is that by and large what I am deliberately doing depends on the possibilities of description. To repeat, this is a tautological inference from what is now a philosopher's commonplace, that all intentional acts are acts under a description. Hence if new modes of description come into being, new possibilities for action come into being in consequence.» Hacking 2002: 108.

¹⁰ Hacking 2002: 100.

However, there can be looping that involves a larger human unit, for example the family.»¹¹ Med andre ord vil endringer i hvordan barn blir klassifisert og beskrevet føre til endringer i hvordan de blir oppfattet og behandlet av foreldre, som igjen fører til at barna oppfører seg annerledes enn de ville gjort, og som dermed kan føre til ny kunnskap om barn igjen. På denne måten kan altså psykologisk kunnskap om barn, ikke minst slik den blir formidlet til foreldre, skape en selvforsterkende effekt om seg selv – bare i kraft av å eksistere som tilgjengelig kunnskap. Men når alt kommer til alt må vi ikke glemme, slik Hacking selv minner oss om: «I do not believe there is a general story to be told about making up people. Each category has its own history.»¹²

Begrepsavklaringer og metodologisk tilnærming

Jeg har valgt å nærme meg spørsmålet om hvordan den psykologiske barndommen ble konstituert gjennom opplysningslitteratur og politikktutforming ved å sette *anvendelse* og *tilpasning* av psykologisk kunnskap i fokus. Dette er først og fremst teoretiske og metodologiske valg, som jeg vender tilbake til i større detalj senere i dette kapittelet. Det er flere grunner for disse valgene. Jeg ble tidlig i prosjektet klar over hvor problematisk det var å operere med én barnepsykologisk oppdragsmodell, eller med barnepsykologisk kunnskap forstått som en koherent enhet. Barnepsykologien viste seg å tale med flere stemmer, og den så ut til å fungere på forskjellige måter alt etter *hvem* som skrev om den, *når* det ble skrevet, og alt etter hvilken sammenheng den opptrådte i. Dette så ut til å gjelde både i oppdragslitteraturen og i politikktutforming. Jeg la også merke til hvordan forskjellige argumenter som bygget på psykologisk kunnskap kunne flette seg sammen med ulike politiske eller etiske oppfatninger, og til og med at *det samme*

¹¹ Hacking 1995: 374.

¹² Hacking 2002: 111.

psykologiske argumentet kunne få helt ulike konsekvenser alt etter hvilken sammenheng det inngikk i. Det fører med seg noen utfordringer, og en del sentrale begreper trenger en avklaring. For det første gjelder det spørsmålet om hva i all verden psykologisk kunnskap er for noe. For det andre gjelder det forholdet mellom psykologien som *produksjon av kunnskap* (den vitenskapelige praksis) og *formidlingen av den* i opplysningslitteraturen – en form som tradisjonelt har blitt kalt populærvitenskap. For det tredje gjelder det forholdet mellom psykologisk kunnskap og politikktutforming.

Hovedproblemstillingene i avhandlingen vil altså dreie seg om formidling, popularisering, tilpasning og oversettelse av kunnskap. Hvordan har vitenskapsteoretikere og -historikere forholdt seg til denne typen problematisering tidligere? *Kunnskap*, *kunnskapsformidling* og *politikk* er de sentrale nøkkelbegrepene i avhandlingen, og denne delen vil bli strukturert etter dem: Først vil jeg gjøre rede for begrepet kunnskap som en historisk-analytisk kategori, og mer konkret hva jeg i avhandlingen betegner som psykologisk kunnskap. Deretter vil jeg drøfte forholdet mellom kunnskap og formidlingen av den i form av det som tradisjonelt har blitt kalt «populærvitenskap», og hvilke konsekvenser det har for min forståelse av oppdragelseslitteraturen som utgjør kildematerialet til avhandlingens første hoveddel. Til slutt skal jeg drøfte litteratur som tematiserer forholdet mellom vitenskap og politikk, for å gjøre rede for hvordan psykologisk kunnskap om barn kan forstås i relasjon til utformingen av barne- og familiepolitikk.

Hva er kunnskap?

Historikeren Peter Burke viser i *A Social History of Knowledge* til hvordan sosiologer siden 1980-tallet har hevdet at vi i vesten lever i såkalte «kunnskapssamfunn», dominert av «profesjonelle eksperter og deres vitenskapelige metoder,» og hvordan

også økonomer har begynt å tale om en «kunnskapsøkonomi» kjennetegnet av «ekspansjon av kunnskapsproduserende eller kunnskapsspredende arbeidsplasser».¹³ Dette førte ifølge Burke også til at historikere fra 1990-tallet ble mer interessert i kunnskaps- og informasjonshistorie.¹⁴

Det er imidlertid vanskeligere å få grep på hvordan vi skal forstå «kunnskap» som en historisk-analytisk kategori, også hos Burke. Han skriver selv at spørsmålet: «Hva er kunnskap?» er like vanskelig å svare på som «Hva er sannhet?» Selv begrenser han seg til å skille mellom «informasjon», som skal betegne noe «relativt rått», spesifikt og praktisk,» mens «kunnskap» skal «denotere det som har blitt ‘kokt’, prosessert eller systematisert gjennom tenkning.»¹⁵ Noen spesifikk definisjon av forskjellen mellom kunnskap og vitenskap gir Burke imidlertid ikke. Men han anbefaler historikere som skriver om kunnskapshistorie til å holde seg til det som av samtiden ble definert som å være kunnskap, i stedet for det som i dag blir holdt for å være det, med andre ord å være forsiktig med å trekke anakronistiske slutninger. Han gjør også oppmerksom på at «kunnskap» har eksistert i en rekke former og fasonger, og at det historisk sett alltid har vært en pluralistisk kategori.¹⁶ Til slutt viser han til Foucaults kunnskapsanalyser og hans skille mellom «dominerende» og «undertrykt» kunnskap. Spørsmålet om hva som er kunnskap har derfor i følge Burke også en politisk dimensjon, nemlig: «Hvem har autoritet til å bestemme hva som er kunnskap?»¹⁷ I tillegg til å spørre «hvem?» kan det også være interessant å undersøke *hvordan* enkeltaktører eller grupper er i stand til å oppnå en mer eller mindre allmenn akseptert posisjonen som eksperter på spesifikke områder, for eksempel barnas

¹³ Burke 2000: 1.

¹⁴ Ibid: 2.

¹⁵ Ibid: 11. Han referer her implisitt til antropologen Claude Lévi-Strauss' skille mellom «rå» og «kokt» informasjon.

¹⁶ Burke viser for eksempel til hvordan sosiologen Georges Gurwitsch skiller mellom syv funksjonelle definisjoner av kunnskap: perseptuell, sosial, hverdags, teknisk, politisk, vitenskapelig og filosofisk, og hvordan sosialhistorikere har for vane å skille mellom forskjellige typer kunnskap i forskjellige sosiale lag, og det klassiske skillet mellom «know-that» og «know-how». Ibid: 13-14.

¹⁷ Burke 2012: 5.

psykiske helse og utvikling. På slutten av 1800-tallet var det for eksempel bred aksept for at religiøse autoriteter satt inne med den vesentlige kunnskapen om hvordan man burde håndtere barna og oppdra dem. Etter andre verdenskrig hadde barnepsykologer og småbarnspedagoger «erobret» denne rollen, og deres kunnskap ble ansett som langt mer relevant – både omfanget av oppdragelseslitteratur skrevet av denne gruppen og hvordan denne gruppen ble brukt som sakkyndige i politiske utredningsprosesser vitner sterkt om dette.

I avhandlingen benytter jeg begrepet *kunnskap* definert som «organisert informasjon som av en kunnskapsbærende gruppe (enkeltpersoner, faglig grupperinger, eller institusjoner) med felles mål og felles regler som definerer deres sosiale posisjoner.» Det er en definisjon jeg har fra Burkes *A Social History of Knowledge* – en definisjon han igjen har lånt av sosiologene Dietrich Rueschemeyer og Theda Skocpol.¹⁸ Det betyr ikke at kunnskapen jeg referer til nødvendigvis skal forstås som noe monolittisk eller konsensuspreget – den kan være bestridt av andre grupper, det være seg andre retninger innenfor samme fag, andre fag eller av andre grupperinger. For eksempel var Reichs karakteranalyse og orgon-teorier holdt for å være kunnskap – eller en fruktbar tenkemåte – av hans følgere, samtidig som den var bestridt av andre psykoanalytikere og psykologer, av psykiatere og medisinere, og av andre deltakere i den offentlige debatten på 1930-tallet og senere.

Det er på også slik jeg benytter begrepet «psykologisk kunnskap» i omtalen av psykologiske skole- eller teoretiske retninger i avhandlingen. Siden psykologien har vært et relativt fragmentert fag, kan psykologisk kunnskap om barn både stamme fra strengt eksperimentelle retninger i psykologien som behaviorismen, mer fysiologisk-darwinistisk orienterte retninger som funksjonalismen, biologisk/etologisk orienterte retninger som tilknytningsteori, eller filosofisk-analytiske retninger som psykoanalysen. Det dreier seg med andre ord om et ganske vidt spekter av

¹⁸ «'Knowledge-bearing groups', especially but not exclusively small, face-to-face groups, and 'knowledge-generating institutions', understood as groups of people who meet regularly in pursuit of common aims, following rules that produce different social roles, from bishop to professor and from prime minister to CEO.» Rueschemeyer og Skocpol 1996 sitert i Burke 2012: 3.

forskjellige måter å tilegne seg kunnskap på, og enkelte ganger kan ulike retningers kunnskap til og med være i motsetning til hverandre. Men det de har felles er at alle disse retningene definerer seg selv som bidragsyttere til psykologisk kunnskap og at de pretenderer å gi vitenskapelige forklaringer på menneskelig oppførsel eller den menneskelige psyke.

De ulike psykologiske retningene er altså kjennetegnet av et mangfold av ulike praksiser for å generere og organisere kunnskap, både i et synkront og diakront perspektiv.

Hva er kunnskapsformidling?

I løpet av de siste 20 årene har vitenskapshistorikere som tematiserer formidling av kunnskap tatt avstand fra ideen om at formidling er en enveis prosess, der kunnskap blir forenklet og deretter overført friksjonsfritt fra en sender (f. eks.: en barnepsykolog) til en mottaker (f. eks.: foreldre). Som historikeren Peter Bowler skriver i sin *Science for all. The Popularization of Science in early Twentieth-Century Britain*: «Popular science writing is not, as almost all scholars now agree, a top-down process by which scientific developments are simplified and transmitted to the lay readership. It is a complex process of interaction between the scientific community, the publishing industry, and the public.»¹⁹ Dette er et poeng også Peter Burke kommer inn på: «However, as theorists of literary ‘reception’ have emphasized,» skriver han, «the distinction between an active communicator and a passive receiver is too sharp.»²⁰ Man bør derfor heller forestille seg kunnskapsformidling med begreper som «forhandling» av informasjon og ideer, eller «dialog», skriver han videre.²¹ Historikeren Kapil Raj har nylig også gitt uttrykk for hvordan ideen om

¹⁹ Bowler 2009: 77.

²⁰ Burke 2012: 86.

²¹ Ibid.

vitenskapelig «spredning» (*diffusion*) har blitt utfordret de siste 30 årene, og at det har blitt mer fokus på «the active processes of reception and appropriation on the part of the receiving groups in scientific and technological transfers.»²² Med «sirkulasjon», skriver han videre, bør vi ikke lengre tenke på «‘dissemination,’ ‘transmission,’ or ‘communication’ of ideas, but the processes of encounter, power and resistance, negotiation, and reconfiguration that occur in cross-cultural interaction.» Møter, makt, motstand, forhandlinger og rekonfigurasjoner bør altså være stikkord, i følge Raj.

Det er også et perspektiv som vil prege min framstilling av hvordan norske psykologer forholder seg til internasjonal psykologisk kunnskap i måten de formidler den til norske foreldre og hvordan psykologisk kunnskap blir brukt i utformingen av barne- og familiepolitikk. Man kunne også forestille seg at dette perspektivet kunne blitt brukt for å undersøke hvordan reaksjoner eller innspill fra foreldre eventuelt hadde påvirket måten psykologer formidlet kunnskap også, men det ville sprengte rammene for denne avhandlingen.

Både historikere og filosofer har blitt mer opptatt av kunnskap og vitenskap som kommunikative handlinger i løpet av de siste ti årene. Noe av denne interessen kan antageligvis forklares med at forskernes «kommunikative situasjon» har endret seg, for å bruke historikeren Terje Tvedts begrep.²³ Siden 70-tallet har det pågått en kritisk debatt innenfor human- og samfunnsvitenskapen om «metodologisk nasjonalisme», og flere markante sosiologer har kritisert tidligere tendenser til å ta nasjonalstaten som et gitt utgangspunkt for undersøkelser. Terje Tvedt framhever særlig sosiologen Ulrik Beck som har skrevet:

However, my thesis points in another direction: globalization, in a socio-theoretical context, is tantamount to a revolution in the social sciences, *forcing* (Tvedts utheving) a change in

²² Raj 2013: 340.

²³ Tvedt 2012.

perspective, a change of paradigms, from the – as I would argue – predominant ‘methodological nationalism’ to a ‘methodological cosmopolitanism’.²⁴

Tvedt mener at Becks krav er noe «autoritære», men at hovedpoenget hans fremdeles gjelder. En endret verden gjør at det blir mer naturlig for historikere og samfunnsvitere

[...] å plassere seg selv bevisst i ulike kommunikative situasjoner. Det er en metode som åpner opp for en pluralistisk forskningspraksis og forskningsprosess, men som for eksempel kan erkjenne og overvinne begrensningene både ved det Beck her kaller metodologisk nasjonalisme i mer snever forstand og globaliseringsdogmatikk (argumentasjoner som hevdet at ett bestemt perspektiv og en bestemt metode tvinger seg på samfunnsvitenskapene).²⁵

Dette er et også, i større og mindre grad, et bevisst perspektivskifte som har preget nyere kunnskaps- og vitenskapshistorie. Historikeren James Secords mye omtalte «Knowledge in Transit» fra 2004 er et emblematiske uttrykk for dette. Der roste Secord historikere og -sosiologer som Steven Shapin, Simon Schaffer og Thomas Kuhn for å ha demonstrert hvordan vitenskap var en lokal og situert praksis, og hvordan sosiale og kulturelle omstendigheter var med å forme vitenskapelig kunnskap. Dermed brøt disse med den positivistiske tradisjonen fra vitenskapshistoriens barndom.²⁶ Siden slutten av 1970-tallet, hevdet Secord, hadde et slikt kontekstuellt og lokalt perspektiv, der fokuset var på vitenskapelig praksis og «konstruksjon» av kunnskap/vitenskap, dominert vitenskapshistorien og kunnskapssosiologien.

På den andre siden, skrev Secord videre, var det nå på tide med større oppmerksomhet på vitenskap og kunnskap som en form for kommunikasjon. Slik

²⁴ Ibid: 502.

²⁵ Ibid.

²⁶ Secord 2004: 657.

mente han man ville bli i stand til å problematisere og forklare hvordan vitenskapene *de facto* ble til globale fenomener: «The problems are, paradoxically, a by-product of the extraordinary success we have had in placing science in context, however that is defined. The more local and specific knowledge becomes, the harder it is to see how it travels.»²⁷ Secord oppfordret derfor til å bryte ned skillet mellom «kunnskapsproduksjon» og «kunnskapsformidling»: «To escape this, we need to shift our focus and think about knowledge-making itself as a form of communicative action.»²⁸

Men, som historikeren Bernadette Bensaude-Vincent har påpekt, er det ikke nok å konstatere at kunnskap og kunnskapsproduksjon er kommunikative handlinger: «In my view, it rather invites historians to try to grasp what is specific to science among other forms of communication.»²⁹

Peter Burke mener at et av de viktigste spørsmålene man bør stille seg når det gjelder formidling og kommunikasjon av kunnskap, er *hvem* målgruppen er. For å nå fram med budskapet bør formidler *disponere* budskapet etter dennes antatte behov. Burke gjør her et poeng ut av å bruke «det nøytrale begrepet ‘disposisjon’ i stedet for ‘popularisering’ .»³⁰ Inspirert av dette skal jeg i det følgende gjøre greie for hva jeg mener kjennetegner formidlingen av psykologisk kunnskap, slik den blir kommunisert i oppdragelseslitteraturen. Hvilke forhold er det grunn til å forvente vil spille en rolle for hvordan kunnskapen disponeres i denne sammenhengen?

Den kommunikative situasjonen til 1900-tallets psykologiske oppdragelseslitteratur er i så måte preget av et mangfold av overlappende ambisjoner: den skal både være

²⁷ Ibid: 660.

²⁸ Ibid: 661.

²⁹ Bensaude-Vincent 2009: 360.

³⁰ Burke 2012: 86. Dette er en holdning han deler med de fleste vitenskapshistorikere i dag. Se f. eks.: Cooter og Pumfrey 1994, Secord 2004, Bensaude-Vincent 2009, Daum 2009, Raj 2013.

vitenskapelig holdbar, pragmatisk relevant, pedagogisk forståelig og politisk/etisk akseptabel på en og samme tid. Ambisjonen om å være vitenskapelig holdbar gjør at rådene som gis må underbygges. Derfor vil man i de aller fleste tilfeller, riktig nok i varierende utføringsgrad finne referanser til forskningslitteratur. Men både de uttalte referansene og de underforståtte varierer i presisjonsgrad.³¹ Men de kan også framtre gjennom måten forfatteren setter problemstillingene i forhold til oppdragelsen. Dersom en forfatter for eksempel legger stor vekt på indre kriser rundt brystavvenning og pottetrening, vil det være grunn til å anta at vedkommende er orientert i en eller annen form for psykoanalytisk teori.

Et psykologisk begrep betyr ikke det samme i alle kontekster. Meningsforskyvning skjer i enhver oversettelse, og det er spesifikke egenskaper ved oppdragelseslitteraturen som gir oss særlig god grunn til å anta at de vitenskapelige begrepene og teoriene som anvendes skifter meningsinnhold gjennom prosessen. Allikevel er ambisjonen om vitenskapelighet det som framfor noe annet gjør psykologiske oppdragelseslitteraturen legitim og vitenskapelig holdbar i forhold til tidligere oppdragelseslitteratur i følge de som skrev den. Kravet om å være «moderne» for å være relevant er et trekk som litteraturen vil ha til felles med en rekke andre områder. La oss kalle dette *det vitenskapelige holdbarhetsprinsippet* i oppdragelseslitteraturen.

Sjangeren bærer også krav om praktisk anvendelighet og relevans. Oppdragelseslitteraturen tematiserer hverdagsproblemer som den ønsker å råde foreldre om. Dette vil som regel blant annet være problemer som neglebiting, sengevæting, pottetrening og trass. Disse problemene setter tonen for framstillingene, og i den grad psykologiske teorier anvendes vil det ofte være stykkeveis og delt: Biter fra forskjellige teorier blir brukt alt etter hva som passer og gir mening til det

³¹ Man vil i den norske litteraturen finne alt i fra detaljerte referanser til enkeltpersoner eller enkeltverk, via typen: «Sigmund Freud mener jo som kjent at...», til mer utilgjengelige referanser av typen «en kjent amerikansk barnepsykolog har hevdet...». De underforståtte referansene vil oftest være synlige gjennom bruk av særegne, psykologiske begreper som for eksempel «mindreverdighetskompleks», «egosvakhet» eller «tilknytningsevne».

praktiske problemet som beskrives. Dette er hovedgrunnen til at man svært sjelden vil kunne lese en oppdragelsestekst som en utlegning av én psykologisk teori eller retning i all sin kompleksitet eller helhet. Kunnskapen som benyttes må være nyttig og relevant.³² Vi kan kalle dette *det praktiske prinsippet* i oppdragelseslitteraturen.

I tillegg til at oppdragelseslitteraturen bør drøfte de praktiske problemene som foreldrene er opptatt av bør den også formidle kunnskap på en lett tilgjengelig måte. Den psykologiske kunnskapen bør presenteres på en måte som foreldrene forstår. Men, som jeg har vært inne på, trenger ikke tydeliggjøring innebære en «forenkling» av den psykologiske kunnskapen, og den pedagogiske dimensjonen ved litteraturen kan like gjerne forstås i kontekst av en slags dialog mellom eksperter og foreldre, og i rammen av begreper som makt og motstand.³³ Men formidlingsprosessen vil uansett innebære en form for pedagogisk tydeliggjøring som *kan* medføre meningsforskyvninger. Dette vil jeg kalle *det pedagogiske prinsippet*.

I praksis kan man se hvordan slike hensyn gjorde seg gjeldende, for eksempel ved å se på hva som skjedde med oversatte psykologiske oppdragelsesbøker i Norge.

I forordet til det andre norske opplaget av Susan Isaacs *Fra bleien til skolebenken* fra 1948, er oversetteren for eksempel veldig tydelig på hvilke endringer som ble gjort. Det ble skrevet av den norske psykiateren Nic Waal, og her skrev hun: «Fordi boken skulle være en billig og enkel opplysningsbrosjyre til bruk for studieringer og til spredning, har vi vært nødt til å forkorte den en del.»

Men boken ble ikke bare forkortet:

³² Peter Burke skriver i bind 2 av *A Social History of Knowledge* om hvordan begrepet «nyttig kunnskap» (*useful knowledge*) ble stadig mer utbredt fra begynnelsen av 1800-tallet med vitenskapsakademiene, og hvordan det gradvis også ble mer vanlig å snakke om kunnskap «til menneskehetens beste» (*benefit of mankind*) fra slutten av 1800-tallet, som for eksempel var med å motivere de store filantropene rundt århundreskiftet og utover 1900-tallet som *Andre Carnegie Institution*, *Russel Sage Foundation* og *Rockefeller Foundation*. Burke 2012: 112.

³³ Bowler 2009, Burke 2012, Raj 2013. For en konkret lesning av slike «forhandlinger» mellom amerikanske eksperter og foreldre, se: Grant 1998.

På enkelte punkter er den omarbeidet for norske forhold. Det gjelder spesielt kapitelet om 'oppdragelse og intelligens', der en del av de nyere forskninger om de sosiale kårs betydning ikke var kommet med i Susan Isaacs framstilling, f. eks. Hildegard Hetzer: Barndom og fattigdom. Dessuten er innført en del synspunkter bygd på personlige erfaringer med norske barn i rådgivende praksis og karakteranalytisk behandling. Det gjelder særlig avsnitt som dreier seg om onani, sjalusi, sinne og hat, og renslighetsoppdragelse. Da boka sannsynligvis fra Susan Isaacs side var beregnet på bedrestilte foreldre, har vi stadig supplert med uttalelser som gjør oppmerksom på praktiske oppdragelsesvanskeligheter i trange boligforhold, og med dårlig økonomi.³⁴

Den norske utgaven ble altså forkortet. Men den ble også utvidet med nye og kontroversielle forskningsperspektiver. Den kontroversielle psykiateren Wilhelm Reichs karakteranalyse ble for eksempel inkludert av Waal, som var en av hans største tilhengere i Norge. Men også nye og til dels kontroversielle temaer som onani ble tatt med, og boken altså tilpasset et annet publikum, arbeiderklasseforeldre, enn det originalen hadde.

I oversettelsen av J. og M. Valentin-Israels *Ingen slemme barn* fra 1947 finnes det derimot ikke noe slikt forord. Men her har oversetteren, barnelegen Alex Brinchmann «funnet seg foranlediget til å forsyne ovenstående» med noen korrigerende kommentarer. Dette gjorde han i form av en to og en halv siders korreks midt i kapitelet: «Noen psykologiske betraktninger over diegivning». Han argumenterte mot anbefalingene om egenregulering av amming, og skrev at slikt bare burde gjennomføres etter sakkyndig bistand fra lege. Mange «mødre (særlig førstegangs fødende)», skrev Brinchmann, ville i den første tiden etter fødselen fremdeles være «i en viss fysisk og psykisk ulikevekt.» Deres vurdering av barnets atferd, enten det gjaldt skriking, uro eller søvn, manglet «det nøkterne overblikk som en kyndig lege er i besittelse av.»³⁵

³⁴ Isaacs 1948: 9.

³⁵ Israel og Israel 1947: 58.

Også i den norske oversettelsen av den svært populære *Barnet. Sunn fornuft i barnestell og oppdragelse* av Benjamin Spock, gjorde oversetterne, barnelegene Dag Riis og Hjalmar Wergeland, leserne oppmerksomme på at verket hadde gjennomgått noen endringer i oversettelsesprosessen:

Enkelte kapitler i boka har en funnet å måtte omarbeide for at den skal kunne passe helt også til norske forhold. Det gjelder i første rekke kapitlene om spebarnsernæring, hvor de amerikanske normene er betydelig mer kompliserte enn de norske, uten at de kan påvises å være bedre. Når det gjelder avvenning fra flaske, og hvor tidlig en kan begynne med grønnsaker, går dr. Spock fram etter retningslinjer som avviker fra dem som er mest gjengse i Norge, men da det også her i lander er atskillige barneleger som på dette punkt er like radikale som dr. Spock, er disse kapitlene ikke omarbeidet.³⁶

Her fant de norske barnelegene det med andre ord nødvendig å skrive om enkelte deler etter gjeldende norske normer, og rettet samtidig en advarende pekefinger mot andre deler av boka som de likevel ikke fant det forsvarlig å ta bort.

Til sammen kan summen av disse variasjonene utgjøre en betydelig og mer eller mindre uttalt adaptasjon, tilpasning og endring, som det kan være lurt i å ha i bakhodet underveis. Man bør ikke gå ut i fra at en oversettelse direkte avspeiler en original, men være bevisst på – i den grad forholdene tillater det – *hvem* som står bak oversettelsen og *hvilke* faglige eller politiske, intenderte eller uintenderte konsekvenser det kan ha i å oversette et verk på en bestemt måte. Også oversatte oppdragelsesbøker bør absolutt forstås som en måte å adaptere en psykologisk teori til en ny kontekst, både faglig, sosialt og politisk.

³⁶ Spock 1952: 8.

Kunnskap og politikk

Den metodiske hovedutfordringen i andre hoveddel er å beskrive og analysere det gjensidige forholdet mellom kunnskap og politikk ved å bruke etterkrigstidens familiepolitikk som prisme. I det følgende vil jeg diskutere hvilken lesestrategi jeg har lagt til grunn for å problematisere kildematerialet i andre hoveddel.

Kristin Asdal skriver følgende om forholdet mellom forskning og politikk i boken om norsk miljøpolitikk i etterkrigstiden:

Vitenskapelig kunnskap er helt sentralt for politikktutforming. Det gjelder for nær sagt alle politikkområder. Vitenskapelig kunnskap samles gjennom departementenes byråkratier, men også gjennom en rekke oppdrag og bestillinger fra en omfattende forskningssektor. Det skjer enten via direkte bestillinger og oppdrag, eller mer indirekte, via forskning på selvstendig initiativ og grunnlag.³⁷

Videre beskriver Asdal hvordan det i tradisjonelle analyser av politikk og forvaltning har vært en tendens til å forstå vitenskap «som noe som står ‘utenfor’ politikken.» Selv om hun mener dette kan være nyttig i mange sammenhenger, mener hun det har mer for seg å studere hvordan vitenskapen direkte kan bidra til å forme politiske forvaltningsobjekter. «Vitenskapelig kunnskap bidrar til å forme hvordan saker skal gripes an og forstås. Ulike former for vitenskap bidrar til å forme selve forvaltningsobjektet. Dermed må vitenskapelig kunnskap analyseres som en mer integrert del av politikken enn det som ofte har vært tilfellet.»³⁸

De ulike måtene vitenskapelig kunnskap kan inngå i politikk og forvaltning kaller Asdal for «politikkenes teknologier.»³⁹ Samtidig presiserer hun at det ikke nødvendigvis av den grunn er snakk om «politisk determinisme», eller at politikere

³⁷ Asdal 2011: 12.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid: 13.

og byråkrater *braker* vitenskapelig kunnskap rent instrumentelt for å få igjennom allerede avgjorte formål. I like stor grad, skriver hun, er det slik at «vitenskapelig kunnskap, tekniske innretninger og materielle arrangementer bidrar til å forme politikkenes saker; altså politikkenes innhold...»⁴⁰

Det er også i en slik kontekst jeg forstår Michel Foucaults begrep «styringsrasjonalitet» (*gouvernementalité*), slik han utviklet det i forelesningsrekken *Sécurité, territoire, population* fra 1977-1978.⁴¹ Som filosofen Jonas Lillebø har påpekt har det opprinnelig franske begrepet «gouvernementalité» blitt oversatt på forskjellige måter til norsk:

Iver B. Neumann omset det til regjering eller styringsmentalitet. A. Utaker set opp styringslogikk, styringsrasjonalitet, styringsmåte og styringsregime som alternativ. Men det kunne også, som H.C. Farsethås gjer, omsetast til regjeringsrasjonalitet. Då vi her ynskjer å fokusere på både styringa og rasjonaliteten, faller vi ned på styringsrasjonalitet. Eg tolkar nemleg denne bestemte styringsrasjonaliteten i forlenginga av den franske epistemologien der rasjonalitet er noko som danner seg på bakgrunn av problemer.⁴²

Jeg har også valgt varianten «styringsrasjonalitet». Grunnen til det henger sammen med at mitt fokus vil være på forholdet mellom kunnskap og politikk, og hvordan psykologisk kunnskap var med å forme problematiseringen og utformingen av barne- og familiepolitikken som i stor grad var rettet mot familier og småbarn. Resultatet av denne prosessen mener var med å forme en rasjonalitet som gjorde det logisk å styre familiepolitikken i retning av å løse de utfordringene og problemstillingene som tok utgangspunkt i den psykologiske kunnskapen dette var basert på.

Styringsrasjonalitetene problematiserte barnas hverdag gjennom hvordan barna og barnas behov ble drøftet i politiske utredninger o. l., men grep også konkret inn i

⁴⁰ Ibid: 212.

⁴¹ Foucault 2004b.

⁴² Lillebø 2007: 235.

hvordan hverdagen ble organisert og regulert i både familier og i institusjoner som barnehager, barnehjem og helsestasjoner gjennom lover og forskrifter.

Styringsrasjonalitet var Foucaults måte å begrepsfeste en historisk overgang i forholdet mellom makt, kunnskap og rasjonalitet i utøvelse av statlig myndighet. Det bygget på hans tidligere arbeider, særlig refleksjonene over den disiplinære maktformen i *Overvåkning og straff*, på drøftingen av den biopolitiske kunnskapen og makten i *Seksualitetens historie* og på forelesningsrekken som tematiserte det såkalte «trygghetsdispositivet» (*Il faut défendre la société*).⁴³ Spørsmålet om hvordan de ulike sentrene for disiplinær maktutøvelse som han hadde undersøkt tidligere (skolevesenet, fengselet, militærvesenet etc.) ble synkronisert eller synergerte, var helt sentralt for analysen i *Sécurité, territoire, population*.

Foucaults grep var å vektlegge framveksten av statens særegne måte å tilegne seg kunnskap om sitt objekt: befolkningen. Med føydalsamfunnets undergang i Europa mistet i følge Foucault *territoriet* status som sentralmyndighetens fremste objekt, og ble supplert med *befolkningen*, noe som skapte en forskyvning når det gjaldt politiske styringsproblemer og styringsteknikker, og dermed skapte en ny form for politisk styringsrasjonalitet.⁴⁴ Denne gjaldt det å bevare, beskytte og aller helst forbedre kvalitativt. «Politiet» forstått i utvidet og symbolsk forstand som en statlig agent som har som oppgave å «vedlikeholde og forsterke statens indre krefter og sørge for at staten utnytter dem på en god måte,» ble i følge Foucault en av de to viktigste moderne statlige agentene.⁴⁵ Politiet skulle opprettholde orden og disiplin, men også beskytte og innhente informasjon om og sørge for at befolkningen var tilfreds og i velstand. Det er dette som i Tyskland fra 1700-tallet fikk navnet *Polizeiwissenschaft* – politikunnskap eller politivitenskap.

⁴³ Foucault 1975, Foucault 1976, Foucault 1997.

⁴⁴ Foucault 2004b: 373.

⁴⁵ Ibid: 376. Den andre (ytre) pilaren er i følge Foucault militæret og diplomatiet som har som oppgave å regulere de mellomstatlige relasjonene.

Styringsrasjonalitet ble dermed et begrep som betegnet synergieffekten av mangfoldet av det Foucault kalte biopolitiske kunnskaps- og styringsteknologier, som Foucault drøftet videre i en forelesningsrekke året etter.⁴⁶ Der definerte han biopolitikk på denne måten: «[...] ‘Biopolitikk’: Med det har jeg forstått måten man siden 1700-tallet har forsøkt å rasjonalisere de problemene som de levende individer som til sammen utgjør en befolkning reiser for myndighetenes styringspraksis: helse, fødselsrate, levealder, rase [...]»⁴⁷ Denne styringsteknologien – som i følge Foucault var forbundet med framveksten av liberalistiske styringspraksiser⁴⁸ – var på sin side avhengig av blant annet statistisk kunnskap som synliggjorde *befolkningen* som en størrelse det var mulig for staten å forholde seg til, og som dermed gjorde det mulig å definere den som et politisk problem eller utfordring.⁴⁹ Grunnleggende her var at det fant sted en forskyvning fra direkte kontroll eller forming av individer fra myndighetenes side, til et uttrykt ønske om regulert selvstyring gjennom opplysningskampanjer og forebyggende innsats fra sosial- og helsemyndigheter.

Foucault var i slutten av sin arbeidsperiode opptatt å forklare sitt eget prosjekt, og ga i en rekke intervjuer uttrykk for hvorfor han hadde vært så opptatt av måter visse former for oppførsel og fenomener ble til problemer myndigheter og eksperter, eller andre som var involvert «in the practice of truth telling», var nødt til å forholde seg til.

What I tried to do from the beginning was to analyze the process of «problematization» - which means: how and why certain thing (behavior, phenomena, processes) became a *problem*. Why, for example, certain forms of behavior were characterized and classified as

⁴⁶ Foucault 2004a.

⁴⁷ «‘Biopolitique’ : j’entendais par là la manière dont on a essayé, depuis le XVIIIe siècle, de rationaliser les problèmes posés à la pratique gouvernementale par les phénomènes propres à un ensemble de vivants constitués en population: santé, hygiène, natalité, longévité, races...» *ibid*: 323.

⁴⁸ *Ibid*: 23-25, 323-327.

⁴⁹ Foucault 2001a: 1013.

«madness» while other similar forms were completely neglected at a given historical moment; the same thing for crime and delinquency, the same question for the problematization of sexuality.⁵⁰

Og det er dette jeg også ønsker å gjøre. Gjennom å analysere forholdet mellom psykologisk kunnskap og familiepolitikk vil jeg drøfte de forskjellige måtene barnas psykiske helse blir artikulert som problemer. For som Foucault uttalte i et annet intervju:

Til de samme utfordringer kunne man ha gitt en rekke forskjellige løsninger. Og mesteparten av tiden blir faktisk også forskjellige løsninger foreslått. Men det som vi må forstå er hva som gjør disse forskjellige løsningene mulige på en og samme tid; et punkt hvor de ulike løsningenes sameksistens har røtter, grunnen som nærer dem alle i all deres forskjellighet og noen ganger til tross for deres gjensidige kontradiksjon.⁵¹

Befolkningens helse er helt klart en slik styringsrasjonell hovedutfordring: For å beskytte befolkningen er det en helt grunnleggende forutsetning at den holder seg frisk og overlever. Også befolkningens – og ikke minst *barnas* – psykiske helse ble senere et forvaltningsobjekt myndighetene var nødt til å forholde seg til, innhente kunnskap om og forvalte rasjonelt. At barns mentale helse var en samfunnsmessig eller politisk utfordring ble på denne måten en grunnleggende problematikk som førte til utarbeidingen av forskjellige løsninger, som kanskje ikke alltid samsvarte med hverandre. Slik kan man kanskje si at det vokste fram en *psykopolitikk*, som ikke overtok for eller erstattet biopolitikk, men som komplementerte den og åpnet nye områder for det styringsrasjonelle blikket. Befolkningens *psykiske helse* ble uansett ansett som et problem som det var både nødvendig, ønskelig og mulig å regulere.

⁵⁰ Foucault 1988: 17.

⁵¹ «À un même ensemble de difficultés plusieurs réponses peuvent être données. Et la plupart du temps, des réponses diverses sont effectivement proposées. Or ce qu'il faut comprendre, c'est ce qui les rend simultanément possibles; c'est le point où s'enracine leur simultanéité; c'est le sol qui peut les nourrir les unes et les autres, dans leur diversité et en dépit parfois de leurs contradictions.» Foucault 2001b: 1416-1417.

Hvordan dette skjedde i praksis i barne- og familiepolitikken, og med hvilke former for kunnskap, er mitt hovedanliggende i avhandlingens andre hoveddel. Hvordan var psykologisk kunnskap med på å forme de politiske utfordringene og problemene på dette området? På hvilken måte ble det med andre ord politisk rasjonelt å bruke statlige ressurser på å utrede og gripe inn i forhold som hadde med denne delen av befolkningens psykiske helse? Hvilke former for psykologisk kunnskap var med å bygge opp en politisk rasjonalitet som definerte akkurat disse forholdene som kritiske?

Forskningsstatus

Jeg skal nå gjennomgå forskningslitteraturen som jeg forholder meg til i avhandlingen, og gjøre rede for hvordan jeg posisjonerer meg i forhold til teser og problemstillinger som er relevante for mitt prosjekt. Avsnittet har jeg delt i fire underavsnitt: Først skal jeg gå beskrive framveksten av barndomshistorien som et eget felt, både internasjonalt og i Norge. Dette er ment som bakgrunnsstoff for å plassere den litteraturen jeg forholder meg mest til, og som jeg tar for meg i de tre følgende partiene. Så skal jeg drøfte litteratur som spesifikt tematiserer barneoppdragelse. Hvilken status gir den til psykologisk kunnskap?⁵² Og hvordan forholder den seg, i den grad den gjør det, til problemstillinger rundt kunnskapsformidlinger i sine framstillinger? Denne delen avsluttes med å diskutere hvordan relevant politisk historie og forvaltningshistorie drøfter forholdet mellom kunnskap og politikk, med et særlig blick på helse- og velferdshistorien.

⁵² Jeg forholder meg mye til psykologifaget i avhandlingen, og jeg har brukt både norsk og internasjonal forskningslitteratur på psykologihistorie som referanseverk for å skaffe meg en grov oversikt over hvordan faget har vært satt sammen, og hvilke retninger som har vært dominerende i de forskjellige periodene. Av norsk psykologi- og psykiatrichistorie har jeg holdt meg til: Teigen 1996, Grennes 2004, Teigen 2004, Kringlen 2007, Gullestad, m. fl. 2009, Saugstad 2009.

Av internasjonal litteratur av denne typen har jeg brukt standardverket *Psychology – The Science of Mind and Behaviour*, som brukes i psykologiundervisningen ved de fleste norske universiteter som et internasjonal, oppdatert oppslagsverk, og David Hothersalls *History of Psychology* som innføringsbok i internasjonal psykologihistorie. Hothersall 2004, Passer, m. fl. 2009.

Barndom som historisk forskningsobjekt

Barndomshistorien oppstod på 1960-tallet, med Philippe Ariès' (1960) verdensberømte historiske beretning om hvordan barndommen som sosial og kulturell kategori oppstod i Europa, og om hvordan barndom var en fraværende kategori i føydalsamfunnene før 1600-tallet.⁵³ Fra midten av 1970-tallet innledes den kritiske og granskende historieskrivingen om barndom og familie: det ble vanligere å problematisere familiesfæren i et maktperspektiv. Ariès tese om fravær av barndom i føydalsamfunnet ble for eksempel kritisert av Lloyd de Mause og Edward Shorter, som tvert i mot hevdet at barndommen hadde eksistert som en periode preget av vold og mishandling.⁵⁴ De Mause og Shorter dannet på denne tiden, sammen med blant annet Jacques Donzelot, Michel Foucault, Gilles Deleuze og Félix Guattaris, en alternativ tradisjon – i hovedsak som et alternativ til marxistisk og eksistensialfilosofiske retninger som dominerte på 1950- og 60-tallet og tidligere – for diskursive analyser av familiesfæren sett i et maktperspektiv.⁵⁵ Omtrent samtidig vendte også historikere seg også i større grad atter en gang mot narrativt kildemateriale og fortolkende lesninger, etter at det hadde vært stort fokus på demografi og statistikk i en god periode.⁵⁶

Dette er et perspektiv som fikk stort gjennomslag fra midten av 1970-tallet og fram til vår tid, ikke minst i kvinne- og kjønns historien og i familie- og barndomshistorien.

⁵³ Ariès 1960.

⁵⁴ de Mause arbeidet innenfor det han kalte en «psykogenisk historieteori», og argumenterte for at «the central force for change in history is neither technology nor economics, but the 'psychogenic' changes in personality occurring because of successive generations of parent-child interactions.» Slik psykogenisk forandring kom i stand fordi foreldre gjenopplevde sin egen barndom via sine barn. Slik gjennomgikk de en form for psykoanalyse, og ble i bedre stand til å hjelpe barna til å takle barndommens angst og konflikter enn de klarte selv. de Mause 1974: 3. Perspektivet er evolusjonspsykologisk, og helt klart en form for framskrittberetning. Slik åpner for eksempel de Mause essayet «The Evolution of Childhood» fra 1974: «The history of childhood is a nightmare from which we have only recently begun to awaken. The further back in history one goes, the lower the level of child care, and the more likely children are to be killed, abandoned, beaten, terrorized, and sexually abused» ibid: 1.

⁵⁵ Deleuze og Guattari 1972, Foucault 1975, Foucault 1976, Donzelot 1977, Shorter 1977, Stone 1977.

⁵⁶ Mest kjent er den britiske historikeren Lawrence Stone. Se: Stone 1977.

Gjennomgangstemaene ble diskursive analyser av for eksempel hvordan kunnskap om barn brukes som en form for sosial kontroll, som del av både statlig, institusjonell og privat maktutøvelse, og hvordan kunnskap er med å forme den sosiale virkeligheten og endre vår virkelighetsoppfatning. Ikke minst har den psykologiske og pedagogiske kunnskapens rolle i dette blitt gjenstand for kritiske analyser.⁵⁷

I Norge kom barndommen inn i historiefaget via den franske demografiske sosialhistorien og Louis Henrys familierekonstruksjonsmetode ved Sølvi Sogners doktorgradsavhandling *Folkevekst og flytting. En historisk-demografisk studie fra 1700-årenes Norge* fra 1979. Samme år skrev Ida Blom om 1800-tallets kjønnsdifferensierte oppdragelsesidealer i norsk pedagogisk litteratur, og om barneoppdragelsesidealer og -virkelighet i antologien *Barn av sin tid. Fra norske barns historie*, redigert av folklorist og kulturhistoriker Bjarne Hodne og Sølvi Sogner i 1984. Fra slutten av 70-tallet ble barndomshistorien, også i Norge, skrevet med ambisjon om «å se historien nedenfra», noe den hadde til felles med kvinnehistorien og arbeiderhistorien.⁵⁸ I den forstand var også dette en form for kritisk historieskriving: historien til grupper som til nå ikke hadde vært i historikernes søkelys skulle nå få sine historier fram i lyset.⁵⁹

Barneoppdragelseshistorie

Parallelt med framveksten av barndomshistorien innenfor historiefaget har både antropologer og psykologer har vært interessert i spørsmålet om hvordan «barndommen» har blitt sosialt og kulturelt formet gjennom oppdragelsesmetoder og statlig inngripen siden midten av 1950-tallet. Typisk for de tidligste historiske

⁵⁷ Jf. eks: Castel 1977, Weiss 1977, Dahl 1978, Smith 1978, Blom 1979, Jonsson 1980, Rudberg 1983, Blom 1984, Kihlbom 1984, Stearns og Stearns 1988, Bjerrum Nilsen og Rudberg 1989, Nathanson 1991, Cooter 1992, Rosenbeck 1992, Hendrick 1994, Ericsson 1996, Ericsson 1997, Jønson 1997, Grant 1998, Davidoff, m. fl. 1999, Hatje 1999, Rose 1999, Code 2000, Stearns 2003, Wong 2004, Hendrick 2005, Apple 2006.

⁵⁸ Jf. innledningen i Hodne og Sogner 1984.

⁵⁹ Blom 1979, Blom 1984, Sogner 1984, Sogner 1990, Grant 1998, Sogner, m. fl. 2003.

oversiktene er at de ble skrevet av forskere som primært studerte barn kontemporært (psykologer/antropologer), og den historiske oversikten spilte en sammenlignende og kontrasterende rolle: Slik behandlet og oppfattet man barn før, og slik mener vi man bør behandle dem nå.⁶⁰

«Kva las dei om barnestell og oppseding før i tida?» (1954)

Et typisk eksempel på en slik tekst er Åse Gruda Skards artikkel «Kva las dei om barnestell og oppseding før i tida?» fra 1954. Her drøftet hun eldre, norsk oppdragelseslitteratur, som hun mente først og fremst var kjennetegnet av praktisk informasjon av «kva ein skal gjøre med barn, men lite om korleis barnet sjølv kjenner og opplever det som blir gjort med det, og enda mindre om utvikling og skifte med alderen hos barna.»⁶¹ Disse bøkene også «inga innsikt i kva verknad ulike opplevingar og ulike former for behandling kan ha på barnet på lang sikt, inga verkeleg forståing for den prosessen vi kallar karakterdanning, jamvel når dei tar sikte på å oppsede barna både for ‘Tid’ og ‘Evigheit’.»⁶²

Det er ikke spesielt overaskende at for Skard, som på så mange måter var med å sette tonen for den nye barnpsykologiske oppdragelseslitteraturen utover 1900-tallet, spilte psykologisk kunnskap en slags forløsende eller befriende rolle. Sammen med «den sterke demokratiseringa av samfunnet og den aukande kjensla for det individuelle menneskeverdet,» var psykologien med på å synliggjøre det indre barnet, slik at foreldre ble i stand til å oppfatte barnas psykiske behov på en helt annet måte enn i århundrene før, i følge Skard.⁶³ Psykologien bidro, på samme måte som f.eks. bakteriologien, med ny kunnskap som erstattet tidligere tiders overtro, feilaktige oppfatninger eller ignoranse.⁶⁴ I et slikt perspektiv er det forståelig at idehistorikeren

⁶⁰ Skard 1954, Mead og Wolfenstein 1955, Sears, m. fl. 1957.

⁶¹ Skard 1954: 76.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid: 88.

⁶⁴ Ibid: 90.

Rune Slagstad har karakterisert hennes prosjekt som en sammensmeltning av «naturalistisk psykologi og positivistisk vitenskapelighet.»⁶⁵ Men dette er ikke et komplett bilde av Skards oppfatning av psykologisk kunnskap. I artikkelen «Psykologien og samfunnet» var hun veldig tydelig på at psykologisk kunnskap hadde blitt formet gjennom historien av de samfunn den oppstod i. For eksempel oppstod den første «demokratiske psykologien» i Frankrike etter revolusjonen i følge Skard.

Her var det ikkje spørsmål om generelle lover om menneskelege reaksjonsmåtar og naturgitte prosessar like og sams for alle [i motsetning til den første tyske psykologien], men om ulikskap mellom dei einskilde individa. *Og det første medvitne kravet til psykologien fra samfunnet si side* var at den måtte hjelpe til å finne fram til ulikskapen, avgjøre grensene for det eine eller det andre slaget behandling frå samfunns-institusjonane si side.⁶⁶

På samme måte som psykologisk forskning fant sted i et samfunn, mente Skard man måtte forvente at den «psykologiske innsikta» kunne brukes «også i samfunnet si teneste. Vi bør kunne vere til hjelp t. d. for unge foreldre som ikkje veit si arme råd med barna sine under nye og uvante forhold. Vi bør kunne bli nytta i kritiske periodar med industrialisering og urbanisering av nye strøk både i våre eigne land og i andre.»⁶⁷ Psykologisk kunnskap ser på denne måten ut til å være både «sann innsikt» og tett innvevd i samfunnsstrukturene for Skard.

Skard berører også problemstillingen om formidling av psykologisk kunnskap. I artikkelen «Populariseringsproblemet» fra 1960 stilte hun bl.a. spørsmål om man risikerte at barnepsykologien kunne få «ein galen form i populariseringa?»⁶⁸ Kunne det være slik at «*litt* kunnskap i psykologi, halvdregne opplysningar som ein ikkje har

⁶⁵ «Reformpedagogikken ble i stedet sterkere formet av en naturalistisk psykologi og en positivistisk vitenskapelighet, med stor tiltro til psykometriens reformpolitiske muligheter. Så vel reformpolitikken som oppdragelsen ville gjennom den nye testpsykologien få et nytt vitenskapelig fundament. Førende i denne nyorientering var bl.a. Bernhof Ribsskog og Åse Gruda Skard, med støtte av filosofiprofessor Anathon Aall.» Slagstad 2001: 375.

⁶⁶ Skard 1962: 24 (min utheving).

⁶⁷ Ibid: 29.

⁶⁸ Skard 1960b: 34.

fått heilt tak i, kan gjøre ein del foreldre *usikre*.»⁶⁹ Skard mente norske foreldre stort sett var trygge, og derfor ikke så lett lot seg rive med på «brå omskifte i barneoppseding og nasegrus dyrking av psykologiske formlar [...],» som for eksempel de mer usikre amerikanske foreldrene.⁷⁰ Det førte til at norske foreldre vanligvis tok «nye retningslinjer med ein god del skepsis og ‘sabotasje’, anten det så gjeld kosthald eller barneoppseding.»⁷¹ Men Skard var uansett tydelig på at formidling, eller «poularisering» som hun kalte det, var å forstå som en forenkling, som kunne føre til misforståelser av de vitenskapelige innsiktene.

Det er ikkje lett å skilje mellom dei forenklingane (eller mistaka) som psykologane gjør når dei skal prøve å formidle faget sitt til andre, og dei som skjer når lekfolk tolkar psykologiske lære-emne vidare. Dels vil den som høyrer foredrag eller les om psykologi, legge noko av sitt eige inn i det som blir lagt fram. Dels går psykologien kanskje mange omvegar før han når fram til folk flest, blir formidla gjennom journalistar og andre som forenkler enda meir enn psykologen, drar ut det som høver, skjerper somme delar og spring over andre. Ein kan gå ut frå at det alltid er einkvan som misforstår, som legg på sin eigen farge, tolkar *om* ut frå sine eigne ønske og sine eigne tabu, projiserer frå seg sjølv over på psykologien. Misskjøningane er ikkje skapt av psykologen, men gror fram av innstillingar som fants føreåt.⁷²

Så for Skard, som selvsagt talte på vegne av sitt eget fag, var formidling forstått gjennom det klassiske «trickle down» perspektivet: Kunnskap ble forenklet og spredd ned til mottakermassene, enten forenklingen ble utført av psykologene selv eller andre eksperter eller lekfolk som formidlet den.

Dydige, sterke og lykkelige barn (1983)

Et av standardverkene om barneoppdragelsens historie i Norge er psykologen Monica Rudbergs *Dydige, sterke og lykkelige barn* fra 1983. Rudberg framstilling

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ «I Amerika med sine immigrantar eller barn av immigrantar, med snøgg folkeflytting frå landsdel til landsdel og mange andre faktorar som gjør foreldre utrygge [...].» *ibid*: 37.

⁷¹ *Ibid*: 37-38.

⁷² *Ibid*: 39.

problematiserer forholdet mellom makt og kunnskap i analyser av barneoppdragelseslitteratur fra midten av 1500-tallet og fram til vår tid. Slik sett skriver også hun seg inn i det makt- og ideologikritiske perspektivet som vi har sett ble dominerende i den generelle barndomshistorien fra midten av 1970-tallet av. I innledningen av boka påpeker hun for eksempel at:

stell, trening og tukt har sine spesielle oppgaver når det gjelder å gjøre folk av barn, men de har også en felles misjon. De leder til en *kulturell betinging* av barnets reaksjonsmønster, slik at det ikke bare utad oppfører seg i tråd med kulturens standarder og normer, men også oppfatter disse som en del av seg selv.⁷³

Dette gjelder også for vår egen tids oppdragelsesmetoder som Rudberg mener er tilpasset en motsigelsesfri samfunnsutvikling.⁷⁴

Samtidig er Rudberg optimist på vegne av sitt eget fag: «Den nye oppdragelsen vil etter mitt skjønn være uttrykk for virkelige vitenskapelige framskritt. Den innebærer at den sekularisering og avmystifisering av oppdragelsen som legevitenskapen begynte blir utvidet til også å gjelde barnets 'indre'.» Hun mener også at de vitenskapelige framskrittene er avhengige av den generelle samfunnsutviklingen:

Men interessen for barnets indre, den gradvise humaniseringen av oppdragelsesmetodene, opptattheten av konflikten mellom utfoldelse og kontroll – er helt klart historiske forutsetninger for utviklingen av den nye barnepsykologien. Det nye – og det store vitenskapelige framskrittet – ligger i at råmaterialet nå blir studert i sin egen rett, mens det tidligere var de samfunnsmessige kravene som i all hovedsak farget oppdragelsesteorien. Motsigelsen mellom det som er bra for barnet, og det som er nødvendig for barnet å lære for å klare seg i samfunnet, blir ikke lenger automatisk løst på omgivelsenes premisser.⁷⁵

⁷³ Rudberg 1983: 14.

⁷⁴ Ibid: 240.

⁷⁵ Ibid: 207-208.

Hun er altså ambivalent til hvilken rolle psykologisk kunnskap har spilt i forhold til endrede barndomsoppfatninger. Har den vært en betingelse for nye oppdragsmetoder, eller en konsekvens av nye måter å oppfatte barn på? Eller har begge deler vært to sider av den samme bevegelsen?

Rudberg mener uansett at barnepsykologien har spilt en stor rolle for hvordan oppdragslitteraturen ble utformet i praksis særlig fra og med mellomkrigstiden: «I løpet av mellomkrigsårene vokser barnepsykologien fram som et nytt paradigme for barneoppdragelse,» skrev hun, på samme tid som «psykologien erobrer vitenskapelige status» i Norge.⁷⁶ Barnepsykologien skapte i følge Rudberg et alternativt perspektiv på barneoppdragelsen, et perspektiv utformet på «barnets egne premisser,» der «råmaterialet ble studert i sin egen rett,» og fokuset særlig var rettet mot «barnets indre konflikter». Rudberg forklarer også endringene innenfor «den barnepsykologiske oppdragsmodellen» med ny barnepsykologisk forskning. Nedtoningen av barnets driftskarakter etter andre verdenskrig var for eksempel i følge Rudberg et «gjennomgående tema i den barnepsykologiske forskningen i perioden.»⁷⁷ Det var også barnepsykologisk forskning på nyfødte barn i samme periode som førte til større vektlegging av barna som sosiale vesener med sosiale behov, og at disse ble oppfattet som like viktige som primærbehovene, i følge Rudberg.⁷⁸

En fordel, men samtidig en utfordring, for både Rudberg og Skard er at de begge var utdannet psykologer. Og selv om Skard er i en spesiell situasjon her da hun i tillegg var Norges mest profilerte forfatter av oppdragsbøker i etterkrigstiden, er begge på sett og vis tvungent til å ta stilling til og vurdere fortidens barneoppdragslitteratur mot samtidens. Samtidens oppdragslitteratur blir på denne måten til en slags «gullstandard» for den eldre. Selv om den moderne litteraturen kanskje *er bedre*, i både epistemologisk og etisk forstand, er faren med

⁷⁶ Ibid: 193.

⁷⁷ Ibid: 223.

⁷⁸ Ibid.

dette perspektivet at man ikke forstår den eldre litteraturen på sine egne premisser, men kun ser den i lys av den nyeste litteraturen. Med dette grepet blir den eldre litteraturen på sett og vis nødt til å framstå som en dyster forløper til vår moderne kunnskapsbaserte, psykologiske oppdragelseslitteratur med fokus på «barnet selv», skrevet «for barnas beste».

Rudbergs funn var avgrenset til å gjelde oppdragelsesideer for spedbarn og småbarn, innenfor en borgerlig tradisjon med vekt på gutteoppdragelsen. Hun begrunnet avgrensningen til guttebarn og til den borgerlige tradisjonen med kildematerialet selv, særlig for den eldre tiden (Rudberg omtalte oppdragelseslitteratur helt tilbake til 1500-tallet).⁷⁹ Jeg kommer også til å holde meg til Rudbergs første to avgrensninger, men siden undersøkelsesperioden min er mye mer avgrenset, og ligger nærmere i tid, har jeg ikke sett meg nødt til å gjøre samme avgrensning selv. Både arbeiderklassebarn og jentebarn blir ganske hyppig omtalt i litteratur fra 1920-tallet, selv om det ikke er så vanlig å skille mellom gutte- og jentebarn i oppdragelseslitteraturen. Jeg kan imidlertid vanskelig oppfatte dette som en slags implisitt ekskludering av jentebarna i min periode, og de psykiske problemene ser stort sett ut til å bli framstilt som universelle problemer, uavhengig av kjønn.

I det tidsrommet denne avhandlingen dekker mener Rudberg man kan skille mellom fire perioder, dominert av hver sin ekspertgruppe; først den nypietistiske perioden som varer fram til århundreskiftet, der barna skal være lydige, både av religiøse årsaker, men like mye for å kunne kontrollere seg selv og bli handlekraftige: «Det er ikke en religiøs grublende helgen borgerskapet ønsker seg – like lite som de vil ha hemmete og forkuete barn. De vil ha sterke og handlekraftige unger som går i kirken om søndagene.»⁸⁰ Altså, et «livsdugelig barn», som først og fremst blir framstilt av prester og skolefolk.

⁷⁹ Ibid: 15-16.

⁸⁰ Ibid

Så følger en periode der legene i følge Rudberg overtar ekspertisen fra rundt århundreskiftet, og der «det religiøse blir stadig nedtonet.»⁸¹ Fokuset ble nå først og fremst rettet på den personlige hygiene, med fokus på rutiner og «orden i sakene», for å få fram «sterke kropp» i en verden dominert av rasehygiene og forestillinger om «kampen for tilværelsen.»⁸² Deretter, fra mellomkrigsperioden, «vokser barnepsykologien fram som et nytt paradigme for barneoppdragelse,» med fokus på frie og lykkelige barn og oppløsningen av dets indre (seksuelle konflikter), og der psykoanalytikere og psykologer var de dominerende ekspertene. Fra nå av mener Rudberg vi kan snakke om en oppdragelse på barnas egne premisser. Og til slutt ender vi opp med barnepsykologiens forestilling om «det ufarlige barnet» i etterkrigstiden, i familiens gullalder.⁸³

Det er påfallende hvordan synet på barnet forandrer karakter i denne perioden. Fra det driftsstyrte lille vesenet som mellomkrigsårenes oppdragere fortsatt så seg nødt til å takle, blir barnet nå omvandlet til en harmløs liten nysgjerrigper – en «eksplorator». Det grunnleggende asosiale barnet til psykoanalysen, barnet som i de første månedene er innadvent og «autoerotisk», blir nå erstattet av det sosiale, og – fra starten av – utadrettete barnet.⁸⁴

Selv om jeg er enig i at «barnepsykologien» overtar som premissleverandør fra og med mellomkrigstiden, ønsker jeg i min framstilling å vise til hvilke interne spenninger som fantes i barnepsykologisk kunnskap om barn, og hvordan det gjennom hele perioden fantes variasjoner og ulike oppfatninger alt etter hvilke barnepsykologiske verktøy ekspertene benyttet seg av. Slik sett er en av ambisjonene med min avhandling «å rote til» fortellingen om «den barnepsykologiske kunnskapen» forstått som en helhetlig størrelse gjennom forrige århundre. Jeg ønsker

⁸¹ Ibid: 135.

⁸² Ibid: 161-164.

⁸³ Ibid: Se kapittel IX og X.

⁸⁴ Ibid: 223.

også å vise hvordan en oppdragelse på «barnas egne premisser» er tett forbundet med nye visjoner om hvordan samfunnet burde være.

Om barnet (2008)

Et nyere bidrag til barneoppdragelsehistorien er pedagogen Harald Thuens *Om barnet* fra 2008.⁸⁵ Hans bok er, som Rudbergs, en idehistorisk framstilling, og han skriver innledningsvis at han har delt boken opp i fem epoker, avgrenset av det han kaller «dominerende diskurser»:

I denne boken nyttes begrepet [diskurs] i en videre betydning som uttrykk for et meningsrammeverk rundt vårt sosiale liv og de sosiale fenomener. Med det menes at diskursen trekker grenser for hva som kan sies og tenkes om et fenomen, og for våre handlinger og vår sosiale praksis. Diskursen er bestemmende for vår oppfatning av virkeligheten, for hva som er meningsfullt og mulig for oss. Den nedfeller seg i et kommunikativt tankekollektiv som definerer hva som er meningsbærende problemstillinger, argumenter og begrep.⁸⁶

Psykologisk kunnskap inngår i dette «kommunikative tankekollektivet», men det er ikke lett å få tak i den konkrete betydningen og rollen slik kunnskap spiller for de diskursene Thuen undersøker.

Når det gjelder epoken preget av diskursen «Det beskyttede barnet» (1870-1940), skriver Thuen at «nøkkelen til de nye barndomsvisjonene lå i vitenskapen,»⁸⁷ og at «beskyttelsesdiskursen formes i en krysning mellom sosialstatens politiske innhegning av barndommen og en tilstøtende vitenskapeliggjøring av barndommen.»⁸⁸ Han skriver videre om hvordan den amerikanske psykologen G.

⁸⁵ Thuen og Sommerschild 1997, Thuen 2008.

⁸⁶ Thuen 2008: 13.

⁸⁷ Ibid: 107.

⁸⁸ Ibid: 108-109.

Stanley Halls studier av barnets utviklingsfaser og en «gryende barne- og ungdomspsykiatri reiste [...] spørsmål om barns indre følelsesliv og seksualitet» og en rekke «sideordnede spørsmål knyttet til barne- og ungdomsfasen [...]»⁸⁹ Deretter beskriver Thuen hvordan den

empiriske og eksperimentelle psykologiske forskningen [i mellomkrigstiden] smittet over på pedagogikkfaget, som nå var i støpeskjeen som nytt universitetsfag. Lærerstudentene skulle gjøre seg kjent med barnets sjlelige drivkrefter og vekst, og lærebøkene i pedagogisk psykologi ga stor plass til utviklingspsykologien og de utviklingslovene som man mente gjaldt for barnets vekst.⁹⁰

I tillegg hadde «barnepsykologien og psykoanalysen sørget for at moderne barneoppdragelse ble en motesak i akademikerkreter» og blant forfattere.⁹¹

«Smittet over», «fikk stor betydning» og «sørget for at moderne barneoppdragelse ble en motesak» er altså typisk for måten Thuen beskriver vitenskapens eller kunnskapens rolle for det nye oppdragelsessynet som vokser fram. Han prosjekt er da heller ikke først og fremst å beskrive *hvordan* kunnskap blir anvendt. Thuen ønsker å beskrive hvordan rådene oppdragelses- og barndomsdiskursene kom til uttrykk som en helhet til ulike tider i Norge. Derfor oppfatter jeg mitt eget prosjekt som komplementerende til Thuens funn, snarere enn i motsetning: min oppgave blir først og fremst å vise *hvordan* kunnskap ble anvendt, og hva som hendte med den psykologiske kunnskapen i denne prosessen noe mer detaljert.

Med framveksten av velferdsstaten etter andre verdenskrig, i epoken Thuen mener er preget av diskursen om «det sårbare barnet» (1940-1975), ble barnepsykologien enda viktigere, og spilte en enda større rolle for barndomssynet:

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid: 123-124.

⁹¹ Ibid: 124.

[I] politikk og oppdragelsesideologi kom det til uttrykk en ny varhet for 'det sårbare barnet'. *Grunnleggende her var barnpsykologiens gjennomslag på bred front. Den la fundament for et nytt, gjennomstrømmende menneskesyn i oppdragelseslære, omsorgsideologi og utdanningstenkning.*⁹²

Men også velferdsstatens barndomssyn er i følge Thuen en kryssning av politikk og vitenskap:

«Det sårbare barnet» er en diskurs som finner sitt uttrykk i kryssningen mellom den nye barnpsykologien og velferdspolitikken. Vitenskapen brakte med seg en ny innsikt i barnets sårbarhet, til politikken hørte det nå å finne løsninger som ivaretok «barnets beste» innenfor samfunnsinstitusjonene – men man skulle også ha øye for samfunnets interesser.⁹³

Thuen mener det forholdt seg noe annerledes når det for eksempel gjaldt 50-tallets husmorsideal og vektleggingen av morskjærlighetens betydning:

«Den hjemmевærende husmor» var i utgangspunktet et familiepolitisk ideal til fremme av kjernefamilien og samfunnskollektivet. [...] Etter krigen ble husmorens rolle i hjemmet ytterligere underbygget, nå fra psykologisk hold som rettet sitt fokus mot relasjonen mor-barn. Nøkkelen til den «rette» omsorg og oppdragelse lå i «den gode mor».⁹⁴

På samme måte vokste «ideen om 'moderskapet', som Bowlby med stor kraft ønsket å gjenreise, [...] opprinnelig fram under viktariatiden i England på midten av 1800-tallet.»⁹⁵ Det var altså opprinnelig et sosialt ideal, før det ble framhevet av Bowlby og psykologien / psykiatrien. Thuen mener også at Bowlbys undersøkelser ble gjenstand for en slags ideologisk dreining:

⁹² Ibid: 160 (min utheving).

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid: 163.

⁹⁵ Ibid.

Mange brukte Bowlbys undersøkelse svært kritisk. Da WHO skulle trekke sine konklusjoner fra Bowlbys arbeid, så man bort fra de begrensninger som lå i selve utgangspunktet. Bowlbys studie var nemlig konsentrert om barn i store, dårlige bemannede barnehjem og andre døgninstitusjoner. Med stor autoritet ble det fra WHO's side hevdet at bruk av daginstitusjoner ville resultere i varig skade for den kommende generasjons emosjonelle helse.⁹⁶

Thuens framstilling er, som Rudbergs, også forsiktig optimistisk. I konklusjonen problematiserer han ensidige framskrittsfortellinger ved å trekke fram forhold som skilsmissestatistikk og nye samlivsformer, mindre søskenflokker, markedskrefter og kommersialisering. Men samtidig legger han vekt på forskjellige former for «tilskudd i tenkningen om barna» gjennom de epokene han undersøkte: humanitetstilskuddet på 1600 og 1700-tallet, vitenskapstilskuddet på 1700-tallet, rettferdstilskuddet på 1800-tallet, og demokratitilskuddet fra slutten av 1800-tallet. Det forsiktig optimistiske perspektivet kommer også til uttrykk i ander deler av boka. Om normaliseringen av barneseksualiteten skriver for eksempel Thuen: «Den ufarliggjøringen av barnets impulser som barnepsykologien i kjølvannet av psykoanalysen tok til orde for, lot seg ikke drive tilbake i årene etter krigen. Tendensen gikk entydig i retning av *større forståelse for barns indre liv og en mer fordomsfri holdning til deres seksualitet.*»⁹⁷ «Større forståelse» og «mer fordomsfri» er verdiladede og etisk vurderende begreper, som samtidig antyder at fortidens oppdragelsesmetoder eller barndomssyn viste mindre forståelse og var fordomsfull.

Mitt grep er i stedet å vise til hvordan også tidligere tiders oppdragelsesmetoder var satt sammen av kunnskap, men andre typer kunnskap og preget av andre problemstillinger, i stedet for å vurdere den mot senere modeller. Ikke fordi Thuen, Rudberg og Skard nødvendigvis tar feil i sin positive vurdering av nyere

⁹⁶ Ibid: 164.

⁹⁷ Ibid: 125.

barneoppdragelse kontra den eldre, men fordi det kan komme i veien for historikerens forsøk på å forstå også fortidens kunnskap på sine egne premisser.

Internasjonal forskningslitteratur

Det maktkritiske perspektivet på barndomshistorien har også stått sterkt i den internasjonale forskningslitteraturen siden 1970-tallet.

Sosiologen Nikolas Rose skriver for eksempel i *Governing the Soul* om hvordan

[...] the psy disciplines and psy expertise have had a key role in constructing 'governable subjects'. [...] I suggest that it has had a very significant role in contemporary forms of political power, making it possible to govern human beings in ways that are compatible with the principles of liberalism and democracy.⁹⁸

Rose oppfattet psykologisk kunnskap nærmest instrumentelt, som et redskap for myndighetene til å styre over befolkningen i liberalismens og demokratiets epoke.

Governments and parties of all political complexions have formulated policies, set up machinery, established bureaucracies and promoted initiatives to regulate the conduct of citizens by acting upon their mental capacities and propensities. The most obvious manifestation has been the complex apparatus targeted upon the child: the child welfare system, the school, the juvenile justice system and the education and surveillance of parents.⁹⁹

Skoler, velferdssystemer, ungdomsforbryterdomstoler var alt sammen elementer i en slags myndighetsmaskineriets «onde plan», der målet var å regulere befolkningen ned til den minste detalj, slik Rose så det. Og ikke minst, mente Rose, gjaldt dette barna:

⁹⁸ Rose 1999: vii.

⁹⁹ Ibid: 2.

Childhood is the most intensively governed sector of personal existence. In different ways, at different times, and by many different routes varying from one section of society to another, the health, welfare, and rearing of children have been linked in thought and practice to the destiny of the nation and the responsibilities of the state. The modern child has become the focus of innumerable projects that purport to safeguard it from physical, sexual, or moral danger, to ensure its 'normal' development, to actively promote certain capacities of attributes such as intelligence, educability, and emotional stability. Throughout the nineteenth century and our own, anxieties concerning children have occasioned a panoply of programmes that have tried to conserve and shape children by moulding the petty details of the domestic, conjugal, and sexual lives of their parents.¹⁰⁰

Rose formulerte seg som vi ser på grensen til det konspiratoriske. Psykologisk kunnskap og ekspertise ble av ham nærmest oppfattet som rene styringsverktøy, eller som et statlig bestillingsverk for å kunne forme «kontrollerbare» individer for de vestlige liberale demokratiene. Rose hadde altså et rent instrumentalistisk syn på psykologisk kunnskap, der utformingen av psykologisk kunnskap i seg selv var en måte å utøve makt på, og der kunnskapen ble til et redskap for myndighetenes maktutøvelse over befolkningen.

Historikeren Harry Hendrick har en noe mer nyansert framstilling. Han beskrev sitt prosjekt som «kritisk historie», og hentet inspirasjon fra kvinnehistorien («feminist historians»). Alder burde bli en like definerende kategori i barndomshistorien som kjønn i kvinnehistorien, hevdet han i *Children, Childhood and English society 1880 – 1990*: «The omission of children [from historical representations] is ideological: it is a consequence of a set of attitudes and power structures. Writing the history of children, then, will involve confronting the politics of age relations.»¹⁰¹

Han var på samme måte som Rose inspirert av Michel Foucaults analyser av relasjonen makt-kunnskap. Særlig ønsket Hendrick å analysere «den regulerende effekten» av statlig helse og sosialarbeid rettet mot barn. «This means that through welfare, health, education and legal provisions, children are 'monitored', 'surveyed'

¹⁰⁰ Ibid: 123.

¹⁰¹ Hendrick 1997: 4.

‘calculated’ – nearly always in relation to their families – and that their health and welfare is fused with the broader political health of the nation.»¹⁰² Barnas mentale helse var et ledd i myndighetens arbeid for å sikre landet «politiske helse,» mente altså Hendrick. I demokratiets alder kunne man ikke lengre sikre dette gjennom tradisjonell maktutøvelse. I stedet satset man på indirekte midler: «[...] regulation and control is imposed not by physical force but by the ability of those possessing ‘knowledge’ – doctors, teachers, lawyers, psychiatrists, probation officers, social workers – to determine what is acceptable, respectable and, above all, normal.»¹⁰³ Slike ekspert- og profesjonsgrupper spilte dermed i følge Hendrick, dog ikke nødvendigvis bevisst, en rolle i myndighetenes utøvelse av regulering og kontroll over befolkningen. Slik jeg oppfatter det anser da Hendrick det regulerende og kontrollerende aspektet av psykologisk kunnskap mer som en slags effekt av kunnskapen og iverksettingen av en rekke forskjellige tiltak innenfor helse, utdanning, psykiatri etc., enn som iverksatt av en eller annen form for «ond vilje.» I så måte framstår han som mer nyansert enn Rose.

Hendrick mente vider at den psykologiske kunnskapen, slik den ble formidlet i barneoppdragelseslitteraturen, hadde vært en sentral pådriver for endringer i oppdragelsestrender utover 1900-tallet, særlig blant middelklassen.¹⁰⁴ Samtidig la han også vekt på de sosiale omstendighetenes innvirkning på hvordan den psykologiske kunnskapen ble utformet.

The influence of the ‘new psychology’ owed much to the First World War experience that catalysed the beginnings of social and psychological movements which, in seeking to understand and explain human aggression, came to focus on ‘children’s emotions, motivation and resistance’ [...]. At the risk of oversimplifying a complex group of developments, we can say that by the mid-1930s the growing antipathy towards behaviorism flowed in part from its

¹⁰² Ibid: 4-5.

¹⁰³ Ibid: 5.

¹⁰⁴ Ibid: 30-32.

failure to understand childhood aggression, unlike the new psychology and the nursery educationalists.¹⁰⁵

På samme måte mente han at for eksempel John Bowlbys arbeider ble ekstremt innflytelsesrike i etterkrigstiden. Myndighetene oppfattet Bowlbys prosjekt som verdifullt: «mainly because it could be used by the government in its pronatalist attempts to reconstruct family life.»¹⁰⁶ Sosiale omstendigheter spilte altså en ganske stor rolle for hvilke former for psykologisk kunnskap som kom til å bli sentrale til forskjellige tider, i følge Hendrick. Og sosiale omstendigheter spilte også en rolle for hvordan kunnskapen i oppdragelseslitteraturen ble mottatt av foreldrene. Det var for eksempel mye mer sannsynlig, skrev Hendrick, at middelklasseforeldre ble påvirket av den «liberale trenden» enn at arbeiderklasseforeldre ble det. Slik spilte samfunnet den psykologiske kunnskapen oppstod og ble formidlet i en dobbelt rolle: Det var både med å sette grensene for hvordan psykologisk kunnskap ble satt sammen, eller hvilke former for kunnskap som ble dominerende, men også for hvordan den ble mottatt.

Historikeren Peter N. Stearns har i *Anxious Parents* (2003) utført en omfattende undersøkelse av amerikansk barneoppdragelseslitteratur fra slutten av 1800-tallet og fram til våre dager. Han sluttet seg der til tesen fra Vivian A. Zelizers *Pricing the Priceless Child* (1985), som kort sagt var at det på overgangen til 1900-tallet ble skapt en ny barndomsdiskurs der barnet ble trukket ut av det økonomiske systemet, noe som gjorde at de mistet økonomisk verdi for foreldrene, samtidig som de til gjengjeld ble sakralisert og gjort emosjonelt uerstattelig for dem.¹⁰⁷

Stearns mente derfor 1900-tallets barn best kunne beskrives som «sårbare», og ved å vise hvordan denne sårbarhetsdiskursen viket inn på de fire følgende tematikker –

¹⁰⁵ Ibid: 31.

¹⁰⁶ Ibid: 32.

¹⁰⁷ Zelizer 1994 [1985].

disiplin, skole, arbeidsoppgaver i hjemmet og underholdningskulturen for barn – var hans hovedkonklusjon slik: I 1900-tallets barndomskultur hadde barndommen i det store og det hele blitt objektivt bedre på de aller fleste (målbare) felt samtidig som foreldrenes bekymring og skyldfølelse ovenfor barna hadde blitt større og gleden over å være foreldre mindre.¹⁰⁸

Stearns mente at det å bekymre seg for barna og for deres eventuelle feil og mangler hadde lange røtter:

In a real sense, many 20th-century anxieties constitute a secularization of problems that used to be described within the context of sin. Nineteenth-century culture, already moving away from convictions about original sin, produced another rhetoric of anxiety, especially around the theme of maternal responsibilities and mothers' deep concerns for their children's wellbeing.¹⁰⁹

Forestillingen om at barn var spesielt utsatte, skjøre og sårbare var altså ikke en ny problematikk, som oppstod ut av ingenting på grunn av ny psykologisk kunnskap tidlig på 1900-tallet. Men slik kunnskap spilte allikevel en rolle, og Stearns brukte begrepet «Sea Change» for å beskrive endringene den førte med seg. «Sea Change» er et idiomatisk uttrykk som stammer fra Shakespeares *The Tempest*, og så vidt jeg vet finnes det ikke noe tilsvarende begrep på norsk. «Sea change is a poetic or informal term meaning a gradual transformation in which the form is retained but the substance is replaced.»¹¹⁰ Stearns mente altså at psykologifaget generelt og «psykologiske oppdagelser» spesielt hadde vært med å utforme denne sårbarhetsdiskursen, først og fremst ved å gi nye løsninger på allerede eksisterende problematikker, eller: gitt ny substans til den samme formen. «New expertise, and especially psychological discoveries about children, helped differentiate 20th-century

¹⁰⁸ Stearns 2003.

¹⁰⁹ Ibid: 17.

¹¹⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Sea_change_%28transformation%29 Lest 05.09.13

responses from those of the 19th century, but the desire to reduce the role of change and accident played a central role.»¹¹¹

Men Stearns mente også psykologien tilføyde ny kunnskap, som ikke var tilgjengelig tidligere:

In fact, knowledge expanded; it was not just a matter of aggressive professionalism. A simple answer to why the changer – too simple, in the final analysis – was that children’s hitherto unknown traumas were laid bare, after a century of facile optimism, by new research on dreams, repressions, rivalries, and germs. Simply collecting and publishing accident statistics could have a great impact.¹¹²

Ikke minst mente han framveksten av en ny psykologisk skolert ekspertgruppe som ga råd til foreldre spilte en stor rolle. Både via myndighetssponsede utgivelser som det amerikanske Children’s Bureau sine serieutgivelser som *Prenatal Care*, *Infant Care* og *Your Child*, men også oppdragelsesbøker av psykologisk/pedagogiske eksperter. «The new expertise that redefined child-rearing manuals contributed greatly to the new appreciation of problems in childhood.»¹¹³ Samtidig hevdet han at disse bare var en del av en rekke samfunnsmessige og kulturelle omveltninger. Demografiske endringer, forbedret spedbarnspleie og hygiene og synkende spedbarnsdødelighet, framveksten av det urbane samfunnet med trafikkfarene det førte med seg, og slutten på praksisen med hjemmевærende tjenestefolk og flergenerasjonsfamilier – med andre ord framveksten av kjernefamilien som den dominerende måten å organisere privatlivet på – var alle viktige «objektive forandringer» i det amerikanske familielivet. Disse var også, sammen med den

¹¹¹ Stearns 2003: 18.

¹¹² Ibid: 40.

¹¹³ Ibid.

psykologiske kunnskapen, med å befeste oppfatningen av barnet som noe skjørt, utsatt og sårbart og uendelig verdifullt, i følge Stearns.¹¹⁴

Den amerikanske historikeren Julia Grant mente på sin side at den moderne streben etter vitenskapelige forklaringer på barns oppførsel først og fremst var et uttrykk for foreldres ønske om å takle den kompliserte oppgaven det var å oppdra barn i et komplekst og moderne samfunn.¹¹⁵ I følge henne oppstod det i USA på 1920-tallet «en systematisk kampanje for foreldreopplysning [...] basert på et premiss om at vitenskapelig kunnskap burde erstatte sunn fornuft som overordnet mål på hva som utgjorde en effektiv barneoppdragelsesstrategi.»¹¹⁶ Samtidig pekte Grant på at «medikaliseringen av morsrollen i USA var en kompleks prosess, som innebar en serie av forhandlinger mellom mødre og profesjonelle – og med en sunn dose motstand langs veien.»¹¹⁷ Ekspertrådene ble på denne måten tilpasset og møtte motstand, og ble slik i praksis utformet i samspill med foreldrene (i dette tilfellet mødre) selv. Fokuset til Grant var derfor plassert på mødre, og på kvinner som «prøvde å transformere arbeidet utført av de som forsket på barna til en bevegelse som skulle tjene foreldrenes behov.»¹¹⁸

Velferds- og helsehistorie

I hvilken grad har helse- og velferdshistorien problematisert forholdet mellom vitenskap/kunnskap og familiepolitikk? Jeg kommer til å drøfte historikerne Anne-

¹¹⁴ Ibid: 43.

¹¹⁵ Grant 1998: 3.

¹¹⁶ Ibid: 4 (min oversettelse).

¹¹⁷ Ibid: 3 (min oversettelse).

¹¹⁸ Ibid: 9-10 (min oversettelse).

Lise Seip, og Inger Elisabeth Haavet og Øyvind Bjørnsons standardverker som nyttige framstillinger av sosialpolitikken utvikling i Norge, og antologien *Barnen och välfärdspolitikken. Nordiska barndomar 1900 – 2000*, som er et samarbeidsprosjekt mellom nordiske historikere, i lys av denne problemstillingen.¹¹⁹ Jeg kommer også til å drøfte annen og mer spesifikk litteratur innenfor de fire områdene jeg undersøker i avhandlingens andre hoveddel.

I Anne-Lise Seips framstilling av Norsk sosialpolitikk, var det først og fremst gjennom dens utøvende *aktører* at vitenskap og kunnskap ble en sentral del av sosialpolitikken rundt århundreskiftet.

Vitenskapelige teorier om mennesket fikk politisk betydning nettopp i de årene sosialpolitikken vokste frem, fra slutten av det 19. århundre. Biologiske og psykologiske forestillinger om mennesket og de ulike raser legitimerte både stormaktenes imperialisme, og ble en del av grunnlaget for helse- og omsorgspolitikken. *De som bar teoriene med seg, var en utdannet elite. I det sosiale felt var legene sentrale. De satt i nøkkelposisjoner. I det praktiske arbeid møttes de med andre grupper, grupper med andre horisonter. Dette møtet gav utgangspunkt for påvirkning, og for konflikt.* Helse- og omsorgspolitik ble skapt i skjæringspunktet mellom ulike profesjoner og gruppers problemforståelse.¹²⁰

Kunnskapen ble altså brakt med inn i det politiske systemet ved at *aktørene selv* brakte sine teorier med seg i kraft av sine posisjoner, i følge Seip. Så kunne disse teoriene ble utfordret av andre aktører med andre teorier. For eksempel mente Seip at Norsk Mentalhygienisk Forening ble til for å fronte miljøets betydning i en kamp «mot arvelighetsdomene [...]. Denne tenkemåten var lett å forlike med sosialmedisinens biologisk funderte tro på betydningen av riktig ernæring, vitaminer og frisk luft, som også var en del av mellomkrigstidens vitenskapelige kunnskap. Den

¹¹⁹ Bjørnson og Haavet 1994, Seip 1994b, Seip 1994a, Andresen, m. fl. 2011.

¹²⁰ Seip 1994b: 51 (min utheving).

fikk betydning især for omsorgen for skolebarn, og dannet i 1930-årene grunnlag for krav om bedre levekår og sosialpolitiske reformer.»¹²¹

I Inger Elisabeth Haavet og Øyvind Bjørnsons framstilling var koblingen mellom vitenskap/kunnskap og politikk presentert i mer generelle formuleringer. Om de Castbergske barnelovene het det for eksempel: «Der man tidligere i stor grad hadde sett barnas muligheter for overlevelse og en god oppvekst som et resultat av arv og skjebne, ble det omkring århundreskiftet lagt mer vekt på miljøets betydning, og man så muligheter for forbedring gjennom god avl og god oppdragelse.»¹²² Senere i deres drøfting av barnetrygden skrev de:

Gjennom hele den perioden som var gått siden man begynte å betrakte barn som en samfunnsressurs, var vitenskapelige funn og ny kunnskap om barn brukt til legitimering av samfunnsinngrep.[...] Psykologien var også et godt argument i den aktuelle situasjonen barnetrygden ble vedtatt i. Rotløshet, normforvirring og ungdomskriminalitet var et stort problem i etterkrigstiden. *De vitenskapelige resultatene kunne brukes for å legitimere at samfunnet skulle gripe inn på et felt som tidligere helt var overlatt det private initiativ. Den aktivt støttende og styrende stat fikk dermed legitimitet gjennom vitenskapelig påvisning av hva som var til befolkningens beste.*¹²³

Perspektivet er ganske annerledes enn hos Seip. Hos Bjørnson og Haavet blir vitenskap og kunnskap framstilt mer instrumentelt, og initiativet blir lagt til «den aktivt støttende og styrende stat» som i denne rammen *braker* vitenskapen for å oppnå legitimitet for sine ønskede inngrep.

I antologien *Barnen och välfärdspolitiken* fra 2011 heter det at «väkslanda medicinska sanningar [bidrog] till att under varje period *definiera vad som utmärkte hälsproblemen och deras lösningar*. [...] Efter andre världskriget kom psykologins

¹²¹ Ibid: 53.

¹²² Bjørnson og Haavet 1994: 111.

¹²³ Ibid: 205 (min utheving).

stora genombrott, samtidigt som biologismen förloarde mark temporärt.»¹²⁴ Denne ble en del av det som i boken, med referanse til legen og sosiologen David Armstrong, kalles «overvåkningsmedisinen» utover 1900-tallet. Det betegner en prosess der hele befolkningen eller grupper av befolkningen ble observert som potensielt syke til tross for at de er friske, og som derfor «upphæver på sett og vis skillnaden mellom friskt og sjukt og problematiserer normalitetens gränser.»¹²⁵ Forfatterne bruker videre Foucaults begrep «styringsmentalitet»¹²⁶ for å beskrive hvordan overvåkningsmedisinen premisser ble internalisert og «der styringen inta bara kommer utifrån og ovanifrån utan där befolkningen lær sig att styra sig själv enligt rekommendation.»¹²⁷

På 1950-tallet skjedde i følge forfatterne et skifte i overvåkningsmedisinen, ved at psyken og den mentale helse ble framstilt som hovedutfordringer i folkehelsearbeidet, og mentalhygien definert som det mest nødvendige statlige innsatsområdet. På samme tid fant det sted en overgang fra å forklare mentale helseproblemer med argumenter fra arvelæren til vektlegge miljøets betydning.

Det hadde nu blivit ideologiskt belastande att ensidigt betona arvets betydelse, eftersom nazismens sammanbrott också betydde ett ideologiskt sammanbrott för delar av arvshygienen. *Det var just här som det fanns en viktig betingelse för mentalhygienens framgångar efter kriget.* Den erbjöd nämligen ett godtabart alternativ till arv för att förstå – och lösa – problem som uppfattades ha anknytning till mental hälsa, och som ansågs vara på väg att öka efter krigets påfrestningar.¹²⁸

¹²⁴ Andresen, m. fl. 2011: 278.

¹²⁵ Ibid: 278. Se også: Armstrong 1995.

¹²⁶ I boken brukes den vanlige engelske oversettelsen «governmentality».

¹²⁷ Foucault 2004b sitert i Andresen, m. fl. 2011: 279.

¹²⁸ Andresen, m. fl. 2011: 330 (min utheving).

Grunnen til at mentalhygienen ble oppfattet som så viktig, var i følge forfatterne også at riktig behandling av barn var nødvendig for å sikre det vestlige demokratiet, siden problemer med emosjonell og psykologisk tilknytning ble forbundet med framveksten av de totalitære statene i Europa i mellomkrigstiden.¹²⁹

I Harry Hendricks *Child Welfare* fra 2003 drøftes også den psykologiske kunnskapens betydning for barne- og familiepolitikken i England fra slutten av 1800-tallet fram til slutten av 1900-tallet. Han skriver f. eks. om hvordan sosialdarwinismen på slutten av 1800-tallet ble til en del av det «politiske vokabularet» for å drøfte problemer rundt barndom og familier, og hvordan studier av barns utvikling i et evolusjonistisk perspektiv ble en del av grunnlaget for konstruksjonen av den «psyko-medisinske barndommen».¹³⁰ Senere skriver han også om hvordan John Bowlbys studier av tilknytning mellom mor og barn, som sammen med økonomiske hensyn var en av hovedgrunnene for fokuset på forebyggende arbeid i *The 1948 Children Act* – en av lovene som var med å legge grunnlaget for den britiske velferdsstaten i kjølvannet av andre verdenskrig:

[...] childcare service responded not only to the evacuation experience, but also more specifically to the work of psychologists and psychotherapists on the consequences of the separation of parent (especially the mother) and child. [...] So it was that these two factors, economic parsimony and psychological research, gave support to those Children's Officers who believed in the maintenance of the family.¹³¹

Også i den såkalte Curtis-rapporten fra 1946 – som omhandlet behandlingen av fosterbarn, og som var en del av grunnlagsmaterialet for *the Children Act* – mener Hendrick at barnepsykologien, særlig gjennom arbeidet til Anna Freud og John Bowlby, var med å legge føringer for vektleggingen av den personlige behandlingen

¹²⁹ Stewart 2004: 85, sitert i Andresen, m. fl. 2011: 331.

¹³⁰ Hendrick 2003: 20, 23.

¹³¹ Ibid: 137-138. De andre lovene Hendrick trekker fram er: *the 1945 Family Allowances Act, the 1946 National Health Service Act, the 1946 National Insurance and the 1948 National Assistance Act.*

av barn i barnevernet, altså fokuset på preventiv behandlingen i barnets eget hjem og på preferanse for adopsjon eller fosterhjems plassering framfor barnehjems plassering.¹³²

Oppsummert mener Hendrick det er fire hovedgrunner til at «en velfungerende familie» ble en så sentral målsetning i etterkrigstidens britiske velferdsstat: Bekymring for synkende fødselstall eller «nasjonens tilstand», barnepsykologiens fokus på tilknytning og foreldrenes/mødrenes betydning for barnas helse og karakterutvikling, Child Guidance-bevegelsens¹³³ oppfatning av den tidlige barndommens betydning for karakterutvikling og for utformingen av «demokratiske borgere», og erfaringene med masseevakuering under andre verdenskrig.¹³⁴

Historikeren Sonya Michel drøfter også psykologisk kunnskap, og hvilken rolle den spilte i «the shaping of American child care policy.»¹³⁵ Perspektivet hennes er feministisk, og den bærende problemstillingen i hennes framstilling er balansen mellom barnas interesser og mødrenes rettigheter i utformingen av familiepolitiske tiltak i USA. Særlig interessant er hennes drøfting av spørsmålet om hvorvidt mødrene burde jobbe, slik debatten utspilte seg i USA etter andre verdenskrig. Michel viser hvordan psykologene var splittet i spørsmålet: enkelte, som kriminologene Sheldon og Eleanor Glueck, og psykologene Mary Essig og D. H. Morgan, var veldig kritiske til at mødre tok seg arbeid utenfor hjemmet, og mente det var en klar sammenheng mellom ungdomskriminalitet og utarbeidene mødre. Disse støttet seg i følge Michel på tilknytningsteori og teorier om hospitalisme og anaklitiske depresjoner av John Bowlby, René Spitz, Anne Freud og andre, og hevdet barna med

¹³² Hendrick 1997: 55, Hendrick 2003: 139.

¹³³ Child Guidance-bevegelsen startet sitt første rådgivningskontor i USA i 1909, og spredte seg til England på 1920-tallet. Et kjennetegn med bevegelsen var at mental helse best kunne sikres gjennom forebyggende opplysningsarbeid til foreldre, og at dette arbeidet burde foregå som et lagarbeid mellom psykiatere, psykologer og sosialarbeidere. Se: Davidoff og Noetzel 1951, Ludvigsen 2004, Stewart 2004.

¹³⁴ Hendrick 1997: 56-57.

¹³⁵ Michel 1999.

utearbeidende mødre fikk emosjonelle senskader som førte til utagerende atferd i ungdomstiden.¹³⁶ Andre, som psykiateren Hilde Bruch og psykologen Eleanor Maccoby, var i følge Michel kritiske til de slutningene som disse foretok, og mente det ikke var noen sammenheng mellom mødre som tok seg arbeid utenfor hjemmet og ungdomskriminalitet i og for seg, men at utagerende atferd var et tegn på familien led av «deeper emotional disturbance and ‘antisocial characteristics’.» De mente heller ikke at det var dekning for å trekke så vidtfavnende slutninger av forskningen på tilknytning til Bowlby og andre.¹³⁷

Til kapittel 6, som handler om barnevernsloven er det ganske tydelige sprik i forskningslitteraturen. Barnevernsarbeider og tidligere byråsjef i Sosialdepartementet Gerd Hagen har skrevet generelt og fra innsiden om utviklingen av det norske barnevernet. Hun har en positiv og optimistisk framstilling av barnevernets virke, og legger vekt på hvordan psykologisk kunnskap var med å skape større forståelse for barnas behov, og førte til forbedring i arbeidsmetoder med den nye barnevernsloven i 1953.¹³⁸ Langt mer kritiske perspektiver finner vi blant annet i psykologen Kjersti Ericssons kritiske framstilling om hvordan unge jenters seksualitet ble til gjenstand for myndighetenes inngripen gjennom barnevernet, der psykologisk kunnskap ble til et av redskapene for å kontrollere jentebarna.¹³⁹ Når det gjelder behandlingen av romfolkets barn («taterbarna») har blant annet sosiologen Karin Sofie Pettersens forskning belyst en rekke kritikkverdige forhold som forsvinner i statistikkene og i de mer offisielle – Gerd Hagens for eksempel – framstillingene av barnevernets historie.¹⁴⁰ Her blir også psykologisk kunnskap om barn med å legitimere inngrep blant de omreisende, siden barnas psykologiske behov for stabilitet ble ansett som å være i motsetning til romfolkets kultur og levemåte.

¹³⁶ Ibid: 155-156.

¹³⁷ Ibid: 157.

¹³⁸ Hagen 2001, Andresen 2006.

¹³⁹ Ericsson 1996, Ericsson 1997.

¹⁴⁰ Hagen 2001.

Kildeutvalg

Avhandlingen består av to deler med ganske forskjellige typer kilder. Kildeutvalget for første hoveddel – Psykologi og oppdragelse – er for det meste artikler publisert i tidsskrifter, ukeblader og familieoppslagsverk, og egne bokutgivelser som tar opp problemstillinger rundt tilknytning i forhold til barneoppdragelse. Kildeutvalget for andre del – Psykologi og familiepolitikk – består derimot stort sett av offentlige dokumenter som utredninger, lovforarbeider og stortingsforhandlinger. I det følgende skal jeg drøfte problemer, utfordringer og muligheter knyttet til det materialet jeg har valgt ut, og begrunne utvalget.

Barneoppdragelseslitteratur som historisk kildemateriale

Barneoppdragelseslitteratur er litteratur som er skrevet for å gi foreldre praktiske råd om hvordan de skal håndtere barna i hverdagen. Den finnes både som artikler i tidsskrifter og ukeblader og i egne bokutgivelser. Senere også i form av radio- og tv-programmer. Selv om sjangeren har eksistert i lang tid – Monica Rudberg har analysert oppdragelseslitteratur tilbake til midten av 1500-tallet¹⁴¹ – blomstrer den virkelig opp på slutten av 1800-tallet. Problematikken dreide seg da oftest om hvordan man kunne oppdra barna til kristne og ansvarlige samfunnsborgere. På begynnelsen av 1900-tallet blir personlig hygiene og riktig fysisk stell og ernæring av småbarn et dominerende tema. Men samtidig begynner også spørsmål om barnas mentale utvikling og bli stadig viktigere, særlig fra mellomkrigstiden. Det er altså tekster skrevet av eksperter (en sammensetning som endrer seg gjennom perioden: Rundt århundreskiftet er det gjerne religiøse autoriteter og pedagoger som skriver om

¹⁴¹ Rudberg 1983.

barneoppdragelse. Så følger en periode med mange utgivelser av medisinerne, før barnepsykologene blir den yrkesgruppen som utgjør de fleste av ekspertene som skriver om barneoppdragelse), som henvender seg til foreldre med råd om hvordan de best mulig skal håndtere og oppdra sine barn.

Kildeutvalget for avhandlingens første del består følgelig for det meste av tidsskriftartikler og bokutgivelser som eksplisitt problematiserer oppdragelsesspørsmål eller foreldrenes rolle for barnas psykiske utvikling og helse. Jeg har undersøkt medisinske, pedagogiske og folkehelse-tidsskrifter som *Nordisk hygienisk tidsskrift*, *Norsk pedagogisk tidsskrift*, *Sinnets helse*, *Mentalhygiene og folkehelse*, *Folkehelseforeningens tidsskrift*, *Populært tidsskrift for seksuell opplysning*, utgivelser av *Sosialistiske legers forening* og *Mot Dag*; utbredte populærlegeverk som *Huslegen: Gyldendals helseleksikon*, *Familiens store legebok*, *Vår helse: populært norsk legeverk*, og *Våre hjem og våre barn*; barnepsykologisk, pedagogisk og annen oppdragelseslitteratur. Jeg har undersøkt oppdragelsesbøker og familieoppslagsverk basert på søk på «psykologi», «barn» og «oppdragelse» ved biblioteker og databaser. I tillegg har jeg også undersøkt kilder jeg har kommet over gjennom eksisterende forskningslitteratur.¹⁴² Åse Gruda Skard var en av de tydeligste stemmene i min undersøkelsesperiode, og jeg har funnet en rekke kilder på grunn av den utførlige og grundige bibliografien over hennes utgivelser.¹⁴³ Via hennes utgivelser har det dukket opp en rekke referanser til utenlandsk og ofte oversatt psykologisk oppdragelseslitteratur som jeg har også undersøkt. For den siste delen av undersøkelsesperioden har jeg hatt stort utbytte av å lese den polemiske debattboken *Myten om den gode mor* redigert av psykologen Hanne Haavind, som var et kritisk oppgjør med tilknytningsteori generelt, særlig i formen den fikk av den norske psykologen Anne-Marit Duve.¹⁴⁴ Jeg har også undersøkt materiale fra arkivet til *Wellcome Library for the History and Understanding of Medicine* i London, som i

¹⁴² Se avsnittet «Forskingsstatus» tidligere i kapitlet.

¹⁴³ Skard 1983.

¹⁴⁴ Duve 1972, Haavind, m. fl. 1973.

forbindelse med anvendelse av tilknytningsteori interessant siden det inneholder materiale fra gamle Tavistock Clinic, John Bowlbys arbeidsplass, og på mange måter den psykologiske tilknytningsteoriens opphavssted.¹⁴⁵

Mange av disse kildene er tidligere studert, og brukt for å rekonstruere «oppdragelsesdiskurser».¹⁴⁶ Jeg ønsker i større grad enn den eksisterende forskningslitteraturen å fokusere på *formidlingsproblematikk* koblet til dette materialet, og belyse forskjeller og ulike tendenser til fordel for en samlet diskursiv helhet. Som nevnt innledningsvis er det *anvendelse* og *tilpasning* i formidlingen av psykologisk kunnskap som er hovedproblemstillinger for avhandlingens første del, og oppdragelseslitteraturen er meget velegnet for å studere dette.

Jeg har derfor også undersøkt utgivelser av internasjonale, særlige amerikanske, psykologer som William James, John B. Watson, Arnold Gessell, Benjamin Spock og britten John Bowlby. Disse er valgt ut fordi de blir hyppig referert til i det norske kildematerialet i perioden, men noen også fordi de var tilgjengelige for norske foreldre i denne perioden, og dermed også utgjør en direkte del av det kildemateriale jeg har som mål å analysere.

Det gjelder særlig Charlotte Bühlers bøker, barnelegen C. A. Aldrich og hans kones *Små barn er også mennesker* (1949), og det svenske paret J. og M. V. Israels *Ingen slemme barn* (1947), og barnelegen Arnold Gesells bøker.¹⁴⁷ De er også blant de hyppigste referansene i de fleste av Skards utgivelser.¹⁴⁸ De fire ovenstående blir dessuten mye brukt av blant annet Nic Waal, Wilhelm Aarek, og i fellesverket *Psykologi i oppdragelsen*.¹⁴⁹ Senere blir Skard, sammen med Nic Waal, ganske tidlig

¹⁴⁵ Særlig seksjonen «Bowlby Papers» var interessant for meg, og inneholder samtlige av Bowlbys publikasjoner, samt kommentarer, brev og notater.

¹⁴⁶ Se særlig: Rudberg 1983, Ludvigsen 2008, Thuen 2008.

¹⁴⁷ Gesell 1930, Bühler 1938, Gesell og Ilg 1943, Israel og Israel 1947, Aldrich og Aldrich 1949, Gesell 1966.

¹⁴⁸ Skard 1947, Skard 1948, Skard 1955, Skard 1956.

¹⁴⁹ Waal 1948, Brun-Guldbrandsen, m. fl. 1949, Aarek 1950.

opptatt av den amerikanske barnelegen Benjamin Spock og psykologen Erik H. Erikson.

Det er ingen grunn til å tro at dette er tilfeldig at det derfor er akkurat disse som tidlig ble oversatt. Det var de norske psykologene, pedagogene og barnelegene som tilrettela og ga innspill til oversettelser, og det er grunn til å tro at de valgte ut sine «favoritter» til å bli oversatt.

I analysen av oversettelsene skal jeg forsøke å gjøre synlig hvilke forskningsmiljøer det opprinnelige materiale har oppstått i, og hvilken faglig bakgrunn opphavsforsfatterne har. Dette gjør jeg for å kunne si noe om hvordan verket adapteres: det er utvilsomt en fordel med kunnskap om både den opprinnelige og den nye konteksten. Jeg vil også gjøre klart hvem som har bidratt i selve oversettelsesprosessen, enten med forord, tilrettelegging eller med selve oversettelsen.

Materialutvalget er altså foretatt både med bakgrunn i egen leting, og i eksisterende forskningslitteratur innenfor barneoppdragelses-, psykiatri- og psykologihistorie i hele første del av avhandlingen. Det er blitt poengtert, blant annet av Monica Rudberg, at oppdragelseslitteraturen både har et kjønns- og klasseperspektiv. Den er skrevet for en borgerlig oppdragelse for gutter, selv om dette gjelder i større grad for de tidlige periodene hun undersøker (1500 – 1800-tallet) enn i min periode.¹⁵⁰ Det er likevel viktig å ha i bakhodet at oppdragelseslitteraturen ofte ble skrevet og tilpasset et lesende middelklassepublikum, også i Norge. Både oppslagsverkene, tidsskriftene og ukebladene har hatt lesergrupper som ikke omfatter alle deler av befolkningen. Dette kan virke paradoksalt, kanskje særlig for mye av det som ble publisert i mellomkrigstiden og i tidlig etterkrigstid, så tydelig omtaler boligproblemer og fattigdomsproblematikk, og altså ser ut til å være beregnet på arbeiderklasse- eller lavinntektsfamilier. Dog er det vanskelig å vite hvem som faktisk leste disse bøkene, og i hvor stor grad forfatterne nådde sine mer eller mindre uttalte målgrupper.

¹⁵⁰ Rudberg 1983: 14-15.

Den amerikanske historikeren Peter N. Stearns har også påpekt at barneoppdragelseslitteraturen er særlig utfordrende som historisk kildemateriale.

Child-rearing literature is tricky evidence. It is not aimed at everyone but normally reflects the values of a dominant group – in this case, a white, urban middle class. Not everyone reads it (though an audience can develop beyond the group of origin), and not everyone who reads it agrees with it or pays serious attention. Child-rearing literature does not, in other words, clearly predict child-rearing practice or even parental attitudes. At the same time, people who buy such publications – who provide the subscriber base for an outlet like *Parents Magazine* – clearly feel they have some need, and they are likely to assimilate some of the material presented to them.¹⁵¹

Offentlige dokumenter

Kildematerialet for avhandlingens andre del består for det aller meste av forarbeidene til de nye familielovene jeg undersøker; barnevernsloven, lov om helsesøstertjeneste og lov om helsestasjoner, lov om barnetrygd og lov om forsørgertrygd for barn, og lov om barnehager. Det er med andre ord de tradisjonelle kildene som oftest brukes for å skrive nyere moderne politisk historie: stortingsforhandlingene, men aller viktigst: de *offentlige utredningene*, og tidligere *Innstillinger og betenkninger*.

Det jeg er mest interessert i ved disse tekstene er imidlertid ikke hvordan de som kilder kan hjelpe meg å følge saksgangene, eller demonstrere ulike partistandpunkter o. l. Kristin Asdal skriver om denne typen kilder i *Politikkens natur – naturens politikk*:

Skriftlige dokumenter, eller tekster, er en av politikkenes mest utbredte politiske teknologier. I sine studier av byråkrati pekte sosiologen Max Weber på hvordan byråkratiet hvilte på

¹⁵¹ Stearns 2003: 19.

skriftlige dokumenter. I følge Weber bidrar disse til at forvaltningen kan styre etter generelle regler, og ikke bare fra sak til sak. Men det jeg skal peke på her, er hvordan tekster også bidrar til å etablere saker, hva som *er* saken, i første omgang. En framtrædende og vesentlig form for tekst i utformingen av politikk er den sakkyndige rapporten, det som i våre dager gjerne tar form som en NOU: En norsk offentlig utredning. Hvordan bidrar slike tekster, ikke bare til politiske vedtak, men også gjennom sine retoriske grep, begrepsapparat og relasjonene den skaper til å forme selve saken [...].¹⁵²

Hvordan er de offentlige utredningene med å forme *problemstillingene* i barne- og familiepolitikken? Hvilke forhold blir ansett som hovedutfordringer, og på hvilken måte? Hvordan blir «barnas psykiske behov», og dermed «barnas beste», konstituert som politiske forvaltningsobjekter i utredningene og debattene rundt lovgivningsprosessene? Problemstillingen her er ikke først og fremst hvordan vitenskapelige innsikter blir «importert», «overført» eller «anvendt» til å forme politikk, men hvordan kunnskap og politikk sammen danner objekter og saksområder for politisk regulering og inngripen.

Hovedkildegrunnlaget er altså saksdokumenter og utredninger knyttet til de fire lovgivningsprosessene jeg undersøker i avhandlingens andre del. Dette er materiale jeg har nøstet opp med utgangspunkt i den ferdige loven ved det juridiske fakultetsbiblioteket – med kyndig hjelp – og med det digitale søkeverktøyet www.lovdata.no. I tillegg har jeg hatt adgang til et privat arkiv ved Solheimviken helsestasjon, og oppsøkt Bergen byarkiv for å undersøke lokale instruksjoner som ble utferdiget til helsesøstrene i Bergen.

¹⁵² Asdal 2011: 53.

Disposisjon

Første hoveddel av avhandlingen har jeg kalt «Psykologi og oppdragelse». Den består av fire kapitler som analyserer forskjellige retninger i psykologien, og hvordan de blir tilpasset og oversatt i oppdragelseslitteraturen i perioden fra 1910 til rundt 1975.

I *kapittel 2* drøfter jeg den psykologiske funksjonalismen og behaviorismen, og hvordan disse ble en del av den vitenskapelige «plattformen» til mentalhygienebevegelsen i mellomkrigstiden, og hvordan den ble anvendt i oppdragelseslitteratur i perioden 1910 – 1950. Psykologisk funksjonalisme og behaviorisme ble anvendt av oppdragelsesforfattere, og en sentral måte å problematisere oppdragelse på i perioden er å diskutere hvordan man skulle få i stand en fornuftig og «hensiktsmessig forming» av barna, derav kapitlets tittel.

Kapittel 3 handler om psykoanalysen, og hvordan forskjellige psykoanalytiske retninger ble en del av en radikal og alternativ opplysningsbevegelse i mellomkrigstiden og fram til andre verdenskrig. Den overordnede problemstillingen var hvordan man gjennom en frigjørende og lite hemmende oppdragelse kunne være med å skape et fritt samfunn, og kampen mot det autoritære samfunnet – og dermed den autoritære foreldrestilen – var det sentrale. Undersøkellesperioden for dette kapittelet overlapper som vi ser med forrige kapittel, og det gjør at enkelte av aktørene og organisasjonene, som f. eks. mentalhygienebevegelsen også er relevante her.

I *kapittel 4* skal jeg undersøke utviklingspsykologien, som ble til den toneangivende psykologiske modellen for å skrive oppdragelsesbøker etter krigen og igjennom hele min undersøkelsesperiode, ikke minst i Åse Gruda Skards mange oppdragelsesbøker, artikler og radio- og tv-foredrag. Perioden overlapper temmelig nøyaktig med perioden som Harald Thuen mener er kjennetegnet av forestillingen om «det sårbare

barnet».¹⁵³ Det er husmorfamilien og den «naturlige morskjærlighetens» tid. Når det gjelder barnet selv, ble den dominerende psykologiske forståelsesmåten av dets utvikling kjennetegnet ved at det ble lagt mindre vekt på oppdragerens formende innsats: Oppdragerens fremste rolle i denne perioden var å beskytte barnet mot uheldig påvirkning, slik at det fikk *modne* og utvikle seg på en naturlig måte. Så lenge man skapte trygge rammer, så ville barnets utvikling skje av seg selv.

Kapittel 5 handler om morsberøvelse og tilknytningsteori, som internasjonalt ble en innflytelsesrik retning etter John Bowlbys undersøkelser av institusjonsbarn i Europa etter andre verdenskrig, og som i Norge kom med i oppdragelseslitteratur og familieoppslagsverk tidlig på 1960-tallet. Teorien markerer en slags biologisk vending i morsideologien, som i seg selv hadde vært et element av både psykoanalysen og utviklingspsykologien tidligere. Den la sterk vekt på morens biologisk konstituerte særposisjon i relasjonen til barnet. Dersom moren var til stede det første leveåret, og var kjærlig, oppmerksom og hengiven, ville sjansene for psykiske problemer senere i livet bli dramatisk redusert, i følge teoriens tilhengere. Denne konklusjonen ble ikke mottatt uten en viss motstand blant de norske barnepsykologene og andre oppdragesskribenter. Vi skal i dette kapittelet se hvordan teorien delvis ble modifisert, og delvis ble utsatt for direkte debatt og avvisning.

Avhandlingens ander hoveddel, «Psykologi og sosialpolitikk», handler om psykologiens rolle for utformingen av barne- og familiepolitikk i samme periode, og består av fire tematiske kapitler. På samme måte som kapitlene i første hoveddel overlapper kapitlene delvis kronologisk hverandre.

I *kapittel 6* vil jeg undersøke lov om barnevern fra 1953. Jeg er her hovedsakelig interessert i to overganger. For det første hvordan barnevernstjenesten dreies fra en moralsk-juridisk ordning til en helsevernstjeneste, og hvordan forebyggende arbeid i

¹⁵³ Thuen 2008: Del IV.

opphevingsfamilie blir prioritert, sammen med fosterhjem og adopsjon, framfor barne- og skolehjem. Nøkkelpromblemstillingen her er hvilken rolle den psykologiske morsideologien og det psykologiske barndomssynet spilte for disse to dreiningene.

I *kapittel 7* vil jeg undersøke psykososialt forebyggende arbeid overfor småbarnsfamilier, slik det er blitt utført ved mødrehygiene- og kontrollstasjoner, via helsesøstertjenesten og helsestasjonene. Her har jeg latt Kari Ludvigsens og Kari Tove Elvbakkens tre hovedfaser for det forebyggende helsearbeidet ved helsestasjonene danne utgangspunkt for hvordan kapitlet er blitt organisert. En første periode fra 1911 til 1957, der arbeidet ved helsestasjonene i stor grad dreide seg om å forebygge spedbarnsdød ved ernærings-, amme- og pleieopplysning. Så følger en periode fra 1957 til 1972, der den lovpålagte helsesøstertjenesten kom til å dreie seg mye om vaksinasjon, men der også det mentalhygieniske forebyggende arbeidet ble gitt en rolle i helsesøsterinstruksene. Den siste fasen er perioden etter vi fikk en lov om helsestasjonsvirksomhet i 1972, der tjenesten ble en universell rettighet for alle småbarnsfamilier, og der forebygging og bedring av den psykiske helse for alle var en lovfestet målsetning.

Også her kommer jeg til å legge særlig vekt på spørsmål om hvordan og hvilke former for psykologisk kunnskap som var med å konstituere det psykososialt forebyggende arbeidet ved disse stasjonene, og hvilke praktiske problemer det var med å synliggjøre.

I *kapittel 8* undersøker jeg motivasjon bak forskjellige ordninger for økonomiske overføringer til barnefamilier og eneforsørgere. Det gjelder både den universelle barnetrygden, barsels- og fødselspermisjonsordninger, og forsorgstrygd og morstrygd for enslige forsørgere. I hvilken grad har hensynet til barnas psykiske helse hatt betydning for hvordan disse ytelsene ble utformet? Har det vært forskjell på hvilken funksjon overføringer til enslige forsørgere og gifte forsørgere har hatt i fra lovgivernes side, og i tilfelle med hvilke begrunnelser?

Avhandlingens siste kapittel, *kapittel 9*, handler om prosessen som førte til barnehageloven av 1975. Her vil jeg se på hvordan daginstitusjonene i Norge utviklet seg fra å være sosiale hjelpetilbud for fattige eller enslige forsørgere i yrkesarbeid – først på filantropisk grunnlag, deretter i regi av barnevernsmyndighetene – til å bli gradvis utformet som et universelt tilbud til alle foreldre i spenning mellom å være et sosialt, utjevnende og pedagogisk tilbud. Jeg konsentrer meg i dette kapitlet mest om utredningene for barnehageloven i 1975, og beskriver hvordan de hensynet til barnas psykiske helse ble vurdert i forhold til for eksempel likestillingspolitiske og samfunnsøkonomiske hensyn.

Del I

Psykologi og oppdragelse

Kapittel 2

Hensiktsmessig forming

En oppdragelse på samfunnets premisser (ca. 1900 – 1950)

Rundt århundreskiftet begynte man å vurdere råd om barneoppdragelse til foreldre fra en vitenskapelig målestokk. At rådene skulle være vitenskapelig holdbare eller kunnskapsbaserte ble fra nå av like viktig som at de skulle være moralsk forsvarlige, eller kanskje heller: det moralsk forsvarlige måtte fra nå av i stadig større grad begrunnes gjennom kunnskap om barna. Samtidens eksperter omtalte gjerne denne vendingen som «den første moderne oppdragelsestenkningen» i Norge.

Med den «moderne vitenskapelig oppdragelsen» mente man at barna kunne formes slik at både små og store problemer kunne lukes vekk før de i det hele tatt oppstod. Det var sosial- og arvehygienens storhetstid, både kroppslig og mentalt sett, og fokuset rettes mot den preventive inngripen: Om barna møter en rasjonell omverden, og behandles sådan, vil de fortsette å oppføre seg rasjonelt og deres indre og ytre liv vil derfor komme minst mulig i konflikt med omverdens krav. Ved preventive inngrep og praksiser mente man slik å kunne utrydde de fleste mentale problemer.

Som blant andre Knut Kjeldstadli har påpekt: «[...] mellom 1884 og 1940 var biologisering den sjølsagte tenkemåten.»¹⁵⁴ Det var med andre ord vanlig å forstå samfunnets utfordringer, problemstillinger og funksjonsmåter ut i fra biologiske begreper og forståelsesrammer. Individene ble oppfattet som celler i en organisk helhet: nasjonen. Og en frisk nasjon krevde friske individer.

¹⁵⁴ Kjeldstadli 1999: 149. Se også: Roll-Hansen 1980, Roll-Hansen, m. fl. 2005.

I dette kapitlet skal jeg se hvordan oppdragelseslitteraturen fra denne perioden står seg i forhold til tesen om «biologismens storhetstid», hvordan den etablerer seg og eventuelt skiller seg fra samtidens pietistiske oppdragelseslitteratur, men først og fremst hva slags barn og barndomsproblemer denne litteraturen var med å konstituere og hvilke psykologiske begreper den brukte til det.

«Pre-psykologisk» oppdragelseslitteratur

Harald Thuen har vist hvordan forestillingen om «det formbare barnet» har røtter tilbake til John Locks *Tanker om oppdragelse* (1693) og den tidlige opplysningsfilosofien fra slutten av 1600-tallet og utover 1700-tallet med Jean-Jacques Rousseau og hans *Émile*.¹⁵⁵ Tre begreper, skriver Thuen, med referanse til Dag Østerberg, har vært definerende for opplysningstidens modernitet, *det frie individet, fornuften og fremskrittet*.¹⁵⁶

Slutten av 1800-tallet var også i følge Thuen både den perioden der sosialstaten vokste fram, og en periode preget av sterk romantisering og forherligelse av barndommen.¹⁵⁷ Men samtidig, mot slutten av 1800-tallet, fikk også oppdragelseslitteraturen en sterk nypietistisk pregning, der arvesynd og barnas korrupte natur ble dominerende problemstillinger.¹⁵⁸ Man kunne gjerne tro at den religiøse og pietistiske oppdragelseslitteraturen som dominerte på slutten av 1800-tallet hadde lite med modernitet og opplysning å gjøre. Jeg mener det ville være en overfladisk vurdering. Nypietismen var på mange måter også en verdslig bevegelse, der streng selvforbedring og rasjonell livsførsel var sentrale elementer. Den stod ikke nødvendigvis på utsiden av eller i motsetning til moderniteten, det handlet også om å

¹⁵⁵ Thuen 2008: 55, 58.

¹⁵⁶ Ibid: 53.

¹⁵⁷ Ibid: 105.

¹⁵⁸ Dette er godt dokumentert av Monica Rudberg (Rudberg 1983): se særlig kapittel VI: «Maadehold!».

forme det frie individet, lede det i en fornuftig retning, utnytte individenes krefter til gode formål. Ikke minst handlet den pietistiske oppdragelseslitteraturen om å *forme barna* fornuftig, slik at de senere skulle bli i stand til å regulere seg selv og andre fornuftig. Rudberg er inne på dette når hun skriver om denne perioden barn at de «må lære å kontrollere seg selv for senere i livet å kunne kontrollere andre.»¹⁵⁹

Problematikken var selvsagt forankret i forestillinger om arvesynden, og det er å anta at dette er hovedårsaken til at «egenviljen» og «viljesytringer» er et så utpreget hovedproblem i oppdragelseslitteraturen mot slutten av 1800-tallet. «Spesielt farlig er viljesytringer,» skriver Rudberg, «som stammer direkte fra barnets 'iboende ondskap' og følgelig må kues umiddelbart.»¹⁶⁰ Samtidig ble det mot slutten av århundret også mer vanlig å se skribenter med forkynnende og pietistiske framtoninger referere både liberale filosofer som John Locke, Jean-Jacques Rousseau og John Stuart Mill, til evolusjonsteori og evolusjonsteoretikere som Herbert Spencer, men også og til psykologer som William James. Hensikten med dette var på den ene siden å finne egnede kunnskapsbaserte teknikker eller verktøy til «å trimme egenviljen», gjøre barna lydige og forme deres «sjelelige karakter». På den andre siden vil det være å anta at slike vitenskapelige referanser var egnet til å gjøre de nypietistiske oppdragelsesskriftene både moderne og overbevisende for leserne. Også nypietistene så det altså i denne perioden nødvendig å gjøre sine tekster holdbare ut i fra en vitenskapelig målestokk.

Et godt eksempel på en slik tekst er heftet *Oppdragelse til lydighet*, skrevet av skoleinspektør J. E. Haslund i 1916. Han refererte blant annet til William James i en argumentasjonsrekke for påstanden om at frihet bare kunne vinnes gjennom absolutt lydighet. Oppdragerens rolle var i følge Haslund «å så en tanke i barnet». Denne måtte føre til selvstendige handlinger, som ved gjentakelser skulle bli til vaner. Vanene ville forme barnets karakter og til slutt utgjøre dets skjebne. Bare ved å stille

¹⁵⁹ Ibid: 110.

¹⁶⁰ Ibid: 112. Rudberg gjør også et poeng ut av hvor stor oppmerksomhet «illegitim gråt» fikk i denne perioden, og hvor strengt man oppfordret foreldre til å slå ned på dette.

sine evner og krefter til rådighet for samfunnet, eller gjennom den fornuftige tilpasning, kunne mennesket oppnå den «egentlige frihet», som var å fungere i harmoni, både med sine omgivelser og med den gudommelige vilje. Den «individuelle tøylesløse frihet» var for Haslund en falsk illusjon som stammet fra den moderne «falske humanismen».

Det var vesentlig for Haslund og hans samtidige meningsfeller, at lydigheten skulle være en oppøvet og tilegnet intensjonell form for lydighet. Altså en reflektert og selvbevisst lydighet. Trusler og tvang kunne føre til en mer instinktiv kuet eller blind lydighet, som for Haslund utgjorde «slavementalitet». Det var den selvbevisste lydigheten, en opplyst og frivillig underdanighet, grunnlagt i respekt for autoriteter og i siste instans Gud, som Haslund anbefalte foreldre å trene barna i. Og til denne treningen mente han det var best å følge rådene til «de moderne psykologene». Gjennom mental trening kunne barna lære seg å elske det de uansett *måtte gjøre*. De kunne forsone seg med og finne glede i sin skjebne, uansett på hvilken plass eller posisjon i samfunnet man ellers måtte befinne seg.¹⁶¹

Oppdragerens rolle for nypietistene var i siste instans å være en verdslig stedfortreder for Guds vilje. Oppdragervervet ble for eksempel av statsråden og teologen Nils Hertzberg i *Barnets kristelige oppdragelse* fra 1903 beskrevet som et «uendelig tillitsverv», innstiftet av Jesus selv (Joh. 21, 15-17).¹⁶² Foreldrene hadde et ansvar med uendelige konsekvenser, og det ble alvorlig beskrevet, med et sitat fra Bibelen av en skoleinspektør og oppdragelsesforfatter på denne måten: «Lad os mindes Frelserens hellige, alvorlige ord om børnene: ‘Lad dem komme til mig – forhindre dem ikke!’ og: ‘Hvo, som forarger en af disse smaa, ham var det bedre, at en møllesten var lagt om hans hals, og han var sænket i havet, hvor det er dybest.’»¹⁶³

¹⁶¹ Haslund 1916.

¹⁶² Hertzberg 1903: 2.

¹⁶³ Sitert av skoleinspektør S. Hanssen i heftet *Inden hjemmets døre: fire foredrag om barneoppdragelsen*: Hanssen 1904: 6.

De korrupperende instinktene

Den store *praktiske* utfordringen ved å lære barna disse stoiske innsiktene var at de fra naturens side i følge nypietistene var utstyrt med «korrupperende instinkter», som ble forklart gjennom forestillingen om arvesynden. Et interessant trekk ved denne perioden er at dette var en problemstilling som langt på vei ble delt av medisinere og vitenskapsfolk, selv om problemstillingen av disse som regel ble artikulert i (sosial)darwinistisk retning. Det forelå en slags «primæregoisme» i alles kamp mot alle i naturen, som mennesket gjennom sin historie har lagt bak seg på et kollektivt plan, men som alle mennesker også må gjennomleve på et individuelt nivå. Verken predikanter eller medisinere flest ville altså mot slutten av 1800-tallet hevde at mennesket var født ferdig potensielt sosialt utviklet, men at det sosiale var noe oppdragerne måtte *lære* barna. Det var noe i barnas natur som måtte motarbeides, eller kanskje til og med fjernes med makt for å lære det å bli et sosialt velfungerende individ.

De praktiske konsekvensene av dette grunnperspektivet var enorme. Barna måtte læres å temme sin egen vilje: de måtte *lære* å være lydige ved for eksempel å *lære* å spise på regulerte tidspunkt, *lære* å være høflige, *lære* å sove, *lære* at det ikke hjalp å gråte seg til det de ville osv. Lot foreldrene barna få viljen sin, ville de bryte med den sosiale eller guddommelige vilje. På den måten ville foreldrene legge opp til framtidig sosial disharmoni, og i verste fall barnas evige fortapelse.

Barnelegen og sykehusdirektøren Mathias S. Greve skrev for eksempel i «Kjønslivets utvikling» i Norges første store familiesamleverk *Foreldre og Børn* fra 1902: «Det maa tales om naturlovens hellighed, om vor rett og vor magt og vor pligt til at bekjæmpe drifterne, *alle* drifter, og holde dem under herredømme af fornuft og moral.»¹⁶⁴ Som vi ser var ikke avstanden stor til de nypietistiske tekstene,

¹⁶⁴ Greve 1902: 259.

barnelegene og «den moderne vitenskapen» var påfallende samstemt med de tidligere og rent moralistiske problematiseringene av barndommen.

Hvilke psykologiske begreper og tenkemåter var tilgjengelige for å bygge opp under denne typen forestillinger og denne typen barn i denne perioden? Det var først og fremst tidlig evolusjonspsykologi og en av dens i hovedsak amerikanske avløpere: den psykologiske funksjonalismen.

Funksjonalisme

Den psykologiske funksjonalismen psykologien forstod menneskenes indre og ytre liv som en funksjon av hvordan individene tilpasset seg sine omgivelser.

Funksjonalistene oppfattet også bevisstheten funksjonelt, altså som et middel til å oppnå framtidige mål, derav navnet. Det «indre livet» kunne på denne måten ikke forstås atskilt fra det ytre. Funksjonalismen var også tett forbundet med den filosofiske pragmatismen, og var derfor mer opptatt av handlinger og handlingers konsekvenser, enn av tanker og intensjoner. En intensjon (tankeinnhold/intensjon/begreper/mening) kunne for dem bare analyseres og forstås gjennom sine konsekvenser (handling/talehandling etc.).

Psykologen Per Saugstad skriver at den amerikanske psykologiske funksjonalismen oppstod som et forsøk på å forene den tyske eksperimentallpsykologien, særlig etter modell av Wilhelm Wundts psykologiske laboratorium, og den tidlige britiske evolusjonspsykologien til Herbert Spencer.¹⁶⁵ På denne måten kan vi altså forstå funksjonalismen som en måte å ta med seg innsiktene fra darwinismen inn i samfunnsvitenskapene, også i psykologien, samtidig som den empiriske tilnæringsmåten (i varierende grad) fra den tyske eksperimentallpsykologien ble beholdt. Noe av årsaken til at denne sammensetningen appellerte spesielt til amerikanske psykologer kan i følge Saugstad henge sammen med at amerikansk

¹⁶⁵ Saugstad 2009: 295-296.

akademia generelt og amerikansk psykologi spesielt var mer «orientert mot løsning av praktiske og sosiale problemer» enn den europeiske psykologien som først og fremst konsentrerte seg om psykologiske grunnlagsproblemer.¹⁶⁶

Kanskje er dette også grunnen til at de amerikanske psykologene var mer opptatt av å studere *læring* og *vaner* enn å studere sansning og persepsjoner, som var så dominerende i tradisjonen etter Wundt.¹⁶⁷ De amerikanske psykologene var altså rundt århundreskiftet spesielt opptatt av oppdragelse og barns utvikling. Ikke minst var dette tilfelle for den meget kjente psykologen Granville Stanley Hall som underviste en hel generasjon av kommende psykologer og pedagoger – for eksempel den berømte filosofen og psykologen John Dewey – og som fikk stor betydning for pedagogikkfaget, også i Norge – og barnelegen og psykologen Arnold Gesell ved John Hopkins og senere ved Clark University, som var en standardreferanse for norske barnepsykologer fram til 1960-tallet.¹⁶⁸

Studiet av *læring* tidlig fikk altså tidlig en sentral plass i amerikansk psykologi. Pedagogisk psykologi og utviklingspsykologi ble satsningsområder på en helt annen måte enn i europeisk psykologi på dette tidspunktet.¹⁶⁹ Og denne amerikanske tradisjonen kom til å spille en vesentlig rolle for norske pedagoger, prester og leger som skrev om barneoppdragelse tidlig på 1900-tallet. Det ser ut til at særlig begrepet *vane* har gjort stort inntrykk på disse forfatterne. Det blir riktig nok brukt på forskjellige måter, men som regel med referanse til William James.

¹⁶⁶ For de amerikanske funksjonalistene ble etter hvert den britiske evolusjonspsykologien viktigere enn den tyske eksperimentalpsykologien til Wundt, og alle de nevnte psykologene brøt etter hvert med Wundts psykologiske teorier, selv om de var positive til hans empiriske innstilling og arbeidsmetode. Wundts strukturalisme, ambisjonen om å nå inn til bevissthetens grunnelementer og troen på den introspektive metoden, ble allikevel videreført av Edward B. Titchener ved Cornell University, men han havnet etter hvert i skyggen av funksjonalistene. Jf. Bowler og Morus 2005: 301.

¹⁶⁷ Saugstad 2009: 296. Funksjonalismen stod i denne perioden sterkt i amerikansk akademia, særlig ved Universitetet i Chicago, der blant andre nevnte Dewey og sosialfilosofen og -psykologen George Herbert Mead holdt til. Retningen var også tungt representert ved Harvard med psykologen William James, og ved Columbia University i New York med Edward Thorndike.

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Ibid.

Vanebegrepet

La oss se litt på hvilken rolle dette begrepet hadde hos James. Det er liten tvil om at begrepet var helt sentralt i hans «psykologiske prinsipper» som han redegjorde for i *The Principles of Psychology* i 1890.¹⁷⁰ Han anbefalte til og med i innledningen sine lesere til å starte med kapittelet som het «vaner». Begrepet ble ansett som så sentralt at også norske psykologer – i forbindelse med at utviklingspsykologien blir dominerende etter andre verdenskrig – som forsøkte å posisjonere seg mot tradisjonen gjerne bare omtalte den som «vanepsykologi».¹⁷¹

Hos James var «vane» et fundamentalt og altomfattende begrep som fantes på alle nivåer i den materielle verden: «The moment one tries to define what habit is, one is led to the *fundamental properties of matter*. The laws of nature are nothing but the immutable habits which the different elementary sorts of matter follow in their actions and reactions upon each other.»¹⁷² Dette gjaldt ikke minst i den organiske verden, selv om vanene der var mer variable. Dette skyldes at «det organiske materialet» hadde større evne til strukturforandring, altså en slags «plastisitet», som James beskrev som «the possession of a structure weak enough to yield to an influence, but strong enough not to yield all at once.»¹⁷³

At levende vesener tok seg vaner skyldes i følge James det plastiske materiale som de bestod av, altså det organiske materiale. Det psykiske hang for ham intimt sammen med det fysiske, og dette gjør at funksjonalistisk psykologi gjerne beskrives som holistisk.¹⁷⁴ Hos James var dette veldig tydelig. Han uttrykte ambisjoner om å

¹⁷⁰ James 1890. Fra nå av omtalt som *Principles*.

¹⁷¹ Se for eksempel Skard 1947.

¹⁷² James 1890: 104 (min uthevelse).

¹⁷³ Ibid: 105.

¹⁷⁴ Se for eksempel den britiske historikeren Mathew Thomson (Thomson 2006). Behavioristene tok senere avstand fra dette, og nektet å forholde seg til det som foregikk på innsiden, altså det som kommer mellom «input» og «output», verken i form av noe fysisk eller psykisk.

presentere en fullverdig forklaring av menneskelig oppførsel, og for det mente han at både fysiske, fysiologiske og psykologiske forklaringer var nødvendige for å få teorien til å gå opp: «[...] the philosophy of habit is thus, in the first instance a chapter in physics rather than in physiology or psychology.»¹⁷⁵

Dette fikk ikke bare konsekvenser for den abstrakte begrepsdefinisjonen av vane, men også i hans psykologiske teori om de menneskelige vanene. Å tilegne seg en ny vane, eller bryte med en gammel, innbar i følge James at det rent fysiologisk måtte eroderes ut i nye nervebaner i kroppen. Disse ville gradvis bli til et slags elveleie for den nye vanen jo oftere man gjentok handlingen. Gjennom handling forandret menneskene altså til en viss grad sin natur, til syvende og sist molekylære eller atomære konstitusjon. Og selv om James framhevet at denne personlighetskonstitueringen hadde visse spesielt viktige konstitusjonsfaser – for eksempel årene under 20 for «personlige vaner» og årene mellom 20 og 30 for «intellektuelle og profesjonelle vaner» – så var det i følge ham teoretisk mulig å endre på disse gjennom hele livet, om man anstrengte seg tilstrekkelig.

James' teori om vaner hadde også sterke etiske og moralske implikasjoner, noe han var tydelig på selv: «We are spinning our own fates, good or evil, never to be undone.»¹⁷⁶ Selv om himmelen ikke skulle bry seg om å telle våre gode og onde handlinger, skrev han i et eksempel om alkoholisme, så registrerte og lagret molekylene i nervecellene og fibrene hvert eneste tilbakefall, og stod alltid klar til å bruke det mot vedkommende når en ny anledning til å drikke bød seg.

Det er også påfallende hvor konservativt James framstilte de samfunnsmessige konsekvensene av en teori som i bunn og grunn impliserte nærmest total menneskelig handlingsfrihet:

Habit is thus the enormous fly-wheel of society, its most precious conservative agent. It alone is what keeps us all within the bounds of ordinance, and saves the children of fortune from

¹⁷⁵ James 1890: 105.

¹⁷⁶ Ibid: 127.

the envious uprisings of the poor. [...] It keeps the fisherman and the deck-hand at sea through the winter; it holds the miner in his darkness, and nails the countryman to his log-cabin and his lonely farm through all the months of snow; it protects us from invasion by the natives of the desert and the frozen zone. *It dooms us all to fight out the battle of life upon the lines of our nurture or our early choice*, and to make the best of a pursuit that disagrees, because there is no other for which we are fitted, and it is too late to begin again. It keeps different social strata from mixing.¹⁷⁷

Det var oppdragelsen og veivalg tatt tidlig i livet som gjorde at «skomakeren ble ved sin lest», at alkoholikeren drakk, og at fattige forble fattige uten å gjøre opprør mot de rike. Denne individualistiske livsanskuelsen ga alle (i prinsippet) like muligheter, og ansvar for sin egen situasjon. Teorien ser derfor unektelig ut til å passe godt sammen med det bildet vi har av det amerikanske samfunnet på slutten av 1800-tallet, med sin utpregede «self-made-man»-ideologi.

Mentalhygienebevegelsen

Funksjonalisme ble også et av de sentrale elementene i den internasjonale mentalhygieniske bevegelsen. Denne sprang ut av den amerikanske *The National Committee for Mental Hygiene*, som ble startet i 1908, i kjølvannet av Clifford W. Beers' rystende beskrivelser av livet innenfor et psykiatrisk asyl i den selvbiografiske *A Mind that Found Itself*.¹⁷⁸ Som historikeren Mathew Thomson skriver, dreide bevegelsens hovedfokusområde seg i mellomkrigstiden fra asylreformer og institusjonell pleie av alvorlige mentale lidelser til tidlig behandling av mindre alvorlige tilfeller. I denne forbindelse ble også pedagogiske reformer og forskning på

¹⁷⁷ Ibid: 121 (min utheving).

¹⁷⁸ Beers 1933 [1908].

den mentale helses betydning for samfunnets funksjonsmåte særlig viktige saker for foreningen.¹⁷⁹

Dette ble i følge Thomson gjenspeilet i forskjellige typer institusjoner og statlige programmer vokste fram rundt omkring i Europa i mellomkrigstiden, for eksempel programmene for «mental welfare» og «community care» i England, «mental prophylaxis» og «psychotechnics» i Frankrike, og «psychohygiene» i Sovjetunionen. Men samtidig viser Thomson hvordan mentalhygienen som et internasjonalt fenomen var fleksibel av natur, og at den ble formet av ulike fagmiljøer, kulturer og ideologier, og derfor kom til uttrykk på forskjellige måter i forskjellige land. Den franske *Ligue d'Hygiène Mentale* stod for eksempel i forlengelse til arbeidet til psykiateren Edouard Toulouse reformarbeid siden slutten av 1800-tallet, mens det tyske *German Society for Mental Hygiene* som oppstod i 1928 kom til å stå som et forsøk på å kombinere rasehygiene med psykiatri.¹⁸⁰ For Thomson taler forhold som disse mot å forstå den internasjonale mentalhygienebevegelsen som et ensidig amerikansk kulturimperialistisk prosjekt – i regi av *The Rockefeller Foundation* og *The Commonwealth Fund*, slik det i følge Thomson har vært vanlig å gjøre det.¹⁸¹ Det var altså ingen endimensjonal internasjonal bevegelse i mellomkrigstiden, konkluderer han, snarere en bevegelse preget av flere lokale initiativ og variasjoner.¹⁸²

I tekstene til den norske mentalhygienebevegelsen som ble stiftet av psykiateren Sigurd Dahlstrøm i 1930, er det funksjonalistiske perspektivet klart tilstedeværende.¹⁸³ Det er påfallende at det institusjonskritiske perspektivet er så godt som fraværende helt fra bevegelsens oppstartsfasen, også i Norge. I stedet var bevegelsen i hovedsak opptatt av løse sosiale problemer gjennom å bedre

¹⁷⁹ Thomson 1995.

¹⁸⁰ Ibid: 288.

¹⁸¹ Ibid: 283.

¹⁸² Ibid: 298.

¹⁸³ Jeg har tidligere skrevet mer utfyllende om mentalhygienebevegelsens historie i Norge. Se Vik 2008, Vik 2010. Se også Beers 1933 [1908], Brekke 1952, Rudberg 1983, Richardson 1989, Rudjord 1992, Jönson 1997, Qvarsell 1997, Ludvigsen 2004, Piuva 2005, Sommerschild og Moe 2005, Ludvigsen 2008 for mer om bevegelsen generelt.

enkeltmenneskenes individuelle psykiske helse. Mye av fokuset var rettet mot bekjempelse av ungdomskriminalitet og mot utfordringer med problematiske barn i skolen og hjemme. De uheldige tendensene man mente å observere i samfunnet skulle bøtes på med å innhente kunnskap om individenes mentale utrustning.¹⁸⁴ I bunn og grunn ønsket foreningen å dempe friksjonen mellom samfunnet og dets medlemmer gjennom å anbefale blivende foreldre preventive grep i den praktiske barneoppdragelsen. Bevegelsen mente det bare på denne måten var mulig å løse de største samfunnsproblemene. Det vil på den andre siden si at samfunnsproblemene ble redusert til spørsmål om den enkeltes psykologiske konstitusjon: Dersom barna ble behandlet etter de foreskrevne og rasjonelle prinsipper ville deres senere deltakelse i samfunnslivet forløpe uten store problemer.

Men foreningen var også opptatt av såkalt «voksenhygiene», det vil for eksempel si arbeidsbesparende mentale knep for å kunne fungere mer optimalt i arbeid, eller «økonomisk forvaltning av sjelelig energi,» som Norges første professor i psykiatri Ragnar Vogt, og styremedlem i den norske mentalhygieneforeningen, omtalte det som.¹⁸⁵ Dette kan gjerne forstås i en internasjonal kontekst: Mange psykologer og psykiatere var i første halvdel av 1900-tallet opptatt av egentrening og ytelsesmaksimerende teknikker, en problemstilling som hadde røtter tilbake til både nypietismen og modernismen generelt.

Psykiateren Håkon Sæthre og nevrologen Georg H. Monrad-Krohn, som begge var tilknyttet mentalhygienebevegelsen, ønsket for eksempel å «øke den menneskelige totaleffektiviteten» for å få utført «mest mulig arbeid med minst mulig slit.»¹⁸⁶ Sistnevnte var tydelig inspirert av James, og i en artikkel tatt med i det som omtales som den norske mentalhygienebevegelsens standardverk fra 1937, skrev han blant annet at «enhver vanemessig reaksjon lager sin bane, sliter liksom en fure i vårt

¹⁸⁴ Vik 2008: 49-50.

¹⁸⁵ Vogt 1941.

¹⁸⁶ Monrad-Krohn 1937, Sæthre 1937.

centralnervesystem.»¹⁸⁷ Som vi ser er dette en nøyaktig gjengivelse av James' forestilling om nervesystemet som et system som kunne trenes opp gjennom gode vaner. Dersom man jobbet jevnt og gjentakende ville man spare krefter, som igjen ville virke forebyggende på mentale problemer, og som altså igjen ville forebygge og forhindre sosiale problemer. Og om man tidlig lærte barna gode vaner, ville dette føre til effektive og hardtarbeidende samfunnsmedlemmer senere i livet.

Dette er tendenser som også preget bevegelsen i andre områder, ikke minst i Storbritannia. Mathew Thomson har skrevet om hvor omfattende Pelmanismen – en form for psykologisk selvhjelp eller mental trening, spesielt fokusert på hukommelsestrening – var, ved siden av det han mer generelt omtaler som «praktisk psykologi», som et supplement til den etablerte institusjonelle psykologien i England i det forrige århundrets første tiår. Etter den første verdenskrigen ble den praktiske psykologien enda mer populær, og mer omfattende, og fikk mer form av selvrealiseringsteknikker og selvfølelsetrening, koblet mot blant annet teknikkene til den franske psykologen og farmasøyten Émile Coué for å forbedre seg selv gjennom autosuggesjon («Every day, in every way, I'm getting better and better»)¹⁸⁸.

Funksjonalisme i annen psykologisk oppdragelseslitteratur

Det var imidlertid ikke bare den norske mentalhygienebevegelsen som plukket opp funksjonalistiske tenkemåter, og som ønsket å formidle slike perspektiver til norske foreldre.

I antologien *Psykologi i oppdragelsen* fra 1949 er innflytelsen fra amerikansk funksjonalistisk psykologi tydelig, særlig i kapitlene som tematiserte barnas utvikling, læring og atferd.¹⁸⁹ Psykologen Sverre Brun-Gulbrandsen baserte seg for

¹⁸⁷ Monrad-Krohn 1937: 84.

¹⁸⁸ Thomson 2006: Se kapittel 1.

¹⁸⁹ Brun-Gulbrandsen 1949a, Brun-Gulbrandsen 1949b, Knappen 1949.

eksempel i hovedsak på Robert S. Woodworth (1869 – 1962), et stort navn innenfor amerikansk funksjonalistisk psykologi, og på Paul T. Young (1892 – 1978) som i hovedsak jobbet med etologi og som utviklet en behavioristisk teori om motivasjon. Spørsmålet Brun-Gulbrandsen stilte seg var: «[...] hva det er som får barna til å handle nettopp slik som de gjør, og hvordan vi kan gå fram når vi vil ha dem til å oppføre seg slik som vi mener er til beste for dem.»¹⁹⁰ Han angrep problemstillingen gjennom Woodworths motivasjonsteori, der «motiv» var definert som «en tilstand eller innstilling hos individet som disponerer ham for en bestemt atferd og for å søke visse mål.»¹⁹¹ Woodworth, som studerte under både William James og Edvard Thorndike – distanserte seg fra stimulus-respons teorien til behavioristene, og videreførte en stimulus-organisme-responsteori slik vi kjenner det fra tidligere funksjonalistisk psykologi, som inkluderte fysiologiske teorier.¹⁹² Han vektla derfor flere basalbehov hos barn, for eksempel behov for kjærlighet og trygghet, og redegjorde for de skadene som kunne oppstå om ikke disse behovene ble tilfredsstilt.¹⁹³

Den gjensidige tilpasningen mellom individet og dets miljø var som vi har sett en definerende problemstilling i den funksjonalistiske psykologien. Slike problemstillinger var også vesentlige i den norske mentalhygienebevegelsen. For dem var løsningen ofte å anerkjenne konflikter, drifter eller behov hos barna, men samtidig argumentere for at de burde kanaliseres i samfunnsmessige, «fornuftige» retninger. Brun-Gulbrandsen var på sin side særlig opptatt av «selvhevdelsen» hos barna, og argumenterte for at denne både kunne lede til dårlig oppførsel og banning, men også være en slags drivkraft for å hjelpe dem i gang med positive virksomheter hvor de kunne få anerkjennelse.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Brun-Guldbrandsen 1949a: 50.

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Se f.eks: Woodworth 1918.

¹⁹³ Hothersall 2004: 384-386, Saugstad 2009: 493-496.

¹⁹⁴ Brun-Guldbrandsen 1949a: 54.

Psykologen Max Otto Knappen startet sitt kapittel om barn og læring med å hevde at liv var det samme som læring, som igjen var det samme som *tilpasning*. Enhver måtte ta til seg kulturen i den gruppen han eller hun befant seg i gjennom en læreprosess, og finne sin plass og sin rolle i den. «Mennesket vil ved en vedholdende endring av nervevevet bli i stand til å endre atferden og innstillingen sin langt opp i åra. Ved stor tilpasningsevne og makeløs plastisitet vil det stadig kunne innrette seg og omstille seg etter forhold og situasjoner, det vil si: *lære*.»¹⁹⁵ Når Knappen senere skrev om karakteroppdragelse, kom de normative målsetningene for denne ganske klart fram. Det gjaldt å frambringe mennesker som kunne:

komme overens med samfunnets krav og handle i samsvar med de lovene og reglene som en gang er satt og gi opp noen av sine egne uvaner, lyster og tilbøyeligheter. [...] Det blir videre nødvendig for den vordende samfunnsborgeren å lære noen gode arbeidsvaner, som å samle seg om arbeidet sitt, holde orden, ikke gi seg for fort og være nøyaktig. Han trenger noen renslighetsvaner, foruten vaner som har med sosiale og moralske forhold å gjøre, som «pen framferd», høflighet, hensynsfullhet, ærlighet og pålitelighet. Oppdrageren må også være med å arbeide fram gode interesser, som det å lese gode bøker, ha glede av kunst og føle sosial tilknytning, og må være med å påvirke innstillinger, verdimål og idealer.¹⁹⁶

Det psykologiske folkeopplysningsprosjektet står som vi ser i en ganske tydelig relasjon til det generelle medisinske folkeopplysningsarbeidet i perioden. Problematiseringen av mentale lidelser stod også i et spenningsforhold mellom miljøforklaringer som sitert ovenfor, og vektlegging av individenes nedarvede «psykologiske konstitusjon». Arve- og rasehygien fikk aldri noen dominerende posisjon i det norske fagmiljøet, sammenlignet med land som Sverige, Finland og Tyskland i følge historikere som Kari Melby og Nils Roll-Hansen.¹⁹⁷ Det var allikevel kunnskap som både psykologer, og kanskje særlig psykiatere, forholdt seg til og som også ble formidlet til foreldre i periodens oppdragelseslitteratur. «Det er svært ofte at det er individenes dårlige åndelige utstyr som fører dem ut i forbrytelse,

¹⁹⁵ Knappen 1949, *ibid*: 32.

¹⁹⁶ *Ibid*: 46-47.

¹⁹⁷ Roll-Hansen 1980, Melby 2003.

i gatetraffikk, i alkoholisme og i fattigdom,» skrev for eksempel Sigurd Dahlstrøm i en mentalhygienisk artikkel i 1931.¹⁹⁸ Tilsvarende skrev Hartvig Nissen, direktør ved botsfengselet, i en artikkel publisert i mentalhygieneforeningens tidsskrift om hvordan hans arbeid i fengselet hadde overbevist ham om at det «først og fremst er anleggene som avgjør kriminell utvikling».¹⁹⁹

Men i stadig større grad er tendensen at det legges mest vekt på mentalhygieniske miljøtiltak: Slik de mentale plagene blir framstilt kan man nesten lese dem som analoge til hvordan man forstod sykdommer som tuberkulosen. Ved god mentalhygiene kunne de mentale «smittekildene» unngås, og psykiske problemer lukes ut med roten. Et godt eksempel på hvordan «bakteriologisk rasjonalitet» ble overført til mentalhygienes område kan være sosialstatistikeren Signy Arctanders beskrivelse av Sigurd Dahlstrøms arbeid i 1931: «Dahlstrøm har [...] i sin studie over arv og miljø påvist en del tilfeller av dårlige vaner som direkte kunne føres tilbake til *en psykisk smittekilde* [...]»²⁰⁰

Det psykologiske begrepet som best dekket denne prosessen var *suggesjon*. Det var et begrep som hadde røtter tilbake til den østerrikske legen Franz Mesmers teori om animalsk magnetisme på 1700-tallet, og til den franske nevrologen Jean-Martin Charcots eksperimentering med hypnose på 1800-tallet. Men i denne perioden fikk det et ganske tydelig preg av å begrepsfeste en forestilling om *psykisk smitte*. Landets første professor i psykiatri, Ragnar Vogt, definerte i 1923 begrepet således: «Samvirke – ved umiddelbar innflytelse fra sjel til sjel uten logiske grunner, uten bevis, overføres følelser, meninger, bevegelser fra en person til en annen.»²⁰¹ Begrepet kom til å spille en stor rolle innenfor psykoanalysen, som vi skal se nærmere på i neste kapittel, men også innenfor en alternativ måte å vende seg bort

¹⁹⁸ Dahlstrøm, m. fl. 1931: 9.

¹⁹⁹ Nissen 1937a: 120. Han refererer til Ragnar Vogt, Sigurd Dahlstrøm og Johan Scharffenberg for å underbygge sine påstander.

²⁰⁰ Arctander 1931: 41 (min utheving).

²⁰¹ Sitert i Koht 1944: 43.

både arveproblematikk og fysiologiske forklaringer, som kom til å spille en stor rolle i norsk oppdragelsestenkning fra 1930-tallet og fram til 1950: den psykologiske behaviorismen.

Behaviorisme

I oppdragelseslitteraturen var behaviorismen et vanlig referansepunkt fra rundt 1930 og fram til 1950-tallet. Den var mest utbredt på 30-tallet, men ble i stadig større grad en retning man modifiserte eller distanserte seg fra etter andre verdenskrig.²⁰²

I Norge inngikk behaviorisme i begynnelsen av denne perioden i en spesiell politisk kontekst, som ga den et mer frigjørende og radikalt uttrykk enn den kanskje hadde i utgangspunktet. En av behaviorismens sentrale postulater var at den menneskelige karakter kunne forandres gjennom miljøforandringer, og dette gjorde den både godt forenlig med 30-tallets politisk-progressive radikalisme, men også med tradisjonell konservativ individualisme.

Det var antageligvis også medvirkende årsak til at den ofte kom til uttrykk sammen med psykoanalytisk tankegods, og med antropologi à la Bronislaw Malinowski og Margaret Mead. I seg selv stod psykoanalysen – som analytisk metode – i skarp kontrast til behaviorismens vitenskapelige og epistemologiske idealer. Men til gjengjeld delte de ambisjonene om å forandre eller forbedre folks karakter. De antropologiske undersøkelsene til Mead og Malinowski ser ut til å ha blitt brukt som *de facto* vitenskapelig referanser for at forskjellige kulturer frambrakte forskjellige

²⁰² Det er vanlig å referere til den russiske legen Ivan P. Pavlovs (1849 – 1936) oppdagelse av den «klassisk betingingen» i perioden 1890 – 1910 som en form for oppstarts- eller utgangspunkt for den psykologiske behaviorismen. Det er i USA retningen historisk sett har stått sterkest innenfor den kliniske psykologien, og mange tenker nok på behaviorisme som et særskilt amerikansk fenomen. Det var ikke mindre en internasjonalt særdeles innflytelsesrik retning i psykologien særlig i første del av forrige århundre, som fremdeles utøver innflytelse på terapinivå.

Lars Smith skriver for eksempel at i Norge ble «1960-årene var i ekstrem grad preget av behaviorismen.» Smith 2009: 179. Når det gjelder USA skriver Per Saugstad at «årene mellom 1930 og 1960 ble behaviorismens glanstid [i USA],» og legger til at «[m]an bør imidlertid merke seg at også i disse årene kjempet behaviorismen med funksjonalismen om lederskapet.» Saugstad 2009: 339.

personlighetstyper, og at de behavioristiske og psykoanalytiske metodene derfor hadde noe for seg: karakterer var kulturavhengige, åpen for miljøpåvirkning og derfor mulige å forme gjennom psykologisk informerte oppdragelsesmetoder, kanskje til og med «reparere» gjennom terapi. Dessuten hadde Mead og Malinowski delvis den samme metodiske agenda som behavioristene: ambisjonen om å frigjøre seg fra evolusjonære og biologiske forklaringsmodeller.²⁰³

Dette var en periode med utbredt optimisme på vegne av psykologisk kunnskap, der håpet og forventningene om at psykologi kunne være med på å forme barna til det bedre var høyst levende. Ikke minst var dette tydelig hos en av de behavioristiske grunnleggerne, John B. Watson: «Give me a dozen healthy infants, well-formed, and my own specified world to bring them up in,» skrev han, i et berømt sitat fra 1930, «and I'll guarantee to take any one at random and train him to become any type of specialist I might select – doctor, lawyer, artist, merchant-chief and, yes, even beggar-man and thief, regardless of his talents, penchants, tendencies, abilities, vocations, and race of his ancestors.»²⁰⁴ I 1913 lanserte han artikkelen «Psychology as the Behaviourist Views it»²⁰⁵, som i følge Saugstad «er blitt kalt et manifest for behaviorismen.»²⁰⁶ Behaviorisme var altså en retning i eksperimentell psykologi som i korte trekk hevdet å være vitenskapen om menneskelig atferd. Den forkastet henvisninger til indre mentale (og fysiologiske) tilstander, og derfor spilte for eksempel ikke begreper som «bevissthet» noen rolle. Begrepsbruken skulle av prinsipp være rotfestet i empiriske observasjoner, noe som gjør det rimelig å omtale behaviorismen som et forsøk på å utvikle en form for psykologisk positivisme, eller i

²⁰³ Bowler og Morus 2005: 309.

²⁰⁴ Watson 1930: 104.

²⁰⁵ Watson 1913.

²⁰⁶ Saugstad 2009: 340. Saugstad trekker også fram andre psykologer som Edward Lee Thorndike (1874 – 1949) og Burrhus Frederic (B. F.) Skinner (1904 – 1990) som sentrale skikkelser i den amerikanske behaviorismen.

det minste en psykologi i «overensstemmelse med naturvitenskapene» slik Saugstad beskriver den.²⁰⁷

Dette skilte den fra den funksjonalistiske psykologien, som la større vekt på det gjensidige forholdet mellom fysiologiske og psykologiske tilstander. Behaviorismen var på en og samme tid både en utvidelse og en innskrenkning av det psykologiske forskningsfeltet: Den inkluderte for eksempel studiet av dyrs oppførsel (etologien), samtidig som den ekskluderte både fysiologiske studier av hjernen og nervesystemet og all form for analyse eller introspeksjon av det mentale livet – noe som gjorde den sterkt forskjellig fra psykoanalysen. Resultatet av de grepene behavioristene foretok, ble det såkalte *Stimulus-respons-paradigmet*. Det dreier seg om «at man kan redegjøre for tenkning og handlinger hos dyr og mennesker ved å anta at det er oppstått forbindelser mellom en bestemt fysisk stimulering og bestemte bevegelser fremkalt av stimuleringen.» Det førte også til stor oppmerksomhet rundt studiet av læring, og generelt en meget sterk vektlegging av miljøfaktorer til fordel for genetiske forklaringer for oppførsel og personlighet.²⁰⁸ Dette hadde den felles med funksjonalismen, selv om dens forklaring av læringsprosessen var fundamentalt annerledes, og helt uten fysiologiske begreper.

Behaviorisme i norsk oppdragelseslitteratur

Grunnen til at Watson i Norge ble viktig i oppdragelsessammenhenger var allikevel først og fremst den kontroversielle boken *Psychological Care of Infant and Child* fra 1928, som forelå i norsk oversettelse i 1932 med tittelen *Psykologisk barneoppdragelse*. Boken ble en standardreferanse for behavioristisk inspirerte

²⁰⁷ Ibid: 340, Bowler og Morus 2005: 300.

²⁰⁸ Saugstad 2009: 341-343.

oppdragelsesforfattere, selv om de fleste var nokså kritiske til noen av Watsons anbefalinger.²⁰⁹

Harald Schjelderup, landets første professor i psykologi, var en av de sentrale aktørene som bidro til å introdusere både Watson og behavioristisk psykologi i psykologifaget men også for norske foreldre. Håvard Nilsen og Svein Magnussen har, i deres bidrag til jubileumboka til det psykologisk Instituttet ved Universitetet i Oslo – *Klinikk og laboratorium*, hevdet at omgjøringen av Schjelderups professorat i filosofi til psykologi i 1928 bør forstås i kontekst av den generelle distanseringen til filosofen Marcus J. Monrads hegelianisme, og den tyske idealismens undergang som premissleverandør ved Universitetet. Oppgjøret kom med Nilsen og Magnussens ord i form av en «positivismebølge» fra 1870-tallet av. Så i 1922 var dette en prosess som hadde foregått over en lang periode. Teologen Anathon Aall, grunnleggeren av det Psykologiske instituttet, «anså Harald Schjelderup som en viktig viderefører av den positivistiske omdreiningen han selv hadde stått for i forhold til Monrad, og det er også tydelig at han ønsker en styrkning av *psykologien* i norsk filosofi, noe han mener Schjelderup kan representere», skriver Nilsen og Magnussen.²¹⁰ Schjelderups forkjærlighet for behaviorisme kan nok med fordel forstås i konteksten av et bredere og i samtiden utbredt ønske om å gjøre humanvitenskapene og filosofien mer stringent vitenskapelige.²¹¹

Schjelderups bøker om barneoppdragelse var gode eksempler på koblingen av psykoanalyse, antropologi og behaviorisme. Jeg skal i det følgende se nærmere på hans bok *Nevrose eller sunnhet? Hvordan skal vi oppdra våre barn?* fra 1948.²¹² Jeg vil la det behavioristiske perspektivet være styrende for min lesning, samtidig som

²⁰⁹ Watson 1928, Watson 1932.

²¹⁰ Nilsen og Magnussen 2009: 46.

²¹¹ Dette «skiftet» ved Det Kgl. Frederiks er for øvrig godt og nyansert beskrevet av Rune Slagstad i *De nasjonale strateger*. Se: Slagstad 2001, særlig del 1, kap. 5 og del 2, kap. 3.

²¹² Det var en nyttigviselse i bearbejdet form av *Nevrose og oppdragelse* fra 1936. Schjelderup 1936, Schjelderup 1948.

jeg vil forsøke å ta hensyn til hvordan både psykoanalyse og antropologi ser ut til å ha virket inn på det.

I Schjelderups bok ble behaviorismen introdusert slik vi kjenner den fra Watson. Han trakk behaviorisme inn i sine drøftinger for å diskutere arv og miljøes respektive roller for karakterdannelsen, sammen med antropologiske studier utført av Margaret Mead, tvillingstudier i kriminalantropologien og psykologien og annen dynamisk psykologi. Schjelderups syn var: «Egenskaper som sådanne arves ikke. Det som arves er bestemte anlegg, som alt etter de omgivende innflytelser, miljøet, fører til utviklingen av bestemte egenskaper.»²¹³ Som et ledd i denne argumentasjonsrekken refererte Schjelderup til ett av Watsons tankeeksperimenter. Det dreide seg om tre sønner som utvikler seg veldig ulikt som følge av tre forskjellige oppdragsmetoder. Schjelderup kritiserte Watson for å forenkle og undervurdere arvets betydning, men roste ham samtidig for å reflektere «over det avgjørende forhold at *foreldrenes innstilling overfor et barn kan bli retningsbestemmende for hele dets sjelelige utvikling.*»²¹⁴ Det var altså foreldrenes behandling av de små barna som var det kritiske for barnas utvikling, og et sunt familiemiljø var en betingelse for å unngå utviklingen av nevrotiske barn.

Nevrotiske voksne og nevrotiske barn

Nøkkelbegrepet i boka var «nevrosen». Også i drøftingen av det spilte det behavioristiske perspektivet en stor rolle for Schjelderup. *Nevrosen* var en sentral figur i både dynamisk psykologi og psykoanalyse som betegnet resultatet av at barns instinkter ble undertrykket av foreldrene: «Enhver karakterdannelse på grunnlag av hemninger er skjedd med en stor bekostning av livsglede og sjelelig sunnhet. På forskjellig vis fører hemningene til indre og ytre vanskeligheter og konflikter,» skrev

²¹³ Schjelderup 1948: 13.

²¹⁴ Ibid: 26.

Schjelderup. Men der «de indre vanskeligheter og konflikter gjør seg særlig sterkt gjeldende og fører til såkalte nervøse symptomer av forskjellig art, taler vi om *nevroses*.»²¹⁵ Som vi ser var det patologiske her kun gradforskjellig fra normal mental utvikling, og nevrosene skapte en gråsoner mellom å være mentalt frisk og mentalt syk. Hemninger i karakterutvikling ble av Schjelderup ansett som noe mer eller mindre allment eller normalt, men der de gjorde seg «særlig sterkt gjeldende», kunne man altså snakke om nevrose eller mental sykdom. Dette stemmer ganske godt overens med det bildet analysene til historikere som Maria Björk og Petteri Pietikainen har gjort av nevrosen i Sverige, som jeg kommer til å behandle i mer detalj i neste kapittel.²¹⁶ Dette skapte et bilde av at situasjonen var potensielt kritisk for *alle barn*, og *alle familier*, og det kan selvsagt tenkes at dette var en god måte å markedsføre sin egen tenkning på, eller gjøre den relevant for flere.

Schjelderup var imidlertid optimist på analysens vegne, og påstod at den kunne utføre langt mer enn å akkumulere «teoretisk viden om de innflytelser som har ført til en nevrose.» Den kunne også virke helbredende eller karakterforandrende.²¹⁷ Man kunne i følge Schjelderup bli kvitt dem ved «avbetinging av betingede reaksjoner», og som bevis for dette henviste han til de berømte forsøkene utført av Pavlov og Watson. På denne måten hadde analysen i følge Schjelderup makt til å foreta både en «omorganisering av 'personlighetsfeltet'» og en opphevelse av hemningene som kunne forandre både «politisk oppfatning, religiøs innstilling, [og] estetisk smak».²¹⁸ Her kan det se ut som Schjelderup til en viss grad delte hybrisen til Watson. Konteksten for dette var 30- og 40-tallets dyrekjøpte erfaringer med autoritære politiske bevegelser. Men Schjelderup mente analysen kunne være til hjelp for å sikre demokratiske – altså mentalt friske – samfunnsmedlemmer, og for å hindre en

²¹⁵ Ibid: 46-47.

²¹⁶ Pietikainen 2007, Björk 2011.

²¹⁷ Schjelderup 1948: 66.

²¹⁸ Ibid: 72, 77.

autoritær samfunnsutvikling, som ble forstått som en slags befolkningsnevrose på samfunnsnivå.

Lærdommen for foreldrene var å unngå det Schjelderup omtalte som «oppdragelsesfeil»,²¹⁹ eller som det senere framgikk: å unngå en autoritær og undertrykkende oppdragelse.²²⁰ I oppdragelsessammenhenger spilte lærdommen fra behaviorismen rollen som formanende pekefinger; den skulle minne foreldre om at deres handlinger ville sette spor i barnets psyke og at tukt og undertrykkelse kunne føre til varige psykiske problemer. Derimot ville en «fornuftig ledelse *i forståelse av barnets natur*», med vekt på å gi barnet «kjærlighet, trygghet og mulighet for selvvirksomhet,» gi gode muligheter for en sunn, sjelelig utvikling i følge Schjelderup.²²¹

En kritisk og distansert behaviorisme

Selv om Schjelderup tok med seg en del av de grunnleggende innsiktene fra Watson ville det være feil å si at han var en ukritisk tilhenger. Som vi har sett kritiserte han Watson for å nedvurdere arvets betydning, og for å gjøre ting for svart/hvitt med sine tankeeksperimenter. I tillegg gikk Schjelderup til angrep på Watsons advarsler om «faren ved for meget morskjærlighet», som var et eget kapittel i Watsons *Psykologisk barneoppdragelse*.²²² «[...] Watsons advarsler er sikkert overdrevne og har voldt skade,» skrev Schjelderup.²²³

²¹⁹ Ibid: 53 «[...] for utviklingen av de kroniske nevrosener har [...] *oppdragelsesfeil* en avgjørende betydning.»

²²⁰ Ibid: 92 «Jo mer autoritær og undertrykkende oppdragelsen er, jo større er sannsynligheten for utviklingen av en nevrotisk karakter.»

²²¹ Ibid: 93, 112.

²²² Watson 1932.

²²³ Schjelderup 1948: 112.

Watsons bok var og *er* i de fleste målestokker ekstrem. Han innledet den med å stille spørsmål om barn i det hele tatt burde vokse opp i en familie med sine biologiske foreldre. Watson mente at kollektive anstalter var mer «vitenskapelig» og en bedre måte å oppdra barna på. En vitenskapelige informert og institusjonell oppdragelse ville gjøre barna både *bedre* og *lykkeligere*.²²⁴ I kapittelet som handlet om morskjærligheten ikke bare *advarte* han mot for mye kjæling, som kunne føre til «invaliditet», men påstod også at kjærligheten fra barnets side kun var en betinget reaksjon på berøring av huden, og at den fra mødrenes side kun var uttrykk for en «kjønnsbetonet trang».²²⁵ Morskjærlighet var for Watson suspekt både i form av sine konsekvenser og i sitt opphav.

Så når det gjaldt spørsmålet om hvorvidt mødre eller foreldre burde være sine barn hengivne, henviste derfor Schjelderup i stedet norske foreldre til andre innflytelsesrike psykologer og oppdragelsestenkere som Susan Isaacs i England, ekteparet Valentin-Israel i Sverige, Charlotte Bühler, og Åse Gruda Skard. Han slo også selv fast at «[i] de første år av sitt liv trenger barnet umiddelbar og varm kontakt med moren.»²²⁶ Schjelderup var altså her mer på linje med den utviklingspsykologien som vi skal komme tilbake til i kapittel fire.

Også andre innflytelsesrike psykologer og psykiatere i første halvdel av forrige århundre var inspirert av det behavioristiske perspektivet i denne perioden. Åse Gruda Skard forbindes først og fremst med utviklingspsykologien i Norge, og hun blir gjerne omtalt som «utviklingspsykologiens foregangskvinne».²²⁷ I seg selv er det på den andre siden ingen automatisk motsetning mellom behaviorisme og utviklingspsykologi. Behaviorismen var en av flere retninger innenfor utviklingspsykologien, en teori blant flere om hvordan menneskets psykologiske

²²⁴ Watson 1932: 9.

²²⁵ Ibid: Kap 3.

²²⁶ Schjelderup 1948: 112.

²²⁷ For eksempel i: Smith 2009: billedtekst s. 181.

utvikling fant sted. Men i praksis kom disse retningene, i det minst slik de ble definert og brukt av Skard og formidlet til et større publikum i Norge, til å utgjøre teoretiske motsetninger.

I Skards *Barn i dagliglivet* fra 1947, som på grunn av krigen først ble gitt ut i Sverige i 1940, skilte hun mellom den «tidligere vanepsykologien» og den «moderne utviklingspsykologien» eller «behovspsykologien»:

Noe av det psykologien først tok til å arbeide med, var læring og vaner. Mange ble så opptatt av dette at de trodde det bare gjaldt å øve inn vaner hos barna så tidlig som mulig. Noe av dette henger igjen i tankegangen ennå. Sjølsagt er det viktig å lære, men nyere granskninger har vist oss at læringslovene ikke er så enerådende, de må stadig kombineres med andre faktorer i sjelivet. Modning og utvikling er viktige faktorer, og læring kommer først til sin rett når den er i samsvar med den indre utviklinga.²²⁸

«Tidligere vanepsykologi» for Skard var antageligvis både funksjonalisme og behaviorisme. Motsetningen kommer bedre til syne om vi ser på Skards eget prosjekt, og hennes eget begrep: «behovspsykologien». Der behavioristene anså tanker, emosjoner og adferd som noe barna lærte ut i fra en enkel biologisk disposisjon for lyst og ulyst, så behovspsykologien på slike egenskaper som noe som utvikles naturlig av seg selv. I følge Skard kunne ikke barna lære noe som helst før de var «modne for det».

Skard refererte likevel i denne perioden både til Watson og behaviorisme, både implisitt og eksplisitt. Hun advarte for eksempel mot at barn kunne få «for mye lystpåvirkning gjennom huden dersom de som steller det, klapper og kjæler altfor mye med det.»²²⁹ Hun skrev også at «[...] smaksinstrykkene som de får når de ligger ved morsbrystet [...] hadde mye å si], når det gjelder å knytte barnet til mor.»²³⁰ Hun videreformidlet også et av hovedpoengene til Watson når hun argumenterte for at

²²⁸ Skard 1947: 14.

²²⁹ Skard 1948: 39-40.

²³⁰ Ibid: 40.

spedbarnet bare hadde «noen få hovedkjensler: redsel, sinne, ulyst og lyst,» og hun gjenga også Watsons berømte eksperiment med «lille Albert og kaninen» for å argumentere for at måten barna lærte på ut i fra sine emosjonelle grunndisposisjoner var viktig for den videre utviklingen av følelseslivet.²³¹

Skard brukte altså Watson både her og i andre utgivelser fram til litt ut på 50-tallet, men som vi ser var det heller ikke hos henne tale om ukritisk bruk av det behavioristiske perspektivet. Og det ser ikke ut til at hun ble noe mindre kritisk med årene. Interessant i denne sammenhengen er det å merke seg at alle referansene til Watson ble fjernet i 1960-utgaven av Skards bok, til fordel for referanser til og drøftinger av John Bowlby og Erik H. Erikson, som vi begge skal komme tilbake til i kapittel tre og fire. Dette er en revisjon som både har vært med å farge den senere oppfatningen av Åse Gruda Skards prosjekt, og som samtidig sier mye om utviklingen innenfor barnepsykologien og oppdragelsestenkningen i etterkrigstiden.

Konklusjon

I dette kapitlet har vi sett hvordan psykologisk funksjonalisme og behaviorisme til dels videreførte et konservativt samfunnssyn, som på mange måter overlappet med nypietistenes oppdragelseslitteratur når det gjaldt spørsmålet om lydighet og «forming av barn», men samtidig dels tok avstand til biologiske forklaringsmodeller og ble del av et radikalt opplysningsprosjekt, der de sammen med psykoanalyse og sosialantropologi ønsket å legge større vekt på miljøets eller foreldrenes rolle i formingen av barna. Dette synet kom til uttrykk i deler av mentalhygienebevegelsens folkeopplysningsarbeid og annen oppdragelseslitteratur som ble skrevet før andre verdenskrig. På denne måten var psykologien både en del av og en motreaksjon på «biologismens storhetstid».

²³¹ Ibid: 47-49.

Samtidig, selv om individet på den ene siden ble oppfattet som fritt, med evne og ansvar for å skape sin egen lykke eller ulykke, var det avgjørende premisset for et sunt og lykkelig individ at det fant sin plass i samfunnsmaskineriet, og gjorde sin borgerplikt i den rollen det nå engang hadde blitt tildelt. Et av de tydeligste kjennetegnene ved størstedelen av oppdragelseslitteraturen skrevet før andre verdenskrig, var altså tanken om at barneoppdragelsen først og fremst var noe man måtte geskjeftige seg med for *samfunnets skyld*. Det var samfunnets behov som derfor burde gi rammene for riktig behandling av barn, det var samfunnets «helse» man arbeidet for.²³² Barnepsykologien og medisinen var fra og med århundreskiftet og fram til slutten av 30-tallet like mye med på å videreføre denne tradisjonen som å bryte med den, og det sentrale psykologiske begrepet var ofte «vanene»: Det gjaldt å lære barna gode og fornuftige vaner, helst så tidlig som mulig, slik at de kunne utføre sin rolle.

Særlig behaviorismen inngikk også i et mer frigjørende og radikalt opplysningsprosjekt, gjerne ledsaget av både politisk radikalisme, psykoanalyse og sosialantropologisk kunnskap, der teknikker fra behavioristene kunne hjelpe foreldrene å unngå «oppdragelsesfeil», altså unngå autoritære metoder som førte til nevrotiske barn med hemmede følelsesliv, og for å sikre utviklingen av mer demokratiske og friere samfunn. I denne forbindelse ble begrepene «hemninger» og «nevroses» svært viktige, og de nevrotiske barna ble en figur som dekket over barn som på ulik vis hadde vært offer for en undertrykkende oppdragelse.

²³² Vik 2010.

Kapittel 3

«Fri vokster»

Barna som nøkkel til det frie samfunn (ca. 1920 – 1950)

Parallelt med den konservative medisinske/psykiatriske oppdragelseslitteraturen vokste det fra 1920-tallet av fram en psykoanalytisk inspirert motopplysningskampanje for en alternativ barneoppdragelse. Denne var fra starten særlig opptatt av spørsmål om større åpenhet rundt seksualitet og seksualopplysning, og generelt av ønsker om en friere oppdragelse, men ble etter hvert stadig mer opptatt av farene ved autoritære oppdragelsesmodeller og sammenhengen mellom disse og de autoritære samfunn.²³³

Historikeren Petteri Pietikainen mener at nevrosen på denne tiden ble til en motediagnose og en folkesykdom i Sverige i denne perioden, og fungerte som en universalforklaring på store og små psykiske problemer. På denne måten var nevrosebegrepet med på å skape en gråsoner mellom sykdom og normalitet, og gjorde psykologisk kunnskap aktuelt og relevant i de fleste sammenhenger.²³⁴ Jeg ønsker i dette kapitlet å undersøke hvordan nevrosebegrepet ble formidlet til norske foreldre i perioden ca. 1920 til 1950, og hvordan det eventuelt utviklet og endret seg gjennom perioden.

²³³ Ønsket for mer åpenhet rundt seksualitet ga seg også uttrykk ved siden av spørsmål som hadde med barneoppdragelse å gjøre, for eksempel i kampanjer med konkrete mål som rett til selvbestemt abort og tilgang på prevensjonsmidler.

²³⁴ Pietikainen 2007.

En seksuelt frigjørende oppdragelse

Den radikale barneoppdragelseslitteraturen i mellomkrigstiden var på mange måter symptomatisk for generelle trekk ved perioden. Den første halvdel av 1900-tallet var en dramatisk periode i både norsk og europeisk historie. Den kjente britiske historikeren Eric Hobsbawm har karakterisert perioden som *The Age of Extremes*, og tittelen på Aschehougs norgeshistorie som dekker perioden 1905-1935 er av Knut Kjeldstadli gitt den kanskje minst like beskrivende periodebetegnelse: *Et splittet samfunn*.²³⁵ Særlig i mellomkrigstiden opplevde man i Norge en ustabil periode. Kjeldstadli omtaler det som en «allmenn samfunnskrise»:

Norge var i alle disse årene ridd av en allmenn samfunnskrise, økonomisk, sosialt, moralsk – og politisk. [...] Norge rommet i mellomkrigstiden bestanddelene som i Tyskland førte til nazismen: samfunnskrise, krise i det politiske lederskapet, autoritære trekk i staten, et voldsapparat med brodd mot fagbevegelsen, en mulig massebasis, en betydelig elitestøtte, høyre-radikale bevegelser og personer som i egne eller andres øyne burde være førere.²³⁶

I oppdragelseslitteraturen var det også splittelse mellom konservative og radikale skribenter. De konservative var nypietister, men også en rekke medisinere og psykiatere hadde et vitenskapelig-konservativt syn på mentalhygiene, slik vi undersøkte i forrige kapittel. De radikale oppdragerne reagerte på dette, ofte ved å benytte seg av psykoanalytisk tankegodt for å angripe en streng og autoritær oppdragelse. Et av skjæringspunktene lå i spørsmålet om barns seksualitet og seksualopplysning.

Seksualopplysning var i 1930-årene ikke noe man først og fremst var opptatt av som et mål i seg selv, for å maksimere seksuell nytelse. Det handlet derfor ikke om en grenseløs utforskning av samleieposisjoner, variasjoner og hjelpemidler. Seksualopplysning var en uttalt instrumentell ledd i en større målsetning: Å skape de menneskelige forutsetningene for et bedre samfunn.

²³⁵ Hobsbawm 1994, Kjeldstadli 2005 [1996].

²³⁶ Kjeldstadli 2005 [1996]: 268.

Det er i hovedsak to forhold som taler for dette. For det første var seksualopplysningen tett innvevd i spørsmålet om befolkningspolitikk og «arvehygiene.» To kjernepunkter i arbeidet var kampen for å legalisere abort og opplysningskampanjer for prevensjon. Medisinaldirektør Karl Evang mente for eksempel at ønsket om høyt fødselstall var en del av en borgerlig-kapitalistisk konspirasjon for å sikre tilgang på arbeidskraft – som i praksis bestod i den rådende moralske fordømmelsen av prevensjon og abort. Seksualopplysningen hang derfor for Evang sammen med arbeiderenes rettigheter til å begrense befolkningsveksten, for å styrke egen posisjon på arbeidsmarkedet.²³⁷

For det andre gjaldt det den psykologiske frigjøringen: Seksualopplysning var nødvendig for å frigjøre energi, eller libido som det gjerne het i psykoanalytisk vokabular, ved å løse opp i de omfattende og nærmest allestedsnærværende *nevrosene*. Formålet var først og fremst å fjerne skam og skyldfølelse rundt de seksuelle behovene, slik at mennesket ville fungere bedre hver for seg og i det sosiale samfunnslivet. Dette så man for seg ville ha en dobbelt instrumentell virkning: Skape overskudd for arbeid for det klasseløse samfunn, men ikke minst: stoppe framveksten av «autoritære karakterer» som man begynte å bli mer og mer engstelig for i lys av den politiske utviklingen i Sentral- og Sør-Europa utover 1930-tallet. Det var denne siste dimensjonen som først og fremst virket inn på det som i disse kretsene ble skrevet om behandling av barn. Å hindre autoritær karakterutvikling gjennom autoritære oppdragelsesmetoder ser ut til å være den aller viktigste kampsaken for den alternative opplysningslitteraturen.

Seksualopplysning og karakterutvikling

Fokuset på seksuell frigjøring tok form av en seksualopplysningskampanje på 1920-tallet. Initiativtakerne var Sosialistiske legers forening som ble stiftet av leger aktive i

²³⁷ Nordby 1989: 47-48.

Mot Dag.²³⁸ Et av tiltakene var *Populært tidsskrift for seksuell opplysning* – et tidsskrift som også kom ut i egen form både Sverige og Danmark – med legene Karl Evang, Otto Galtung Hansen og Carl Viggo Lange i redaksjonen.²³⁹

I den norske versjonen var det Nic Waal (som fram til 1936 het Nic Hoel) som skrev mest om barneoppdragelse og seksualopplysning for barn. Waal hadde helt siden hun gikk på Katedralskolen i begynnelsen av 1920-årene vært interessert i Mot Dag, og i 1924, som 19 år gammel førsteårsstudent i medisin, meldte hun seg inn i Kristiania Arbeidersamfund. Sammen med sine medstudenter Karl Evang og Trygve Braatøy, var hun i følge Helge Waal – hennes sønn og biograf – blant de første medisinerstudentene som fattet interesse for Sigmund Freud og psykoanalysen.²⁴⁰ Sammen var de med å sørge for at blandingen Marx og Freud ble dominerende lektyre i Mot Dag-kulturen fra midten av 20-årene, selv om Nic Waal aldri kom med i ledelsen eller fikk noe sentralt verv i denne organisasjonen. I følge sin biograf var dette delvis på grunn av personlige forhold (forholdet til Karl Evang var gått i oppløsning, og han var blitt sammen med en annen kvinne i samme omgangskrets), men antageligvis også på grunn av kvinners posisjon i samfunnslivet generelt på 1920-tallet.

Etter å ha gått i analyse hos Harald Schjelderup i Oslo, fortsatte hun som så mange andre norske leger og psykologer i denne perioden sin psykoanalytisk opplæring i det

²³⁸ Denne kampanjen har etterlevninger den dag i dag. Organisasjon startet i 1971 foreningen *Sosialistiske legers forenings klinikk for seksuell opplysning* – (fra 1990: KSO, *Klinikk for seksuell opplysning*), og sammen med Oslo Arbeidersamfunns kontor for prevensjon og abort ble kampen for selvbestemt abort det viktigste fokusområdet på 1970-tallet. Disse to foreningene smeltet sammen i 1990 under det nye navnet, og ble i 2007 omdøpt til *Sex og Samfunn – senter for ung seksualitet*, en forening som i dag er finansiert av og har driftsavtale med Oslo kommune og med prosjekttilskudd fra Helsedirektoratet, og som hovedsakelig jobber for «selvbestemt seksualitet» (seksualopplysning) og «selvbestemt graviditet» (prevensjonsopplysning).

²³⁹ Pietikainen 2007: 153-154, Thing 2002: 12.

²⁴⁰ Waal 1991: 43. Det er kanskje mer presist å si at Waal, Evang og Braatøy blir mer fanget opp i den generelle kulturelle interessen for Freud som for alvor tar til på midten av 20-tallet. Norske psykiatere hadde lenge kjent til Freud, og Ragnar Vogt omtalte psykoanalysen – som den første psykiatriske lærebok i verden – i sin innføringsbok *Psykiatriens grundtræk* fra 1905, og den omdiskuterte Jung-inspirerte legen og psykoanalytikerens Johannes Irgens Strømme slo seg ned som selvstendig praktiserende i Oslo i 1916.

radikale miljøet i Berlin tidlig på 30-tallet, der hun gikk i l reterapi hos Salomea Kempner, Otto Fenichel og Wilhelm Reich.²⁴¹

I 1933 skrev Waal en kort artikkel i tidsskriftet som het «Seksuell opplysning for barn». Her ble særlig sammenhengen mellom seksualopplysning og karakterutvikling vektlagt:

Vi vet nu at den fortielses- og straffepolitikk som oppdragelsen hittil har representert, kan føre til en fullstendig skjev utvikling av seksuallivet. Den befordre en skyldfølelse og skyhet overfor naturlige handlinger og naturlig livsutfoldelse også i voksen alder. Når vi forsøker å opplyse voksne om seksuelle spørsmål, når de ber oss om hjelp, hender det altfor ofte at vi intet eller lite kan utrette fordi forestillingene er så dypt forankret i deres sinn gjennom en feilaktig oppdragelse. Av ennu større betydning enn opplysningsvirksomheten blandt voksne, vilde det derfor være om man kunde forebygge mange av de nervøse lidelser som oppstår av disse grunner, ved å forsøke å endre oppdragelsen i sin helhet.²⁴²

Fortielse om seksualitet, eller avstraffelse av barn som utforsket den, var også for Waal en alvorlig oppdragelsefeil som ført til nervøse lidelser. De ble igjen antatt å ha mange og forskjelligartede uttrykksmåter. «Hele deres [barnas] forskertrang knekkes, ofte slik at deres forstandsliv hemmes av det.» Og både «vanartede, nervøse og verger dsbarn,» var «ofte delvis resultat av disse forhold,» i følge Waal.²⁴³

Det kan være verdt å se hvem de radikale oppdragelsesskribentene posisjonerte seg mot. I en artikkel fra 1932 som handlet om «kjønnslig kulde hos kvinnen» skrev Waal at «den kristne oppdragelse er en av de sociale årsaker til frigiditeten.»²⁴⁴ Kamplinjene stod mellom tradisjonell moralistisk, kristen oppdragelse og den moderne vitenskapelige oppdragelse. Noen år senere skrev Waal at «den kamp som

²⁴¹ Ibid: 114. Waal forble, sammen Odd Havrevold og Ola Raknes, blant Reichs trofaste tilhengere i Norge.

²⁴² Waal 1933: 88-89.

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Waal 1932: 172.

all realistisk videnskap må føre mot overtro og mystikk, den møter mentalhygienens nu.»²⁴⁵ Karl Evang var enda mer indignert over den kristne sedelære, og i artikkelen «Seksualhygiene i borgerlig og socialistisk belysning» gikk han hardt til angrep mot Ole Hallesby, den berømte teologen ved Menighetsfakultet i Oslo, og hans mye omtalte *Den kristelige sedelære* fra 1928.²⁴⁶ Evang mente Hallesbys sedelære bare førte til skyldfølelse og ulykke: «hvad denne *skyldfølelse* egentlig betyr, i hvilken grad den lammer livsutfoldelse og hindrer livslykke og hvor mange mennesker den fører over i dyp ulykke, ja til den siste utvei, selvmordet, det er det umulig å måle. Denne skyldfølelsen, og det er jo det djevleske ved saken, er *kirken velkommen*.»²⁴⁷

De orale og anale utviklingsfasenes utfordringer

Det var særlig stor interesse for stadiene i barnas seksualliv som Freud beskrev, det vil si de orale og anale utviklingsfasene. I praksis førte dette til et ganske stort fokus på alt som hadde med brystavvenning og pottetrening å gjøre. Det må på den andre siden sies å være et vedvarende perspektiv på barneoppdragelse helt fram til våre dager – selv om problematikken ikke nødvendigvis blir formulert i et seksuelt utviklingsperspektiv lengre.

Når det gjaldt pottetrening for barn, eller «renslighetsopdragelse» som det gjerne het, skrev Waal at det ikke kunne være «[...] noen tvil om at denne perioden er av stor betydning for *karakterdannelsen*. Vi støter ofte på voksne som er underdanige, selvoppgivende og passive, har hørt til de tidlig renslige og bra barn.»²⁴⁸ Hele problemstillingen om vaner og renslighet, slik vi kjenner den fra det funksjonalistiske og behavioristiske perspektivet fra forrige kapittel, ble nærmest snudd på hodet: I

²⁴⁵ Waal 1937: 38.

²⁴⁶ Hallesby 1928.

²⁴⁷ Evang 1932: 206.

²⁴⁸ Waal 1937: 37.

følge Waal var det nærmest noe betenkelig ved barn som tidlig vendte seg av med bleier, kanskje til og med et symptom på personlighetsforstyrrelser. Dette var helt motsatt av den tradisjonelle tankegangen, som mente evne for tidlig læring av slike vaner var et sunnhetstegn eller styrketegn framfor noe.

I den internasjonale litteraturen var det også stort fokus på dette. Den britiske barnepsykologen Susan Isaacs og hennes *The Nursery Year* fra 1929 var et hyppig referansepunkt for psykologisk inspirerte oppdragelseskribenter. Den ble oversatt til norsk i 1936 av Carlota Thorkildsen, som deltok i de samme radikale kretsene som Evang og Waal. Nic Waal hjalp også til selv med en «bearbeidelse for norske forhold», og skrev i tillegg et lengre forord til den norske utgaven som fikk tittelen *Fra bleie til skolebenken: Småbarnas utvikling og oppdragelse*.²⁴⁹

I boka beskrev Isaacs i detalj spørsmålet om renslighet. Blant annet om hvordan man kunne se «gleden stråle fram i barnets fjes akkurat når klumpen kommer,»²⁵⁰ og hvordan følelsen av å fylle endetarmen for barn kunne være så behagelig at noen av dem fikk alvorlige forstoppelser. Disse «ekskrementale» erfaringene spilte i følge Isaacs en stor rolle for personlighetsutviklingen: «Det hender at ganske små barn kan holde avføringen så kraftig tilbake at fordøielsen og helsen tar skade. Hvis vi følger et slikt barns videre utvikling vil vi ofte legge merke til at barnet blir trassig og egensindig av karakter.» Derimot kunne andre barn «fra første stund ha tilbøielighet til å ha løs avføring. Disse barn er gjerne mer gavmilde og omgjengelige av gemytt.»²⁵¹ Derfor måtte man utvise stor forsiktighet i renslighetsoppdragelsen, mente Isaacs, og det var «grunn til engstelse når barnet er altfor renslig og underkaster sig våre krav altfor lett.»²⁵² Barn som hadde forstoppelse kunne altså bli grådige og egenrådige, mens barn med løs mage kunne bli omgjengelig og generøse.

²⁴⁹ Boka kommer i nytt opplag i 1948 med en supplerende liste over annen anbefalt litteratur som skiller seg vesentlig fra listen i 1936 utgaven.

²⁵⁰ Isaacs 1936: 33.

²⁵¹ Ibid: 33.

²⁵² Ibid: 40.

Barnets erfaringer med egen avføring ble altså tillagt veldig stor betydning, og tolkningen av hva det kunne føre til senere i livet var ganske direkte overført.

Det samme gjaldt brystavvenning og amming. Munnen var barnets viktigste sanseorgan, og den viktigste kilden til lykkefølelse – og her stilte barna store krav. «Det er lett å se at barnet også er glad i moren gjennom munnen, og at morens kjærlighet for ham består i at hun gir ham bryst. Bare berøringen av brystet gjør ham glad, og en ser ofte spebarnet leke med brystvorten etter at den første sulten er stilt.» Moren ble ikke oppfattet som et selvstendig subjekt av barnet, kun gjennom brystet som ammet det, eller som et «partialobjekt» i psykoanalytikerens Melanie Kleins vokabular. Videre skrev Isaacs at i «denne tiden er det å få bryst det samme som å få kjærlighet, og å ta brystet vekk er samtidig å nekte kjærlighet.»²⁵³ Derfor ville det for Isaacs være «en ren katastrofe hvis den inntreffer for tidlig og fremfor alt for plutselig.»²⁵⁴ Dette var tanker som fikk ny giv noen tiår senere, i teorien om morsberøvelse og morstilknytning, som jeg behandler nærmere i kapittel 5.

Som vi ser var det generelt stor konsensus om at barndommens tidlige år var avgjørende og formende for personlighetsutviklingen, med spesielt fokus på spesielle faser med sine spesifikke problemer (renslighetsoppdragelse og brystavvenning). Bakgrunnen for at akkurat disse fasene ble oppfattet som spesielt kritiske var nok både at de var viktige faser i utviklingslæren til Freud og i psykoanalysen, men vel så viktig var antageligvis at dette var viktige temaer i oppdragelsessammenheng, både i tradisjonell litteratur og i praksis.

²⁵³ Ibid: 31.

²⁵⁴ Ibid: 39.

Psykoanalysen i Norge: Hinsides Freud

Sigmund Freuds psykoanalyse var i utgangspunktet en teori av, om og for det bemidlede borgerskapet i Europa ved inngangen til det 20. århundret.²⁵⁵ Men utover århundret ble psykoanalytisk tankegods, og ikke minst begrepet «psykoanalyse» selv²⁵⁶, ganske hurtig gjenstand for historiens sedvanlige og ubarmhjertige brytninger, og levde sitt eget liv i ulike tapninger og fortolkninger i forskjellige miljøer i de fleste europeiske land og i USA.²⁵⁷

Noe av grunnen til denne fleksibiliteten, og kanskje også levedyktigheten, ligger antageligvis i det som paradoksalt nok av noen av teoriens mest kjente kritikere – først og fremst representert med filosofen Karl Popper – har holdt mot den, nemlig at psykoanalysen på mange måter er en universalteori, uten tydelige avgrensninger mot det den *ikke* kunne forklare. Kritikerne mente derfor at den manglet tydelige betingelser for å motbevises. På den andre siden var analysen nettopp derfor forbruksvennlig, anvendelig i de fleste sammenhenger og under et mangfold av *modi operandi*.

Fra vår allmenne kulturhistorie er det kjent hvordan psykoanalyse som en generell teori om det ubevisste sjeleliv var med å forme litteraturen og kulturlivet fra og med århundredskiftet. Kanskje mest intenst i mellomkrigstiden, også der på sin særegne

²⁵⁵ Zaretsky 2004, Makari 2008.

²⁵⁶ Psykologen Karl Halvor Teigen skriver i sin psykologihistorie at:

«Begrepet psykoanalyse kan brukes til å betegne:

- En metode til å studere ubevisst sjeleliv, den dypere «mening» bak symptomene
- En terapiform for behandling av nervøse lidelser
- En teori om nevrosene, deres dynamikk og opprinnelse
- En teori om det ubevisste sjeleliv, og hvordan det ytrer seg i drøm og dagligliv
- En teori om barndommen og individets utvikling gjennom ulike stadier
- En teori om personligheten, dens struktur og dens grunnleggende drivkrefter
- En samfunns- og kulturteori – som kan ta form av en livsanskuelse
- En profesjon – en internasjonal organisasjon av psykoterapeuter (og teoretikere).» Se. Teigen 2004: 148-149.

²⁵⁷ Skålevåg 2006.

måte siden teoriens tilhengere som regel også tilhørte marxistiske grupperinger som *Mot Dag*.²⁵⁸ I perioden rundt nazistenes maktovertakelser i Tyskland og Østerrike ble Norge for en kort periode et dynamisk og internasjonalt sentrum for utviklingen av psykoanalytisk forskning, og flere ledende teoretikere – blant andre Otto Fenichel, Charlotte Bühler og Wilhelm Reich, valgte Oslo som eksilsted før de fleste emigrerte videre til USA.

Psykoanalysen levde også sitt eget liv i Norge, og fikk sitt særpreg i flere av operasjonsmåtene nevnt ovenfor. Historikeren Svein Atle Skålevåg har skrevet om hvordan teorien som terapiform først ble «appropriert», det vil si oversatt og endret, av noen få norske psykiatere tidlig på 1900-tallet.²⁵⁹ I forrige kapittel så vi hvordan teorien, først og fremst som en teori om nevrosene, personligheten og som en terapiform for nervøse lidelser, smeltet sammen med behavioristiske perspektiver, den andre dominerende retningen i «den nye psykologien».²⁶⁰ Særlig gjaldt det i Harald Schjelderups utforming av den nye universitetspsykologien i Norge. Men dette gjaldt også for flere av medlemmene i den norske Mentalhygieneforeningen.

I tillegg var det langt fra bare Sigmund Freuds versjon av analysen som fanget norske psykologer og psykiateres interesse. Trygve Braatøys *Hinsides Freud* fra 1931 gir en indikasjon på hvordan norske leger og intellektuelle forholdt seg til psykoanalysen i begynnelsen av 1930-årene: De hadde sterk respekt for den unge Freud, teoriene om barneseksualitet og konfliktsteorien, men på den andre siden var de skeptiske til den eldre og mer konservative samfunnskritikeren.²⁶¹

Interessen for psykoanalysen hadde heller aldri vært endimensjonal freudiansk. Den omstridte privatpraktiserende dr. Johannes Irgens Strømme var for eksempel mest

²⁵⁸ Se bl.a.: Bull 1955, von der Lippe 1980, Alnæs 1994, Alnæs 1995.

²⁵⁹ Skålevåg 2006.

²⁶⁰ Det er vanlig å forstå både behaviorisme og psykoanalyse som to ulike, men beslektede måter å frigjøre psykologi fra filosofi på, eller to ulike strategier for å gjøre psykologi om til en egen vitenskap i begynnelsen av 1900-tallet. Behaviorismen var et produkt av den eksperimentalsykologiske tradisjonen, mens psykoanalysen oppstod i tradisjonen fra psykiatrien og studier av mentale lidelser. Se: Bowler og Morus 2005: kapittel 13; Grennes 2004: kapittel 1.

²⁶¹ Braatøy 1931.

opptatt av Carl Gustav Jung, mens filosofen og psykologen Ingjald Nissen i perioden skrev en rekke populære psykologiske essaysamlinger, sterkt inspirert av Alfred Adlers individualpsykologi der mindreverdighetskomplekset spilte en stor rolle.²⁶²

Etter hvert ble også interessen for den marxistisk inspirerte legen og psykologen Wilhelm Reich stor blant både leger og andre intellektuelle, og hans «seksualpolitiske bevegelse», den såkalte Sexpol-bevegelsen, hadde relativt stor utbredelse i Skandinavia, med ca. 20.000 medlemmer utover andre halvdel av 1930-tallet. Bevegelsen var sentret rundt Reich i Oslo etter han ble utvist fra Danmark og København i 1933.²⁶³ Her ble også Reichs «Internasjonalt institutt for Seksualøkonomi» grunnlagt like før han ble mistet sin oppholdstillatelse i 1939, med kjente medlemmer som Sigurd Hoel, Odd Havrevold, Ola Raknes og Nic Waal fra Norge, og Alexander S. Neill fra den radikale reformskolen *Summerhill School* i England. Første og siste norske utgave av bevegelsens tidsskrift *Klinisk og pedagogisk Tidsskrift for Seksualøkonomi* kom i desember 1939.²⁶⁴

Fra fortrenget seksualitet til generell konflikt med omverden

Etter krigen begynte de seksuelle konfliktene å miste posisjonen som de mest sentrale problematikene i oppdragelsen. I stedet ble det stadig større oppmerksomhet rundt de ny-freudianske teoriene om nevrosenes relasjon til autoritære samfunn. Dette innebar i praksis et noe modifisert nevrosebegrep, som vektla andre problemstillinger enn de mellomkrigstidsradikalerne la vekt på, og som passet godt med det nye fokuset på *demokratiet* – i stedet for kommunismen – som hovedalternativ til fascismen og nazismen. Enkelte holdt fast ved Reich, og fortsatte å framheve det

²⁶² Se eks: Strømme 1925, Nissen 1930, Strømme 1932, Nissen 1934, Nissen 1937b, Strømme 1940, Nissen 1945, Strømme 1945.

²⁶³ von der Lippe 1980, Alnæs 1994, Alnæs 1995, Thing 2002.

²⁶⁴ Havrevold, m. fl. 1939.

seksuelle som nøkkelproblemet i personlighetsutviklingen, men disse ble relativt sett stadig færre, og en stadig mer marginalisert del av opinionen. Nic Waal holdt fast på den karakteranalytiske metoden og vegetoterapien ved sitt institutt i Oslo, men ble i sine ganske få oppdragelsestekster mer farget av nevrosebegrepet til ny-freudianeren og psykoanalytikerens Karen Horney. Horneyes nevrosebegrep var ganske omfattende, og betegnet problemer som kunne oppstå på grunn av en rekke mulige konfliktsituasjoner mellom barnas behov og omverdenen.²⁶⁵

Schjelderup forble også positiv til Reichs terapeutiske metode, men gjorde det klart at «hans helt ukritiske ‘seksualøkonomiske’ teorier [hadde ført...] til meget betenkelige konsekvenser, også i praktisk henseende.»²⁶⁶ Psykoanalytikerens Ola Raknes var et av de få tydelige unntakene. Også etter krigen la han avgjørende vekt på betydningen av å være fri på det seksuelle området for den generelle evnen til å leve, og han var en av svært få norske analytikere som fortsatte å være positiv til Reich, også etter de infame orgonteoriene og orgonskap-terapien og Reichs forsøk på å skape kunstig liv.²⁶⁷

De fleste ser imidlertid ut til å være mer på linje med Åse Gruda Skard som kort tid etter krigen skrev at det hadde vært for mye fokus på seksualiteten i mellomkrigsperioden. Fra nå av begynte norske psykologer å bli mer opptatt av andre konfliktsituasjoner mellom barna og deres omverden, og ikke minst ble fokuset rettet mot faren ved en for streng og autoritær behandling av barn i kjølvannet etter andre verdenskrig, og sammenhengen mellom en autoritær oppdragelse og de autoritære samfunn.

²⁶⁵ For eksempel dominerende foreldre, likegyldige foreldre, manglende rettleiding, for mye eller for lite ros, manglende «følelsesvarme» fra foreldre, krangling mellom foreldre, for mye eller for lite ansvar, overbeskyttelse, isolering fra andre barn osv. Se: Horney 1945, Horney 1950.

²⁶⁶ Schjelderup 1948: 81.

²⁶⁷ Gatland 2010. Se for eksempel essayet «Om skam», opprinnelig trykket i *Syn og segn* i 1945, og som er tatt med i essaysamlingen *Fri vokster* (Raknes 1949).

En antiautoritær oppdragelse

På dette tidspunktet var selvsagt erfaringene av nazismen med på å sette opp de sentrale skillelinjene i drøftingen av autoritær vs. demokratisk oppdragelse. Dette gjør at denne problemstillingen skiller seg noe fra hvordan den gjerne ble presentert i mellomkrigstiden, da den gjerne hadde motsatsen moralsk-nypietistisk/kristen vs. moderne vitenskapelig oppdragelse. Harald Schjelderup var på samme måte som Waal, for eksempel i sin bok *Nevrose eller sunnhet?* i 1948, inspirert av den teoretiske nyorienteringen til Horney, og hennes teori om nevroser som nedtonte den seksuelle fortrenghing til fordel for en mer generell konfliktsteori om barnas behov og omverdens krav.²⁶⁸

Nevrosene var på mange måter et slags universalproblem i barneoppdragelsestenkningen til de norske (ny-)freudiansk inspirerte legene og psykologene i denne perioden. Det ble følgelig også til en universalforklaring for nærmest samtlige personlighetsforstyrrelser.²⁶⁹ Harald Schjelderup skrev om hvordan den autoritære oppdragelsen svært ofte førte til en karakterdannelse dominert av mindreverdighetsfølelse og undertrykket aggresjon: «Ofte finner man den besynderligste blanding av overhensynsfullhet og hensynsløshet, av fordringsløshet og overdrevne krav, av mildhet og grusomhet.» Man kunne bli «forsiktig, sjenert, engstelig, nølende.» Men ofte kunne man observere den «overdøvet eller overkompensert i et pralende, brautende, altfor selvsikkert vesen.» I det hele tatt, skrev Schjelderup, var «overordentlig mange karaktertrekk og hele livsholdninger [...] oppstått på lignende måte [...]» Den «autoritære oppdragelse [fikk ...] bestemmende innflytelse på hele personlighetsstrukturen.»²⁷⁰ Det var med andre ord ikke lett å definere hvem som var mentalt syk og frisk med hjelp av nevrosebegrepet.

²⁶⁸ Schjelderup 1948: 80-81.

²⁶⁹ Jeg har tidligere skrevet om hvordan begrepet «nevrose» i følge Katarina Piuva (2005) blir «til et mellomledd mellom normalitet og sykdom, en universalisering av psykiatriens blikk til å dekke over hele det sosiale feltet.» Vik 2008: 63.

²⁷⁰ Schjelderup 1948: 39-43.

I stedet førte det til at nærmest all form for barnlig oppførsel potensielt kunne være symptom på at barna befant seg i en gråsoner mellom det normale og det unormale.

Nevrosen som samlebetegnelse og folkesykdom

Nevrosene var i denne perioden en samlebetegnelse på en rekke mildere former for psykiske problemer. Historikeren Petteri Pietikainen har i boken *Neurosis and Modernity* analysert nevrosens betydning i svensk medisin og kultur mellom 1880 og 1950, som utgjør brorparten av det han kaller «det nervøse århundret» (1880-1980).²⁷¹

In twentieth-century psychiatry, neurosis and psychosis constituted the two major illness categories: 'psychosis' was a generic term for such severe mental illnesses as schizophrenia and manic-depression (the bipolar disorder), while 'neurosis' was a generic term for milder mental afflictions, such as neurasthenia, psychogenic depression and psychoneurosis. To simplify: if your medicalised symptoms of distress were not so severe that they seriously impaired your mental functioning and social interaction, and you had insight into your own state of mind, then during the period under research you were likely to be diagnosed as suffering from neurosis.²⁷²

Den viktigste konsekvensen av dette, skriver Pietikainen, var at nevrosene skapte en gråsoner eller mellomposisjon mellom å være mentalt frisk og mentalt syk.²⁷³

And as this middle ground is extraordinarily diffusive and vulnerable to diagnostic infections, it is small wonder that an exceedingly 'omnivorous' psychopathologisation of human behaviour has characterised much of modern mental medicine.²⁷⁴

²⁷¹ Pietikainen 2007: 2.

²⁷² Ibid.

²⁷³ Ibid: 4.

²⁷⁴ Ibid: 4-5.

I følge Pietikainen fungerte nevrosen som det han kaller en «contagious diagnosis». Dette definerer han som en diagnose som blir svært populær på kort tid blant medisinerere, og som også blir akseptert og omfavnet av den generelle befolkningen.²⁷⁵ Pietikainen mener hovedgrunnen til dette var at nevrosen var en såpass elastisk kategori. Dette førte til at nevrosen ble en folkesykdom i Sverige, og at man fikk det han kaller en «nervøs kultur».²⁷⁶

I Sverige ble nevrosen etter hvert gjenstand for en «sosialdemokratisk oppfatning»: «In this environmentalistic conceptualization, the source of nervous illnesses was decreasingly to be found in the 'neuropathic constitution' and increasingly in the immediate psychosocial environment that predisposed people to neurotic reactions and disorders.»²⁷⁷

Mye tyder på at denne situasjonen kan sammenlignes med nevrosens posisjon i Norge. I hvert fall ble nevrosene formidlet på tilsvarende måte til norske foreldre på denne tiden, som vi har sett med stadig større fokus på de generelle krav fra omverden som barna ikke klarte å ta innover seg og takle uten riktig rettleiding fra foreldrene. Man kunne imidlertid spørre om hvorvidt dette egentlig var uttrykk for en «sosialdemokratisk» transformasjon av nevrosebegrepet, eller om det snarere gjenspeiler den generelle trenden og utviklingen nevrosebegrepet gjennomgikk innenfor psykologifaget? Endringene samsvarer i hvert fall med det modifiserte nevrosebegrepet til bl.a. Karen Horney, som flere norske psykologer var inspirert av. Det behøver på den andre siden ikke være snakk om noe enten eller her: psykologiens kunnskap og de samfunnene den oppstår og blir anvendt i er ikke isolert fra hverandre, og det kan godt tenkes at Karen Horneyes og ny-freudianismens nevrosebegrep passet best for det framvoksende sosialdemokratiske samfunnet, og for de ekspertgruppene som forvaltet det i denne konteksten.

²⁷⁵ Ibid: 6.

²⁷⁶ Ibid: 7.

²⁷⁷ Ibid: 150.

Konklusjon

Nevrosebegrepet har stått sentralt i analysene, og de nervøse barna ble i denne perioden en samlebetegnelse på alle former for «hemmede» eller undertrykte barn, som gjerne levde under autoritære rammer og med strenge oppdragere. Begrepet gjennomgikk en betydelig utvikling. Tidlig i perioden var oppmerksomheten for det meste rettet mot seksuelle konflikter og problemstillinger rundt de orale og anale utviklingsfasene slik Freud hadde beskrevet dem. Men fra 1930-årene av, og særlig etter andre verdenskrig, ble det stadig vanligere å framstille de nervøse barna som et resultat av en mer generell konflikt med omverden – der barna ikke taklet de (urealistiske) kravene som ble stilt dem. Derfor dreide også rådgivningen og opplysningsvirksomheten gradvis mindre om barns seksualitet og seksualopplysning, mens generelle advarsler mot å være for streng og autoritær i oppdragesmetodene ble mer vanlig. Nevrosen fungerte også i Norge som en universalforklaring på hvordan de aller fleste avvik fra normal psykologisk utvikling ble oppfattet som resultater av en hemmende og autoritær oppdragelse, i tråd med Pietikainens analyser av situasjonen i Sverige.

Tidlig i perioden var psykologene som skrev om barneoppdragelse oftest posisjonert mot «tradisjonell», «moralistisk» eller «kristen» oppdrageslitteratur, og omtalte deres egen modell for «moderne» eller «vitenskapelig». Senere ble det vanligere og posisjonere seg mot «autoritære» oppdragesmetoder, og i den konteksten ble tidligere «vanpsykologi» suspekt og oppfattet i sammenheng med den autoritære samfunnsutviklingen i Europa og behovet for lydige og ukritiske samfunnsborgere. Særlig etter andre verdenskrig ble det antageligvis av samme grunn stadig vanligere å framstille sin egen posisjon som «demokratisk».

Kapittel 4

Det nye normalbarnet

Oppdragelse for demokratiet (ca. 1945 – 1975)

I etterkrigstidens oppdragelseslitteratur er «utviklingspsykologi» det vanligste og mest utbredte referansepunktet. Der figureerte begrepet med klart og definert innhold, og beskrives oftest i opposisjon til andre psykologiske retninger, selv om begrepet i seg selv er veldig åpent.²⁷⁸ Utviklingspsykologi i etterkrigstidens oppdragelseslitteratur betegnet i all hovedsak empirisk psykologi fra USA, basert på observasjoner av barn ved egne barnepsykologiske sentre og longitudinelle studier av barn og familier. Generelt dreide dette seg om en type psykologisk kunnskap som først og fremst var opptatt av barns *normale psykologiske utvikling*, og ikke så mye av psykiske lidelser. I hovedsak forsøkte utviklingspsykologien å definere de viktigste følelsesmessige behov i forhold til barnas alder, og derfor ble den ofte av samtidens aktører omtalt som «behovspsykologi» i motsetning til behaviorisme og funksjonalisme som ble kalt «vanepsykologi».²⁷⁹

²⁷⁸ Utviklingspsykologi er blitt til et integrerende og samlende begrep i psykologifaget. Det er definert som et «psykologisk forskningsområde som fokuserer på hvordan endringer i atferd og egenskaper kan relateres til alder, i fra unnfangelse til død. I prinsippet kan ethvert psykologisk fenomen studeres fra en utviklingspsykologisk synsvinkel» (Store norske leksikon, <http://www.snl.no/utviklingspsykologi>).

Gitt den vide definisjonen henvises det ofte til et vidt spekter av psykologer som har utviklet stadieteorier om psykologisk utvikling i forskjellige betydninger: Jean Piaget (kognitiv utvikling), Karl og Charlotte Bühler, Freud (psykoseksuell utvikling), Watson og Skinner (utvikling av atferd), John Bowlby (sosial og emosjonell utvikling) og Erik H. Erikson (livsløpsutvikling med stadier og konflikter). I oppdragelsessammenheng fokuserer man på endringer i adferd og egenskaper i løpet av barndommen, som regel skjematisert trinnvis opp til 18-års alder.

²⁷⁹ Teigen 2004, Saugstad 2009.

Monica Rudberg mener etterkrigstidens barnepsykologiske oppdragelse først og fremst bar preg av å være en reaksjon på erfaringen av nazisme og effekten av autoritære samfunn. I denne perioden ble strenge oppdragelsesmetoder mistenkeliggjort og satt i forbindelse med nazismens autoritære idealer av eksperter som Nic Waal og Åse Gruda Skard. «Flere forfattere setter mer eller mindre likhetstegn mellom den 'autoritære oppdragelsen' i vår egen fortid, og framdrivelsen av en fascistisk karaktertype.»²⁸⁰ Et av slagordene i de fleste oppdragelsestekster i tidlig etterkrigstid var forståelig nok: «Oppdragelse for demokrati!» Et av resultatene av denne vendingen var i følge Rudberg at en ikke lengre anerkjente:

konfliktene mellom barnets behov og omgivelsenes krav som uunngåelige resultater av den allmenngyldige kollisjonen mellom drifter og samfunn [...]. Den konfliktfrie oppdragelsen blir stilt opp som både ideal og realiserbar mulighet for leserne av oppdragelseslitteraturen. Det ufarlige barnet trer fram på arenaen.²⁸¹

Dette gjør at Rudberg mener man fra denne perioden kan tale om en barnepsykologisk oppdragelse på barnas egne premisser, og at barneoppdragelsen med det ble mer isolert fra samfunnsmessige betraktninger.²⁸² I dette kapittelet skal jeg først se på hvordan utviklingspsykologien kom til uttrykk i oppdragelseslitteratur i perioden etter andre verdenskrig og opp til 1970-årene, hva slags barndomsideal som kom til syne i den, og hvorvidt det er riktig at disse var framkallet samfunnsmessige hensyn.

²⁸⁰ Rudberg 1983: 214. Rudberg viser til Dalley 1947, Waal Udatert: 5, 7, og Skard 1949b: 221.

Det finnes en rekke andre eksempler på dette også i kildene jeg har undersøkt. Bl.a.: Langfeldt 1946: 103, Israel og Israel 1947: 154-158, Schjelderup 1948: 34, Skard 1948: 185, Raknes 1949: 19-21, Aarek 1950: 11-17, Hambro 1956: 8

²⁸¹ Rudberg 1983: 217. Harald Thuen bruker på sin side begrepet «Det sårbare barnet» for å karakterisere etterkrigstidens oppdragelsesdiskurs: «Grunnleggende her var barnepsykologiens gjennomslag på bred front. Den la fundament for et nytt, gjennomstrømmende menneskesyn i oppdagelseslære, omsorgsideologi og utdanningstenkning. Barneoppdragelsen skulle bli mindre autoritær og streng, og gi større rom for barnas 'frie' utfoldelse. [...] 'Det sårbare barnet' er en diskurs som finner sitt uttrykk i krysningen mellom den nye barnepsykologien og velferdspolitikken.» Thuen 2008: 160.

²⁸² Rudberg 1983: 217.

Utviklingspsykologien i oppdragelseslitteraturen

Barnepsykologen Åse Gruda Skard har blitt omtalt som «utviklingspsykologiens foregangskvinne i Norge»²⁸³ Hun er denne periodens desidert mest kjente representant for den «moderne barnepsykologiske oppdragelsen», og skrev en rekke bøker og artikler, og hadde radio- og tv-programmer som tok opp oppdragesspørsmål i statskanalene. Hennes posisjon som den tydeligste og mest populære talskvinne for «moderne oppdragelse» i perioden, tyder på at hun behersket de pedagogiske formidlingshensynene, og hennes forbindelse til Arbeiderpartiet og Sosialdepartementet er en klar indikasjon på at Skards oppdragelsesfilosofi i høyeste grad var politisk akseptabel i perioden. Skard representerte også Norge i Unesco-sammenhenger. Men hva slags utviklingspsykologi var hun egentlig foregangskvinne for, og hvordan formidlet hun denne til norske foreldre?

Psykologen Hanne Haavind har hevdet at Skard i stor grad var pragmatiker i forhold til hvilken psykologisk kunnskap hun benyttet seg av, og at det var ut fra hennes «identifikasjon med barn at barnepsykologien» grep henne, og ikke omvendt.²⁸⁴ Mens andre psykologer kanskje hadde tydeligere psykologiske rammeverk for sine publikasjoner, var Skards bøker preget av en teoripragmatisk holdning når det gjaldt psykologisk kunnskap. Det er med andre ord grunn til å tro at hun vil være særlig preget av det pragmatiske prinsippet, som jeg gjennomgikk i innledningen.

Allikevel er det tydelig at erfaringene fra hennes forskningsopphold ved Judge Baker-senteret ved Harvard fra 1931 til 1932 gjorde varig inntrykk på henne. Under oppholdet besøkte hun også legen og psykologen Arnold Gesell ved hans klinikk på Yale,²⁸⁵ og han forble et viktig referansepunkt for Skard og en rekke andre barnepsykologer/psykiatere i etterkrigstidens publikasjoner om barneoppdragelse.²⁸⁶

²⁸³ Smith 2009: billedtekst s. 181.

²⁸⁴ Haavind 1984: 198.

²⁸⁵ Skard 1985: 188-189.

²⁸⁶ Se f.eks: Isaacs 1948, Waal 1948, Aldrich og Aldrich 1949, Brun-Gulbrandsen, m. fl. 1949, Raknes 1949, Aarek 1950.

Gesell blir regnet som en av pionerene innenfor utviklingspsykologien i USA, og var en av de øverste autoritetene på feltet på 1940- og 50-tallet.²⁸⁷ Han videreutviklet tankegangen om barnas utviklingstrinn basert på empiriske studier, og laget en skjematisk framstilling av spedbarnets gjennomsnittlige behov og evner. Han var også en markert forkjemper for «selvreguleringsprinsippet» i barneoppdragelsen, altså en oppdragelse på barnas egne premisser. I følge barnepsykiateren Nic Waal dreide dette prinsippet seg om å følge barnas egen rytme og modning som kom innenfra. De hadde nemlig, som naturen, sine egne lover. «Når oppdragelsen føyer seg etter disse lovene og tar hensyn til modningen, kalles dette nå i barnepsykologien å oppdra etter ‘selvreguleringsprinsippet’,» skrev hun.²⁸⁸

Gesell mente i den forstand at barna skulle oppdras fritt. Barnas frihet var for ham grunnlagt i «den biologiske impuls til fullkommen vekst,» som menneskene hadde felles med alt levende materiale. Å respektere dette livsprinsippet var for Gesell en forutsetning for demokratiet. «Frihet er demokratets livsprinsipp, i hjemmene så vel som i samfunnet (...). I hjemmet og i samfunnet må visse ting 'styres'. Vi må derfor nødvendigvis regulere den frihet som er det voksende barns livsfundament.»²⁸⁹ Oppdragerens rolle var å hjelpe til med å realisere barnet til fullkommen vekst, og oppdragergjeringen fikk dermed et slags gartnerpreg. Når visse forhold i følge Gesell må reguleres av foreldrene, er det hovedsakelig for barnas egen skyld, på samme måte som trær og planter hadde behov for en viss beskjæring. Det var altså ikke snakk om en form for total fri oppdragelse, foreldrene eller oppdragerne hadde ansvar for å sørge for at veksten gikk i riktig retning.

²⁸⁷ Gesell etablerte også the Clinic of Child Development ved Yale University i 1911, og ledet klinikken fram til 1948. I tillegg til sin medisintdannelse ved Yale, hadde Gesell avlagt doktorgrad i psykologi under ledelse av en av barnepsykologifagets grunnleggere, Granville Stanley Hall (1844 – 1924). Han grunnla også *American Journal of Psychology*, var første president i *American Psychological Association*, og var en av initiativtakerne til den amerikanske Child Study Movement ved Clark University.

²⁸⁸ Waal 1948: 10.

²⁸⁹ Gesell sitert av Waal, *ibid*: 10-11.

Det nye normalbarnet

Skard oppfattet på samme måte som Gesell og Waal den «moderne utviklingspsykologien» som en systematisk kartlegging av barnas egne behov. Hun hevdet at den i oppdragelsesspørsmål stod i motsetning til det hun kalte «tidligere vanepsykologi». I denne perioden var fortellingen om «det moderne» ekstremt viktig, også i oppdragelsessammenhenger. Det var viktig å ha troverdighet på at man var en del av det moderne prosjektet, men det kan også tenkes at dette også var én måte å gjøre oppdragelseslitteraturen både mer salgbar og overbevisende.

Barnepsykologien handlet for Skard først og fremst om å beskrive gjennomsnittene, og å definere det normale barnets utviklingsforløp, eller normalitetens grenser om vi vil:

Barn er ulike og er født ulike. Men for de fleste faller utviklinga innenfor en viss alminnelig ramme. En av oppgavene for psykologien er å finne ut hva som er 'gjennomsnittelig', og hvor langt et barns utvikling kan avvike fra dette gjennomsnittet og likevel være normal.²⁹⁰

Grunnen til at dette var viktig var todelt: Både for å lære foreldrene å akseptere at barn var forskjellige, og at det ikke nødvendigvis var grunn til å bekymre seg om noen barn utviklet seg noe annerledes og i et annet tempo på enkelte områder enn andre. Men også for å lære foreldre når avvikene ble så store at det faktisk ville være nødvendig å foreta seg noe, enten gjennom å endre deres egen håndtering av dem eller konsultere barnepsykologer eller andre eksperter.

For å gjøre denne kartleggingen enklere for foreldrene beskrev Skard normalutviklingen for barn i stadier: Svangerskapet (fosteret), fødselen, spedbarnet (første leveår), småbarnsalderen (1-7 år), skolealderen (7-13 år) og overgangsalderen (13-17 år). Men det nye i forhold til den «tidligere vanepsykologien», var at det gjennomsnittlige først og fremst ble definert i form av *forskjellige behov* som

²⁹⁰ Skard 1947: 15.

kjennetegnet de *forskjellige alderstrinnene*, og ikke i form av psykologiske egenskaper eller «potensial».

Skard beskrev hvordan barnas behov utviklet seg etter hvert som de vokste, og hvordan en god oppdragelse handlet om å tilfredsstille de vanlige og gjennomsnittlige behovene, og å motarbeide «unormale» behov. Dersom man ikke tilfredsstilte behovene, eller tilfredsstilte feil behov, kunne man ende opp med «problembarn», eller «skeivutviklede barn» mente Skard. Igjen er det tydelig hvordan «gartnermetaforen» til Gesell gjenspeiles i begrepet «skeivutvikling.» Problembarna ble med andre ord ikke definert som barn som oppførte seg på en sosialt uønsket måte, men barn som hadde unormale behov i forhold til sitt alderstrinn. Referanserammen for det normale forskyves slik fra samfunnet og samfunnets behov mot grensene for barnas egne indre og ytre behov.

I det første leveåret var slike grunnleggende behov først og fremst fysiske behov som åndedrett, varme, søvn, mat, sanseutvikling (stimuli), bevegelse (utfoldelse). Disse ble beskrevet som «mekanismer» som barnet delvis var født med, og som delvis ville «modnes i den aller første levetida.»²⁹¹ Igjen ser vi et at en gartnermetafor gjør seg gjeldende i «modning». Dette var et veldig sentralt begrep for Skard, og jeg skal drøfte det nærmere senere i kapitlet.

Disse mekanismene burde i følge Skard legge føringene for hvordan foreldrene håndterte barna, alt etter hvilke trinn de befant seg på. I begynnelsen hadde barna for eksempel stort behov for varme, og den beste måten de kunne få dekket det på var gjennom kroppskontakt med moren: «Både når det får mat og av og til ellers. Mor og barn er på mange måter en enhet etter fødselen også,» skrev Skard.²⁹² Dette var et viktig prinsipp i psykoanalysen, og kom til å bli enda viktigere i tilknytningspsykologien som jeg skal drøfte i neste kapittel. For øvrig, når det gjaldt mating, skrev Skard at mange psykologer mente «at barnet i den første tida må få mat

²⁹¹ Ibid: 30.

²⁹² Ibid: 31.

når det sjøl vil, altså når det skriker av sult.»²⁹³ Amming var viktig, både fordi det ga næring, men også fordi det ville gi barnet varme og trygghet. Ved i tillegg å følge barnets egen rytme kunne mødre være sikre på å tilfredsstille barnets *egne* behov, når det selv ga uttrykk for dem. «Selvreguleringsprinsippet» gjaldt også for ammingen, og dette ble i praksis en av de mest markante forskjellene fra den tidligere vanepsykologien. Funksjonell psykologi og behaviorisme la stor vekt på faste rutiner og vaner, også når det gjaldt mating.

Samtidig skapte denne psykologiske kunnskapen nye problemfelter med de såkalte «flaskebarna» og «institusjonsbarna». Disse ville behøve kompensasjon for den manglende kroppskontakten med mødre, og de burde ligge tett inntil brystet mens de fikk mat fra flaske, og generelt få mye ekstra (kvinnelig) kroppskontakt. Brystavvenningen markerte derfor også for Skards utviklingspsykologi en særlig ømfintlig overgangsperiode, og avvenningen ble beskrevet som «en svær krise i barnets sjeleliv.»²⁹⁴ Den burde følges gjennomføres sakte og gradvis, og barnet måtte få ekstra kos og kjærlighet av mor i avvenningstiden.

Den neste «naturlige krisen» som barnet ville komme i kontakt med, gjaldt oppdragelsen til renslighet. Også her tok Skard avstand fra tidligere barnepsykologi som «trudde at det bare gjaldt å øve inn vaner [...] så tidlig som råd var.» Nyere psykologisk forskning hadde derimot i følge Skard demonstrert «at den naturlige modninga» spilte stor rolle, og at det kunne oppstå «alvorlige sjelelige vansker for heile livet» dersom oppdragelsen til renslighet ble påbegynt for tidlig eller ble gjennomført for hardt.²⁹⁵ Skard markerte altså ikke bare avstand til vanepsykologiens bidrag til oppdragelseslitteraturen, men mente også at dens metoder var potensielt skadelige for barnas «sjelelige utvikling».

²⁹³ Ibid: 33.

²⁹⁴ Ibid: 34.

²⁹⁵ Ibid: 70-71.

Den samme holdningen gjaldt en rekke ting som foreldrene bekymret seg for. For eksempel sengevæting, fingersuging og «kroppsgranskning». De var alle uttrykk for naturlige behov som svarte til det stadiet barnet befant seg på, mente Skard, og var i seg selv både naturlige og ufarlige. Slike «lyter» var først et problem når de fortsatte utover sin normale periode. For eksempel kunne det være et problem om en 4-5 åring fremdeles ikke var tørr. Det kunne være «et symptom på indre vansker [...],» mente Skard.²⁹⁶

Barnas utviklingstrinn var også tema i psykologen Charlotte Böhlers *Fra barndom til alderdom* (1938). Dette var en bok som var basert på forelesninger hun holdt i de forskjellige nordiske hovedstedene der Bühler fortalte om det eksperimentelle arbeidet hun utførte sammen med Hildegard Hetzer ved Det psykologiske instituttet i Wien på 20- og 30-tallet.²⁹⁷ Oversetteren, Solveig Egge, skrev i innledningen at Bühler ikke tilhørte noen spesiell retning innenfor psykologien, men at hun benyttet seg av erfaringer fra både behaviorismen, psykoanalysen og individualpsykologien. Hennes vitenskapsideal var på den andre siden strengt empirisk, og antageligvis formet av inntrykkene Bühler hadde fra forskningsoppholdene ved behavioristiske forskingssentre, for eksempel hos Edward Thorndike på *Teacher's College* ved Columbia University fra 1924 til 1925. Disse erfaringene ser ut til å ha spilt en stor rolle for hennes arbeid i Wien, og for framstillingen i *Fra barndom til alderdom*.

Bühler skrev selv at det i dag var «helt selvfølgelig at barnepsykologi betyr utviklingspsykologi.» Men, likevel måtte dette, «akkurat som så mange andre selvsagte ting, først oppdages eller i alle fall fremholdes stadig.»²⁹⁸ I følge Åse Gruda Skard hadde Bühler et nokså solid selvbylde.²⁹⁹ Derfor er det kanskje ikke

²⁹⁶ Ibid: 73.

²⁹⁷ Boken stod på en måte i særstilling når det gjaldt tilpasning til norske forhold. Bühler hadde lange forskningsopphold i Norge, og oversetteren Solveig Egge, gjorde det også i innledningen klart at Bühler hadde skrevet denne boken spesielt med tanke på de nordiske land (Bühler 1938: 7)..

²⁹⁸ Ibid: 9.

²⁹⁹ Skard 1985: 295-296. Skard forteller også i sin selvbiografi om et av Böhlers hjemmebesøk: «Charlotte Bühler kom òg gong på gong til Parkvegen 45 [...] Ein dag tok ho seg føre å teste tvillingane med dei spedbarrestane som ho nyleg hadde utarbeidt. Det vart eit sjokk. 'Store tvilling' var nok normal, fann ho. Men med autoritativ kraft melde den store

overraskende at hun ga æren for disse gjennombruddene til arbeidet hun selv hadde utført ved Wienerskolen, basert på de vitenskapelige metodene utviklet av de amerikanske behavioristene. Idealet var strengt positivistisk. Med hennes egne ord: «å iakttå alt objektivt og tolke så lite som mulig.»³⁰⁰

«Ved hjelp av denne observasjonsmetoden,» mente Bühler at hun og det forskerfelleskapet hun hadde deltatt i «i de siste ti årene [hadde] samlet et uhyre stort materiale, og [samlet] det til en systematisk fremstilling av barnets utvikling.»

Denne oppsummerte hun så i fire hovedpunkter:

- 1) Utviklingen forløp i talløse utviklingssteg i strengt lovmessig rekkefølge, men som grovt sett kunne deles i 5 faser i perioden fra barnet var født til fylte 19 år.³⁰¹
- 2) På bakgrunn av disse fasene, eller utviklingstrinn, hadde forskerne vært i stand til å utvikle psykologiske «utviklingstester» av «totalpersonligheten i dens grunndimensjoner» og bestemme på hvilket utviklingstrinn barnet befant seg.
- 3) I tillegg kom enkelte «karakterologiske» trekk, som kunne skyldes individuelle anlegg; dels medfødte egenskaper, dels egenskaper skapt av miljøet.
- 4) Denne måten å forstå barndommen, som en utvikling i trinn, kunne om nødvendig utvides til å granske livsløpet som helhet.³⁰²

barnepsykologen meg at diverre, vi hadde eit anna barn som var evneveikt. Vi måtte bu oss på at ho aldri ville bli anna enn sterkt 'retardert' (tilbakestående).» *ibid*: 244. Skard tegner slik sett et bilde av Bühler som både selvsikker, og ganske hensynsløs.

³⁰⁰ Bühler 1938: 10. Skard forteller også om hvordan det nærmest var en tradisjon at Bühler i enhver diskusjonssammenhenger pleide å si: «Ich habe darüber eine Untersuchung gemacht.» [Jeg har utført en undersøkelse på dette]. Skard 1985: 296.

³⁰¹ Disse var: 0-1 år, 2-4 år, 5-8 år, 9-13 år og 14-19 år.

³⁰² Noe som senere ble gjort av psykologen Erik H. Erikson i *Childhood and Society* (Erikson 1950).

Familiens betydning og foreldrenes intuitive kunnskap

Et annet definerende kjennetegn ved Skards budskap til foreldrene var vektleggingen av foreldrenes intuitive kunnskap. I følge Skard ga psykologien foreldrene ganske enkle leveregler:

Barna trenger å kjenne at foreldrene er glad i dem, og at de hører til i heimen. [...] Kjærligheten gir seg det beste utslag i skjønnsomhet overfor barnet, i det at en prøver å sette seg inn i barnets tankegang og ikke bare dømmer. Dessuten i det at en har *naturlig interesse* for det som opptar barnet, gir barnet positiv oppmerksomhet, ikke bare oppdrar, korrigerer og straffer.³⁰³

Kort oppsummert: «Vær glad i barnet, forsøk å forstå det.» Det «ekte» og det «naturlige» spilte en veldig stor rolle for Skard. Det ble forstått synonymt med «det sunne». En sunn oppdragelse, krevde at foreldrene deltok og delte barnas følelsesliv med innlevelse og naturlighet:

Ingen må tru at det gjelder å gi barnet så mye kjæling og oppmerksomhet som mulig. Det gjelder at kjærligheten er *ekte og naturlig* og finner seg *naturlige, menneskelige uttrykk*. Ofte er nettopp altfor stor kjæletrang hos de voksne og altfor pågående, detaljert nyfikenhet tegn på at de voksne ikke har et *ekte, naturlig forhold til barna*.³⁰⁴

Det samme gjaldt også kravene de voksne burde, og måtte, stille til barna: De skulle være «naturlige» krav, det vil si at de både måtte være tilpasset barnas utviklingstrinn, og komme «innenfra» på en eller annen måte.

Det var heller ikke noen krise om foreldre viste sinne, så lenge det var naturlig. I *Disiplin i heimen*, et hefte gitt ut av Sosialdepartementet i 1956 til utdeling i forbindelse med forebyggende psykososialt arbeid ved helsestasjoner o.l., skrev Skard: «Det fins straffer som er verre en dask, ja verre en ris også. Med dasken eller riset er en *ferdig* med historien. [...] Alle barn vil helst ha alt sammen oppgjort og så

³⁰³ Skard 1947: 85 (min utheving).

³⁰⁴ Ibid: 86 (min utheving).

gå videre i ny og klar luft.»³⁰⁵ Også begrenset bruk av kroppslig refselse var altså greit, så lenge det var spontant og naturlig intendert og utført.

Jeg har inntrykk av at Skards råd om barneoppdragelse like mye var en korrigerende av tidligere psykologisk oppdragelseslitteratur som av tradisjonelle oppfatninger. Fokuset på selvregulering brøt med de rådene som ble gitt av funksjonalistisk og behavioristiske inspirerte psykologer. Og vektleggingen av at foreldrene *selv visste* best og satt på kunnskapen som var nødvendig for å håndtere barna brøt både med tilhengere av den tidligere vanepsykologien og av psykoanalysen. På enkelte områder oppmuntret Skard også til å følge de tradisjonelle oppfatningene, for eksempel når det gjelder amming, selv om hun var sterkt kritisk til andre ting, som for eksempel den utbredte oppmuntringen til bruk av fysisk straff. Slik sett kunne man kanskje forstå det utviklingspsykologiske prosjektet som et forsøk på å legge en demper på den «vitenskapelige hybris», som Skard mente psykologien tidligere hadde vært preget av?

Charlotte Bühler drøftet også spesifikke problemer ved barnas situasjon i ulike typer familier. Det handlet først og fremst om selve familiestrukturen, som ble definert som «en helt spesifikk relasjon mellom tre elementer, far, mor og barn,» altså en tradisjonell kjernefamilie. I undersøkelsene av barnas «utviklingskoeffisienter» hadde Bühler og Hildagard Hetzer ved hjelp av sine utviklingstester kommet fram til at man kunne undersøke «korrelasjonen mellom utvikling og kroppslig, åndelig og sosial pleie.» De mente gjennom sine studier å ha påvist at mors kjærlighet og omsorg var langt viktigere for småbarnas utvikling enn alle de andre variablene, det vil si hygiene og kroppspoleie, åndelige impulser, og sosial forsorg, til sammen.³⁰⁶ Dette var først og fremst et argument mot å plassere barn i institusjoner, men også et argument som sementerte mødrenes sentrale betydning for barnas mentale velvære.

³⁰⁵ Skard 1956: 40.

³⁰⁶ Bühler 1938: 100-101.

Det neste problemet de diskuterte dreide seg om betydningen av forskjellige familiestrukturer. Bühler skilte mellom fullstendige familier (normale), de ufullstendige familiene som manglet mor eller far, surrogatfamilier (pleie- og adoptivfamilier), de uharmoniske familiene, og de sosialt utstøtte familiene. Alle disse ble dekket av familiebegrepet, men med unntak av de ufullstendige: «Under alle omstendigheter betyr en ufullstendig familie en uheldig modifikasjon for barnet,» mente hun.³⁰⁷ En familie burde helst inneholde både mor og far for barnets skyld, i følge Bühler.

Det siste problemet var en utvidet drøfting av barnets «totale livssituasjon», og om forholdet mellom oppdragelsesmetoder og barnets mentale utvikling. Bühler presenterte forskning på sammenhengen mellom familiers økonomiske situasjon, «dens åndelige nivå», oppdragelsesmetoder, «harmonien i hjemmet»,³⁰⁸ familiemedlemmenes «personlige egenart», og barnets skoleprestasjoner. Hun konkluderte med at en dårlig økonomisk situasjon, lavt åndelig nivå, strenge og urettferdige oppdragelsesmetoder og dårlig harmoni i hjemmet alle var uheldige variabler for barnas psykologiske utvikling.

Det er verdt å legge merke til at selv om Bühler var tilhenger av de behavioristisk-vitenskapelige forskningsmetodene, gikk hun ikke god for de strenge og lovmessige oppdragelsesprinsippene som for eksempel Watson foreskrev. Bühler var også opptatt av personlighetspsykologien til Alfred Adler og hans beskrivelse av mindreverdigheitskompleksene. «Barnets personlighetsutvikling er helt avhengig av den behandling det får i familien, om det f.eks. blir foretrukket eller stilt i skyggen av andre barn o.l. Plassen i søskenflokken spiller ifølge Adler en avgjørende rolle,» skrev Bühler.³⁰⁹

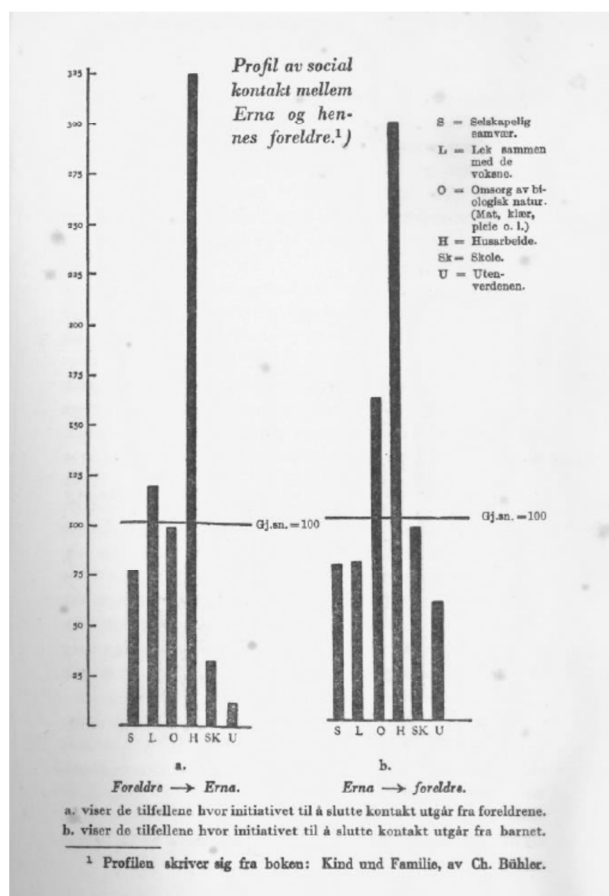
³⁰⁷ Ibid: 106.

³⁰⁸ Bestemt av «huslige tvistemål, drikkfeldighet o.l.» ibid: 120.

³⁰⁹ Ibid: 121.

Bühlers vitenskapelige idealer framgikk tydelig i måten hun kvantifiserte og oppstilte tabeller for å illustrere forhold som: «Profil av social kontakt mellom Erna og hennes foreldre» (Figur 4.1), og «Korrelasjon mellom utvikling og kroppslig, åndelig og social pleie» (Figur 4.2). I sistnevnte tabell brukte Bühler forskjellige kombinasjoner av disse faktorene til å komme fram til en såkalte «utviklingskoeffisienter» for barna. Åndelige impulser ble for eksempel kvantifisert i tre kategorier: Negative, nøytrale og positive åndelige impulser.

Figur 4.1. Profil av social kontakt mellom Erna og hennes foreldre

Kilde: Diagram fra *Fra barndom til alderdom*.³¹⁰

³¹⁰ Ibid: 123.

Figur 4.2. Korrelasjon mellom utvikling og kroppslig, åndelig og sosial pleie.

Tabell 17.
Korrelasjon mellom utvikling og kroppslig, åndelig og sosial pleie.

Miljø	Hygiene	Åndelige impulser	Social forsorg	Mor eller søster	Utvikl. koeffisient
I	+	—	0	S	1,02
IIa	0	—	0	S	0,95
IIb	0	—	+	M og S	1,15
III	+	—	0	M	1,08
IVa	—	0	—	S	0,97
IVb	—	0	0	M og S	1,25
V	0	+	+	M og S	1,06
VI	+	+	+	S	1,01
VII	—	0	—	S	0,95
VIII	—	+	0	M	1,18

Kilde: Tabell fra *Fra barndom til alderdom*.³¹¹

Det naturlige, det folkelige og det demokratiske

Skards sterke vektlegging av det naturlige, og oppmuntringen om at foreldrene måtte lytte til sitt eget indre – i motsetning til Bühler – kan også forstås som en måte å nå leserne på: Å bli møtt av en ekspert som hevdet at «dette visste du egentlig hele tiden» var også et retorisk smart grep. Slik distanserte Skard seg også fra å møte folk med nedlatende vitenskapelig arroganse og hån, slik mange mente Watson gjorde. Det kan i så måte ha vært et klokt trekk for å øke sannsynligheten for at oppdragelsesrådene ville bli møtt med sympati og at retningslinjene ble fulgt opp i praksis.

Det er jo ikke gitt at rådene som ble gitt faktisk *var* så intuitive og utbredte som Skard i 1945 hevdet. Debatten rundt «den moderne oppdragelsen» i denne perioden, og i

³¹¹ Ibid: 100.

lang tid framover, kan kanskje snarere tyde på det motsatte. Derimot er det nyttig å sitte med definisjonsmakten på hva som utgjør det «naturlige» og det «intuitive» i all kunnskapsformidling, ikke minst når det gjelder kunnskap som så direkte har normative sosiale og politiske konsekvenser.

Som vi har sett ble *moren* en nøkkelfigur også i Skards psykologiske oppdragelsesvisjon – slik hun tidligere hadde vært i psykoanalysen, men som hun i mindre grad var i funksjonalistisk og behavioristisk psykologi. Ikke minst gjaldt det for de aller minste barna. Skard mente morskjærlighet og amming var den beste måten å tilfredsstille de tidlige behovene på, og at moren var den som best kunne avlese barnas naturlige behov. *Moren som problem*, eller forkjælingsproblemet, eksisterte ikke lengre i noen vesentlig grad, i hvert fall ikke i den sentrale rollen som det hadde for behavioristene. Skard og utviklingspsykologien markerte med dette en form for vending tilbake til den «folkelige sunne fornuft» eller til tradisjonelle oppfatninger når det gjaldt mødrenes intuitive evner til å ta vare på sine egne barn.

Dette var også en trend i den internasjonale litteraturen Skard henviste og refererte til. En av disse var den innflytelsesrike boken *Babies are Human Beings* fra 1938, skrevet av barnelegen C. Anderson og hans kone Mary Aldrich.³¹² Den ble oversatt til norsk med tittelen *Små barn er også mennesker* i 1949. Skard skrev forordet til boken selv.³¹³ Der skrev hun blant annet at Aldrich hadde lyktes med å forene et «demokratisk syn på barnet» med barnepsykologisk forskning, og gjentok hvordan dette moderne synet på barn stod i kontrast til den tidligere barnepsykologiens fokus på vaner, renslighet og regelmessighet.³¹⁴ Aldrich skrev selv at han etter å ha konsultert «store og ulike forskningsstrøk som medisin, psykologi, fysiologi, antropologi og pedagogikk», ønsket «å tilpasse vane-innøvingen etter hans [barnets]

³¹² Aldrich tok grunnutdanningen sin i medisin ved Northwestern University i 1915, og spesialiserte seg deretter i pediatri ved Harvard og Children's Memorial Hospital i Chicago. I 1943 ble han i regi av den berømte Mayo Clinic invitert for å etablere Rochester Child Health Institute i Minnesota.

³¹³ Aldrich og Aldrich 1938, Aldrich og Aldrich 1949. Selv om begge ektefellene står oppført som forfattere, er forfattersubjektet i boken hele tiden C. Anderson Aldrich. Jeg bruker også kun «Aldrich» som forfattersubjekt for enkelthetskyld i min gjennomgang her.

³¹⁴ Skard 1949a.

individuelle rytme [...]»³¹⁵ Denne individuelle rytmen ble senere i boka definert som den enkeltes «arvbestemte plan for utviklingen.»³¹⁶

Aldrich brukte også embryologisk forskning som argument for at en slik arvebestemt plan eksisterte. De medfødte disposisjoner, reflekser og atferd, ble av Aldrich forklart evolusjonsbiologisk, med henvisning til forskjellige indresekretoriske kjertler:

Skjoldbruskkjertelen for vekst, benbygning og sentralnervesystemet, og *Hypofysen* for «hele kroppsutviklingen» og for den normale seksuelle utvikling. Disse organene hadde vokst frem som en følge av evolusjonen.³¹⁷

Aldrich var spesielt opptatt av å avmoralisere spedbarnas atferd. «Det er underlig at vi bruker vår vante moralske målestokk til og med på spebarnas atferd. Spebarns oppførsel kan ikke være slem eller snill. Den bare *er*.» Dette mente han var fordi: «på denne tiden blir de fleste kroppsfunksjonene dirigert fra mellomhjernen eller ryggraden, altså uten kontroll fra selve hjernen. Han kan da umulig være snill eller slem fordi han ennå ikke har utviklet en hjerne som han kan treffe avgjørelser med!»³¹⁸

Spedbarna ville følgelig aldri kunne lære å oppføre seg pent før de var modne for det, eller før hjernen var tilstrekkelig utviklet. Som han skrev: «*Vi lærer ikke ungen noe, han bare utvikler seg litt videre.*»³¹⁹ Aldrich mente at en progressiv oppdragelse tok hensyn til dette, og kontrasterte en slik informert oppdragelse mot tidligere «folketro, tabuforestillinger og religiøse skikker». Men han understreket også at «mange av de moderne oppdragelsesmetodene er særlig godt skikket til å hemme den dynamiske

³¹⁵ Aldrich og Aldrich 1949: 9,11. Som sine psykologiske inspirasjonskilder henviser Aldrich til bl.a. Arnold Gesell, Charlotte Bühler og William T. Preyer (1841 – 1947). Sistnevntes bok *Die Seele des Kindes* (Preyer 1882) regnes som et av de tidligste verkene i utviklingspsykologiens historie.

³¹⁶ Aldrich og Aldrich 1949: 15.

³¹⁷ *Ibid.*: 18, 22.

³¹⁸ *Ibid.*: 70.

³¹⁹ *Ibid.*

utviklingen.»³²⁰ Det er å anta at Aldrich tenkte på oppdragelsesmetoder som la vekt på vaner og streng organisering, altså i hovedsak slike som jeg gjennomgikk i kapittel to.

Det er interessant at Åse Gruda Skard, i sine mangfoldige henvisninger til Aldrichs bok, aldri kommenterte det tydelige evolusjonsbiologiske perspektivet i boken hans. Skard brukte konsekvent Aldrich som et eksempel på en forfatter som går inn for en demokratisk oppdragelse og som sterkt vektlegger at foreldrene skal respektere barna og behandle dem etter hvilke behov de har etter hvilket utviklingstrinn de befinner seg på. Det virker ikke som Skard gikk god for det evolusjonsbiologiske fundamentet som Aldrich la til grunn for barnas utviklingstrinn. Hun brukte i stedet hans konklusjoner i en langt mer sosialt eller miljøorientert framstilling av barnas mentale utvikling.

Dr. Benjamin Spock, som var sterkt inspirert av bøkene til Gesell og Aldrich, jobbet også ved Rochester i en periode. I 1946 skrev han den senere verdensberømte *the Common Sense Book of Baby and Child Care*, som i følge Spocks biograf, Thomas Maier, er antatt å ha solgt rundt 50 millioner eksemplarer ved Spocks død i 1998.³²¹

Et av de tydeligste trekkene ved Spocks bestselger var nettopp vektleggingen av foreldrenes intuitive kunnskap, en innstilling han delte med blant andre Skard. I bokas første kapittel innledet Spock med følgende oppmuntring til framtidige foreldre.

De vet mer enn De tror [...]. Ta ikke altfor alvorlig alt det folk sier. Ha ikke altfor stor respekt for det ekspertene mener. Vær ikke redd for å stole på Deres egen sunne sans. Å oppdra barnet Deres vil ikke bli så innviklet dersom De tar det fornuftig, stoler på Deres instinkt og følger de råd som legen gir. Naturlig og kjærlig omsorg er mye viktigere enn å kunne legge en bleie riktig eller lage korrekt melkeblending.³²²

³²⁰ Ibid: 130.

³²¹ Spock 1946, Maier 2003: 463.

³²² Spock 1952: 13.

Med bakgrunn i dette var Spock opptatt av å avmystifisere eller forenkle oppskriften for en god oppdragelse. Den psykologiske kunnskapen burde formidles i en ikke-vitenskapelig sjargong til foreldrene, og ikke være for rigid og pedantisk utformet. «Jo mer en studerer ulike oppdragelsesmetoder,» skrev Spock,

jo sikrere blir en på at det som gode foreldre instinktivt vil gjøre, som regel også er det beste for barnet. Til dette kommer at alle foreldre klarer problemene best når de har en naturlig selvtillit. Det er ikke så farlig med en bommert eller to, bare en gjør det som faller naturlig for en.³²³

At foreldrene opptrådte naturlig og med innlevelse sammen med barna, var viktigere enn at de fulgte ekspertenes råd til punkt og prikke. Spock vektla også – på samme måte som Skard – fedrenes rolle for barnets mentale utvikling:

Enkelte fedre er blitt oppdradd til å tro at barnestell ene og alene er morens oppgave. Men dette er galt. En kan være en varm og øm far uten å bli mindre mandig for det. Vi vet at fedrenes forhold til barna er av vesentlig betydning for barnas følelsesliv og karakter resten av livet. Derfor bør han begynne med å være en virkelig far fra første stund.³²⁴

På den andre siden, skrev Spock, «mener jeg ikke at faren må bytte like mange bleier på ungen som moren, eller om det er et flaskebarn, gi like ofte flaske som henne, men det er fint om han gjør det nå og da. Han kan f. eks. gi barnet mat om søndagen.»³²⁵

Spock var også svært kritisk til tidlig trening av riktige vaner, og skeptisk til den tradisjonelle forestillingen om det «forkjælte» barnet, som også ble videreført i funksjonalistisk og behavioristisk psykologi. «Etter alt de har hørt om spebarns krav på oppmerksomhet og omtanke, tror De kanskje barnet er kommet til verden fast bestemt på å få sine foreldre under tøffelen ved alle midler. Men det er slett ikke sant,» skrev Spock.³²⁶ Tvert i mot, hevdet han, «Ungen er født til å bli et fornuftig og

³²³ Ibid.

³²⁴ Ibid: 20.

³²⁵ Ibid: 20-21.

³²⁶ Ibid: 22.

hyggelig menneske, og hvis De behandler ham riktig, vil han heller ikke ta makten fra Dem. Vær ikke redd for å vise at De er glad i barnet deres.»³²⁷

Spock konkluderte: «Om de strever i 100 år, kan De aldri dressere en unge til å bli veloppdragen. Ønsket om å komme godt ut av det med andre mennesker utvikler seg hos et barn som et ledd i hele karakterdannelsen, forutsatt at han vokser opp blant kjærlige foreldre.»³²⁸ Barna var forskjellige, og utviklet seg forskjellig med ulikt tempo. Om foreldrene var kjærlige, tilstedeværende og oppførte seg «naturlig», ville det meste gå i orden av seg selv.

Problemer for familien

Når det gjaldt viktigheten av to tilstedeværende foreldre var det flere typer problematiske familiesituasjoner. Det gjaldt særlig skilsmissebarn, barn med yrkesaktiv mor og barn av alenemødre. Ved skilsmisser mente Spock det var viktig å tenke nøye gjennom hvorvidt en skilsmisse virkelig var nødvendig. «Hvis mannen, hustruen eller begge to virkelig vil forsøke å gjøre alt for å redde ekteskapet, skulle f. eks. en god psykiater eller en klok og vidsynt prest kunne hjelpe dem til å finne ut hvor problemet egentlig ligger.»³²⁹ Valgte man allikevel å skille seg var det viktig å la barna beholde lojaliteten til begge foreldre, treffe begge regelmessig, forklare barna hvorfor man skilte seg uten å legge skyld på noen av partene. Barna burde treffe faren regelmessig, og derfor burde man bosette seg i nærheten av hverandre, slik at barna kunne «være hos faren f. eks. fra lørdag til søndag og i de feriene han har tid til å ta seg av dem. Enten de skal besøke ham en gang i uken eller en gang i året, er det viktig at besøkene er regelmessige, og at han ikke bryter avtalen eller utsetter

³²⁷ Ibid.

³²⁸ Ibid: 23.

³²⁹ Ibid: 310.

besøket.»³³⁰ Man burde imidlertid unngå en situasjon der foreldene delte omsorgen 50/50: «Det gjør dem rotløse, og de får følelsen av at livet deres er delt i to.»³³¹

Yrkesaktive mødre kunne deles i to kategorier i følge Spock: Mødre som arbeidet fordi de måtte og mødre som ikke trivdes med å være hjemme. For de mødre som tok seg arbeid av nødvendighet, mente Spock først og fremst at samfunnet burde vært innrettet slik at slike mødre fikk «en rikelig understøttelse, så de kunne være hjemme med barna.»³³² Når dette engang ikke var normalsituasjon, mente han at «barnepiker» var langt å foretrekke framfor barnehager eller daghjem opp til 5-6-års alder, med mindre det dreide seg om «virkelig førsteklases barnehager.» Moren burde som regel heller velge en «moderlig og kjærlig kvinne som ikke har mer enn to, høyst tre små barn å stelle med.»³³³

For de mødre som arbeidet utenfor hjemmet av egen interesse mente Spock at det ikke var nødvendig å «oppgi arbeidet utenfor hjemmet, hvis hun sørger for førsteklases stell til barna. En utilfreds mor vil nå engang ikke kunne oppdra særlig lykkelige barn.»³³⁴ Det var allikevel viktig for denne type mødre å forstå «at jo yngre ungen er, desto mer nødvendig er det å ha et menneske som stadig er om ham og viser ham kjærlighet og omsorg. I det fleste tilfelle er moren den som er best egnet til å gi ham denne trygghetsfølelsen.»³³⁵ Om moren forstod «hvor livsviktig dette er for et lite barn, vil det kanskje bli lettere for henne å gi avkall på den ekstra inntekten hun kan få eller tilfredsstillelsen ved et arbeid utenfor hjemmet.»³³⁶

³³⁰ Ibid: 310-311.

³³¹ Ibid: 311.

³³² Ibid: 312.

³³³ Ibid: 312-313.

³³⁴ Ibid: 312.

³³⁵ Ibid.

³³⁶ Ibid.

For barn av alenemødre mente Spock det «ville bare være dumt å si at farens fravær eller død ikke gjør noen forskjell for barnet, eller at det er lett for moren å dekke over savnet. Men, hvis ungen oppdras fornuftig, er det ingenting i veien for at han kan vokse opp og bli like sunn og tilfreds som andre barn.»³³⁷ Det var imidlertid viktig at barnets behov for mannlig selskap ble tilfredsstilt fra barnet var ca. 3 år. «Bestefedre, onkler, fettere, speidersjefer, lærere på skolen, venner av familien – en eller flere av disse kan tjene som erstatning for faren hvis de liker å være sammen med barnet og besøker ham temmelig regelmessig.»³³⁸ Det var altså *farsfiguren* eller det mannlige forbildet som var det viktigste her, ikke nødvendigvis den biologiske faren, selv om denne var å foretrekke. Gutter som manglet fedre trengte også særlig «å leke med andre gutter, helst hver dag om det er mulig. Han bør begynne når han er 2 år og vesentlig være beskjeftiget med typiske gutteleker.» Om moren gjorde gutten for opptatt av sine interesser som «klær og innredningen av hjemmet, i hennes tanker og meninger om folk, i de bøkene og andre fritidssysler hun setter pris på,» risikerte man at gutten ble «veslevoksen og feminin.»³³⁹

Kanskje avspeiler sitatene overfor først og fremst 50-tallets kjønnsstereotyper, men forestillingen om at barnet, og særlig guttene, trengte forbilder av begge kjønn, hang ved som en problematikk gjennom hele etterkrigstiden, og ble – som jeg skal komme tilbake til i kapittel 9 i avhandlingens andre hoveddel – også til en problemstilling, for eksempel i arbeidet med å få på plass en barnehagelov.

Konklusjon

«Det nye normalbarnet» var et barn som burde behandles i tråd med de medfødte behov som svarte til dets utviklingstrinn. Disse behovene hadde forskere avdekket

³³⁷ Ibid: 316.

³³⁸ Ibid.

³³⁹ Ibid.

ved grundige langtidsstudier, og de burde aller helst bli tilfredsstilt innenfor rammene av den «naturlige familien», der særlig morens rolle, og nødvendigheten av at hun utførte sin morsgjerning med ektefølt innlevelse og naturlighet, ble vektlagt.

Hovedforskjellen mellom «det nye normalbarnet» og det langt mer formbare og plastiske barnet vi har sett på i de to første kapitlene, var at de medfødte disposisjonene vektlegges langt sterkere. I stedet for å fokusere på riktig innøving av gode vaner og rutiner, var utfordringen for utviklingspsykologene å lage et oppdragsprogram som skulle harmonere med den individuelle livsutvikling og barnas medfødte behov som ville utvikle seg av seg selv, etter sin egen naturlige plan. Samtidig skulle man ikke la barna gro helt fritt, men trimme veksten i ønsket retning, slik en gartner sørget for optimal vekst for sine planter. Dette ble gjerne omtalt som «selvreguleringsprinsippet» i oppdragelsen. I følge utviklingspsykologer som Skard hadde det derfor ingen hensikt å trene barnet til noe som helst før det var modent for det. Det var tvert i mot i slike situasjoner problemer i oppdragelsen kunne oppstå. Ved å presse barnet til noe det ikke var modent for var sjansen stor for at det ville utvikle nevroser, og barnet kunne på den måten få en skeiv utvikling.

Monica Rudberg mener dette taler for at «barneoppdragelsen blir stadig mer isolert fra samfunnsmessige betraktninger,» og at man fra nå av oppdrar barna på dets egne premisser.³⁴⁰ Selv mener jeg det snarere tvert i mot ser ut som oppdragelsen får mer politisk uttalte ambisjoner enn noensinne. Den barnepsykologiske oppdragelsen er et uttalt ledd i en redningsaksjon for demokratiet, barna må oppdras til demokratiske og harmoniske samfunnsmedlemmer. Vi har også sett at den utviklingspsykologiske forskningen samtidig ble tilpasset til norske forhold, til en spesiell målgruppe (foreldre) og til en generell etterkrigs kontekst. Det er neppe tilfeldig at «barnas egne behov» og en «demokratisk oppdragelse» vektlegges så mye i perioden rett etter en krig mot nazismen og det autoritære. Utviklingspsykologien ble i denne sammenhengen en byggestein i en «demokratisk oppdragelse» for den nye tiden, og

³⁴⁰ Rudberg 1983: 217.

var slikt sett også innvevd i en politisk kontekst. Politikk, etikk og vitenskap virker på denne måten inn på hverandre, og flettes sammen til en vitenskapelig-etisk-politisk oppdragelsesmodell som passet for etterkrigstiden.

Kapittel 5

Morsberøvelse og tilknytning

Et biologisk fundament for morsgjerningen (ca. 1950 – 1975)

I 1951 ga den britiske psykiateren John Bowlby ut rapporten *Maternal Care and Mental Health* på oppdrag av Verdens helseorganisasjon.³⁴¹ Rapporten var en studie av europeiske foreldreløse barn plassert i barnehjem etter krigen, og den førte til enorm oppmerksomhet på effektene av institusjonalisert barndom. Rapporten fikk i første omgang stor betydning både for hvordan man i etterkrigstiden kom til å forstå barnevernsarbeid og hvordan man så på bruk av daginstitusjoner for barn. Kritikere hevdet at Bowlbys arbeid var med å sementere etterkrigstidens husmorsideologi, og at den ble et psykologisk argument for modellen med den hjemmeværende husmoren.³⁴² Dette har også vært en tendens i forskningslitteraturen.³⁴³ Tilhengere mente på den andre siden at riktig emosjonell tilknytning med barnets mor i de første leveårene var den beste og enkleste måten og drive mentalt forebyggende arbeid på, og at den hjemmeværende moren var helt nødvendig for barnets karakterdanning.

Jeg vil i kapittelet vise hvordan morsberøvelse ble tatt i mot av norske barneekspertter, i hvilke sammenhenger denne typen kunnskap ble viktig, og hvordan den ble formidlet til norske foreldre. Jeg kommer også til å drøfte hvordan den også kom til å

³⁴¹ Bowlby 1951.

³⁴² Haavind, m. fl. 1973.

³⁴³ Rudberg 1983: 222, Hendrick 1997: 32, Thuen 2008: 164.

bli gjenstand for en ganske opphetet debatt på 1970-tallet, med den nye kvinnebevegelsens reaksjon mot «morsideologien». Her var norske barnepsykologer på begge sider av slagmarken.

Morsberøvelsen og tilknytningsteoriens bakgrunn

Tilknytningsteori (*Attachment Theory*) forbindes i hovedsak med samarbeidet mellom psykiateren John Bowlby og psykologen Mary Ainsworth. Som en separat psykologisk teoretisk retning differensierte den seg gradvis fra generell psykoanalyse fra begynnelsen av 1930-tallet. Tilknytningsteorien startet i form av en teori om sorg, nærmere bestemt forskjellen på normalt forløpende sorgprosesser og patologiske depresjoner, for eksempel etter nære dødsfall. Bowlby mente forskjellen kunne forklares med erfaringer med tap av eller separasjon fra omsorgsperson i spedbarnsalderen. For ham var omsorgsperson ensbetydende med barnets mor. Ut fra dette utviklet Bowlby begrepet «maternal deprivation» – morsberøvelse. Det var ment som en slags psykologisk prognose, som ga uttrykk for at den som i tidlig barndom gjennomgikk traumatiske opplevelser av tap eller langvarig fravær av omsorgsperson, hadde mye større sannsynlighet for å reagere patologisk senere i livet i tilsvarende situasjoner.³⁴⁴ Senere kom Bowlby til å utvide listen av mulige konsekvenser av morsberøvelse: Også en rekke andre emosjonelle senskader, for eksempel problemer med å knytte seg emosjonelt til andre og mangel på empati, ble antatt å ha sammenheng med spedbarns erfaringer med morsberøvelse.

Bowlby har selv hevdet at han begynte å tenke og arbeide med slike problemstillinger allerede i 1929 da han jobbet ved en skole i England for emosjonelt feiltilpassede barn.³⁴⁵ Nora Newcombe og Jeffrey C. Lerner mener den historiske konteksten til tilknytningsteorien henger sammen med krigserfaringene i England etter første

³⁴⁴ Newcombe og Lerner 1982, Bretherton 1992.

³⁴⁵ Newcombe og Lerner 1982: 1, Bretherton 1992: 759.

verdenskrig, og den uvanlige følelsen av tap og sorg. 750.000 briter døde under første verdenskrig, stort sett unge menn. Det er estimert at disse etterlot seg ca. 248.000 enker og 381.000 barn.³⁴⁶ Det var med andre ord en naturlig kontekst for arbeid med en psykologisk teori om sorg. Newcombe og Lerner mener den faglige eller vitenskapelige konteksten for teorien lå i det psykologiske arbeid om sorg og manisk-depressivitet, og om spedbarns evner for kjærighet og tillit ved Tavistock-klinikken i London. Særlig arbeidet til psykologene Melanie Klein og Ian Suttie blir trukket fram som «forløpere» eller kontekst for Bowlbys forskning.³⁴⁷

Internasjonalt gjennombrudd

Det store internasjonale gjennombruddet for teorien om morsberøvelse kom i etterkant av arbeidet Bowlby utførte på oppdrag av Ronald Hargreaves, president i Verdens helseorganisasjon (WHO) i 1951. Oppdraget var å studere den mentale helsen til hjemløse europeiske barn, og resulterte i rapporten *Maternal Care and Mental Health*.³⁴⁸

Utover 50-tallet ble Bowlby gradvis også mer interessert i etologisk forskning – studier av årsakssammenhenger bak dyrs atferd – som han benyttet seg av for å utvikle en psyko-biologisk teori om mor-barn relasjonen. Han var ikke fornøyd med psykoanalysens og behaviorismens forklaring på det gjensidige kjærighetsforholdet mellom mor og barn, som begge tok utgangspunkt i barnets sensuelle og orale tilfredsstillelse. Bowlby mente kjærighetsforholdet på den måten ble redusert til en sekundær eller derivert relasjon. I samarbeid med zoologen Robert Hinde utviklet han derfor en alternativ og etologisk fundert forklaringsmodell for mor-barn relasjonen. Denne gjorde han kjent for omverden mellom 1958 og 1960 – med artiklene «The

³⁴⁶ Newcombe og Lerner 1982: 8.

³⁴⁷ Klein 1935, Suttie 1935, Klein 1940, jf: Newcombe og Lerner 1982: 3.

³⁴⁸ Bowlby 1951. Rapporten ble oversatt til 14 språk, og den engelske utgaven solgte alene 400.000 utgaver i ti utgaver. Den ble også gjenutgitt under tittelen *Child Care and the Growth of Love* i 1965. Bretherton 1992: 761. Bowlby 1965

Nature of the Child's Tie to his Mother», «Separation Anxiety» og «Grief and Mourning in Infancy and Early Childhood».³⁴⁹ Her ble grunnlaget lagt for *tilknytningsteorien*, gjennom utarbeidelsen av begrepet «Attachment».³⁵⁰ Det gjensidige kjærlighetsforholdet mellom mor og barn var for Bowlby et medfødt primærinstinkt, som hadde en klart definert evolusjonær funksjon, nemlig å sørge for å knytte barnet og moren til hverandre. Denne prosessen beskyttet barnet fra fare, og økte sjansen for overlevelse.

Mary Ainsworth hadde gjennom feltarbeid i Uganda i perioden 1953 til 1955 studert 26 familier over en periode på ni måneder. Da hun dro tilbake til USA, tok hun også turen til London og Tavistock for å presentere sine funn, og fra da av tok samarbeidet med Bowlby til for alvor. Hun dro tilbake til USA og gjennomførte nye studier – i det som i ettertid ble kalt «the Baltimore project» – der hun studerte 26 nye familier i over ett år, som inkluderte 18 firetimers hjemmebesøk i hver av dem.³⁵¹ Resultatet av samarbeidet mellom Ainsworths feltarbeid og Bowlbys etologiske tilknytningsteori førte til en revidering av tilknytningsteorien, og til de tre bøkene *Attachment* (1969), *Separation: Anxiety and Anger* (1973) og *Loss: Sadness and Depression* (1980).³⁵²

Morsberøvelse på norsk, 1950- og 60-tallet

I norsk forskningslitteratur om oppdragelsestenkning har teorien om morsberøvelse blitt koblet til 1950-tallets familiepolitiske ideal med hjemneværende husmor og utearbeidende ektemann. Harald Thuen går langt i retning av å hevde at tilknytningsteorien nærmest fungerte som et vitenskapelig alibi for et allerede eksisterende, sosialdemokratisk familiepolitisk ideal, eller at Bowlbys undersøkelser i

³⁴⁹ Bowlby 1958, Bowlby 1959, Bowlby 1960.

³⁵⁰ Bretherton 1992: 762.

³⁵¹ Ibid: 764-765.

³⁵² Bowlby 1969, Bowlby 1973, Bowlby 1980.

det minste ble brukt ganske ukritisk for å legitimere dette.³⁵³ Monica Rudberg drøfter også årsakene til den «styrkede familieideologien» i etterkrigstiden, og svarer med at det i denne perioden finner sted en ideologisk offensiv for å opprettholde morsrollen i en tid der familien fikk mindre samfunnsmessig betydning: Det fantes ikke «arbeid til kvinnene – og ideologien vil derfor være et ‘tilbud’ for dem som føler seg til overs. [...] Det er vel snarere uttrykk for at morsrollen i denne perioden er en selvfølge som det sjelden blir stilt spørsmålstegn ved.» Hun mener det ikke er «vanskelig å se at psykologien her blir brukt i en slik kampanje.»³⁵⁴

På den andre siden, om vi skal tro Åse Gruda Skards selvbiografi, ble ikke Bowlby omfavnet ukritisk blant de norske barnepsykologene og -psykiaterne. I april 1952 arrangerte Verdens helseorganisasjon et seminar om barnepsykiatri og Child Guidance-arbeid for nordiske fagfolk ved Sjusjøen høyfjellshotell. Seminaret ble gjennomført i samarbeid med det norske Helsedirektoratet, og målet var å stimulere nordisk interesse for barns mentale helse.³⁵⁵ Innleggene fra seminaret ble i etterkant publisert av helseorganisasjonen.³⁵⁶ Åse Gruda Skard satt i programkomiteen sammen med resten av initiativtakerne fra den norske foreningen, representanter fra Helsedirektoratet (bl.a. Evang og Fredrik Melbye), Verdens helseorganisasjon (bl.a. president Ronald Hargreaves) og representanter fra de Forente nasjoner. Hun beskrev mange år etterpå (1986) hvordan seminaret hadde utspilt seg:

WHO hadde valt ut foredragshaldarane, verkelege toppfolk: John Bowlby, Erik H. Erikson, Sibylle Escalona og Fritz Redl, som var i lag med oss eit par veker på det luksuriøse hotellet midt i snøsmeltinga.

Diskusjonane gjekk både dag og natt, i plenum i grupper, i større eller mindre festelege lag, ved matmåla, ute og inne. John Bowlby hadde nyleg offentliggjort resultatata frå observasjonane sine av barn med eller utan mor. Svært mange av oss på møtet hadde sjølve

³⁵³ Thuen 2008: 164.

³⁵⁴ Rudberg 1983: 222.

³⁵⁵ Andresen, m. fl. 2011: 336.

³⁵⁶ World Health Organization 1952.

småbarn som vi hadde late etter oss heime, både nå for å vere med på dette eksklusive seminaret, og tidlegare, for å arbeide i krevjande yrke heile dagane. Vi ville ikkje godta påstanden om at førskolebarn blir skadde for livet ved at mora såleis er borte frå dei, slik Bowlby då hevda.³⁵⁷

Dette viser kanskje hvor komplisert forholdet mellom liv, politikk og vitenskap kan være, ikke minst når det gjelder et fag som psykologi med så tydelige implisitte eller eksplisitte normative konsekvenser. Men først og fremst antyder dette at norske barneeksperter ikke blindt godtok Bowlbys påstander. I følge Karin Zetterqvist Nelson skjedde det samme i Sverige. Svenske barneeksperter (psykiatere og psykologer) var generelt mindre skeptiske til bruk av institusjoner, og de var kritiske til Bowlbys ensidige fokus på de biologiske mødre som tilknytningsobjekt. Zetterqvist Nelson har vist hvordan Bowlby nesten utelukkende ble omtalt i kritiske vendinger og med betydelig motstand fra 1950-tallet og fram til 1980-tallet, og at han først på 1990-tallet ble en sentral referanse blant svenske eksperter på barns psykologiske utvikling.³⁵⁸

Jeg skal nå se hvordan problemstillingen om morsberøvelse ble formidlet til foreldre, og hvilke former for motstand som ser ut til å være gjeldende der.

Bowlby i oppdragelseslitteraturen

Åse Gruda Skard drøftet Bowlbys arbeid i den reviderte utgaven av *Barn i dagliglivet* i 1960 da hun skrev om det følelsesmessige forholdet mellom barn og andre mennesker: «En rekke nyere undersøkinger, bl.a. av *John Bowlby*, har vist at det kan være ytterst viktig for barnets utvikling at det ikke mister sin mor (eller den som er i

³⁵⁷ Skard 1986: 172.

³⁵⁸ Zetterqvist Nelson 2009: 275-278.

mors sted) i det første leveåret.»³⁵⁹ Bowlby var selv lite opptatt av forholdet mellom far og barn, og mente forholdet mellom mor og barn var helt unikt:

[It is] without a doubt in ordinary circumstances by far his [the child's] most important relationship during these years. It is she who feeds and cleans him, keeps him warm, and comforts him. It is to his mother that he turns in distress. *In the young child's eyes the father plays second fiddle and his values increase only as the child's vulnerability to deprivation decreases. [...] In what follows [...] little will be said of the father-child relationship; his value as the economic and emotional support of the mother will be assumed.*³⁶⁰

Men både Skard og andre norske barneekspertter tonet generelt ned Bowlbys ensidige fokus på moren eller morsfiguren. Selv om det generelt var enighet om at mødre var de viktigste omsorgspersonene for barna i de første årene, framhevet de fleste norske ekspertene hvor viktig det var at fedrene deltok i barnestellet.³⁶¹

Av de store oppdragelsesverkene i Norge, er det først i tobindsverket *Lykkelige barn* fra 1960 jeg finner drøftinger av morsberøvelse. I artikkelen «Autoritær oppdragelse» heter det for eksempel: «Foreldrenes kjærighet skal ikke være noe som deles ut som en gunstbevisning og belønning til snille barn, den skal være til stede like selvfølgelig som solen og skinne både over onde og gode. Hvis den følelsesmessige kontakten er i orden, vil nesten alt annet lykkes i oppdragelsen.»³⁶² Det legges altså stor vekt på følelsesmessig kontakt mellom foreldre og barn, men det eksklusive fokuset på morsfiguren vinner ikke fram.

Hos Wilhelm Aarek heter det at:

Mødrene burde være klar over sin oppgave både når det gjelder å skape aktelse for kvinnen og når det gjennom sitt eksempel, ved offervillighet og forståelse å legge grunnen til en

³⁵⁹ Skard 1960a: 66. Bowlbys egen formulering var: «What is believed to be essential for mental health is that the infant and young child should experience a warm, intimate, and continuous relationship with his mother (or permanent mother substitute) in which both finds satisfaction and enjoyment.» Bowlby 1952: 11.

³⁶⁰ Bowlby 1952: 13 (min utheving).

³⁶¹ F. eks: Skard 1947: 52, Skard 1948, Skard 1963, Aarek 1950: 127, Waal 1962.

³⁶² Skard, m. fl. 1960: 89.

lykkelig barndom for sine barn. Det ligger i det rent biologiske forhold mor-barn at moren vil få mest å si for barnet i den første tid. I ernærings situasjonen opplever barnet moren ganske annerledes intimt enn andre personer. Også på annen måte imøtekommer moren alt fra første levedag barnets behov. Slik blir hun litt etter litt assosiert med alt som er behagelig, kjærlig og godt.³⁶³

Her ser det ut til at det snarere var den psykoanalytiske oppfatningen av mødrenes betydning, og hvordan deres betydning bli konstituert gjennom ammesituasjonen, som preget «morsvendingen» hos Aarek, mer enn tanker om morsberøvelse. Aarek legger dog også til at:

barnet trenger sin far likså vel som sin mor. Grunnlaget for en sunn utvikling for barnet gir familien hvor både mor og far har sin viktige rolle å spille. Den gode faren gir barnet først og fremst en følelse av trygghet og sikkerhet, en viss hjelp til handlingsstøhet og et ideal som barnet kan strebe i retning av. [...] Ella Freeman Sharpe [kjent britisk psykoanalytiker; forf. anm.] peker på hvordan faren for det lille barnet er en stor skikkelse, som betyr styrke og sikkerhet; senere blir han en person som ikke er redd mørke, tyver eller tordenvær. [...] For gutten kan faren bli et ideal å ta etter, samtidig som han er en god venn. For piken kan farens gode opptreden styrke troen på kjønnes likerett, og hun vil kanskje ubevisst søke en ektefelle som kan gjøre henne så lykkelig som faren har gjort hennes mor.³⁶⁴

Som vi ser er det ganske tradisjonelle kjønns mønstre som formidles her, moren er den emosjonelle havnen, mens faren er det stødige, modige forbildet.

Burde barn være i daginstitusjoner?

Et vesentlig spørsmål, som også familieoppslagsverk og oppdragsbøker drøftet, var hvorvidt det var forsvarlig å sende barn i daginstitusjoner, og i tilfelle på hvilke alderstrinn og hvor lange oppholde burde være. Det fantes på denne tiden to

³⁶³ Aarek 1950: 123-124.

³⁶⁴ Ibid: 127-128.

hovedkategorier av dagtilbud til barn, som på tidspunktet var regulert av Barnevernsloven av 1953.

For det første var det *daghjem*, som både kunne være heldags eller halvdagstilbud. Disse ble regnet som sosiale hjelpeordninger, og var i hovedsak et tilbud til barn av yrkesarbeidende alenemødre, eller familier som av andre sosiale årsaker trengte avlastning til barnepass.³⁶⁵ Som Tora Korsvold har vist kan man skille mellom tre hovedfunksjoner for daginstitusjonene i etterkrigstiden fram til den nye barnehageloven av 1975: substituttsfunksjonen (erstatning av omsorgsperson), suppleringsfunksjonen (pedagogisk stimulering) og den kompenserende funksjonen (sosial utjevning).³⁶⁶ Dagheimene hadde altså først og fremst en substituttsfunksjon og delvis en kompenserende funksjon.

For det andre hadde man det som også da ble omtalt som *barnehager*. Det var et mer begrenset tilbud som foreldrene betalte for selv, og som var ment som et avlastende tilbud til hjemmeværende, stort sett gifte kvinner, men også som et pedagogisk tilbud for barna. Det var i hovedsak beregnet på barn over fire år, som regel med en åpningstid på fire timer om dagen. Disse var altså først og fremst kjennetegnet av en suppleringsfunksjon, for at kvinner som selv ønsket det skulle ha mulighet for å arbeide eller drive med andre ting enn barnestell, i det minste en del av dagen.

Når det gjelder rådene som gis om bruk av daginstitusjoner kan det være interessant å se på i hvilken grad periodens omfattende forskning på institusjonsbarn spiller en rolle. Under oppslagsordet «Barnehage» i *Lykkelige barn* stod det at det kanskje kunne sies at den var «et nødvendig gode i motsetning til daghjemmet eller heldagsbarnehagen, som i vår tid er blitt et nødvendig onde. Å tilbringe fire timer sammen med andre barn i et miljø utenfor hjemmet er både sunt og utviklende for de

³⁶⁵ Betingelsene for å få plass beskrives i prioritert rekkefølge i *Lykkelige barn*: «1. Enslig mor eller far som er avhengig av arbeidsinntekt. 2. Mor i arbeid for å underholde hjemmet, fordi mannen er syk, er arbeidssky eller er fengslet. 3. Mor er syk. 4. Mor i arbeid fordi mannen tjener for lite til familiens underhold. 5. Moren hjemme, men boligforholdene eller indre forhold er dårlige. 6. Barn hvis foreldre begge er i arbeid og en av dem tjener tilstrekkelig til familiens underhold, kan kun opptas når ikke plassen trengs til bedre berettigede barn.» Skard, m. fl. 1960: 192.

³⁶⁶ Korsvold 1997: 60-61. Se ellers kapittel 9 for en nærmere drøfting av loven og barnehagepolitikken i Norge i etterkrigstiden.

fleste barn fra tre-fire-årsalderen.»³⁶⁷ I bokas innledning, skrevet av pedagogen Eva Balke, het det at:

Barnets avhengighet av moren er høy i annet leveår, noe som viser seg i sterke reaksjoner hos barn som av forskjellige grunner blir skilt fra moren i denne tiden. Fortvilelse, gråt, apati og tilbaketrekking er typisk i slike situasjoner. Om en kan unngå det, bør barnet ikke sendes bort i denne tiden. Sykehusopphold bør om det er gjørlig, utsettes eller barnet behandles i hjemmet.³⁶⁸

Argumentasjonen støttet seg her på forskningen om barn innlagt på sykehus (*hospitalisme*) og begrepet «anaklitisk depresjon», om enn noe implisitt. Dette var én av de to hovedretningene i empirisk psykologisk forskning på morsberøvelse, særlig gjort kjent gjennom arbeidene til René Spitz i USA.³⁶⁹

I Wilhelm Aareks *Barnet og de voksnes verden* (1950) brukte han Arnold Gesells skjema for barnehagetilvending. Der gikk det fram at barn burde starte med én time, én gang i uka når det var 18 måneder gammelt. Så kunne oppholdet gradvis utvides til 2 ½ t. fem ganger i uken når barnet var rundt tre og et halvt år.³⁷⁰ At man var såpass restriktiv når det gjaldt synet på hvor mye tid barnet bør være i barnehagen, kan altså like gjerne tyde på at forfatterne stod i en utviklingspsykologisk tradisjon, som at de var influert av periodens tanker om morsberøvelse. Det kan selvsagt også tenkes at det rett og slett har å gjøre med hva som var vanlig praksis blant daginstitusjonene i perioden.

Men argumenter som er formet av morsberøvelse gjorde seg gjeldende i hvordan man anbefalte utformingen av driften av daghjemmene, og hvordan hovedoppgavene til de ansatte ble beskrevet:

³⁶⁷ Skard, m. fl. 1960: 108.

³⁶⁸ Ibid: 19.

³⁶⁹ Spitz og Wolf 1946.

³⁷⁰ Aarek 1950: 192. Skjemaet er fra Arnold Gesells og Frances L. Ilgs *Infant and Child in the Culture of Today* fra 1943. Gesell og Ilg 1943.

Det må i all fall gode nerver og et følelsesmessig overskudd til hvis arbeidet skal lykkes. [...] De må fremme trivsel og glede, så vidt mulig unngå konfliktsituasjoner og skape en varm og harmonisk atmosfære omkring barna i daghjemmet. *Personalet skal nesten hele dagen igjennom erstatte hjemmet, gi barna trygghet og passe på at de får god følelsesmessig kontakt med hverandre og de voksne i daghjemmet. Kontakten er nesten det viktigste! [...] Det er viktigere at barnet får sitt indre behov for følelsesmessig kontakt dekket, enn at det blir omgitt av et hygienisk og sanitært fullkomment miljø.*³⁷¹

Det er de ansatte emosjonelle egenskaper og evne for tilknytning med barna som blir vektlagt her. Det er tydelig at *Lykkelige barn* anbefalte og ønsket at personalet skulle opptre som reserveforeldre for barna, i tråd med substituttmodellen til Tora Korsvold, ikke bare i praktisk forstand ved at de tok seg av dem og matet dem, men i emosjonell forstand. Personalet ved daghjemmene måtte, i motsetning til barnehagepedagogene, fungere som alternative emosjonelle omsorgspersoner, i følge psykologene og pedagogene bak *Lykkelige barn*.

Særegne problemer som kunne oppstå med denne typen emosjonell avlastning, var derimot for eksempel at barna risikerte å bli slitt mellom to forskjellige miljøer: «Det har faktisk to hjem og to mødre.»³⁷² Mødrene burde derfor tenke seg grundig om før de bestemte seg for å la barna begynne på daghjem. «Betyr morens arbeid utenfor hjemmet noe vesentlig for henne selv? [...] Trenger hun dette arbeidet for å kjenne seg tilfreds og i balanse?» Det framgår vel her at det var heltidsarbeid for de gifte mødrene dette var myntet på? De ugifte hadde neppe samme valgmuligheter. Men hvis mor allikevel bestemte seg for å ta fulltidsarbeid, måtte hun inngå et intimt samarbeid med daghjemmet, og ikke «bli sjalu på personalet eller forsøke å konkurrere med de ansatte om barnets kjærlighet.»³⁷³ Som vi ser var hovedfokuset her på mødrene. Men også far ble tildelt en rolle i artikkelen om daghjemmene: «Fars oppgave om kvelden er ikke den minst viktige. Daghemmenes personale er praktisk talt alltid kvinner – både gutter og piker trenger kontakt med en voksen av ‘det sterke

³⁷¹ Skard, m. fl. 1960 (min utheving).

³⁷² Ibid: 193.

³⁷³ Ibid.

kjønn'.»³⁷⁴ Dette ble også en senere en diskusjon i utformingen av barnehageloven på 1970-tallet, der det i utredninger av psykologer ble understreket hvor viktig det var at barna i barnehagene også hadde kontakt med mannlig personale for ikke å bli for «feminiserte».³⁷⁵

Kontrovers på 70-tallet

I 1972 ga psykologen Anne Marit Duve ut en bok som het *Det første leveårets psykologi. Det psykiske svangerskap*.³⁷⁶ Duve, som var psykolog og terapeut med bakgrunn fra Nic Waals institutt og Statens sentralteam for barne- og ungdomspsykiatri, var på tidspunktet universitetslektor på Psykologisk institutt ved Universitetet i Oslo. Duve var en kontroversiell skikkelse, og boken hennes vakte stor debatt.³⁷⁷ Året etter ga en gruppe feministisk orienterte psykologer og samfunnsvitere ut boken antologien *Myten om den gode mor* fordi var lei av de «undertrykkende psykologiske fordommene om morsrollen» og derfor mente de var nødt til å reagere.³⁷⁸

Det første leveårets psykologi

Duve stolte på naturen. Hun innledet *Det første leveårets psykologi* med å gjøre klart hvordan hun mente «kvinnens naturlige omsorg og følelser er intuitivt bestemt av en

³⁷⁴ Ibid: 195.

³⁷⁵ Se kapittel 9.

³⁷⁶ Duve 1972.

³⁷⁷ Som Lars Smith skriver i sin framstilling av instituttets historie, var Duve en kontroversiell person. «*Det første leveårets psykologi* kom også ut i 1972, og skapte furore og debatt. Man var enten *for* eller *imot*» (Smith 2009: 178).

³⁷⁸ Dette var en gruppe bestående av psykologen Hanne Haavind, Jorun Berg Slagnes, Ragnhild Grennes, sosialpsykologen Siri Nørve, psykolog Elisabeth Backe-Hansen, ammings- og ernæringsspesialisten Elisabeth Helsing, og Sosionomene Marianne Mohr og Live Fyrand Lundstøl. Se: Haavind, m. fl. 1973.

innebygget kode som har til hovedhensikt å sikre optimale livs- og voksterkår for avkommet.»³⁷⁹ Dette samsvarte med Duves generelle oppfatning om at psykologifaget burde være en vitenskap som tok utgangspunkt i «det som er innebygget i våre gener. Det er der jeg tror vi finner sannheten om forholdet til spedbarnet. Denne må artikuleres i bevisst viten og adekvate problemstillinger.»³⁸⁰ Videre hevdet hun, på samme måte som både Benjamin Spock og Åse Gruda Skard før henne, at «sannheten om dette tema ligger i den enkelte kvinne og mann som anelser og instinkter. Fagmenneskets oppgave er å trekke dette fram som viten og innsikt.»³⁸¹ Foreldrene måtte stole på sine naturlige instinkter, og handle deretter, så kunne de ubevisste handlingene bevisstgjøres – og forklares – av psykologene som observerte. «Naturen har selv sørget for at vår umiddelbare reaksjon er den som svarer til barnets behov.»³⁸²

Duves mål med boken var å beskrive den psykiske modningsprosessen som fant sted i det første leveåret. Bokens undertittel var «Det psykiske svangerskapet», og beskrev Duves oppfatning av denne perioden. Hennes hovedanliggende var å beskrive spedbarnas og mødrenes naturlige og gjensidige behov for hverandre i denne tiden.

Duve mente, som Skard og Bowlby hadde gjort før henne, at mødrene egentlig bare trengte å følge sine instinkter. Men, skrev hun, det var to vrangforestillinger som «mer enn noe annet har vært med på å spore oss av når det gjelder innstilling til spedbarnets behov.»³⁸³ Den ene var den tidlige psykologiens forestillinger om de bortskjemte barna, som Duve som så mange andre barneeksperter i denne perioden var kritisk til.

³⁷⁹ Duve 1972: 10.

³⁸⁰ Ibid.

³⁸¹ Ibid.

³⁸² Ibid: 18.

³⁸³ Ibid: 10.

Den andre «vrangforestillingen» var mer kontroversiell. Det var kvinners «misforståtte frigjøringskamp» som bestod i å ta avstand fra morsrollen. Denne kan kontekstualiseres til kvinnebevegelsen i Norge på slutten av 1960- og utover 70-tallet, men kritikken minnet mye om standpunkter og debatter rundt kvinnekamp også tidligere.

Duve mente det var to reelle, vitenskapelige nyvinninger som hadde revolusjonert måten man kunne beskrive mor-barn forholdet på, og som kunne løse opp i disse vrangforestillingene. Den første av disse var «at man i 1950–60-årene fant fram til observasjons- og forskningsmetoder som har revolusjonert studiet og vår viten om spedbarnet fra fødselen av.»³⁸⁴ Hun viste her til studiene av institusjonsbarn, som ble gjort kjent av John Bowlby, og studier av barn som hadde gjennomgått en lengre innleggelse på sykehus av René Spitz i USA og Rudolph Schaffer ved Tavistock-klinikken i London.

Men, skrev Duve, «når det gjelder vår viten om mor-barn-forholdet i den første levetid, er det særlig den økende kunnskap om fenomener i dyrelivet som har satt fart i utforskningen også av grunnleggende mekanismer hos mennesket.»³⁸⁵ Dette resulterte i at «moderne barnepsykologi [var] opptatt av å finne fram til biologisk forankret viten om de lover som gjelder for den menneskelige psyke og dens utvikling.»³⁸⁶ I den forbindelse viste Duve til psykologen Harry Harlow og hans kontroversielle forsøk med morsberøvelse på Rhesusaper i perioden 1957-1963.³⁸⁷ Hun viste også til etologiens «grunnlegger», zoologen Konrad Lorenz, som hun mente hadde æren for at dyrestudier ble oppmerksom på mor-barn-problematikken. Særlig var Lorenz' begrep «Prägung» («imprinting» på engelsk, «preging» på norsk), viktig for henne. Det var biologisk begrep som beskrev en funksjon som tjente artens

³⁸⁴ Ibid: 13.

³⁸⁵ Ibid: 22.

³⁸⁶ Ibid: 23.

³⁸⁷ Kontroversielle fordi de bl.a. innebar full isolasjon av nyfødte aper helt opp til 24 mnd., noe som medførte sterke forstyrrelser hos apene. Dette førte til at Harlow mottok sterk kritikk fra en framvoksende dyrevernebevegelse.

bevarelse. Pregingsprosessen dreide seg om å lære seg «artens særpreg», og denne lærdommen skjedde gjennom en gjensidig tilknytning mellom mor og barn. Hvis pregingsprosessen «først har funnet sted, vil den være permanent,» skrev Duve.³⁸⁸ Forsøk på å manipulere mor-barn-forholdet hos ulike dyrearter hadde i følge Duve påvist at manglende preging hadde dramatiske konsekvenser, både fysiologiske og psykologiske. Utviklingen stoppet opp, og kunne til og med gå i regressiv retning.³⁸⁹

Videre viste Duve til en rekke forsøk av amerikanske og britiske psykologer som Philip Gray, Eckhard Hess og John Ambrose. I følge henne hadde disse «vært opptatt av å finne fram til i hvilken grad og på hvilken måte fenomenet [preging] eventuelt avspeiler seg i mennesket [...],» og konkludert med at dette var en viktig funksjon også for mennesker.³⁹⁰ «Det synes etter hvert å bli klart at vår egen art også er undergitt stramme og avgjørende lovmessigheter på det tidligste tidspunkt i våre liv,»³⁹¹ skrev Duve, og fortsatte:

De data som nå konturerer seg synes å peke klart mot av kvinnen også må bære sitt barn gjennom et psykisk svangerskap før det er endelig fullbåret. [...] Som art tilhører vi pattedyrene. Jeg mener kvinnen har den biologiske funksjon å amme sitt avkom og å være dets første tilknytningsobjekt. [...] Kvinnen er den første organisator av menneskepsyken.³⁹²

For Duve var altså kvinnene biologisk determinert til å besørge omsorgsrollen for barnet de første leveårene, og hadde som vi ser et stort ansvar for barnas mentale helse ved at de faktisk organiserte «menneskepsyken». Duve ga videre belegg til dette ved å vise til studier som hun mente demonstrerte at barn innen 10 til 12 dager ble preget til å foretrekke én person, og at det var biologiske årsaker til at dette som

³⁸⁸ Duve 1972: 25.

³⁸⁹ Duve skriver: «F.eks. vil aper som ikke har hatt mulighet for å omgås artsfeller i tiden mellom 3. og 6. levemåned, for all tid være ute av stand til å omgås sine artsfeller, når de settes inn i buret til dem. De reagerer med frykt på sine medaper, de trekker seg tilbake inn i en krok, og klammer seg på en bisarr måte til seg selv. De søker heller ikke seksuelt samkvem med andre aper når de blir voksne. Hvis de blir kunstig befruktet og får unger selv, er de ute av stand til å kunne ta seg av sitt avkom. Hunnen mangler evnen til å være mor.» *ibid*: 26.

³⁹⁰ *Ibid*: 27.

³⁹¹ *Ibid*.

³⁹² *Ibid*: 34-35 (min utheving).

regel var mor.³⁹³ Barna foretrakk nemlig av natur en «stemme som ligger i kvinnens tonehøyde,» og det var det «skjeggløse kvinneansiktets karakteristiske trekk og uttrykk som fremkaller det første smil.»³⁹⁴ Dette smilet, hevdet hun videre, var også viktig for å forme menneskepsyken i det første kvartalet, og det krevde en «individualisering i samspillet som skjer gjennom mor/barn-symbiosen.»³⁹⁵ Smilet ble derfor diskriminerende eller utvelgende, mente Duve. Barnet måtte fokusere på den ene – det første kjærlighets- og tilknytningsobjektet. «Mors evne til å elske sitt barn, blir senere barnets evne til å elske andre. *Smilet* er barnets middel til å forløse kontakt og kjærlighetsevne,» i følge Duve.³⁹⁶

Det var derfor og i denne forstand at psykologen Margareth Mahler skrev at moren ble barnets «symbiotiske partner», mente Duve.³⁹⁷ Svangerskapsanalogien ble overført til «det psykiske svangerskapet» i full konsekvens, og dersom tilstrekkelig tilknytning ikke førte til en symbiose mellom mor og barn innen de første tre måneder, hevdet Duve at man da kunne tale om «psykologiske aborter». Duve siterte Mahler, og skrev at «symbiose i den første livsfase er [...] nødvendig for at jegdannelsen skal finne sted,» og at det var «gjennom dette samliv at jeg-et dannes. Den optimale symbiose er nødvendig for etablering av den stabile identitetsfølelsen.»³⁹⁸ De første tre månedene var det altså livsnødvendig at moren var hjemme med barna, konsekvensene av til og med kortvarig fravær kunne ødelegge for barnets identitetsfølelse for resten av livet, eller til «psykologisk abort.»

Også i det andre «livskvarter» synes det symbiotiske forholdet til moren å være nødvendig, men nå av litt andre grunner. Nå var hovedgrunnen at barnet ikke på

³⁹³ Ibid: 40. Dette baserte Duve på en studie utgitt i 1966. Se: Thomas og Autgaerden 1966.

³⁹⁴ Duve 1972: 77.

³⁹⁵ Ibid: 78.

³⁹⁶ Ibid: 78-79.

³⁹⁷ Duve henviser til Mahler 1969.

³⁹⁸ Duve 1972: 87.

egenhånd klarte å avklare sine indre spenninger, sitt «diffuse indre ‘stress’.»³⁹⁹ Duve refererte til utgivelser av psykologen Margaret Ribble – som hadde studert barn innlagt på sykehus i Boston og New York i samarbeid med Anna Freud –, og til barnelegen og psykoanalytikeren Donald Winnicott i London. I følge Duve konkluderte begge disse to med at det var mødrenes oppgave i denne perioden å passe på at ikke barnet bar på indre spenning over tid.⁴⁰⁰ Duve la også mye vekt på viktigheten av de orale tilfredsstillelsene i denne fasen, og konkluderte med at «det som vederfares en i denne fase [vil] kunne gi mønster for hele personlighetens utforming.»⁴⁰¹ «Barnet bokstavlig talt suger sitt emosjonelle fundament ut av sin symbiotiske partner [moren]» i denne perioden, skrev Duve.⁴⁰²

Men det var ikke bare barnets emosjonelle utvikling som ville være avhengig av symbiosen med «den utvalgte ene». En studie utført av de franske psykologene Myriam David og Geneviève Appell i regi av *Tavistock Study Group of Mother-Infant Interaction*,⁴⁰³ som Duve viste til, demonstrerte også at «mor-barn-forholdet influerer på utviklingen på alle områder av personligheten – både emosjonelt, intellektuelt, motorisk og sosialt. [...] Det ser ut som om denne forankring til den ene er en av forutsetningene for en vellykket psykisk utvikling og intellektuell modning.»⁴⁰⁴

Hva gjaldt barnets far sin rolle opp i alt dette skrev Duve at han selvsagt hørte med i bildet. Han hadde også en rolle, men vesensforskjellig fra morens, og hans bidrag var viktigere på et noe senere tidspunkt.

³⁹⁹ Ibid: 91.

⁴⁰⁰ Hun viser til Ribble 1943 og Winnicott 1960.

⁴⁰¹ Duve 1972: 92.

⁴⁰² Ibid: 95.

⁴⁰³ David og Appell 1965.

⁴⁰⁴ Duve 1972: 128.

Like lite som han kan føde barn – like lite er det ham gitt å være barnets første tilknytningsobjekt. [...] *Mange data peker etter hvert mot at han i forhold til spedbarnet skal spille annen-fiolin.* Jeg vil mene at far mer enn noen annen skal være forløser av kvinnens morsrolle. Han skal være den person som sammen med barnet får kvinnen til å falle til ro i et maksimalt overskudd til sin rolle som mor. Det lønner seg aldri å forstrekke en kamp for kjønnes likestilling til å gå på tvers av biologiske prinsipper.⁴⁰⁵

Duve var altså helt på linje med John Bowlby, som hevdet at fedrenes ansvarsområde i denne perioden først og fremst var å sikre et økonomisk fundament for familien. Hun brukte også nøyaktig samme begrep som Bowlby – «annen-fiolin» – for å beskrive fedrenes rolle.⁴⁰⁶

Oppsummert kan vi si at Duve refererte grundig og utførlig for sin posisjon, og viste til amerikansk og europeisk psykologisk og etologisk forskning for å underbygge sine påstander. Hun ga mødrene det fulle ansvar for barnas mentale helse, advarte kraftig mot barnehageopphold før barna var tre-fire år, og mente mødrene aborterte bort barna i psykologisk forstand om de var borte fra dem i løpet av de tre første månedene. Hun argumenterte også for at dette ansvaret var gitt mødrene fra naturens side, og at den spesielle relasjonen mellom mor og barn var biologisk forankret. Slik sett avpolitiserer hun sitt standpunkt, og gjorde spørsmålet om mødrenes situasjon til et rent vitenskapelig spørsmål: Dette hadde ingenting med likestillingspolitikk eller politikk å gjøre i det hele tatt, det var naturgitte forhold som man ikke kunne gjøre noe med enten man likte det eller ikke. En slik konklusjon var på begynnelsen av 1970-tallet så kontroversiell at det kom en ganske kraftig reaksjon fra hennes fagfeller allerede året etter.

⁴⁰⁵ Ibid: 117 (min utheving).

⁴⁰⁶ Se: Bowlby 1952: 13.

Myten om den gode mor

I 1973 kom antologien *Myten om den gode mor* ut, som en uttalt reaksjon på Duves bok fra året før. *Myten om den gode mor* hadde i motsetning til Duve et uttalt kvinnepolitisk siktemål: Den var skrevet av kvinner som tilhørte kvinnebevegelsen, og som oppfattet den rådende «morsideologien» som begrensende og kvinneundertrykkende. Det ble gjort klart allerede i forordet, og psykologen Hanne Haavind – som jobbet på det samme psykologiske instituttet som Duve – antydte samtidig det lå et implisitt kvinnepolitisk reaksjonært politisk standpunkt til grunn for Duves prosjekt.

I innledningen het det at Duves bok «inneholdt en teori om barnas og kvinnes behov som vi ikke syntes hadde den påståtte vitenskapelige dekning.»⁴⁰⁷ Man kan kanskje tolke dette som en strategi for å politisere Duves naturaliserte standpunkter? Hanne Haavind gikk derfor først og fremst til angrep på Duves vitenskapelige belegg. Hun uttrykte sterk skepsis mot den generelle gyldigheten av å studere mor-barn-relasjonen som paradigmatisk for barnas relasjoner overhodet: «Som samfunnsvitenskapelige forskere er vi så vant til å studere forholdet mellom mor og barn,» skriver hun, «at vi nærmest betrakter resultatene som om de med nødvendighet gjelder bare for moren.»⁴⁰⁸ Dette var i følge Haavind det samme som å akseptere et historisk gitt kulturelt mønster, som forskningen fant sted i, som noe naturgitt eller evigyldig. «Derfor er det pratisk talt ikke belyst hvilken betydning faren eller andre viktige personer i omgivelsene kan ha,» mente Haavind.⁴⁰⁹

Haavinds kritikk gjaldt ikke bare den psykologiske grunnforskningen på barns relasjoner. Den var også rettet mot det meste av det som hadde blitt skrevet av oppdragelseslitteratur av psykologer og medisinere. Åse Gruda Skards forfatterskap ble løftet fram som et hederlig unntak. Derimot var ikke Haavind like begeistret for

⁴⁰⁷ Haavind, m. fl. 1973: 7.

⁴⁰⁸ Ibid: 36-37.

⁴⁰⁹ Ibid.

oppdragsbøkene til den tidligere omtalte Benjamin Spock og til den norske barnelegen Alfred Sundal, som begge hadde bestselgertitler om barneoppdragelse. Førstnevnte *Baby and Child Care* var en internasjonal storselger, mens Sundals *Mor og barn* i Norge på tidspunktet var i sitt 22. opplag og med totalt 250 000 solgte eksemplarer.

Disse bøkene handlet i følge Haavind oftest

[...] bare om den hjemmевærende mor og hennes forhold til sitt lille barn. Om farens rolle i det hele tatt taes opp, henvises det til et eget lite avsnitt der han får seg tildelt sine spesielle oppgaver. Yrkeskvinnen avspises også med et par sider, om hun da i det hele tatt får noen råd om hvordan hun kan innrette seg. [...] Det syn på barneoppdragelse som formidles selv i den siste utgaven [av Sundals bok], tar lite hensyn til den amerikanske og europeiske forskning som har vært utført siden boka kom første gang.⁴¹⁰

Haavind var svært kritisk til «morsvendingen» i psykologifaget. Duves bok og psykologen Inger Bernths *Institusjonsbørn og hjemmebørn* – som hevdet at mødre måtte være hjemme med barna i de tre til fire første leveår – i Danmark var for Haavind de fremste representanter for dette i Norden.⁴¹¹ I følge Haavind var det ikke tilfeldig at bøker som advarte mødre mot yrkesarbeid de første årene hadde dukket opp i de siste årene. «Dette kan nemlig virke som sterke argumenter mot en våknende kvinnebevegelse. Myten om den gode mor kan være et velegnet redskap til å henvise de brysomme kvinner til barnekammersets idyll.»⁴¹² Når det gjelder Duve og Bernth kan det virke som det var et visst hold i anklagen, i hvert fall den delen som gikk på at bøkene hadde en polemisk slagside mot kvinnebevegelsen. Duve skrev som nevnt tidligere om faren ved en kvinnefrigjøringsbevegelse som tok avstand fra morsrollen, og hvordan dette var en vrangforestilling.⁴¹³

⁴¹⁰ Ibid: 41.

⁴¹¹ Bernth 1972. Inger Bernths bok vakte i følge Haavind minst like sterk oppsikt i kvinnesaksretser i Danmark som Duves bok i Norge. I et intervju trykket i *Verdens gang*, 20. februar 1973, ble Bernth sitert på at kvinnene burde være hjemme med barna sine fram til de var minst tre år gamle (von Rath 1973).

⁴¹² Haavind, m. fl. 1973: 43.

⁴¹³ Duve 1972: 10-11.

Haavind fulgte opp kritikken av både den psykologiske grunnforskningen og oppdragsbøkene, ved å hevde at samfunnsvitere i sterkere grad måtte være observant på de sosiale/økonomiske klasser, og antydte også et slags «vestlig middelklassebias» hos psykologene ansvarlige for morsvendingen. «Psykologer har ofte ikke tatt det fornødne hensyn til at andre sosiale grupper ikke har muligheter til å gjøre sine barn lik amerikanske og europeiske middelklassebarn. Kanskje er det heller ikke ønskelig eller hensiktsmessig for alle å ha slike barn.»⁴¹⁴

Derimot avviste ikke Haavind verdien og gyldigheten av å studere tilknytning i og for seg. Om Bowlby skrev hun for eksempel at han hadde vist hvordan barn hadde «en særlig mottagelighet for denne type stimuleringer [blir holdt opp, klappet, strøket og lignende]. En slik biologisk disposisjon tjener eventuelt til å knytte barnet til voksne, og det er jo også avhengig av dem for å overleve.»⁴¹⁵ Men forskjellen i Haavinds lesing av Bowlby, i kontrast til Duves, var at Haavind anså stimulering og tilknytning for å være et *generelt* biologisk fenomen som skulle knytte barnet til sine omsorgspersoner uavhengig av kjønn, mens Duve forstod det som en biologisk konstitusjonell særegenhet for relasjonen mor-barn.

Videre kommenterte Haavind hvordan forskningen på institusjonsbarn og barn innlagt på sykehus, først og fremst indikerte at *understimulering i seg selv* var et problem. Det var mangelen på sosial, emosjonell og intellektuell stimulering som gjorde at disse barna utviklet seg regressivt, ikke nødvendigvis mangelen på morstilknytning.⁴¹⁶ Med andre ord: Det som Duve konsekvent tolket til å ha med mangel på mor og morskontakt å gjøre, ble av Haavind forstått som å gjelde sosial/emosjonell kontakt overhodet. Den manglende kontakten kunne i følge henne like gjerne bli tilfredsstilt av far, eller andre familiemedlemmer:

⁴¹⁴ Haavind, m. fl. 1973: 45.

⁴¹⁵ Ibid: 53.

⁴¹⁶ Ibid: 55. Haavind viste her til studier utført av Casler 1968, Skeels 1966, ibid og Dennis og Sayegh 1967.

Det er en utbredt oppfatning både blant fagfolk og lekfolk at menneskehunnen er utstyrt slik biologisk at hun er særlig velegnet framfor hannen til å ha den psykiske omsorg for små barn. Det er vanskelig å forstå hvilken forskning en slik oppfatning bygger på, og en må nesten lure på om den har vært der før man begynte å forske over spørsmålet. [...] Særlig når det gjelder spebarn er mor/barn intraksjonen [sic] blitt et eget forskningsområde. Det man egentlig studerer er spebarn i intraksjon [sic] med sine sosiale omgivelser, men noen konkluderer som om resultatet *utelukkende* gjelder for kvinner. Så vidt jeg kjenner til er det i det hele ikke foretatt undersøkelser der man har sammenlignet menn og kvinner, det vil si mødre og fedre i samspill med spebarn.⁴¹⁷

Haavind kritiserte også ideen om at psykisk omsorg kun fant sted gjennom det som var særegent kvinnelig, nemlig ammingen. Dette var en forestilling som har vært sterkt til stede også i psykoanalyse og i behaviorisme, som begge la «stor vekt på at den første tilknytning til andre mennesker skjer gjennom ammingen,» i følge Haavind.⁴¹⁸ Hun mente mye talte for at disse teoriene var feilaktige, og hevdet det ikke var «slik som mange tror at den som mater og steller barnet, foretrekkes som tilknytningsperson [...]»⁴¹⁹ men viste i stedet til forskning som tydet på at det var den som har sosial interaksjon med barnet som ble foretrukket.⁴²⁰ Haavind avviste med dette tanken om at barnet foretrakk bare én omsorgsperson. «Forskningen har vist at på barneinstitusjoner kunne det være så mange og skiftende personer at barnet ikke fikk sjansen til å oppleve en som stabil og trygg. Ut fra dette har man trukket den slutning at i den aller første tid er det optimalt med bare en tilknytningsperson, og at *to* kan være for meget.»⁴²¹ Dette var en overivrig konklusjon, mente hun, og skrev videre: «Når man er kommet til en slik konklusjon må det være fordi et slikt mønster for barnestell stemte best med den vanlige praksis for barn som bor i familier.»⁴²²

⁴¹⁷ Haavind, m. fl. 1973: 59.

⁴¹⁸ Ibid: 61.

⁴¹⁹ Ibid: 62..

⁴²⁰ Haavind refererte her til: Schaffer og Emmerson 1964, og Ainsworth 1967

⁴²¹ Haavind, m. fl. 1973: 64.

⁴²² Ibid: 65.

Konklusjonen tok med andre ord ikke høyde for at «målet for barneoppdragelsen er jo ikke entydig gitt, og forskjellige samfunn krever forskjellig av sine medlemmer. Studiet av andre oppdragelsesformer kan derfor ikke gi oss et nytt mønster som vi ensidig skal følge, men det kan gi oss ideer til hvordan vi bedre kan realisere de mål vi setter oss for vårt eget samfunn.»⁴²³ I iveren etter å gi vitenskapelige grunner til eneforsørgerfamilien, med den hjemmeværende moren i sentrum for oppdragelsen, hadde man for eksempel oversett de bekymringsverdige virkningene farsfravær kunne ha for små barn, skrev Haavind. «Særlig asosiale og kriminelt belastede unggutter har ofte hatt svake eller fraværende farsfigurer.»⁴²⁴

Haavind mente også morsvendingen i psykologifaget misforstod eller misbrakte forskningen på institusjonsbarn ved døgninstitusjoner.⁴²⁵ Hun mente psykologer som Duve uten belegg hadde utvidet konklusjonene til også å omfatte daginstitusjoner som daghjem og barnehager. Man hadde «trukket den slutning at daginstitusjonsbarna kan komme til å få de samme problemer som småbarn på døgninstitusjoner,»⁴²⁶ til tross for at Bowlby selv i sin berømte WHO-studie konkluderte med at barn på daginstitusjoner viste normal utvikling. Motstanden mot daginstitusjoner måtte derfor være av politisk art, mente hun. «Hele diskusjonen om kvinners yrkesarbeid trekkes inn. Ved å hindre at spebarnsstuer blir opprettet, kan man hindre mødre til småbarn i å ta yrkesarbeid.»⁴²⁷ På denne måten hadde Duve og Bernth ideologisert eller politisert forskningen til Bowlby, eller i det minste brukt den utenfor sine opprinnelige rammer og trukket konklusjonene for langt.

Det siste hovedpunkt i kritikken av Duves vitenskapelige forankring, dreide seg om gyldigheten av å overføre resultater av dyrestudier på menneskelig oppførsel.⁴²⁸ Det

⁴²³ Ibid: 69.

⁴²⁴ Ibid: 75.

⁴²⁵ Haavind viste til forskning utført av René Spitz (Spitz og Wolf 1946) og John Bowlby (Bowlby 1951).

⁴²⁶ Haavind, m. fl. 1973: 76.

⁴²⁷ Ibid: 77.

⁴²⁸ Ibid: 48.

som i følge Haavind skilte menneskene fra dyrene, var at dyr måtte «lære visse spesifikke atferdsmønstre for å overleve.» Menneskene derimot, kunne «utvikle elastiske og avanserte intellektuelle organiseringer, som muliggjør utformingen av en rekke forskjellige atferdsformer. Dette muliggjør tilpasning til et skiftende fysisk og psykisk miljø.»⁴²⁹ Menneskene var med andre ord etter Haavinds syn langt mer fleksible enn dyrene, og tålte derfor å tilpasse seg til endrede sosiale forhold, også endringer i omsorgssituasjonen i den første livsfasen. Potensialet for å endre kvinnenens situasjon var med andre ord for Haavind ikke fastlåst av strenge naturgitte rammer, slik Duve og hennes meningsfeller hevdet.

Myten om den gode mor tok altså kort og godt avstand fra det aller meste ved Duves bok: Den var i følge Haavind et kvinnepolitisk reaksjonært prosjekt i vitenskapelige klær, attpåtil med dårlig vitenskapelig belegg fordi den benyttet seg av forskningsresultater som Haavind og hennes medforfattere mente var ugyldige, men også fordi den misforstod eller misbrakte resultater fra annen forskning som i og for seg var gyldig. Den tok ikke hensyn til det kulturelle eller sosiale aspektet ved den menneskelige livssituasjonen, var innvevd i en vestlig middelklassekultur, og trodde man kunne trekke konklusjoner om menneskets muligheter som om det var dyr.

Konklusjon

Bowlbys tilknytningsteori ble ikke noe sentralt tema i oppdragelseslitteraturen før nærmere 1960. Men de tematiske forbindelseslinjene går som en rød tråd tilbake til den psykologiske oppdragelseslitteraturens begynnelse, og til mellomkrigstidens mentalhygienebevegelse. Den emosjonelle bindingen mellom mor og barn har så vidt jeg kan bedømme *alltid* vært et sentralt tema i psykologisk orientert oppdragelseslitteratur i Norge. I hovedsak som et *de facto* foreliggende sosialt forhold. Moren er viktig *fordi* hun i praksis er den som bruker mest tid sammen med barnet. Men også av faglige grunner, kanskje særlig med bakgrunn i psykoanalytisk

⁴²⁹ Ibid.

teori. Dette var dog noe annet enn å hevde at mor-barn relasjonen var en eksklusiv biologisk funksjon, som gjorde mødrene til organisator av barnas psykologiske utvikling.⁴³⁰

I følge Lars Smith ble slike teorier først et debattert felt i universitetspsykologien i Norge godt ut på 1960-tallet. Og jeg har i kapittelet vist hvordan morsberøvelse og tilknytningsteori både ble brukt i oppdragelseslitteratur, særlig for å gi råd om bruk av daginstitusjoner for barn, men at den stort sett ble tonet ned eller modifisert ved å legge større vekt på fedrenes betydning av de norske ekspertene. «Morsvendingen i psykologifaget» kulminerte som vi har sett i en faglig debatt blant psykologer tidlig på 1970-tallet. Den gikk ut over selve teorien, og ble til et oppgjør med det kritikerne kalte en «psykologisk morsideologi», og til en debatt om hvordan man skulle forstå morsrollen, og hvilken rolle kvinner hadde i forhold til familie og hjem, og hvilke muligheter de skulle ha på arbeidsmarkedet. Og sist, men ikke minst, hvorvidt det egentlig var skadelig for barn å være i daginstitusjoner, og hvordan slike tilbud eventuelt burde utformes i tid og innhold.

⁴³⁰ Selv om for eksempel barnelegen Alfred Sundal i sine veldig populære foreldrebøker *Mor og barn* (1937) og *Småbarnsboken* (1957) hevdet at det «er mest riktig og naturlig at moren tar seg av barnet mens det er lite,» var det ikke vanlig å argumentere biologisk for denne påstanden. Jeg finner hverken psykologiske eller biologiske påstander om at det er *nødvendig* at moren gjør denne jobben, eller at hun er bedre utrustet enn andre for å gjøre den, bortsett fra det som har med ernæring å gjøre (amming), og at det av sosiale/kulturelle årsaker er naturlig at hun gjør det. Se: Sundal 1957: 80. Også i *Lykkelige barn* (1960) kan vi lese at «moren oppleves som god fordi hun gir barnet mat og stell.» Se: Skard, m. fl. 1960: 11.

Del II

Psykologi og sosialpolitikk

Kapittel 6

Barnevernsloven av 1953

«Familieprinsippet» og psykisk helsevern

Dette kapittelet er ikke ment å være en komplett studie av barnevernets historie i Norge, da denne både er lang og omfattende, og utførlig studert av andre.⁴³¹ I stedet ønsker jeg å rette fokus særskilt mot prosessen som ledet fram til barnevernsloven av 1953, siden det vanligvis hevdes at det var her barnepsykologiske perspektiver på barns utvikling og familiens situasjon fikk sine endelige gjennombrudd i det offentlige barnevernet.⁴³²

I forlengelsen av dette, ønsker jeg videre å se på innstillingen til Utvalget for psykisk barnevern, et utvalg som ble oppnevnt i 1952 i forbindelse med at Barnevernkomiteen la fram sin utredning og forslag til ny barnevernslov året før. Barnevernkomiteen hadde blant annet understreket hvor viktig det var at barn som ble gjenstand for inngripen av de nye barnevernsnemndene fikk en grundig psykiatrisk-psykologisk undersøkelse, og hvilke store mangler på institusjoner og personell til denne typen undersøkelser som forelå rundt omkring i landet. Utredningen har blitt omtalt som en «milepæl» i utviklingen av den norske barne- og ungdomspsykiatrien av aktører som selv deltok i det barnepsykiatriske arbeidet.⁴³³

⁴³¹ Hagen 2001, Andresen 2006, Andresen, m. fl. 2011.

⁴³² Hagen 2001: 138, NOU (2009: 8) : 21, Juul 2010: 41.

⁴³³ Sommerschild og Moe 2005: 107.

Fra moralsk-juridisk ordning til helsevern

Vergerådsloven var først og fremst en kriminalpolitisk reform, og dens sentrale problem var barne- og ungdomskriminalitet, samt «slett oppførsel» blant samfunnets yngre medlemmer mer generelt.⁴³⁴ Det vesentlig nye med den var at «det offentlige fikk adgang til å overta omsorgen og foreldremyndigheten for barn og unge mot foreldrenes vilje,»⁴³⁵ og at det ble åpnet for påtaleunntatelse for unge lovovertredere mot at disse ble fjernet fra det antatt skadelige miljøet som «forårsaket» usedelig oppførsel, og ble omplassert til nye familier (fosterhjem) eller til andre oppdragsinstitusjoner (barnehjem, skolehjem, tvangshjem). Slik ble årsakene til kriminell oppførsel for første gang det viktigste fokuspunkt for den offentlige bekymring for barne- og ungdomskriminalitet, i tråd med andre europeisk kriminalreformer på samme periode.⁴³⁶ Samtidig fikk *oppdragelse* forrang framfor *straff* for unge forbrytere eller forsømt barn og ungdom som generelt utviste slett oppførsel. Det viktigste med loven var slik sett å unngå gjentagelse av kriminell/uønsket oppførsel, ved å beskytte barn fra forsømmelse og «vanvyr» fra lastefulle foreldre, og dermed «å redde barn fra sedelig undergang».⁴³⁷

Barnevernkomiteen mente i sin innstilling fra 1951 at man i den nye barnevernsloven burde ta sikte «på mest mulig å få bort det kriminalistiske preg ved loven.»⁴³⁸ De

⁴³⁴ Andresen 2006: 28-29.

⁴³⁵ Juul 2010: 42.

⁴³⁶ Ibid.

⁴³⁷ Etter Vergerådsloven § 1 het det at:

«Barn som ikke har fylt det 18de år, blir efter beslutning av vergerådet (§ 6) å bortsette i en pålitelig og hederlig familie, i et barnehjem eller lignende innretning, hvis plan av kongen er stadfestet, eller i et skolehjem (§§ 27 og 28), såfremt:

- a. det har forøvet nogen straffbar, om sedelig fordervelse eller vanvyr vindende handling, og bortsettelsen antas hensiktsmessig av hensyn til dets forbedring eller for å hindre gjentagelser, eller
- b. det på grunn av foreldres eller oppdrageres lastefullhet eller forsømmelighet finnes vanvyr, mishandlet eller sedelig forekommet eller må befyktes å ville bli sedelig fordervet, og en advarsel (§ 3) ikke antas egnet til å rette forholdet, eller
- c. det på grunn av slett oppførsel fra barnets side mot hvilken hjemmets og skolens oppdragsmidler har vist seg maktesløse, eller andre mislige forhold fremstiller sig som nødvendig å bortsette det for å redde det fra sedelig undergang.» Sitert i Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om barnevern (1951) : 31.

⁴³⁸ Ibid: 32.

ønsket med andre ord å gå lengre i den retningen enn vergerådsloven hadde gjort: målet var å fjerne de moralske eller formynderiske hensiktene fullstendig. Kriteriene for barnevernsnemndas inngripen ble i det nye lovforslagets § 17 definert slik:

De vernetiltak som er omhandlet i dette kapitel, kommer til anvendelse overfor barn under 18 år:

- a) Når barnet blir slik behandlet eller lever under slike forhold at dets kroppslige eller sjelelige helse eller utvikling utsettes for fare.
- b) Når barnet har begått noen handling eller lovovertrødelse som vitner om at dets sjelelige helse eller utvikling har tatt skade eller det for øvrig viser en atferd dets foresatte eller skolen ikke rår med.
- c) Når barnet er uten forsørger eller foreldrene ikke er i stand til å forsørge det på forsvarlig måte, og det heller ikke på annen måte blir sørget forsvarlig for det.
- d) Når barnet er sjukt eller lider av kroppslige eller sjelelige mangler og de nødvendige åtgjerder ikke er tatt for å gi det den pleie eller behandling det har behov for og som det etter tilhøva er mulig å gi det.⁴³⁹

Forslaget ble med noen små modifikasjoner tatt med i lovforslag og vedtatt av Stortinget.⁴⁴⁰

Som vi ser er fremdeles de to gamle prinsippene fra vergerådsloven gjeldende: Inngrep skal skje enten primært på grunn av *barnets miljø* (pkt. a, c og d), eller på grunn av *barnets egne handlinger og adferd* (pkt. b). I praksis vil nok det si, slik det allerede er påpekt av for eksempel barnevernsarbeideren Gerd Hagen, at «barnevernsloven ikke skilte seg særlig fra vergerådsloven og fattigvesenets formelle kriterier om rett og plikt til å iverksette vernetiltak,» og at det nye først og fremst ligger i *begrunnelsene* for inngrep, og kanskje også i hvordan arbeidet ble utført. «Det var ikke lenger fordømmelse, advarsler og fjerning fra hjemmet som skulle prege tenkningen, men forebyggende tiltak, råd og veiledning og behandling,» skrev

⁴³⁹ Ibid: 91.

⁴⁴⁰ Ot. prp. nr. 56 (1952) : 54, Innst. O. nr. XVII (1953) : 29-30, Ot. (1953) : 852.

Hagen.⁴⁴¹ Dette var i det minste tanken bak lovendringen fra både Barnevernkomiteen, Sosialdepartement og Stortinget. Hvilke endringer det medførte i praksis skal jeg komme tilbake til, men vi ser at det uttrykkes ønsker om å dreie innsatsen fra direkte inngripen til en regulert selvstyring via forebyggende tiltak, rådgiving og veiledning. Dette er i tråd med tesen om at det utvikles en styringsrasjonalitet som ved siden av det biopolitiske også innebærer en form for «psykopolitikk», og der barnas adferd og mentale helse blir problematisert og oppfattet som indirekte politisk regulerbar gjennom forebyggende innsats og opplysning.

Det finnes i tillegg til inngrepskriteriene i lovforslaget minst to andre hovedområder der en avkriminaliserende eller avmoraliserende vending er tydelig. For det første, og tydeligst, i forslagene til nye prosedyrer for utredning av barnevernsbarn. For det andre, mer implisitt, i forslaget om hvordan de kommunale barnevernsnemndene skulle være sammensatt. Samlet sett kan man kanskje omtale dette som en psykologisk vending i barnevernsarbeidet.

Den psykologiske vending i barnevernet

Når det gjaldt utredning av barnevernsbarna mente Barnevernkomiteen at «de uttrykk som karakteriserer barnets tilstand» burde omformes slik at de kunne bli «mer i samsvar med det nye syn som vitenskapen er kommet fram til når det gjelder bedømmelsen av barn. De uttrykk som nå benyttes: ‘sedelig fordervet’ og ‘sedelig forkommet’ skriver seg fra en tid da en hadde mindre kjennskap til barns sjeleliv og til årsakene til en unormal atferd enn nå.» Det lå en «moralisk vurdering» uten «holdbart vitenskapelig grunnlag.» i vergerådslovens uttrykksmåte.⁴⁴² De nye kriteriene skulle i følge komiteen være fri for moralske vurderinger, og i stedet basere

⁴⁴¹ Hagen 2001: 139.

⁴⁴² Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om barnevern (1951) : 33.

seg på en «objektiv formet karakteristik av den tilstand som gir høve til inngrep.»⁴⁴³
Til å utføre denne form for objektive vurderinger satte komiteen sin lit til psykiatrisk-psykologiske utredninger.

Dette var særlig nødvendig, skrev komiteen, for inngrep som skyldtes barnas egen atferd. En leges utredning ville være tilstrekkelig for inngrep med bakgrunn i «forholdene i heimen, økonomiske vansker o. l.,» men når det gjaldt de såkalte «vanskelige barna», det vil si «barn som har vist antisosiale eller kriminelle tilbøyeligheter eller hvis atferd ellers tyder på at der noe i vegen med deres psykiske helse eller utvikling,» var dette forhold som komiteen anså så kompliserte at bare personer med «psykiatrisk-psykologisk utdanning» kunne gi en tilstrekkelig vurdering av. Her ville det være nødvendig med «lengere tids undersøkelser av barnet selv og dets miljø.»⁴⁴⁴

Norsk mentalhygienisk forening uttrykte i følge departementets lovforslag «tilfredshet med at et mentalhygienisk, vitenskapelig underbygget syn på vanskene hos barn og foreldre i stor utstrekning har trengt igjennom i innstillingen.»⁴⁴⁵ Samtidig måtte de beklage at synet ikke var gjennomført helt ut, og at barnevernkomiteen hadde et for snevert syn på hvilke grupper som utgjorde «problembarn.» Det var nemlig ikke bare de utagerende, antisosiale eller de som utviste «kriminell tilbøyelighet» som burde plukkes opp av barnevernet. For «vanskane gir seg [...] ikkje bare uttrykk i aggressiv åtferd der barnet går til strid mot omverda, men like ofte i dagdrøyming og annan passiv åtferd der barnet dreg seg tilbake frå det røynelege livet.»⁴⁴⁶

Mentalhygieneforeningen mente derfor det burde lovfestes at også «passivitet» og «isolasjon» skulle være gyldige inngrepskriterier for barnevernsnemndene. De passive, eller de alt for «veloppdradde» barna, var, som vi så i kapittel 1 og 2, en

⁴⁴³ Ibid.

⁴⁴⁴ Ibid: 42.

⁴⁴⁵ Ot. prp. nr. 56 (1952) : 10.

⁴⁴⁶ Ibid.

målgruppe som mentalhygieneforeningen hadde vært opptatt av helt siden oppstarten i 1930. Slik adferd kunne nemlig være uttrykk for nevrotiske lidelser, som hovedsakelig oppstod ved «for streng» eller «autoritær» oppdragelse, som hindret barns naturlige utfoldelse og utvikling.

Til tross for dette mente Sosialdepartementet det var lite hensiktsmessig og oversiktlig med «spesifikke eksempler» på både fysiske og psykiske lidelser. Det konkluderte med at det holdt med en formulering der vernetiltak kunne treffes når barnet ble «behandlet eller lever under slike forhold at dets helse (fysisk-psykisk) eller utvikling utsettes for skade.»⁴⁴⁷

Dessverre måtte komiteen, etter å ha forhørt seg med Helsedirektoratet, konkludere med at det kun eksisterte «spredte og utilstrekkelige tiltak» når det gjaldt muligheter for psykiatrisk-psykologiske undersøkelser. Men komiteen lanserte en rekke, egne og innkomne, forslag, blant annet om utbygging av pedagogiske rådgivningskontorer i hvert fylke, fylkespsykiaterstillinger, utvidelse av det «mentalhygieniske arbeidet» ved kontrollstasjonene for mor og barn (helsestasjonene), utvidelse av skolepsykologtjenesten og annet. I sin uttalelse til komiteen mente helsedirektøren, Karl Evang, at det viktigste måtte være å satse på videreutdanning av personalet ved helsestasjonene. Da det eksisterende tilbudet ble ansett å være såpass spinkelt, mente ikke komiteen at det var reelt å lovfeste noe krav om psykiatrisk-psykologiske undersøkelser i denne omgang. Komiteen foreslo derimot en «oppfordring» til psykiatrisk-psykologisk undersøkelse, som av departementet – etter alternativ forslag fra Evang – ble omskrevet til at barnet «så vidt mulig skal undersøkes av spesialkyndig lege, eller annen sakkyndig, dersom det er grunn til å anta at barnet lider av psykiske mangler eller dersom åtgjerdene skyldes barnets atferd.»⁴⁴⁸ Samtidig ble det nedsatt et eget utvalg for å utrede mulighetene for psykiatrisk-

⁴⁴⁷ Ibid: 54. Denne linjen ble også fulgt opp av Stortinget.

⁴⁴⁸ Ibid: 18.

psykologiske undersøkelser, nemlig Utvalget for psykisk barnevern, som leverte sin innstilling i 1956.⁴⁴⁹

Allikevel viser sosialstatistikken at bare 158 av de 1.740 barna, eller 9 %, av barna det ble fattet vernetiltak for i 1955 undersøkt av «psykiater, psykolog, skolepsykologisk kontor eller barnepsykiatrisk klinikk,» selv om 1.350 av dem havnet under omsorg av barnevernet.⁴⁵⁰ Det er kanskje litt overraskende, med tanke på hvor mye vekt som ble lagt på slik utredning i barnevernsloven, og særlig i utredningen som lå til grunn for den. Grunnen til at andelen er så lav henger antageligvis sammen med manglende infrastruktur og mangel på barnepsykiatriske/psykologiske institusjoner og personale rundt omkring i landet.

I 1954 var i alt 12 barn plassert ved barnepsykiatrisk behandlingshjem. Det fantes i 1955 bare noen ganske få av disse, som regel i privat/idealistisk regi i samarbeid med enten Rikshospitalets barnepsykiatriske avdeling eller Nic Waals institutt i Oslo.⁴⁵¹ Den første barnevernsklinikken i landet åpnet i Tønsberg i oktober 1955, også i regi av Nic Waal og med ansatte fra hennes institutt. Det var først på 1960-tallet og utover på 70-tallet det ble en markant økning i antallet barne- og ungdomspsykiatriske behandlingshjem.

I 1963, da Statens senter for barne- og ungdomspsykiatri åpnet ved Sognsvann, ble til sammenligning 53 barn innlagt, noe som var et rekordhøyt tall. Samme år åpnet også barnepsykiatrisk avdeling ved Haukeland, og gjorde mye for at barne- og ungdomspsykiatrien ikke lengre ble oppfattet som et «Oslo-fenomen», og dermed tilgjengelig for større deler av befolkningen.⁴⁵²

⁴⁴⁹ Innstilling fra Utvalget for psykisk barnevern (1956) .

⁴⁵⁰ Statistisk sentralbyrå 1957: 161.

⁴⁵¹ Sommerschild og Moe 2005: 247.

⁴⁵² Ibid: 253.

Vi kan altså i utredningene se konturene av en sterk optimisme på vegne av psykologien og psykiatrien. Barnevernkomiteen hadde ganske tydelige positivistiske standarder for hvordan barna bør vurderes: Her skulle ingen holdningsmessige etiske eller moralske verdier spille noen rolle lengre. De medisinske og psykologiske vitenskapene kunne gi «objektivt formede karakteristikk» av tilstander som krevde inngrep fra barnevernet. Teksten var på denne måten med å konstituere en ny ekspertgruppe for barnevernsarbeid: Barnepsykologisk og barnepsykiatrisk ekspertise ble ansett som viktigere enn juridisk og moralsk (religiøs) erfaring. Den viktigste språklig-diskursive endringen i barnevernsloven, sammenlignet med vergerådsloven, var således at det moralske og juridiske nedtones så kraftig til fordel for psykiatrisk/psykologisk/pedagogisk utredning, og eventuelle inngrep som del av et psykisk helsevern («barn i fare for sjelelig skade / utvikling»). Samtidig ser vi at det på grunn av manglende ressurser og infrastruktur var vanskelig å følge opp de høye ambisjonene i praksis.

Verdinøytrale barnevernsnemnder

En annen side av den psykologiske vendingen lå i barnevernkomiteens forslag til barnevernsnemndenes sammensetting. I følge § 6 i Vergerådsloven hadde kravet inntil nå vært at «underdommer, prest og fem medlemmer, valgt av kommunestyret for to år om gangen, hvorav en lege og to kvinner» skulle utgjøre vergerådet i hver kommune.⁴⁵³ Komiteen foreslo i stedet å redusere antallet medlemmer av de nye barnevernsnemndene til fem, og at *lege* skulle forbli eneste obligatoriske medlem, og de fire resterende valgt av kommunestyret. Legen var nødvendig «fordi medisinsk innsikt er nødvendig i svært mange av nemndas avgjerder. [...] Det er sjølsagt ikke avskåret fra å velge dommeren og presten inn i nemnda. Det samme gjelder lærere og andre med pedagogisk-psykologisk utdanning.»⁴⁵⁴ Siden bortsetting ikke lengre

⁴⁵³ Sitert i: Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om barnevern (1951) : 17-18.

⁴⁵⁴ Ibid: 18-19.

skulle være den «primære og viktigste oppgave for barnevernsnemnda» mente komiteen at det holdt å si at dommeren burde innkalles «når det på forhånd antas at det kan bli truffet vedtak om å ta barn fra foreldrene mot disses vilje.»⁴⁵⁵

Sosialdepartementet mottok rundt 150 uttalelser når det gjaldt sammensettingen av de nye barnevernsnemndene, av disse dreide rundt 100 seg om forslaget om å fjerne kravet om prest som selvskrevet medlem av nemnda.⁴⁵⁶ Sosialdepartementets avgjørelse var å fjerne de formelle kvalifikasjonskravene til sammensettingen overhodet, og mente kommunestyrene burde stå mest mulig fritt til å velge fem medlemmer «hvis personlige egenskaper» gjorde dem godt skikket til vervet.⁴⁵⁷ Dette var et av svært få punkt i regjeringens lovforslag som ble gjenstand for dissens i Sosialkomiteens innstilling. Arbeiderpartiets ni medlemmer gikk naturlig nok inn for regjeringens forslag, mens de fire medlemmene fra de borgerlige partiene (Høyre, Venstre, Kristelig Folkeparti og Bondepartiet) ønsket fortsatt syv medlemmer, der prest og lege skulle være obligatoriske medlemmer. Disse burde fortsatt være med da en måtte regne med at disse hadde «både sosial og psykologisk kjennskap til folket og tilhøve i kommunen eller sokna, og det meir enn andre med sterkare avgrensa arbeidsområde.»⁴⁵⁸ Det er verdt å legge merke til at det er prestens «sosiale og psykologiske kunnskap» som de borgerlige partiene framhever, og ikke spesielle etiske eller moralske vurderingsevner. Det kan tyde på at også de borgerlige på sett og vis stod inne for den «avmoraliserende vendingen», selv om enkelte uttalelser i stortingsdebatten peker i annen retning.

Høyres Hartvig C. Christie markerte for eksempel under debatten i Odelstinget avstand mot tendensen til «å sjalte ut den moralske vurdering i disse sakene og isteden innføre en helsemessig betraktning.» Han stilte seg tvilende til psykologiens

⁴⁵⁵ Ibid: 19.

⁴⁵⁶ I en litt artig formulering viser Sosialkomiteens innstilling til at «De aller fleste av disse er fra menighetsråd og sokneråd i Rogaland» Innst. O. nr. XVII (1953) : 8. Det var også Kjell Bondevik (som representerte KrF fra Rogaland) som framsatte mindretallets forslag i komiteens innstilling, og som presenterte det i odelstingsdebatten.

⁴⁵⁷ Ot. prp. nr. 56 (1952) : 5.

⁴⁵⁸ Innst. O. nr. XVII (1953) : 8.

mulighet til å gi vitenskapelige og objektive beskrivelser, og viste blant annet til psykologen Øyvind Skard ved Universitet i Oslo, som ved forespørsel hevdet at «sjelelig helse» var en rent statistisk størrelse som også var innvevd i kulturelle verdier. «Den psykologiske eller medisinske vitenskapen kan ikke gi noen norm for menneskers innbyrdes atferd eller for deres moral,» hevdet Skard.⁴⁵⁹ I

Barnevernsnemndenes arbeid ville det derfor i følge Christie, uansett hvorvidt dette var basert på psykologiske utredninger, «bli et spørsmål om skjønsmessig vurdering eller en moralsk vurdering når det gjelder inngrep overfor foreldre som forsømmer sine barn, eller overfor barn som er kommet ut på skråplanet.»⁴⁶⁰ Christie mente derfor de gamle formuleringene på mange måter var mer presise og konkluderte: «Selve barnevernsarbeidet hviler altså på en slik forpliktelse som i sin kjerne er moralsk. Det sikter til ikke bare å redde barn [sic.] fysisk, men også til å hjelpe dem over sine moralske skavanker og gi dem en fast etisk holdning.»⁴⁶¹

Den psykologiske vendingen i barnevernsarbeidet dreide seg altså i hovedsak om to ting: For det første ønsket komiteen mer psykologisk utredning av barnevernsbarn, og for det andre ønsket den at denne ekspertisen skulle være representert i barnevernsnemndene og slik sette grensene for i hvilke tilfeller barnevernet burde gripe inn.

Fra barnehjem til fosterhjem og adopsjon

Et annet prinsipp som ble lovfestet ved Barnevernsloven kan vi kalle «familieprinsippet» i barnevernet. Det gikk for det første ut på at *forebyggende tiltak* skulle prioriteres framfor omplassering og bortsetting av barnet. Enten barnet hadde havnet i barnevernets søkelys på grunn av forholdene i familien eller på grunn av

⁴⁵⁹ Ot. (1953) : 841-842.

⁴⁶⁰ Ibid: 842.

⁴⁶¹ Ibid.

barnets adferd skulle forebyggende arbeid innenfor dets opprinnelige familie prioriteres eller forsøkes i første omgang. For det andre så ble det slått fast at omplassering i fosterhjem var langt å foretrekke framfor plassering i barne- eller skolehjem.

Samtidig er det viktig å påpeke at dette ikke var noe nytt og revolusjonerende prinsipp, snarere sluttproduktet av en trend som hadde pågått over lengre tid. Astri Andresen har hevdet at begrepet «institusjonsmentalitet ble introdusert i den offentlige debatten i mellomkrigstiden,» og at det ikke hadde noen «entydig positiv klang.»⁴⁶² Andresen mener dette var en periode som først og fremst var kjennetegnet ved at «hele bortsettingsfeltet ble preget av at det foregikk en vending tilbake til private hjem. Det kunne være egne hjem eller fosterhjem, men ikke minst var det adoptivhjem,» og at reformer av barnehjemmene ble satt i skyggen av denne prosessen.⁴⁶³ I følge Andresen henger dette sammen med at barn først i denne perioden ble oppfattet som *individer*, som kanskje ikke hadde «fulle juridiske, politiske eller økonomiske rettigheter,» men som tross alt hadde «en egen personlighet og med rett til langt mer enn tak over hodet, mat, varme og en oppdragelse inn i den klasse det var født i [...]»⁴⁶⁴ Denne prosessen må både sees i sammenheng med generelle samfunnsmessige endringer, skriver hun videre, men den henger også sammen med «framveksten av nye ekspertgrupper, først psykiatrien, så psykologien.»⁴⁶⁵ Mentalhygienebevegelsen, både den internasjonale og den norske, var sammen med Child Guidance-bevegelsen med på å definere den offentlige debatten rundt vern av barn, og oppdragsprinsipper mer generelt, og de var begge i følge Andresen med på å forme en «ny morsideologi.» I «flere tiår hadde den interesserte leser av tidsskrifter og opplysningslitteratur blitt presentert for utlegninger om mors betydning, og moderskap var blitt en metafor ikke bare for

⁴⁶² Andresen 2006: 181.

⁴⁶³ Ibid: 181-182.

⁴⁶⁴ Ibid: 182.

⁴⁶⁵ Ibid.

omsorg og kjærlighet, men for en helt unik innsikt i og forståelse av det enkelte barns behov.»⁴⁶⁶

Som vi så i forrige kapittel var den umiddelbare etterkrigstiden også gjenstand for omfattende kritikk av, og bekymring for, konsekvensene av morsberøvelse og institusjonell oppvekst gjennom John Bowlbys undersøkelser i regi av Verdens helseorganisasjon.⁴⁶⁷ Det er utvilsomt riktig, som Andresen hevder, at ved inngangen av 1950-tallet var «selve barnehjemstanken helt i utakt med tiden.»⁴⁶⁸

Barnevernkomiteen hevdet det var en kjent sak at «ordene verjeråd og verjerådsbarn har fått en odios klang.»⁴⁶⁹ De mente dette skyldtes dels at vergerådsloven var en del av strafferettsreformen, og derfor ble oppfattet som en «tuktemester overfor foreldre og barn.»⁴⁷⁰ Dette ønsket man med barnevernsloven å komme bort fra, og hovedstrategien var å vende blikket mot *familiene*.

Vi skal i det følgende se nærmere på hvordan eksperter og politikere argumenterte for familieprinsippet, og på hvilken måte argumenter fra barnepsykologien ble anvendt.

Forebyggende tiltak i barnets hjemmemiljø

Argumentasjonen for familieprinsippet i forarbeidene og utkastene til barnevernsloven i 1953 var i stor grad barnepsykologisk orientert. Det første aspektet ved familieprinsippet i barnevernsloven at de forebyggende tiltakene i barnas «naturlige familiemiljø» burde få større plass:

Det er vel enighet i prinsippet om, at det beste for barn i alminnelighet er å vokse opp i et naturlig familiemiljø sammen med sine egne foreldre og søsken. Dette gjelder også om det er

⁴⁶⁶ Ibid: 183.

⁴⁶⁷ Bowlby 1951.

⁴⁶⁸ Andresen 2006: 185.

⁴⁶⁹ Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om barnevern (1951) : 17.

⁴⁷⁰ Ibid.

visse mangler ved heimen, både når det gjelder økonomien og forholdene ellers. Alle heimer kan ikke være like gode og foreldre er ikke like gode forsørgere. *Et barn er likevel som oftest knyttet til heimen – far, mor og søsken – med så sterke følelsesmessige bånd, at det kan føre til alvorlige skader for barnet om disse bånd blir revet over. Disse skadene kan i mange høve bli langt større enn det en oppnår ved å omplante barnet i et materielt og sosialt sett bedre miljø.* Samfunnet bør derfor ikke gå til et så drastisk skritt som å ta et barn fra foreldrene med mindre det foreligger en virkelig fare for barnets helse eller utvikling.⁴⁷¹

Konsekvensen av dette, mente komiteen, var at samfunnet måtte gjøre mer generelt for «å støtte opp om heimene.» Som eksempler på slike generelle tiltak viste man til helsestasjonstjenesten, skolemåltider, husmorvikarer, utbygging av lekeplasser og daginstitusjoner, og økonomiske overføringer til barnefamiliene (barnetrygden).⁴⁷²

Mer konkret mente utvalget at barnevernsnemndene, «i motsetning til det syn som lå til grunn for verjerådsloven,» i «det lengste ved åtgjerder som står til rådighet [burde] søke å hindre at barnet blir skilt fra heimen.»⁴⁷³ Nemndene burde derfor sørge for grundig utredning av både barn og familiesituasjon, om påkrevd også av psykiatrisk-psykologisk sakkyndige, før de tok avgjørelser, for å få «[...] klarhet i de ofte innfløkte årsaker til at forholdene i en heim ikke er tilfredsstillende [...]» Det burde også i slike tilfeller iverksettes råd og rettleidingstjenester i «oppfostringsspørsmål,» og gis ekstra økonomiske tilskudd «i form av penger, naturalier eller tjenester.» Slike tilskudd inkluderte for eksempel friplass i daghjem, skolepenger, og husmorvikar.

Men barnevernsnemndene burde også, som vergerådene, ha lovfestet anledning til å gi advarsler, formaninger og pålegg om å rette på uønskede forhold i hjemmet (§ 20, pkt. b), og «å tale barnet til rette når det er dettes handlinger eller oppførsel som er den direkte årsak til inngrepet» (§ 20, pkt. c), og oppnevne tilsynsfører til å holde nemnda underrettet om hvorvidt tiltakene ble fulgt opp i praksis.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ Ibid: 37-38 (min utheving).

⁴⁷² Ibid: 38.

⁴⁷³ Ibid.

⁴⁷⁴ Ibid: 39.

Dette var det flere som reagerte på. Åse Gruda Skard ga i en særuttalelse uttrykk for begge disse punktene i lovforslagets § 20 burde gå ut:

Desse to punkta om «alvorlig advarsel og formaning» til foreldre og om å «foreholde barnet det uheldige i dets oppførsel og formane det til å oppføre seg bedre», heng att frå synet på vanskelege barn som «uskikkelige» der ein kunne fordømme foreldre og barn på moralsk grunnlag og dermed oppnå at dei vart betre. Med betre innsyn i at det ikkje er spørsmål om vond vilje, men om skeivvridd utvikling, sjukdom og indre konflikter i menneskesinnet, vil ein eliminere «advarsel og formaning» og i staden gje hjelp og stønad slik det elles er tale om i lova, saman med lækjargransking. Slike rågjerdar som det er tale om i pkt. b og c vil etter all psykologisk røynsle som regel bare gjøre skade.⁴⁷⁵

Også *Norsk forening for barnepsykiatri og klinisk barnpsykologi* ga en uttalelse i denne retning, og konkluderte likeledes med at «fra et faglig syn må f.eks. gruppe b. og c. i § 20 helt utgå».⁴⁷⁶

Sosialdepartementet tok uttalelsene til følge, og sløyfet de omtalte punktene i lovforslaget. I stedet tok de inn en bestemmelse om at nemnda «ved samtale med barn og foreldre skal søke å klarlegge årsakene til de forhold som har gjort nemndas inngripen nødvendig og søke å få barn og foreldre til å innse hva som eventuelt er galt og hva som kan foretas for å rette på forholdene.»⁴⁷⁷ Men, som Gerd Hagen har skrevet i sin bok om barnevernets historie: «Advarsel og formaning var fjernet [i loven], men ble nok likevel brukt i praksis.»⁴⁷⁸

Av barnevernsstatistikken går det fram at barnevernsnemndene i alt overtok ansvaret for totalt 719 barn der det allerede var iverksatt «forebyggende tiltak» før 1954, og at det fram mot slutten av 1955 var satt i gang tiltak for 531 nye (se tabell 6.1 under).

⁴⁷⁵ Uttalelsen er sitert i Ot. prp. nr. 56 (1952) : 15.

⁴⁷⁶ Ibid.

⁴⁷⁷ Ibid.

⁴⁷⁸ Hagen 2001: 139.

Tabell 6.1. Forebyggende tiltak og omsorgsovertagelse i tall og prosent: 1955 – 1975.

	1955		1960		1965		1970		1975	
	Totalt	%	Totalt	%	Totalt	%	Totalt	%	Totalt	%
Barn under omsorg	1355	72	1248	57	1300	67	1272	67	986	47
Forebyggende tiltak	531	28	952	43	654	33	639	33	1108	53
Totalt	1886	100	2200	100	1954	100	1911	100	2094	100

Kilder: Tabell 18 i barnevernsstatistikken 1957, og tabell 7 i barnevernsstatistikkene for årene 1960, 1965, 1970 og 1975.

Statistikken viser at det ble satset på dette. Å ta barn under omsorg forble allikevel i de fleste årene (1960 er et unntak der andelen forebyggende tiltak nesten når 50 %) et vanligere virkemiddel enn forebyggende tiltak fram til 1975.

Tabell 6.1.1. Art av forebyggende tiltak: 1955 – 1975.

	1955		1960		1965		1970		1975	
	Totalt	%	Totalt	%	Totalt	%	Totalt	%	Totalt	%
Hjem under tilsyn	747	60	573	60	373	57	258	61	456	41
Tilsyn/tilskudd	223	18	127	13	91	14	38	9	107	10
Økonomisk stønad	226	18	219	23	166	25	106	25	475	43
Barn plassert i daginstitusjon	44	4	33	3	24	4	20	5	70	6
Totalt	1240	100	952	100	654	100	422	100	1108	100

Kilder: Tabell 18 i barnevernsstatistikken 1957, og tabell 7 i barnevernsstatistikkene årene 1960, 1965, 1970 og 1975.

Som vi ser av tabell 6.1, var det vanligste forebyggende tiltaket å utnevne tilsynsfører for hjemmet, noen ganger i kombinasjon med økonomiske tilskudd. Det nest mest vanlige var å gi økonomiske tilskudd til familiene, mens det var relativt sjeldent at man med tvang plasserte barna i daginstitusjoner. Hvilken form tilsynet med familiene faktisk fikk, eller i hvor stor grad det dreide seg som «advarsler og formaning» eller «klarleggende samtaler», forblir derimot et åpent spørsmål. Det er ellers verdt å legge merke til at de økonomiske tilskuddene som står for den store veksten i forebyggende tiltak i 1975, det samme året som de forebyggende tiltakene samlet sett utgjorde over 50 % av barnevernets samlede inngrep. Om dette skyldtes en holdningsendring i barnevernet, som kunne signalisere en større tillit til familiene, eller om det rett og slett var resultat av endrede økonomiske rammebetingelser er vanskelig å spekulere i.

Det må også tas med at guttebarn var i flertall gjennom hele perioden, også i de forebyggende barnevernstiltakene. Andelen jenter var allikevel betydningsfull, som vi

straks skal se langt høyere enn i omplasseringstiltak, og lå på mellom 36 % og 43 %. I begynnelsen av perioden var det også særlig barn i alderen 14 – 17 år som dominerte statistikkene, mens andelen barn i alderen 3–6 år vokser veldig når vi kommer fram til 1975. Fram til 1970 utgjorde tiltak for disse barna rundt halvparten av tiltakene for 14–17-åringene, mens i 1975 er gruppene blitt like store. Hva dette skyldes er vanskelig å si, men det er kanskje rimelig å anta at det har en sammenheng med at økonomisk stønad ble en vanligere tiltaksform. Det kunne jo allikevel være et argument for at den forebyggende innsatsen fra barnevernet ikke lengre var like spisset mot problematisk ungdom (kriminalitet, skulking og rusmisbruk), og at den også fikk større utbredelse blant småbarnsfamilier.

Fra barnehjem til fosterhjem

Dersom de forebyggende tiltakene *ikke* hadde effekt, og barnevernsnemnda fant det nødvendig å overta omsorgsansvaret for barn, mente Barnevernkomiteen at det for det første skulle stilles krav om legeundersøkelse og, om det var grunn til det, av psykiatrisk-psykologisk sakkyndige. For det andre skulle hovedregelen være at fosterhjem (private familier) skulle foretrekkes framfor barnehjem (institusjoner). «Etter komiteens mening vil et barn som vokser opp i en god, privat heim få et langt naturligere og bedre oppvekstmiljø enn det en institusjon kan gi det. Står valget mellom en god fosterheim som passer for vedkommende barn og en barneheim, bør derfor fosterheimen velges.»⁴⁷⁹ For å lette arbeidet med å finne egnede fosterhjem, foreslo komiteen at det ble opprettet «formidlingssentraler for bortsetting av barn». Ved fosterhjemsplassing gjaldt det også å legge forholdene til rette for at plasseringen ble mest mulig stabil, slik at barnet ikke ble flyttet rundt til forskjellige fosterhjem etter mottaksfamiliens og barnevernsnemndas forgodtbefinnende. «Flytning av barn fra den ene heim til den andre, fra et miljø til et annet, kan være til

⁴⁷⁹ Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om barnevern (1951) : 40. Det kunne allikevel tenkes situasjoner der dette ikke lot seg gjøre, for eksempel dersom det gjaldt omsorgsovertakelse av hele søskenflokker, eller «eldre barn fra et utpreget miljø». Man burde derfor beholde barnehjemmene, men som unntak.

stor skade for barnet. Det har lett for å bli rotløst og uten faste holdepunkter.»⁴⁸⁰ Komiteen foreslo derfor det burde bli lovfestet at barnevernsnemnda ikke måtte foreta endringer i anbringelsen av andre omsyn enn «barnets velferd». Unntak herfra kunne være om barnet skadet andre barn i fosterhjemmet, eller generelt om tilstanden i fosterhjemmet tilsa det. Også tilfeller der foreldrene ønsket sitt barn tilbake bød på større problemer. «Når situasjonen har endret seg slik at de kan ta det [barnet] tilbake, bør det sjølsagt ikke fra samfunnets side legges noen hindringer i vegen for dette.» Men, om barnet gjennom lengre tid hadde «vært borte fra heimen slik at det har grodd fast i sitt nye miljø, er det mer som taler for i gitte tilfelle å begrense foreldrenes rett til å ta det tilbake.»⁴⁸¹ Komiteens flertall (alle bortsett fra Rakel Seweriin), mente barnevernsnemnda måtte legge stort vekt på barnets beste i slike konflikter, slik at den også i visse omstendigheter kunne *forby flytting*, også tilbake til de biologiske foreldrene. Dette ble fulgt opp av Sosialdepartementet, og i merknadene til § 37 i lovutkastet ble det presisert at makten til å forby flytting *også* gjaldt situasjoner som nevnt ovenfor.⁴⁸² Stabilitet i barnets omsorgssituasjon, et stabilt familiemiljø, ble med andre vurdert som viktigere enn det biologiske omsorgsprinsippet i slike situasjoner, og paragrafen ble også formulert sterkere enn komiteen hadde foreslått: Det holdt at flytningen var «til skade» for barnet, den behøvde ikke være «til åpenbar skade» slik Barnevernkomiteen hadde formulert det.⁴⁸³

Også her kan barnevernsstatistikken i perioden etter loven kom gi gode indikasjoner på i hvilken grad de ønskede endringene ble fulgt opp. I perioden før 1954 finnes det

⁴⁸⁰ Ibid: 57.

⁴⁸¹ Ibid: 58.

⁴⁸² «I andre tilfelle får barnet kan barnet ha vært i en årrekke i en god fosterheim eller barneheim og har slått seg til ro der og betrakter heimen som sin egen. Så kommer kanskje en av foreldrene, som gjennom mange år ikke har interessert seg for barnet, og krever det flyttet. *Det er slike skadelige flytninger paragrafen [§ 37] tar sikte på å hindre*» Ot. prp. nr. 56 (1952) : 48.

⁴⁸³ Ibid.

dessverre lite statistisk informasjon, og var i følge Sosialdepartementet basert på «summariske årsberetninger fra verjerådene [...]»⁴⁸⁴

Det vi vet, er at landets barnevernsnemnder i 1954 overtok omsorgen for litt under 4.100 barn fra vergerådene og forsorgsvesenet. Disse var plassert som vist i tabell 6.2.

Tabell 6.2. Plassering av barn overtatt av barnevernsnemndene i 1954.

Plassering:	Totalt:	%
Barnehjem	1879	46
Fosterhjem	1581	39
Spesialskole	220	5
Vernescole	53	1
Barnepsykiatriske behandlingshjem	12	0
Annen måte	339	8
Totalt:	4084	100

Kilde: Tabell 9 i barnevernsstatistikken for 1957.

Rundt en tredjedel av de i overkant av 600 barna som var plassert i andre anstalter var plassert i spesialskoler for barn med tilpasningsvansker. Resten var stort sett fordelt i yrkesopplæring / skoler / tjeneste og verneskoler, mens et trettitalls barns ble plassert på åndssvakehjem og 12 barn på barnepsykiatriske behandlingshjem.⁴⁸⁵

Tabell 6.3 viser hvor mange barn som årlig kom under omsorg av barnevernet i en eller annen forstand i utvalgte år i perioden etter barnevernsloven kom og fram til midten av 1970-tallet.

Tabell 6.3. Fordeling av tiltak mot barn tatt i omsorg av barnevernet, 1955 – 1975.

Plassering:	1955		1960		1965		1970		1975	
	Totalt	%	Totalt	%	Totalt	%	Totalt	%	Totalt	%
Barnehjem	803	59	787	59	712	55	654	51	367	37
Fosterhjem	297	22	252	19	376	29	387	30	451	46
Annen plassering	255	19	290	22	212	16	231	18	168	17
Totalt	1355	100	1329	100	1300	100	1272	100	986	100

Kilde: Tabell 8 i barnevernsstatistikken for årene 1957, 1960, 1965, 1970, og 1975.

⁴⁸⁴ Ot. prp. nr. 69 (1959-1960) : 73.

⁴⁸⁵ Statistisk sentralbyrå 1957: jf. tabell 9, s. 150.

Som vi ser var omplassering på barnehjem den vanligste formen for tiltak for de barna som ble satt under omsorg av barnevernet fram til 1970. Fosterhjems plassering ble for første gang mer vanlig enn barnehjem i 1972. Denne trenden fortsatte ut tiåret, og i 1980 var bare 20 % av barn under omsorg av barnevernet plassert på barnehjem.⁴⁸⁶ Derimot var fosterhjems plassering dominerende for de mellom 1.600 og 600 barn som årlig ble anbrakt av private i denne perioden, selv om også en god del av disse barna havnet på barnehjem.⁴⁸⁷ Med andre ord tok det lang tid før «familieprinsippet» i Barnevernsloven ble fulgt opp i praksis, og godt over halvparten av omplasseringen var til barnehjem helt fram til 1972.

Årsakene til inngrep

Det ble også rapportert om årsakene til at barnevernsnemndene iverksatte vernetiltak. I 1955 var forhold i hjem og miljø hovedårsak i 64 % av tilfellene, 19 % skyldtes barnets egen adferd, og resten en blanding. I hjem og miljø var manglende forsørger hovedårsak, fulgt av mangelfulle/skadelige omgivelser.

Av iverksatte vernetiltak som skyldtes barnas egen adferd var «tilpasningsvansker» den desidert største årsaken til inngrep. Vernetiltakene kunne både være forebyggende og omsorgsovertakende.

Som det går fram av tabell 6.4 og diagram 6.1 og 6.2 under, var det klare kjønnsforskjeller i barnevernets praksis. For det første var det rundt dobbelt så mange gutter som jenter som falt innenfor denne gruppen barn, og for det andre var det en stor forskjell i hva slags adferd som utgjorde tilpasningsvanskelighetene.

⁴⁸⁶ Barnehjem og spesialskoler under lupen. Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner 1945-1980 (2004) : 44.

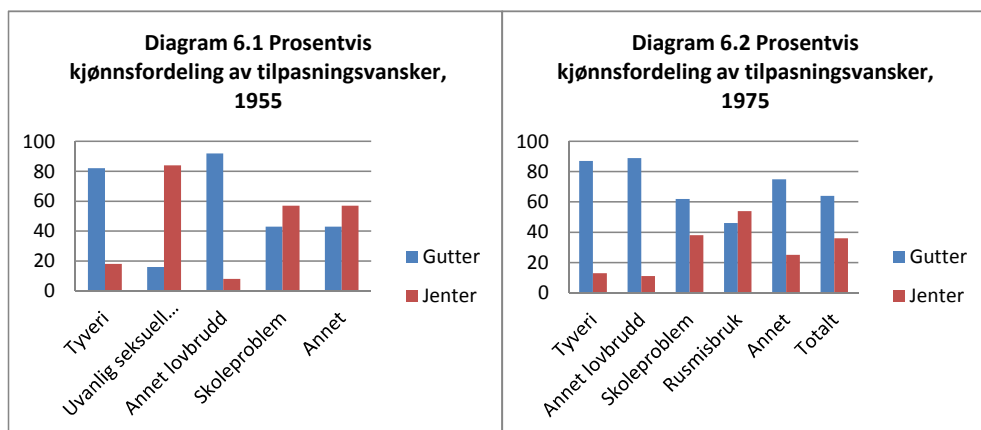
⁴⁸⁷ Høyeste andel var 609 av 1.693 barn i 1965. Jf. Statistisk sentralbyrå 1957: 151, og tabell 26 i Barnevernsstatistikk 1960, Barnevernsstatistikk 1965, Barneomsorg 1970, Barneomsorg 1975.

Tabell 6.4. Typer tilpasningsvansker som lå til grunn for vernetiltak: 1955 – 1975.

Type tilpasningsvanske:	År														
	1955			1960			1965			1970			1975		
	Gutter	Jenter	Sum	Gutter	Jenter	Sum	Gutter	Jenter	Sum	Gutter	Jenter	Sum	Gutter	Jenter	Sum
Tyveri	142	32	174	264	45	309	198	30	228	225	20	245	162	25	187
Uvanlig seksuell atferd	6	32	38	25	27	52	7	19	26	1	13	14	0	0	0
Annet lovbrudd	12	1	13	15	1	16	10	2	12	8	1	9	55	7	62
Skoleproblem	20	26	46	28	21	49	27	32	59	33	50	83	231	143	374
Rusmisbruk	2	1	3	3	4	7	3	4	7	14	14	28	63	74	137
Annet	34	32	66	16	35	51	12	31	43	23	22	45	166	136	302
Totalt	216	124	340	351	133	484	257	118	375	304	120	424	677	385	1062

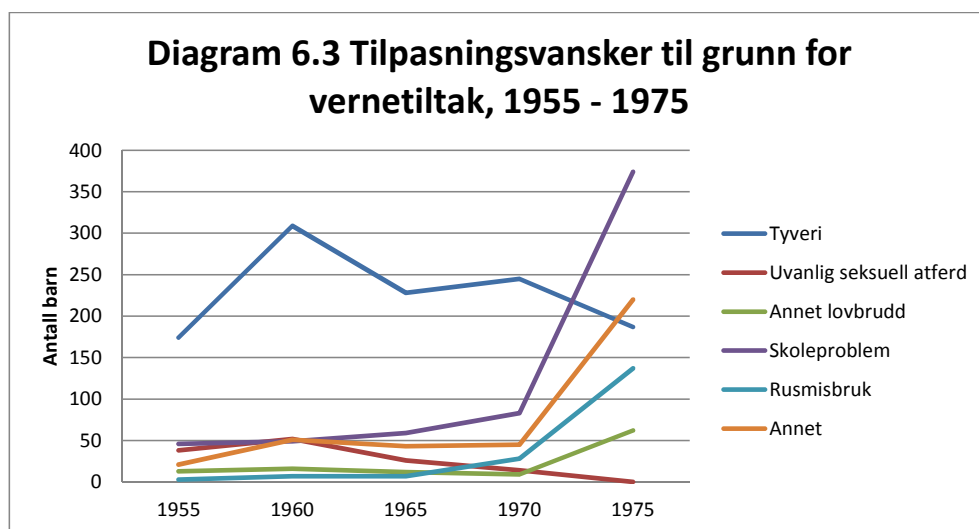
Kilder: Tabell 22 i barnevernsstatistikken 1957, tabell 16 i barnevernsstatistikken for årene 1960, 1965, 1970 og 1975.

Merknader: Det finnes også fra 1960 og utover et betydelig antall iverksatte vernetiltak der årsak ikke er blitt registrert.

Kilde: Tabell 22 i barnevernsstatistikken 1957.

Kilde: Tabell 16 i barnevernsstatistikken 1975.

Kilder: Tabell 22 i barnevernsstatistikken 1957, tabell 16 i barnevernsstatistikken 1960 – 1975.

Blant guttene var altså «tyveri» den desidert mest vanlige årsaken fram til 1975, etterfulgt av «skulking» og «andre lovbrudd». I 1975 er «skoleproblemer»⁴⁸⁸ blitt den vanligste årsaken til vernetiltak for begge kjønn. Årsaken til det er antageligvis at kategorien «skulking» ble erstattet med den mer omfattende kategorien «skoleproblem», og det er også – sammen med en sterk økning i tilfellene av rusmisbruk og «andre problemer» – hovedgrunnen til at det samlede antall barn med tilpasningsvansker blir mer enn doblet fra 1970 til 1975.

Vernetiltak blant jentene var derimot i 1955 fordelt på «uvanlig seksuell adferd», tyveri og skulking. Bildet i 1960 ser ganske likt ut, men gradvis fram mot 1975 ser skulking og tyveri ut til å bli de to største kategoriene, sammen med den betydelige andelen tilfeller av rusmisbruk blant begge kjønn i 1975.

Fra og med 1971 ble ikke lenger «uvanlig seksuell adferd» registrert som kategori, etter å ha hatt en «storhetsperiode» i årene 1955 til 1963.⁴⁸⁹ Psykolog og kriminolog Kjersti Ericsson har i sin undersøkelse av innleggelsesprotokollene ved Bjerketun spesialskole (verneskole fra 1953) i perioden 1951-1961, konkludert med at to tredjedeler av jentene som ble innlagt hadde notert «gatetraffikk», «usedelighet» eller «uteflyng» etc. i papirene sine, og at halvparten av disse hadde dette registrert som «grunn til anbringelse.» Hun mener derfor at overtredelse «av seksuelle normer er så hyppig som viktigste eller medvirkende innleggelsesgrunn at en må kunne slå fast at en hovedoppgave for Bjerketun var å kontrollere seksualitet.»⁴⁹⁰ Hun tolker spesial- og vernetilskolene som kjernen i et kontrollnettverk av kvinnelighet og seksualitet, der både familie, skole, lokalsamfunn, politi, vergeråd/barnevern deltok, altså som et slags seksuelt samfunnsvern som skulle konsolidere de kvinnelige og huslige dyder,

⁴⁸⁸ Jf. fotnote 56.

⁴⁸⁹ Antall barn med henholdsvis jenter og gutter i parentes. 1960: 52 barn (27/25); 1961: 27 barn (20/7); 1962: 47 barn (43/4); 1963: 54 barn (47/7).

⁴⁹⁰ Ericsson 1997: 45.

men også beskytte samfunnet – særlig gifte menn med familie – mot «de usømmelige pikene.»⁴⁹¹ Ericsson viser også hvordan det som antageligvis i dag ville blitt oppfattet som seksuelle overgrep mot unge jenter, i denne perioden som regel ble forklart ut i fra jentenes usedelighet og utsvevende livsførsel, og at i flere tilfeller ble jentene selv straffet hardere enn overgriperne, med årelange opphold på Bjerketun som resultat.⁴⁹² Ericsson påpeker at forskning fra flere land har vist at å kontrollere jenters utsvevende seksualitet hele tiden har vært en av hovedoppgavene til institusjonene i Child Guidance-bevegelsen og barnevernsarbeid i Skandinavia, Vest-Europa og USA.⁴⁹³

Etter 1970 blir kriminalitet, rusproblematikk og atferdsvansker på skolen de dominerende kategoriene av barn som ble gjenstand for vernetiltak i regi av barnevernet, selv om det ikke er godt å vite hvilke typer problemer som utgjorde den relativt omfattende bolken med barn med «andre tilpasningsvansker», særlig når vi ser på tallene fra 1975.

Med andre ord er det klart at barnehjemmene på ingen måte forsvant ut av barnevernet, selv om lovgiverne med barnevernsloven ønsket at forebyggende tiltak og fosterhjemsplassing skulle være det mest vanlige tiltaket. Omplassing forble i alt en vanligere inngrepsmetode enn forebyggende tiltak, og plassering i barnehjem var mer utbredt enn i fosterhjem til ut på 1970-tallet. Man fikk heller ikke gjennomført barnepsykiatriske eller -psykologiske utredninger av på langt nær alle de barna som ble omplassert, slik særlig barnevernkomiteen hadde mål om. Selv om kjønnsforskjeller var lite tematisert i lovforarbeidet kom disse til å spille en langt større rolle i praksis, både i antall barn som handlet under barnevernets vernetiltak, og i hvilke atferdsvansker som lå til grunn for tiltakene.

⁴⁹¹ Ibid: 51-52.

⁴⁹² Ibid: 48-52.

⁴⁹³ Ibid: 52-53. Ericsson viser til forskere i USA, England, Sverige og Tyskland, som alle konkluderer i denne retning. Se: Smith 1978, Jonsson 1980, Nathanson 1991.

Det var imidlertid én annen gruppe barn som også ble omtalt spesielt i lovforarbeidene, og som det er grunn til å tro også skilte seg ut i praksis.

«Barn av omstreifere i egentlig forstand»

Omstreiferbarna, og drøftingen av deres særegne posisjon i barnevernsarbeidet, ble pussig nok diskutert som et rent finansielt spørsmål. Vergerådslovens §§ 47 og 48 slo fast at staten skulle dekke utgiftene ved bortsetting av alle «omflakkende barn», både i skolehjem, barnehjem og fosterhjem. Barnevernkomiteen viste til at i praksis hadde staten betalt utgiftene for «alle barn av omstreiferslekt selv om foreldrene har tatt fast bopel.»⁴⁹⁴ Sosialdepartementet forklarte dette slik: «Denne ordningen er innført for å lette Norsk misjon blant hjemløse i arbeidet med å ta seg av disse barna og få dem fjernet fra omstreifermiljøet.»⁴⁹⁵

Norsk misjon blant hjemløse (NMH) ble formelt dannet like etter innføringen av vergerådsloven som *Foreningen til motarbeidelse av omstreifervesenet*. I følge Bernt Eide og Ellen Aanesen var dette en «privat kristen organisasjon med sterke bånd til overklassen, statskirken og den politiske eliten,» som samlet inn «utrolige summer fra rike mennesker og [...] bygde en serie barnehjem reservert for taterbarna.» NMH hadde enerett på omstreiferbarn som ble tatt av vergerådene, og denne ordningen fortsatte også etter barnevernsloven i 1953.

NMH anbefalte barnevernkomiteen å videreføre den nåværende ordning, men komiteen konkluderte: «Av hensyn til bekjempelsen av omstreiferondet må det etter komiteens mening være tilstrekkelig at særreglene omfatter 'barn hvis foreldre er omstreifere i egentlig forstand', altså at foreldrene både er av såkalt omstreiferslekt

⁴⁹⁴ Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om barnevern (1951) : 75.

⁴⁹⁵ Ot. prp. nr. 56 (1952) : 43.

og at de faktisk opptrer som omstreifere.»⁴⁹⁶ I komiteens lovforslag ble formuleringen stående slik: «Statskassen bærer også hele utgiften når barnets foreldre er omstreifere i egentlig forstand, selv om de har heimstavn» (§ 67)⁴⁹⁷

Sosialdepartementet sluttet seg til dette, da de også mente det avgjørende var om «foreldrene *faktisk* er omstreifere». Det påpekte dessuten at uttrykket «omstreiferslekt» virket nedsettende og ikke burde stå i loven.⁴⁹⁸ Dette kan virke litt forvirrende da et av kriteriene i komiteens definisjon av «omstreifer i egentlig forstand» var at «foreldrene er av såkalt omstreiferslekt.» Om lovteksten *ble* mindre nedsettende, må dette sies å være i kosmetisk forstand. Også Stortingets sosialkomité var enig i lovformuleringen, og la til: «Komitéen er enig med Barnevernkomitéen og Sosialdepartementet i at en mest mulig bør unngå å sette tidligere omstreifere i en særstilling. En bør på enhver måte søke å få dem assimilert i samfunnet. En er ellers enig i at det fortsatt er behov for særregler for omstreiferbarn for å lette anbringelsen av disse barn.»⁴⁹⁹

Omstreiferbarna er ikke på noen gjenkjennelig måte registrert i den generelle barnevernsstatistikken, men flere forskere har skrevet om barnevernets rolle i behandlingen av taterbarna. Blant disse er holdningene sterkt sprikende.

I den ene enden er Gerd Hagens bok om det norske barnevernets historie fra 2001. Den er i følge omslaget ment som «litteratur i de sosial- og helsefaglige utdanningene og i allmennlærer- og førskoleutdanningene.» Gerd Hagen har fortid både i barnevernet og som byråsjef i Sosialdepartementet, og må sies å være bemerkelsesverdig lite kritisk til både NMHs, barnevernets og vergerådenes behandling av omstreiferbarna. Barnehjemmene for omstreiferbarna blir nøktern omtalt på én side. «I begynnelsen skulle anbringelsen være en frivillig sak, men da

⁴⁹⁶ Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om barnevern (1951) : 76.

⁴⁹⁷ Ibid: 98.

⁴⁹⁸ Ot. prp. nr. 56 (1952) : 43.

⁴⁹⁹ Innst. O. nr. XVII (1953) : 15-16.

det viste seg at barna ble hentet tilbake av foreldrene, ble anbringelsen gjort under forutsetning av at vergerådet måtte gi samtykke.» Til kritikken som har blitt reist mot behandlingen av omstreiferbarn skriver hun:

Vergerådernes kriterier for å overta omsorgen for omstreiferbarn var de samme for andre familier, men vedtakene ble nok i mange tilfeller begrunnet i at omstreiferlivet var skadelig for barna. Å tvinge fram press var også vanlig i fattighjelpen. Men skal en vurdere misjonens arbeid, bør en stille spørsmål ved om barna fikk verre behandling enn alle de andre barna som ble anbrakt i fosterhjem o.l. *Misjonens barnevernsarbeid var betalt av staten, slik at organisasjonens barnehjem var bedre utrustet enn mange andre barnehjem, og det ble ført bedre tilsyn med fosterbarna.*⁵⁰⁰

Hun skriver også at det etter krigen var «mindre behov for misjonens arbeid, da mange omstreifere var blitt fast bosatte i en kommune, og da barnevernssektoren ble bedre utbygd. Institusjonene ble derfor åpnet for alle barn.»⁵⁰¹ Samlet sett er mitt inntrykk at Hagen – til tross for den store debatten rundt dette spørsmålet fra midten av 90-tallet, og offisiell statlig unnskyldning i 1998 – mener NMHs arbeid ikke skilte seg vesentlig fra annet barnevernsarbeid, at taterbarna ble behandlet etter de samme regler som alle andre, og at arbeidet med å omplassere taterbarn foregikk i liten skala etter krigen.⁵⁰²

Bernt Eide og Ellen Aanesen har en stikk motsatt oppfatning. De mener både barnevernet og vergerådene var integrerte og viktige deler av den norske statens organiserte arbeid for å fjerne taterkulturen i Norge gjennom hele perioden 1896 – 1986. Altså helt fram til NMH mistet sine statlige fullmakter. De omtaler behandlingen som «etnisk rensning», og diskuterer også om det er riktig å bruke begrepet «folkemord» ut i fra FNs definisjoner. I følge Eide og Aanesen ble rundt 1.500 taterbarn tatt fra sine foreldre i denne perioden, noe som må sies å være et

⁵⁰⁰ Hagen 2001: 82 (min utheving).

⁵⁰¹ Ibid.

⁵⁰² Gerd Hagen har også tidligere fått kritikk for dette, jf. historiker, kriminolog og psykolog Joar Tranøys debattinnlegg om dette i Dagsavisen, 1. september 2005, med tittelen: «Forfalskningen av barnevernets historie».

svært høyt tall for en befolkningsgruppe som ble redusert fra 3.859 i 1894 til rundt det halve på 1920-tallet. I tillegg drev NMH Svanviken «arbeidskoloni for omstreiferfamilier» på Møre, der flere hundre barn ble sendt sammen med sine foreldre. Leirstyreren ved Svanviken uttalte i 1963 følgende om målsetningen med dette arbeidet: «Det vi gjør [...] er bevisst å utrydde et folks egenart, deres språk, deres livsform. Vi prøver å løsrive dem fra forbindelse med slekten, som de har følt seg knyttet til med sterke bånd.»⁵⁰³ I følge Eide og Aanesen ble barna brukt som pressmiddel for å holde familiene innenfor leiren: om familiene brøt reglementet eller ønsket seg bort, risikerte de å miste barna, noe som også i følge dem ofte skjedde.⁵⁰⁴

Eide og Aanesen ser heller ikke på perioden etter krigen og den nye barnevernsloven i 1953 som et vesentlig brudd med den særbehandlingen taterbarna fikk, verken i intensjon eller i praksis. De offentlige dokumentene i forarbeidene til barnevernsloven tyder i hvert fall, som vi har sett, *ikke* på at den statlige intensjonen var borte. Statsråd Rakel Seweriin (A) skrev i et rundskriv fra departementet i 1952 at ordningen med at staten dekket utgiftene og at bortsetting av omstreiferbarn fortsatt burde skje i regi av NMH burde videreføres.⁵⁰⁵

Sosiologen Karen-Sofie Pettersen har skrevet en doktorgradsavhandling om relasjonen mellom staten og NMH i 2005, etter å ha jobbet med problemstillingen siden slutten av 1990-tallet ved Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) og NTNU. I en artikkel publisert sammen med Bjørn Hvinden i *Norges barnevern*, skriver hun at «sentrale myndigheter hadde vel så stor nytte av samspillet med private aktører på dette feltet [...]. Tesen deres er at det var beleilig for staten «å ha andre til å gjøre ‘det skitne arbeidet’ for seg.»⁵⁰⁶ Det var altså et tett samspill mellom sentrale myndigheter og misjonen på dette feltet, og det førte blant

⁵⁰³ I ukemagasinet *Aktuell*, sitert i Eide og Aanesen 2008: 59.

⁵⁰⁴ Ibid.

⁵⁰⁵ Sitert i *ibid*: 89.

⁵⁰⁶ «Som [sosiologen Everett] Hughes bruker vi betegnelsen ‘skittent arbeid’ i overført betydning; om oppgaver som kan være belastende og truende for legitimitet, ære og anseelse for den som utfører den.» Pettersen og Hvinden 2008: 25.

annet til at NMHs barnehjem ble unndratt statlig tilsyn, og at «sentralt plasserte ansatte i Sosialdepartementet lot seg velge til medlemmer av Misjonens [NMH] hovedstyre.»⁵⁰⁷

I følge Pettersen og Hvinden stod også NMH nært det offentlige barnevernet både ideologisk og i sin praktiske virksomhet, og NMH ble «en viktig kunnskapsleverandør for utviklingen av [barneverns]feltet.»⁵⁰⁸ I mange tilfeller, i perioden før barnevernsloven ble vedtatt, var NMH direkte med på å konstituere kommunale vergeråd. Dette skjedde som oftest «som en følge av at Misjonen kontaktet en av kommunens prester om en familie av taterslekt som befant seg i en kommune.» Slik kunne misjonen «dels oppmuntre og bistå, dels overtale og presse kommunene til å fatte vedtak om bortsetting.»⁵⁰⁹

Streben etter stabilitet og arven etter rasehygien

Hva kan vi så si om synet på omstreiferbarna og omstreiferfamiliene her? Skiller det seg vesentlig fra periodens måte å forstå andre (problem)barn og familier?

For det første har vi sett at *stabilitet* snarere enn *biologi* er nøkkelordet i «familieprinsippet» som ligger til grunn for utformingen av den nye barnevernsloven i 1953. Streben etter stabilitet er årsaken til at *forebyggende tiltak i utgangspunktet* er å foretrekke framfor flytning, også når det gjelder «mindre gode hjem». Og i de situasjoner der man har funnet gode, stabile fosterhjem til barnet er hensynet til barnas behov for stabilitet sterkere enn båndet til de biologiske foreldrene som ønsket å ta barnet tilbake. Kanskje er det også streben etter stabilitet som gjorde at barn av «omstreifere i egentlig forstand» hadde behov for særregler for å lette anbringelsen av

⁵⁰⁷ Ibid: 27. I følge Pettersen og Hvinden kan en mulig årsak til at NMH havnet i en særstilling på dette området være at en av de tre statlige barnevernsinspektørene var «i nært slektskap til Misjonens egen mangeårige inspektrise.»

⁵⁰⁸ Ibid: 28.

⁵⁰⁹ Ibid.

dem for barnevernsnemndene, og at de omreisende familiene ikke ble ansett som sunne oppvekstmiljø?

Men dette er nok dessverre langt i fra hele forklaringen. Pastor Ingvald B. Carlsen (1887 – 1953), generalsekretær i NMH fra 1918 til 1937, og formann i Norges Barnevernsråd fra 1923 og fram til sin død, hadde følgende å berette om «omstreifervesenet» i 1937: «Omstreifervesenet har i Norge en næsten tusenårig historie. Dette faktum gjør man vel i å erindre når der er tale om å bekjempe et sådant samfunsonde. Det er ikke gjort i en håndvending å utrydde ugress som har hatt så lang tid til å feste rot.»⁵¹⁰ Carlsen mente omstreiferne i Norge var «runnet av 3 røtter: de norske fanter, de indiske sigøinere og de europeiske ‘skøiere’ (die Gauner). Efterhvert er de fremmede elementer blitt mer og mer fornorsket ved stadig tilsig av norsk blod, således at der nu ikke lenger kan tales om helt ‘ekte tater’ her i landet.» Men, «fremdeles bærer dog omstreiferne i de forskjellige landsdeler tydelige spor efter de gamle rasemotsetninger. Således kan vi fremdeles støte på en del uforfalskede *sigøynertyper*.»⁵¹¹ I eldre dager, skrev Carlsen, «så myndighetene det som sin eneste oppgave overfor omstreiferne å utrydde dem. Regjeringen i København utsendte den ene forordning strengere enn den annen. Men tross en iherdig utryddelseskrig gjennom 200 år ble uvesenet bare verre, så dette var åpenbart ikke den rette fremgangsmåte.»⁵¹²

Synet på omstreifere var med andre ord dypt preget av periodens rasehygieniske og rassistiske forståelsesmåter, og tro på eugeniske hjelpemidler. I NMHs selvforståelse var det faktum at *de* gikk inn for «å redde barna» tegn på humanistiske og kristelige framskritt, i forhold til eldre tiders utryddelsesstrategi. Forestillingen om at man reddet barna henger sammen med at det å *leve som tater* i seg selv ble oppfattet som skadelig, og til en viss grad var til og med det å være *født tater* oppfattet som en

⁵¹⁰ Carlsen 1937: 524.

⁵¹¹ Ibid.

⁵¹² Ibid.

biologisk ulempe. I følge Carlsen var imidlertid arbeidet med å skille barna fra foreldrene en suksess. «Man blir nok ofte minnet om hvadslags barn det er. Men tross alle vanskeligheter må man si at dette barnehjemsarbeid har stått sin prøve.»⁵¹³ To tredjedeler av barna hadde i følge Carlsen vist seg å utvikle seg til «fastboende og selvhjelpne samfundsmennesker.» For den siste tredjedelen burde man derimot ta opp «til drøftelse de rasehygieniske spørsmål som knytter sig til omstreiferproblemet.» For ved en gjennomgang av «de enkelte tilfeller i gruppen av de ‘mislykkede’» mente Carlsen man ville finne at «en flerhet av disse individer må betegnes som *defekte* – i sjelelig eller legemlig henseende. Ved grundige og planmessige undersøkelser fra den tidligste barnealder vilde man her få mere klarhet over hvad der bør gjøres med hver enkelt og derved spare den enkelte og samfundet for senere lidelser.»⁵¹⁴

Avslutningsvis skrev Carlsen at «man må glede sig over den tilslutning og sympati som denne vanskelige sak har vunnet. Når man tenker på all den skade og forargelse omstreiferne har voldt i Norge, *må man undre sig over den kjærlighetens bølge som har båret Norsk misjon blandt hjemløse frem til det den er i dag.* [...] Og dog må det være tillatt å uttale som et ønske og håp for fremtiden at der må bli ennu mer av denne kjærlighetens velvilje overfor de hjemløse i vårt land. [...] *Det er dessverre ennu langt igjen til at en omstreifer kan betraktes som et annet menneske.*»⁵¹⁵ Sitatet er avslørende både for hvordan Carlsen oppfattet sin egen og misjonens rolle («en kjærlighetens bølge»), og for hvordan man oppfattet taterne. At slike synspunkter ble uttrykt av misjonens generalsekretær, er nok noe av forklaringen på at barna i misjonens omsorg i følge kriminolog Anne-Berit Sandvik som regel fikk en brutal og lite omsorgsfull behandling.⁵¹⁶ Dette altså til tross for den kjærlighetsfulle bølgen av gode intensjoner misjonens generalsekretær mente seg beveget av.

⁵¹³ Ibid: 526.

⁵¹⁴ Ibid: 528.

⁵¹⁵ Ibid: 528-529 (mine uthevinger).

⁵¹⁶ Sandvik 2000.

Men troen på at *miljøskifter* ville være gunstig for barn med problemer er veldig typisk for de funksjonalistiske og behavioristiske forståelsene av barn, og henger slik sett sammen med hvordan vi har sett psykologer skrive om oppdragelsesspørsmål, særlig i perioden før andre verdenskrig, og hvordan de anbefalte å håndtere «problembarn.» En slik holdning vises både i hvordan NMH mente det var nødvendig for omstreiferbarna å vokse opp uten kontakt med sine opphavsmiljøer for å legge av seg omstreiferlivet. I misjonens selvforståelse var det mye større sjanse for å lykkes om man fikk fjernet barna tidligst mulig, mens de fremdeles var «ubeskrevne blad». ⁵¹⁷ For de voksne var den «kulturelle avlæringen» vanskeligere, men allikevel viser uttalelsene til leirsjefen i Svanviken arbeidskoloni at man hadde tro på at man gjennom tvungent arbeid og endring av vaner ville være i stand til å endre omstreiferne, og kondisjonere dem inn i en ny livssituasjon som assimilerte og fastboende nordmenn. Når det gjelder troen på den tidlige alders betydning for personlighetsformingen, og miljøets avgjørende betydning, er det lett å se paralleller til hvordan miljøskifter også ble vektlagt i praksis også når det gjaldt andre barn med tilpasningsvansker, for eksempel i den relativt utbredte bruken av skolehjem, og senere av spesialskoler og vernet skoler, men også i mellomkrigstidens oppdragelseslitteratur. ⁵¹⁸

NMH og det offisielle syn på omstreiferbarna ser på den andre siden ikke ut til å gå gjennom de samme endringene utover århundre som synet på barna ellers i oppdragelseslitteraturen. Psykologiens tematisering av morsrollen, særlig i psykoanalysen, og utviklingspsykologiens betoning av barnas naturlig utvikling ser ut til å spille en ubetydelig rolle, og tanker om morsberøvelse og tilknytning spilte ikke noen som helst rolle for denne gruppen. I følge Pettersen kan dette henge sammen med at omstreiferbarna først og fremst ble oppfattet funksjonalistisk: Innsatsen mot dem var et ledd i en sosial reform som egentlig hadde som mål å fjerne omstreifervesenet, ikke å sette seg inn i og forbedre barnas situasjon per se. Barna

⁵¹⁷ Pettersen 2000: 80.

⁵¹⁸ Se kapittel 1 og 2.

ble, satt på spissen, plassert i barnehjem *for å bli* samfunnsnyttige voksne, ikke fordi man nødvendig mente de ville ha en lykkeligere barndom innenfor institusjonen.⁵¹⁹ På mer enn en måte ser det ut til at synet på omstreiferbarna blir hengende fast, både i en måte å forstå barnas utvikling på og i den negative oppfatningen av omstreifere, som var vanlig i første halvdel av 1900-tallet. Den korrigerende som samfunnet ellers gikk igjennom når det gjaldt oppfatningen av barn generelt, særlig etter andre verdenskrig, ser ikke ut til å finne sted i NMHs og det statlige synet på omstreiferbarn før godt ut på 1980-tallet. Dette kan ha en sammenheng med at arbeidet med «å sosialisere» omstreifere foregikk i en relativt lukket krets, uten statlig tilsyn og offentlig innsyn.

Konklusjon

Med barnevernsloven inntraff det to vesentlige forskyvninger fra den tidligere vergeråds- og forsorgslovgivningen som jeg mener kan omtales som «en psykologisk vending». For det første en diskursiv endring: Problematismen av barnevernsbarna føres ut av et moralsk-juridisk perspektiv og inn i et (psykisk) helseperspektiv. Samtidig ble psykologisk/psykiatrisk fagkunnskap definert som den viktigste ressursen for ekspertgruppen i barnevernsarbeidet, både ved at det ble lagt stor vekt på psykologiske utredninger og ved at man ønsket psykiatrisk ekspertise representert i barnevernsnemndene. Dette tyder på at barnas psykiske helse ble et viktigere problem, enn de moralsk-juridiske konsekvensene av dets atferd, i det minste på papiret. Det er også et tegn på at negativ sosial atferd, i det minste blant unge mennesker, i større grad blir oppfattet som et psykologisk problem – altså som en slags sykdom – enn som et moralsk problem. Det er også et tegn på at en ny styringsrasjonalitet, der en kontrollert selvstyring gjennom forebyggende innsats og

⁵¹⁹ Pettersen 2000.

veiledning ble ansett som et viktigere og bedre hjelpemiddel enn direkte inngripen, i det minste i prinsippet.

For det andre en praktisk og sosialpolitisk endring, som henger sammen med den første endringen: Både eksperter og politikere er enige om at en forebyggende innsats i barnets opphavsmiljø (hjemmet) er å foretrekke framfor tvangsflytting, og dersom det sistnevnte blir funnet nødvendig så er adopsjon eller fosterhjems plassering å foretrekke framfor barnehjem, skolehjem eller tvangsskoler. Dette samsvarer både med den generelle trenden i helsepolitikken siden tuberkulosens storhetstid og med arbeidet til mentalhygienebevegelsen og barnepsykologien, og ikke minst med den store negative oppmerksomheten rundt institusjonsoppvekst etter andre verdenskrig, som vi så på i forrige kapittel. Disse to satsingsområdene har jeg kalt for «familieprinsippet» i barnevernsloven.

Vi har også sett at det fantes ulike barn i barnevernssystemet. Det var statistisk sett store sjanser for at du ble behandlet annerledes alt etter hvilket kjønn du hadde, og at det var ulike måter å problematisere adferden til gutter og jenter. Sist, men ikke minst, havnet taterbarna i en særstilling. I de offentlige dokumentene ser dette ut til å henge sammen med «familieprinsippet» i barnevernsloven, og en streben etter stabilitet i familiesituasjonen som man mente taterbarna manglet. Andre kilder tyder på at taterbarna fremdeles var rammet av arven etter rasehygieniske problemstillinger, og en styringsrasjonalitet basert på en mye større grad av direkte inngripen, som ser ut til å ha overvintret lengre i NMHs oppfatning av tater og «taterproblemet» enn i det generelle barnevernsarbeidet. I enkelte tilfeller kommer dette til uttrykk som rent rasistiske fordommer blant ledende aktører i NMH.

Kapittel 7

Familietilsyn

Psykososialt forebyggende helsearbeid

Mor og barns helse, og kampen mot spedbarnsdødelighet fikk oppmerksomhet fra tidlig på 1800-tallet gjennom jordmorsordningen og de offentlige legene. Spedbarnas helse ble definert som et statlig ansvarsområde med Sunnhetsloven av 1860, også gjennom informasjons og opplysningsvirksomhet.⁵²⁰ Med «det moderne helseprosjektet» i første halvdel av 1900-tallet dreide innsatsen seg i følge Anne-Lise Seip mot det *forebyggende arbeidet*.⁵²¹ Forebygging ble den dominerende måten å tenke og utføre folkehelsearbeidet. Statsviterne Kari Ludvigsen og Kari Tove Elvbakken har konkludert med at det forebyggende helsearbeidet for mor og barn kan deles opp i tre faser: En første fase fra rundt århundreskiftet og fram til helsesøsterloven av 1957 der arbeidet i hovedsak dreide seg om å bekjempe spedbarnsdødelighet. Så en fase fra 1957 fram til lov om helsestasjoner i 1972 der vaksinasjoner var den viktigste og mest omfattende del av helsearbeidet. Til slutt en fase fra 1972 og framover der forebygging av både fysisk og psykisk helse blant barn har vært prioritert.⁵²²

I dette kapittelet ønsker jeg å diskutere hvilken rolle det psykologisk forebyggende arbeidet har hatt og hvilken eventuell utforming det fikk fra de frivillige

⁵²⁰ Schiøtz 2003: 102-103.

⁵²¹ Seip 1994b: 106.

⁵²² Ludvigsen og Elvbakken 2005.

kontrollstasjonene for mødre og barn like etter århundreskiftet – mødrehygienekontorene, spedbarnsstasjonene, og kontrollstasjonene for mor og barn og videre gjennom lovfesting av de offentlige helsesøstertjenester midt på 1950-tallet fram til lovfesting av de offentlige helsestasjonene for småbarnsfamiliene i 1972. Da ble psykososialt forebyggende arbeid et universelt tilbud til alle familier, og inkludert i helsestasjonenes formålsparagraf.

Mødrehygiene- og kontrollstasjonene

Historikeren Aina Schiøtz mener det var tre hensyn som lå til grunn for mødrehygienespørsmålet i mellomkrigstiden: Humanitære og helsemessige hensyn, befolkningskvalitet og samfunnsøkonomiske hensyn, og frigjøring av arbeidsklassekvinnen.⁵²³ Pådriverne for mødrehygienebevegelsen, skriver hun, var først og fremst «privatpersoner, radikale kvinneorganisasjoner og humanitære organisasjoner.» Katti Anker Møller, «mødrenes forkjemper», var det tydeligste eksempelet på en slik privat pådriver, i følge både Schiøtz og andre som har forsket på mødrehygienebevegelsen.⁵²⁴

Ved mødrehygienekontorene var det forebyggende helsearbeidet konsentrert om prevensjonsveiledning og svangerskapsomsorg.⁵²⁵ Bevegelsen kjempet også for kvinnenes rett til abort. Mødrehygienebevegelsen hadde et radikalt tilsnitt, og var tilknyttet både Sosialistiske legers forening, Populært tidsskrift for seksuell opplysning, og Mentalhygienebevegelsen, gjennom en av dens «ivrigste forkjempere», psykiateren Nic Waal.⁵²⁶ I tråd med den psykoanalytisk inspirerte seksualopplysningskampanjen i mellomkrigstiden, som mente det var en klar

⁵²³ Schiøtz 2003: 239.

⁵²⁴ Seip 1994b: 106, Bjørnson og Haavet 1994: 114, Schiøtz 2003: 241

⁵²⁵ Schiøtz 2003: 108-109, 239.

⁵²⁶ Ibid: 241.

sammenheng mellom seksualopplysning og mental helse, kunne man si at arbeidet hadde en viss psykisk forebyggende karakter. Mentalhygienebevegelsen, og legene bak tidsskriftet for seksuell opplysning mente i hvert fall at opplysningskampanjene mot mødre ville føre til at de oppdro barna sine på en mindre «hemmende» måte. Da ville barna senere i livet være i stand til å få et mer naturlig seksualliv, og et sunnere sjeleliv generelt.⁵²⁷

Den andre delen av det institusjonaliserte forebyggende helsearbeidet foregikk ved de såkalte kontroll- og barnepleiestasjonene rett etter århundreskiftet, drevet fram av frivillige organisasjoner og enkelt-leger.⁵²⁸ Her dreide innsatsen seg i stor grad om amme-, ernærings- og pleiespørsmål, som et ledd i kampen mot spedbarnsdødeligheten. For fattige eller enslige mødre hadde man også filantropiske initiativer som mødrehjemmene. Som Ida Blom har vist ved å bruke det kommunale helsearbeidet i Bergen som eksempel, var utformingen av tilbudet her i langt større grad moralsk innrettet, med vekt på kontroll og disiplinering av de stort sett enslige mødre. Det dreide seg selvsagt først og fremst om å redde barn fra underernæring og i verste fall spedbarnsdød, men et sentralt element ved arbeidet var også å hindre de unge mødre i atter en gang å «havne i ulykka.» Mødrene som f.eks. var plassert ved Mødrehjemmet var underlagt et ganske rigid regime, der de måtte arbeide 10 timer i døgnet. De hadde ikke anledning til å ta seg av sine egne barn i denne perioden, i følge Blom.⁵²⁹ Kari Ludvigsen og Kari Tove Elvbakken mener også at det offentlige helsearbeidet i denne perioden først og fremst var et ledd i kampen mot den høye spedbarnsdødeligheten blant fattige og ugifte mødre, men at det også var en filantropisk og moralsk kampanje for å bedre forholdene for mødre, både før, under og etter fødselen.⁵³⁰ Denne delen av det forebyggende arbeidet delte altså ikke den radikale profilen til mødrehygienebevegelsen.

⁵²⁷ Jf. kapittel 3.

⁵²⁸ Schiøtz 2003.

⁵²⁹ Blom 1991: 65.

⁵³⁰ Blom 1984, Elvbakken, m. fl. 1994: 80, Schiøtz 2003: 240-245, Ludvigsen og Elvbakken 2005: 10.

Medisinaldirektøren fremmet forslag om lov om kommunale helsestasjoner for mor og barn i 1934, uten at det gikk igjennom, men fra 1938 fikk veiledningsstasjonene for svangre kvinner statlige bevilgninger. Det forble et delt kommunalt og filantropisk tilbud fram til loven om helsestasjonsvirksomhet i 1972.

Helsesøstertjenesten

Instruksene som fulgte lov om helsesøstertjeneste i 1957 la vekt på å verne både fysisk og psykisk helse ved kontrollstasjonene for mødre og barn. Motivasjonen for denne loven var først og fremst å lette arbeidsmengden for legene i det offentlige helsearbeidet. Lovforslaget ble lagt fram av Einar Gerhardsens tredje regjering, og Sosialdepartementet skrev i lovforslaget at det ikke hadde «skjedd noen økning av antallet offentlige leger i forhold til økningen av de offentlige legers arbeidsoppgaver.»⁵³¹ I tillegg til å utdanne og få flere leger over i den offentlige (kommunale) legetjenesten – som fra midten av 1950-tallet fikk et uttalt helseforebyggende mandat – var det behov for en rekke «hjelpespersonell» for å avlaste de offentlige legene som hadde alt for mange oppgaver å håndtere. Dette var problemer som både Sykepleiekomiteen av 1946 og Legelovkomiteen av 1956 hadde drøftet, og det var i denne sammenhengen helsesøstertjenesten ble forstått i lovforslaget.

Helsemisjonærene: Statens forebyggende agenter på innsiden

Sosialdepartementet mente helsesøstrene ville ha særlig gode forutsetninger for å være bindeledd mellom legene og befolkningen.

⁵³¹ Ot. prp. nr. 61 (1957) : 7.

Det ligger i sakens natur at legen bare i liten utstrekning vil kunne ta tid til å forklare mødre med barn hvordan de i detalj skal gjennomføre et sunt levesett. Helsesøstre vil da gjennom sitt kjennskap til hjemmene kunne sørge for at legens råd blir forklart mødrene slik at de forstår betydningen av dem og vil fremfor alt kunne gi mødrene praktisk veiledning om hvordan rådene kan gjennomføres nettopp i deres hjem under praktiske og økonomiske vilkår som foreligger der.⁵³²

Helsesøstre burde fungere som legenes forebyggende agent «på innsiden», i nær kontakt med familiene, eller i praksis mødrene, som de presumptivt av natur hadde bedre erfaringsgrunnlag enn legene til å forstå og kommunisere med. Departementet uttalte:

De vil kunne forklare mødrene hvorfor barnas personlige hygiene har slik stor betydning, minne dem om å møte fram til de fastsatte legekontroller, og vil gjennom enkle undersøkelser som veiing, måling og inspeksjon av barna kunne følge deres utvikling mellom legek kontrollene.⁵³³

Helsesøstre skulle også være «befolkningens medisinske og sosiale konsulenter» gjennom sitt kjennskap til det «sosialmedisinske apparat», og på den måten se til at dette apparat ble gjort kjent og benyttet av familiene.⁵³⁴ Det ble oppfattet som vesentlig for å sett i gang den selvreguleringen av barnas og familiens psykiske helse, som var ønskelig innenfor den politiske styringsrasjonaliteten problemene befant seg i.

Dette hadde da også vært et av hovedformålene for helsesøstertjenesten helt siden Statens Helsesøsterskole ble åpnet i 1947. I åpningstalen proklamerte helsedirektør Karl Evang at helsesøstre fra nå av burde fungere som «helsemisjonærer i hjemmene,» med ansvar for å spre informasjon om alle de legevitenenskapelig og hygieniske nyvinningen. «Og aller viktigst kanskje, men samtidig vanskeligst,» sa Evang, «er den mentalhygienske side. Hele vår framtid er avhengig av en riktig

⁵³² Ibid.

⁵³³ Ibid.

⁵³⁴ Ibid.

varetagelse av barna fra den første spebarnsalder og framover.»⁵³⁵ Evang oppfattet altså dette som helt avgjørende, og helsesøstrenes misjonsvirke var viktig for å hjelpe de overarbeidede distriktslegene i å motarbeide foreldrenes «misforståtte behandling av barna under oppdragelsen, uheldig vanedannelse og skakkjøring, ja undertiden likefrem åndelig mishandling – ofte i beste mening,» mente Evang.⁵³⁶ At helsesøstre hadde god kjennskap til medisin, hygiene, psykologi og sosiallovgivning var derfor veldig viktig, men «først og fremst må hun ha *kjærlighet* til menneskene og tro på dem,» mente helsedirektøren.⁵³⁷

Det kan se ut som noe av den samme «naturlige innstillingen», som etterkrigstidens oppdragelseskribenter mente var så viktige for foreldrene, også skulle gjelde for de statlige helsearbeiderne.⁵³⁸ Naturlig innlevelse i foreldrenes situasjon, medfølelse, tro og kjærlighet var viktige elementer. På samme måte ser vi at helsesøstrenes «naturlige erfaringer» i kraft av å være kvinner – eller mødre? – antatt å være til stor hjelp for det forbyggende helsearbeidet.

Vaksiner og mentalhygiene

Det andre stikkordet i utformingen av undervisningen ved helsesøsterskolen var «hygiene». Det ble blant annet undervist i alminnelig hygiene, personlig hygiene, bolighygiene, arv- og seksualhygiene, yrkeshygiene, hygienen for den oppvoksende slekt, dentalhygiene, og mentalhygiene. Evang var selv blant timelærerne som foreleste ved skolen, sammen med blant annet psykologen Einar Løchen, Fredrik Mellbye (statens overlege for hygiene), og psykiateren Johan Lofthus. Som Knut Kjeldstadli og andre har påpekt var dette fremdeles hygienens storhetstid.⁵³⁹ Kari

⁵³⁵ Statens Helsesøsterskole 1957 (upaginert).

⁵³⁶ Ibid.

⁵³⁷ Ibid.

⁵³⁸ Jf. kapittel 4: Det nye normalbarnet, 1945 – 1970. Oppdragelse for demokrati!.

⁵³⁹ Kjeldstadli 1999.

Ludvigsen og Kari Tove Elvbakken har også dokumentert at vaksine og hygiene i praksis dominerte det forebyggende arbeidet innenfor helsesøstertjenesten i denne fasen.⁵⁴⁰ Men samtidig ser vi at hygiene også innebar mentalhygiene og seksualhygiene.

10 år etter åpningen av helsesøsterskolen mente Evang at satsingen hadde vært en suksess:

På visse punkter har helsesøstre endog vist seg enda mer nyttige og effektive enn det jeg hadde trodd var mulig. Det er ikke for meget sagt at mange steder i landet har det forebyggende og kontrollerende helsearbeid endret karakter der hvor gode og forstandige helsesøstre er kommet. Helserrådene og de offentlige leger har på denne måten fått stilt til disposisjon fagkyndig arbeidskraft, som har vist seg å passe fremragende under norske forhold.⁵⁴¹

Allikevel måtte helsedirektøren medgi at man ikke var kommet så langt innen det forebyggende mentalhygieniske arbeidet som man kunne ønske. «En mangelfull utbygging av hele denne sektor i vårt helsestell får bære en del av skylden.»⁵⁴² I følge *Arbeidsgruppen til å utrede helsesøsters funksjons- og ansvarsområde*, som ble nedsatt i forbindelse med arbeidet med den nye helsestasjonslovgivningen tidlig på 1970-tallet, var noe av årsakene til at man ikke kom i mål med de psykososiale forebyggende målsetningene i Lov om helsesøstertjeneste at denne loven «på mange måter [var] et kompromiss.»⁵⁴³ Fylkene måtte selv vurdere behov for, og bære utgiftene for helsesøstertjenestene. Helsedirektoratet fulgte heller ikke opp den fullmakt som ble gitt i loven (§ 11) til å fastsette noen felles arbeidsinstruks for helsesøstre, og det eksisterte derfor ingen retningsgivende rammer for å drive med mentalhygienisk arbeid.⁵⁴⁴ Helsedirektøren hadde imidlertid i 1955 utarbeidet en

⁵⁴⁰ Ludvigsen og Elvbakken 2005.

⁵⁴¹ Statens Helsesøsterskole 1957.

⁵⁴² Ibid.

⁵⁴³ Rapport fra arbeidsgruppen til å utrede helsesøsters funksjons- og ansvarsområde (1974) : 10.

⁵⁴⁴ Ibid: 12.

norm for instruks som de fleste steder hadde blitt lagt til grunn, men denne var av veldig generell karakter. Det førte i følge evalueringsgruppen til at det i mange fylker var usikkerhet rundt hvilken rolle helsesøstrene egentlig hadde og hvordan ansvarsfordelingen skulle være mellom helsesøstrene og de offentlige legene. Flere fylker fastsatte egne instruks etter godkjenning av helsedirektøren. Det resulterte bl.a. i at helsesøstrene noen steder ble trukket inn i undervisningen av sykepleierstudenter, og at det i det hele tatt var stor variasjon fra fylke til fylke hva slags arbeidsoppgaver helsesøstrene i praksis ble satt til. Med andre ord varierte det veldig hvor mye helsesøstrene fikk anledning til å drive med forebyggende helsearbeid. Det var «avhengig av hvilket syn den offentlige lege [hadde] på helsesøsters oppgaver,» i følge evalueringen.⁵⁴⁵

Utvalget utarbeidet derfor en ny og detaljert instruksnorm for helsesøstre, som ved siden av å slå fast at helsesøster skulle være administrativt ansvarlig for både helsestasjonstjenesten og skolehelsetjenesten, også ga en mer detaljert faglig arbeidsinstruks. I følge instruksnormen skulle helsesøstrene blant annet «foreta hjemmebesøk til mor og barn snarest etter fødselen», «drive mentalhygienisk rådgivning spesielt med henblikk på familiesituasjon eller andre mellommenneskelige forhold», og «henvise til undersøkelser/behandling barn og personer i alle aldersgrupper der det foreligger mistanke om/eller er konstatert avvik eller sykkelig tilstander av fysisk og psykisk art.»⁵⁴⁶

Innføringen av helsesøstertjenesten var som vi ser et skritt på veien mot en offentlig psykososialt forebyggende helsetjeneste, i hvert fall var intensjonen – ikke minst til helsedirektøren selv – dette. Imidlertid kom det meste av det praktiske arbeidet til å dreie seg om vaksinerings og annet helsearbeid, og graden av mentalhygienisk arbeid varierte veldig fra fylke til fylke, alt etter hvilke oppfatninger de lokale offentlige legene hadde for dette.

⁵⁴⁵ Ibid.

⁵⁴⁶ Ibid: Vedlegg 1, Norm for instruks for helsesøstre, herunder som administrativt leder av helsestasjonsvirksomheten og skolehelsetjeneste: 58.

Helsestasjonene

I *Lov om helsestasjoner og helsetiltak blant barn m. v.* av 1972 ble for første gang ambisjonen om «å fremme barns fysiske og psykiske helse» uttrykt i form av en formell formålsparagraf for helsestasjonsdriften, selv om «kontroll av barns helsetilstand» i lang tid hadde vært en tradisjonell hovedoppgave, både fysiologisk (vekst, lengde, utvikling, hygieniske forhold) og psykologisk. I følge helsestasjonshåndboka hadde kontroll av «foreldrenes funksjon i forhold til barna,» vært blant de tradisjonelle helsestasjonsoppgavene, også før loven, og vi har sett hvordan det ble en formell del av helsesøstertjenesten på 50-tallet.⁵⁴⁷

Samtidig fikk by- og fylkeskommunene ansvaret for å bygge ut helsestasjoner i tråd med den plan som de lokale helserådene ble lovpålagt å utferdige etter lokale behov, og som skulle godkjennes av departementet. By- og fylkeskommunene fikk også det formelle ansvaret for tilbudet, men de enkelte kommunene kunne fremdeles velge å gå sammen to eller flere om helsestasjonstilbud, eller overlate den daglige drift til private helseorganisasjoner. Alle helsestasjonene stod fra nå av under tilsyn av helsedirektøren og skulle organiseres etter lovbestemmelsene og forskrifter gitt av Sosialdepartementet.

Det «forebyggende mentalhygieniske arbeidet» fikk også stor oppmerksomhet i departementets lovforslag, selv om det ble viet relativt liten oppmerksomhet i utredningen til *Utvalget for vurdering av helsestasjonenes arbeid i dag og forslag til forandring i dette arbeid*, som ble nedsatt av styret i Norsk Pediatrisk Selskap i 1968, og som var ferdig i februar 1969. Til gjengjeld mottok departementet en fyldig uttalelse fra helsedirektøren – som utdragsvis er inkludert i lovforslaget, og en utfyllende rapport – *Forslag om retningslinjer for det mentalhygieniske arbeid ved helsestasjonene* – som ble skrevet høsten 1969 i samarbeid av psykologen Birgit

⁵⁴⁷ Heian og Misvær 1989: 26.

Bogen, fylkeshelsesøsteren Ragnhild Karlsen og psykiateren Hilchen Sommerschild Sundby (fra nå: *Det mentalhygieniske utvalget*) på oppdrag av Helsedirektoratet.⁵⁴⁸

Helsedirektørens visjon

Evangs uttalelse bærer tydelig preg av hans utvidede syn på hva som utgjorde god helse. Det forebyggende arbeidet på helsestasjonene hadde både helse- og sosialpolitiske formål. Dette samsvarte med det offisielle helsebegrepet til Verdens helseorganisasjon, som Evang selv hadde vært med å formulere like etter andre verdenskrig: «Helse er en tilstand av fullstendig fysisk, mental og sosial velvære, og ikke bare fravær av sykdom og lyter.»⁵⁴⁹

Denne helsevisjonen var toneangivende for Evangs arbeid med å reorganisere det offentlige helsevesenet. Under hans ledelse ble for eksempel Statens senter for barne- og ungdomspsykiatri bedt om å løsrive seg fra «den individuelle innstillingen», slik at også «familien og arbeids- eller skolemiljøet kunne bli trukket inn i undersøkelse, behandling og ettervern.»⁵⁵⁰ Og det samme prinsippet mente Evang måtte gjelde for det forebyggende arbeidet ved helsestasjonene: Sosiale faktorer var i følge helsedirektøren en viktig årsak til både fysisk, psykisk og «sosial» sykdom. For eksempel, for å ta noe av det mest alvorlige: *spedbarnsdødelighet på grunn av for tidlig fødsel*. I følge Evang hadde «sosialmedisinske undersøkelser» påvist at «dårlige boforhold, vanskelige menneskelige miljøsituasjoner, sviktende økonomi, mangelfull utdanning, fysiske og mentale konsekvenser av fattigdom, mangelfull og feilaktig ernæring vel er de viktigste årsakene til [for tidlig fødsel].»⁵⁵¹ Personalet ved

⁵⁴⁸ Bogen, m. fl. 1969.

⁵⁴⁹ Nordby 1989: 134-144.

⁵⁵⁰ Sommerschild og Moe 2005: 279. Mange, spesielt legene, var i følge psykiateren Einar Moe kritiske til dette prosjektet. De hevdet at Evang ved å la barnepsykiatrien operere med det utvidete helsebegrepet, gjorde at barne- og ungdomspsykiatrien ble et «grenseløst felt», og ga «samfunnsinstitusjoner som sosialkontor og skoler vide marginer til å definere sitt klientell som et helseanliggende» ibid: 282.

⁵⁵¹ Ot. prp. nr. 65 (1970-1971) : 4.

helsestasjonene måtte derfor «i så stor utstrekning som mulig [...] tre støttende til der familier lever under dårlige sosiale forhold, og primært så langt som mulig søke å forebygge at det gis grobunn for utvikling av sosial nød.»⁵⁵² Eksempler på slike tiltak kunne være å gi enslige mødre «praktisk hjelp til å fullføre en utdanning slik lov om folketrygd gir henne teoretisk adgang til, og dermed sette henne i stand til å legge grunnlaget for et hjem for seg og barna.»⁵⁵³ På denne måten så Evang for seg at helsestasjonene kunne fungere som et både helse- og sosialpolitisk tiltak.

Når det gjaldt «spedbarndød av ukjent årsak» mente helsedirektøren at den mentale helse kunne spille en direkte rolle. For det første, skrev Evang, var man «i dag klar over at den nærmest mulig menneskelige og legemlige kontakt er en nødvendig forutsetning for å legge til rette en sunn mental utvikling hos barnet. På bestemte alderstrinn av spedbarnets liv må det eksempelvis regnes at det innebærer alvorlig risiko for barnet om moren blir fraværende fra barnet mere enn et bestemt kort tidsrom.»⁵⁵⁴ Derfor var det om å gjøre «å skaffe en erstatningsmor», selv for korte perioder av fravær. Videre var det slik at et «barns mentale utvikling – som for øvrig også har innflytelse på den legemlige utvikling – helt lovmessig er avhengig av at spedbarnet får den nødvendige stimulering utenfra.»⁵⁵⁵ Så dersom

moren – eller en annen som har ansvaret for barnet, f. eks. et barnehjem – enten av uvitenhet, ut fra bekvemmelighetshensyn eller andre grunner overlater et spedbarn alt for meget til seg selv og isolasjon, vil det kunne resultere i en utviklingshemming som utad kan gi inntrykk av at man har med et barn å gjøre som er evneveik eller åndssvak.⁵⁵⁶

Denne tilstanden karakteriserte helsedirektøren som «pseudodebilitet», og hvis den ikke ble oppdaget i tide, kunne det være meget vanskelig å rette den opp. Evang

⁵⁵² Ibid.

⁵⁵³ Ibid.

⁵⁵⁴ Ibid: 6.

⁵⁵⁵ Ibid.

⁵⁵⁶ Ibid.

mente at personlighetens utvikling hos barnet i meget sterk grad var avhengig av det følelsesmessige miljø i familien: «Aller mest av forholdet mellom barnet og moren på den ene side, barnet og eventuelle andre medlemmer av søskenflokket på den annen.» Men Evang mente også farens rolle i familien tidligere hadde vært undervurdert, også når det gjaldt barnets mentale og sosiale utvikling.

Samtidig var det slik at man nå av erfaring visste «at moren – og heldigvis også faren – nettopp i tiden etter et barns fødsel er særlig mottakelige for kunnskap og veiledning når det gjelder å varetta det ansvar de har fått for et nytt menneske.» Derfor kunne det ved «enkle midler og ved å ta nødvendige hensyn til det ved personellbesetningen ved den nye type av helsestasjoner og dette personells utdanning [...] gjøres en vesentlig forebyggende innsats på det mentalhygieniske område.»⁵⁵⁷

På denne måten, konkluderte Evang, kunne man få bukt med et «av våre dagers mest bekymringsfulle helseproblemer». Nemlig at et «voksende antall barn og ungdom ikke føler seg til rette i familiesammenhengen og den sosiale sammenheng.» Disse kunne utvikle seg til å bli «avvikere» eller «problembarn», og kunne utvikle symptomer og atferdsmønstre som kunne resultere i de alvorligste sykdomsbilder, med «en blanding av mentale, sosiale og legemlige komponenter.»⁵⁵⁸

Det er ingen hemmelighet at Karl Evang var begeistret for arbeidet til John Bowlby. Bowlby skrev jo også sin innflytelsesrike *Maternal Care and Mental Health*⁵⁵⁹ under oppdrag av Verdens helseorganisasjon i 1951. Som helsedirektør var Evang med på å legge til rette for et WHO-seminar for norske psykologer og andre fagfolk ved Sjusjøen høyfjellshotell i 1952, med innlegg fra blant annet John Bowlby og Erik H. Erikson.⁵⁶⁰ Teorien om morsdeprivasjon passet også veldig godt sammen med en

⁵⁵⁷ Ibid: 6.

⁵⁵⁸ Ibid: 6.

⁵⁵⁹ Bowlby 1952.

⁵⁶⁰ World Health Organization 1952.

sosial forståelse av helse og sykdom, som Evangs og Verdens helseorganisasjons utvidede helsebegrep var definert av. Den må også ha framstått som en kjærkommen teori for et forebyggende mentalhygienisk program, som Evang hadde vært engasjert i siden 1920-tallet. Å be mødrene være kjærlige og oppmerksomme mot sine småbarn var en både enkel og ukomplisert beskjed å formidle til de brede lag. Ikke minst var det et rimelig tiltak, økonomisk sett i fra statlig perspektiv. Morskjærlighet krevde ikke store budsjettoverføringer.

Så da Evang i sin uttalelse gikk over på hvordan det framtidige helsearbeidet for mor og barn burde utformes, var det i tråd med de generelle tankene han har formidlet ovenfor.

Utviklingen innen medisinsk viten til i dag, viser med all tydelighet at man i det forebyggende helsearbeid må se menneskenes forplantning og oppfostring av nye generasjoner i en vid sammenheng. Helsestasjonene må få innebygget medisinsk forsvarlige tjenester innen området familieplanlegging og svangerskapskontroll, kunne tilby fødselsforberedende kurs, meddele helsemessig opplysning blant de fødende i fødeavdelingen både vedrørende brysternæring og om hvilke muligheter helsestasjonen har til å tre støttende til for henne og hennes familie, ikke minst på området mentalhygiene.⁵⁶¹

Ikke minst ville hjemmebesøk være viktig, fordi ved slik «oppøkende virksomhet vil helsesøster til enhver tid kunne ha et inntrykk av kvaliteten av det miljø barnet vokser opp i, slik at man fra helsestasjonens side kan tre støttende til for å forebygge helseskade – også av psykisk og sosial karakter hos barnet.»⁵⁶²

Evang mente også at man ved å bygge ut et nettverk av helsestasjoner kunne

få et ganske annet grunnlag til å gjennomføre forebyggende tiltak innen området mentalhygiene, og man bør i denne forbindelse ha sin oppmerksomhet spesielt rettet på de grupper i befolkningen som løper størst risiko for å utvikle lidelser av mentalhygienisk art.⁵⁶³

⁵⁶¹ Ot. prp. nr. 65 (1970-1971) : 9.

⁵⁶² Ibid: 11.

⁵⁶³ Ibid.

Dessverre gikk ikke helsedirektøren her inn på *hvilke* grupper han hadde i tankene – alenemødre er tidligere nevnt som en utsatt gruppe, men han viste til at «det foreligger et utkast til forslag om retningslinjer for det mentalhygieniske arbeide ved helsestasjonene i dag, og det foregår likeledes aksjonsforskning på dette området.»⁵⁶⁴ Her er det åpenbart rapporten til det mentalhygieniske utvalget han tenker på, og aksjonsforskningen kan være en henvisning til Bogens og Sommerschilds forsøksprosjekt på Enebakk helsestasjon.

Det mentalhygieniske utvalget

I et tilbakeskuende essay – «Eventyret om Hygia og Panakeia» i antologien *Da barnepsykiatrien kom til Norge* har Hilchen Sommerschild skrevet om hvordan arbeidet for «å prøve ut modeller for forebyggende mentalt helsearbeid for barn,» for henne ble et livslangt engasjement. Den største utfordringen var i følge henne selv på dette tidspunktet å «finne en struktur innenfor helse- og sosialvesenet hvor vi kunne innarbeide mentalt rettede funksjoner. I ettertid synes det selvsagt at valget måtte falle på helsestasjonene, men saken er at vi også overveide om skolene, barnehagene eller sosialkontorene kunne være velegnede arenaer for profylakse [forebyggende virksomhet].»⁵⁶⁵

I følge Ludvigsen og Elvbakken utgjorde rapporten «et viktig fundament» for formuleringen av helsestasjonsloven fra 1972, og innledet en ny fase i det forebyggende helsearbeidet for familiene. De mener Sommerschild og Bogen «spilte en viktig rolle» for de endringene som helsestasjonene gjennomgikk i denne perioden, det vil si universalisering av tilbudet og større fokus på forebyggende arbeid.⁵⁶⁶ Det var dog ingen selvfølge at mentalhygienisk virksomhet skulle være en

⁵⁶⁴ Ibid: 12.

⁵⁶⁵ Sommerschild og Moe 2005: 271.

⁵⁶⁶ Ludvigsen og Elvbakken 2005: 9, 22. Helsestasjonsloven markerer inngangen til det Ludvigsen og Elvbakken kaller helsestasjonenes «tredje fase», som varte fra 1972 fram til de nye forskriftene om helsefremmende og forebyggende arbeid i

del av det forebyggende helsestasjonsarbeidet. Utvalget av barneleger (Steen-komiteen) hadde i følge Sommerschild glemt å drøfte barnas mentale helse overhodet. I Steen-komiteens forslag til forandringer i helsestasjonenes arbeid var det tre målsetninger som ble nevnt:

a) ved råd og veiledning hindre at sykelige tilstander oppstår som følge av feilaktig ernæring og stell, b) søke å diagnostisere sykdomstegn så tidlig at funksjonshemming om mulig kan unngås, ved siden av å sørge for at barn med sykdomstegn henvises til den i ethvert tilfelle best mulige behandling, c) sørge for at det til enhver tid gjeldende vaksinasjonsopplegg blir gjennomført.⁵⁶⁷

Med andre ord: en forsterkning av de klassiske helsestasjonsvirksomhetene. Styret i Norsk pediatrik forening sluttet seg til komiteens innstilling, «i prinsippet» som det heter, men sa om målsetningen at: «I målsetningsavsnittet bør det direkte sies at en av de viktigste funksjoner som helsestasjonene har, er å påvise psykiske avvik og registrere miljøforhold, som kan føre til slike, – og gjennom veiledning av de pårørende legge forholdene best mulig til rette for barnets utvikling både psykisk og somatisk.»⁵⁶⁸

For «å få nærmere belyst også de mentalhygieniske sider ved helsestasjonsarbeidet,» oppnevnte derfor Helsedirektoratet det såkalte mentalhygieniske utvalget, eller med Sommerschilds ord så «rettet de på fadesen», og ba om et vedlegg som arbeidsgruppen i følge Sommerschild utarbeidet i all hast i løpet av «en dag og en natt.»⁵⁶⁹ I følge Sommerschild var det mulig å gjennomføre arbeidet relativt hurtig siden Birgit Bogen «allerede [hadde] høstet erfaring som rådgiver ved 20

helsestasjons- og skolehelsetjenesten kom i 2003. Denne perioden var i følge dem kjennetegnet av universelt tilbud, og at forebygging av mentale helseproblemer ble et sentralt fokusområde.

⁵⁶⁷ Ot. prp. nr. 65 (1970-1971) : Steen-komiteens rapport, vedlegg 1: Vurderings av helsestasjonenes arbeid i dag og forslag til forandring i dette arbeid: 22.

⁵⁶⁸ Sitert i Bogen, m. fl. 1969: 2.

⁵⁶⁹ Sommerschild og Moe 2005: 271-272. Dette er nok en underdrivelse. I følge uttalelsen hadde utvalget 12 arbeidsmøter høsten 1969, og innhentet informasjon fra 16 eksperter (blant de mest kjente finner vi: dr. Gerda Evang (Karl Evangs kone), psykologen Bjørn Christiansen, barnevernsarbeideren Gerd Hagen, og psykologen Åse Gruda Skard), jf. Bogen, m. fl. 1969: 3.

helsestasjoner i Oslo i noen år,» og generelt hadde lang erfaring med mentalhygienisk arbeid. Bogen hadde blant annet vært med på å starte organisasjonen Mental barnehjelp i 1960, en organisasjon som videreførte arbeidet til den gamle Norsk mentalhygienisk forening.⁵⁷⁰

Jeg mener spørsmålet om hvorvidt loven markerer inngangen til en ny fase må sees i sammenheng med ambisjonen om et mer offensivt offentlig forebyggende helsearbeid med røtter helt tilbake til mellomkrigstidens mentalhygienebevegelse. Sammenhengen blir personifisert med Karl Evang, og forarbeidet til helsestasjonsloven markerer også avslutningen på hans tid som helsedirektør.⁵⁷¹ Jeg mistenker at Ludvigsen og Elvbakken overdriver innflytelsen til Sommerschild og Boge på lovteksten. Evangs uttalelser til lovforslaget (som er sitert i ot.prp. 65 1971) blir ikke diskutert i deres framstilling. Det var også Evang selv som nedsatte arbeidsutvalget med Sommerschild og Bogen, i kraft av å være leder av Helsedirektoratet på tidspunktet. Uttalelsene til loven og stortingsmeldingen om helsetjenester utenfor sykehusene, var de siste store arbeidene Evang utførte som helsedirektør. Det vesentlige ved loven slik jeg ser det, er derfor at den var sluttproduktet av et langt arbeid. Satt på spissen kunne man nesten si at det var artikulasjonen av Evangs samfunnsmedisinske livsprosjekt.

Utvalgets konklusjoner

Det mentalhygieniske utvalget skrev innledningsvis at de så for seg tre forskjellige klientkategorier for helsestasjonenes psykisk forebyggende arbeid:

⁵⁷⁰ Sommerschild og Moe 2005: 272. Organisasjonen fortsatte også å publisere *Sinnets Helse*, den mentalhygieniske foreningens tidsskrift i 1975. I dag heter foreningen *Voksne for barn* og bladet *Magasinet Voksne for Barn*. Den har for øvrig «siden 1970-tallet hatt et utbredt samarbeid med helsestasjonene, [...] og] holdt fylkesvise kurs for helsestasjonspersonell, i samarbeid med helsedirektoratet,» og har også drevet «direkte foreldreopplæringen, ved kurs i foreldrearbeid for hjemmeværende førskolelærere. Etter hvert utviklet dette seg til å bli samtalegrupper for foreldre – kalt ‘frivillig foreldreopplæring’» Se: http://www.vfb.no/no/om_oss/Voksne+for+Barns+historie.9UFRjGXt.ips: 21.09.2012.

⁵⁷¹ Om Evang og Helsedirektoratet, se: Nordby 1989, Slagstad 2001, Schiøtz 2003, Grønlie 2009.

Kategori 1-klienter var klienter der «skaden ennå ikke har skjedd». Her var det bare nødvendig med «primært forebyggende» arbeid, altså rent forebyggende arbeid i form av samtalegrupper med helsesøster eller psykolog/sosialarbeider.

Kategori 2-klienter ble omtalt under merkelappen: «mens skaden er liten». Disse burde gjennomgå en tidsavgrenset og intensiv innsats, eller en såkalt «mentalhygienisk førstehjelp» av lege og/eller helsesøster. De burde også få tilbud om individuelle samtaler med psykolog/sosialarbeider, som eventuelt kunne henvise videre til psykiatrisk behandling.

Kategori 3-klienter var pasienter «der skaden var stor, men behandlingen kom tidlig». Disse ville ha behov for kontinuerlig oppfølging av både lege og helsesøster, og psykologen/sosialarbeideren måtte formidle henvisning til barnevernsklinikk, familievernkontor eller andre spesialister (somatiske/psykiatriske).

En skisse for hele det psykisk forebyggende arbeidet ved helsestasjonene (Figur 7.1.) – slik det mentalhygieniske utvalget tenkte seg det – ble inkludert i uttalelsen:

Det primært forebyggende arbeidet var ment å være et universelt tilbud, der man plukket opp familier med problemer for eventuell videre oppfølging/behandling. Samtidig fantes det tydelige sosialpolitisk definerte målgrupper for helsestasjonstilbudet.

I punkt 5 i utvalgets rapport ble problemet «Risikofamilier og sosiale oppgaver» drøftet. Det kan være interessant å se på hvordan disse ble definert. «En meget viktig side ved helsestasjonsarbeidet er å nå de familiene som i dag ikke benytter seg av helsestasjonenes tilbud. Det er grunn til å tro at nettopp disse familiene er ‘riskfamilier’ – familier som i fremtiden vil være sterkt utsatt for plager både av fysisk og psykisk art.»⁵⁷² For å nå denne gruppen av risikofamilier, anbefalte utvalget en sterkere utbygging av hjemmebesøksordningen, og at nødvendig opplæring ble gitt

⁵⁷² Bogen, m. fl. 1969: 11.

ved helsesøsterskolen og i etterutdanningskurs.⁵⁷³ Fokus på hjemmebesøk var også, som vi har sett, noe man la sterk vekt på da Lov om helsesøstertjenester kom i 1957, og representerte ikke i seg selv noen ny linje i helsestasjonsarbeidet.⁵⁷⁴

Figur 7.1. Skisse for psykisk forebyggende arbeid ved helsestasjonene.

Primært forebyggende	Sekundært forebyggende	
«Før skaden er skjedd»	«Mens skaden er skjedd»	«Når skaden er stor, men behandles tidlig
<p>Opplysningsarbeid</p> <p><u>Legen:</u></p> <p>Kontroll og veiledning ved 6 uker, 6 mndr., 12 mndr., 2 år og 4 år.</p>	<p>Veiledende samtaler</p> <p><u>Legen:</u></p> <p>Mentalhygienisk førstehjelp.</p> <p>Selektiv kontroll med individuelle samtaler</p> <p>Veiledning av foreldre til handicappede barn.</p> <p>Henvise til konsulenten.</p>	<p>Behandling</p> <p><u>Legen:</u></p> <p>Selektiv kontroll med henvisning til behandling hos ulike spesialister (somatisk/psykiatrisk).</p>
<p><u>Helsesøster:</u></p> <p>Samtalegrupper med foreldre.</p> <p>Individuelle samtaler.</p>	<p><u>Helsesøster:</u></p> <p>Mentalhygienisk førstehjelp.</p> <p>Veiledning av foreldre til handicappede barn. («follow-up»).</p> <p>Henvise til konsulenten.</p>	<p><u>Helsesøster:</u></p> <p>Koordinere hjelp og reundersøkelser av handicappede og langvarig syke barn.</p>
<p><u>Konsulenten:</u></p> <p>(psykolog el. klinisk sosionom).</p> <p>Samtalegrupper med foreldrene.</p> <p>Kurs for helsesøstre og leger.</p> <p>Konsulent for legen og helsesøster i deres opplysningsarbeid.</p>	<p><u>Konsulenten:</u></p> <p>Individuelle samtaler med henviste foreldre.</p> <p>Henvise videre til psykiatrisk behandling (ekspress).</p> <p>Veilede helsesøster ved «follow-up».</p>	<p><u>Konsulenten:</u></p> <p>Formidle henvisning til: Barnevernklipp, familievernkontor o.l., spesialister (somatiske/psykiatriske).</p> <p>Behandling (ekspress)</p> <p>Konsultasjon til legen, helsesøster og konsulenten før og etter behandling.</p> <p>Samarbeidsmøter med helsestasjonen</p>

Kilder: Forslag til retningslinjer om mentalhygienisk arbeid ved helsestasjoneneBogen, m. fl. 1969: 5.

⁵⁷³ Ibid.

⁵⁷⁴ Jf. Ot. prp. nr. 61 (1957): 7.

Nytt var det imidlertid at utvalget ønsket å gi alle helsesøstrene utvidet opplæring i både sosial-, familie- og barnepsykiatri. Fra *sosialpsykiatrien* ønsket utvalget at helsesøsteren skulle «lære om sammenhengen mellom sosial status og psykisk sykkelighet. Spesielt må hun bli kjent med begrepet ‘Multiple problem family’⁵⁷⁵ og om hvordan man aktivt må finne frem til de ikke-hjelpsøkende familier og individer.»⁵⁷⁶ Fra *familiepsykiatrien* burde hun «få innblikk i hvorledes psykisk sykkelighet hos foreldrene innvirker på barnas trivsel og utvikling [... og] hvorledes ‘symptombæreren’ i familien – en voksen eller et barn – ofte er uttrykk for emosjonell spenning i hele familien.» Gjennom kurs burde helsesøsteren også «lære å få øye på den ‘ikke-diagnostiserte’ pasient/familie. Hun må vite at bare et fåtall av nervøse individer og familier oppfattes av seg selv og samfunnet som pasienter.»⁵⁷⁷

Sist, men ikke minst burde helsesøstrene, gjennom kursing i *barnepsykiatri*, bli i stand til å «beregne hvor mange barn med handicap hun kan vente å finne i sitt distrikt og hvilke handicap det dreier seg om. (Blinde, døve, cerebral paretisk, epileptiske, åndssvake, evneveike, autistiske, dyslektiske og adferdsforstyrrede (nervøse),» for å lære «hvorledes man må ta hensyn til størrelsesordenen på en avviker-gruppe når man skal bygge ut omsorgen for den.»⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Et begrep med klare koblinger til 1800-tallets filantropiske bevegelser, og som igjen ble vanlig i sosialarbeid fra midten av 1950-tallet og i sosialpsykiatrien fra tidlig 1960-tallet, jf. Wood og Geismar 1989. Det finnes så vidt jeg vet ikke noen standard definisjon på begrepet, men sosialpsykologen Elaine Ann Blechman har foreslått følgende: «A multiproblem family has at least three current psychosocial problems that have persisted for a year or more and are serious as judged by relevant population statistics. Current problems might include: in the family, poverty-level income; in the couple, marital dissatisfaction; among adult family-members, chronic unemployment; in any family member, depression or other DSM-III-R diagnosable psychopathology, incarceration, involuntary institutionalization, drug or alcohol addiction. A common profile of a multiproblem two-parent family involves significant marital conflict, maternal depression, and child antisocial behavior.» Blechman 1991: 220.

⁵⁷⁶ Bogen, m. fl. 1969: 22.

⁵⁷⁷ Ibid: 23.

⁵⁷⁸ Ibid: 24.

Gjennom undervisning i:

psykologi om barns normale utvikling [...] gjennomgå de symptomer for og problemer som er karakteristisk for mor og barn i barnets forskjellige utviklingsfaser. Hovedvekten skal her legges på å trene helsesøster i å fornemme når slike problemer er under oppseiling, før symptomene slår ut i full blomst eller kjører seg fast.⁵⁷⁹

Utvalget fulgte opp med en interessant bemerkning: «*Nesten alle barnepsykiatriske lidelser debuterer som en uro hos moren. Det gjelder både utviklingshemninger og nervøse forstyrrelser hos barnet. Helsesøster må derfor trenes i å rette sin oppmerksomhet mer mot forholdet mor/barn enn mot barnet alene.*»⁵⁸⁰ Det er interessant fordi det viser tydelig gjennomslag for et psykodynamisk perspektiv på utviklingsforstyrrelser, som mentalhygienebevegelsen hadde kjempet for å få gjennomslag for helt siden mellomkrigstiden. Nå ble det altså foreslått at dette skulle bli en del av helsesøstrenes kompetanse og arbeidsområde i det offentlige psykososiale helsearbeidet.

Til slutt mente utvalget at helsesøstrene måtte:

trenes spesielt godt i å kunne finne risiko-barn også når det gjelder mentale forstyrrelser. *Hun må lære at det er stor sannsynlighet for å finne disse nettopp blant dem som ikke møter opp på helsestasjonen, blant familier med lav sosial status og i de ufullstendige familiene.* Her må hun ikke ta utgangspunkt i morens egen uro, men tvert om i den apati og maktesløshet som ofte preger disse barns miljø.⁵⁸¹

Den definerte målgruppen for innsatsen ut over det rent primært forebyggende arbeidet ved helsestasjonene var altså fattige eller ufullstendige familier. Koblingen mellom den «sosiale» og psykisk helse, en kobling Evang hadde arbeidet med å gjøre til offentlig politikk i over 30 år, ble altså til slutt til en uttalt del av den offisielle helsepolitikken.

⁵⁷⁹ Ibid

⁵⁸⁰ Ibid (min utheving).

⁵⁸¹ Ibid (min utheving).

Men utvalget ønsket også sterkere samarbeid mellom helsestasjon og sosialkontor der «regelmessige kontaktmøter vil [...] kunne bidra til å oppspore de som er i faresonen.» Generelt burde helsesøster og legen, som ville være «blant de aller første som kommer i kontakt med nyetablerte familier,» tidlig «kunne få øye på generelle problemer av sosialmedisinsk art som truer de unge familiene – trangboddhet, dårlig økonomi, generell underskuddstilstand. De vil kunne få inntrykk av hvilke særlige tiltak fra kommunens side som kunne forebygge *skjevutvikling* i slike unge familier spesielt, og for familiene i distriktet i alminnelighet.»⁵⁸² Det er verdt å legge merke til at man benyttet seg av et nøkkelbegrep fra den utviklingspsykologiske tradisjonen, et begrep som var mye brukt av Åse Gruda Skard, og som vi kjenner igjen fra kapittel fire her: «Skjevutvikling». Også familiene var altså gjenstand for en psykologisk utviklingsteori, og kunne få psykiske problemer om utviklingen av sosiale forhold ble hemmet, om ikke helsemyndighetene gjorde jobben sin som gode «gartnere».

Etter utvalgets oppfatning burde helsestasjonens lege eller helsesøster pålegges «embetsplikt å melde fra om sine observasjoner på dette området til helse- og sosialadministrasjonen i kommunen og/eller fylket, på samme måte som de nå varsler om fysisk skadelige forhold.» For «opprettelse av daghjem og tilbud om hjemmehjelp kan være like nødvendig forutsetninger for god mental helse i befolkningen som rent drikkevann og betryggende kloakkforhold er det for den fysiske helse.»⁵⁸³ De det her var snakk om ville ofte trenge «konkret hjelp til å mestre dagliglivets trivielle problemer i forbindelse med husstell, økonomi, naboer, skole,» skrev utvalget, og la til, i vendinger som var typisk for perioden: «de vil trenge et menneske som kan bo hos dem en tid for å lære dem å takle de forskjellige situasjoner og å vinne selvrespekt. [...] Det er spesielt viktig at hjemmehjelperen glir helt naturlig inn i klientens miljø.»⁵⁸⁴

⁵⁸² Ibid: 11 (min utheving).

⁵⁸³ Ibid: 11-12.

⁵⁸⁴ Ibid: 12.

Fra helsedirektørens uttalelser til lovforslaget, husker vi at Evang blant annet påpekte at sosialmedisinske undersøkelser «viser at sosiale faktorer, som dårlige boligforhold, vanskelige menneskelige miljøsituasjoner, sviktende økonomi, mangelfull utdanning, fysiske og mentale konsekvenser av fattigdom, mangelfull og feilaktig ernæring,» var «de viktigste årsakene til for tidlig fødsel og medfødt svakhet.»⁵⁸⁵ Helsedirektøren var særlig opptatt av hvordan «enslige mødre fortsatt lever under betydelige dårligere sosiale og økonomiske forhold og har en hardere arbeidsbyrde og et større ansvar enn gjennomsnittet av gifte kvinner,» og han ønsket seg «tiltak som kan gi henne hjelp til å fullføre en utdanning [...] for å] sette henne i stand til å legge grunnlaget for et hjem for seg og barna.»⁵⁸⁶

Konklusjon

Kari Ludvigsen og Kari Tove Elvbakken har konkludert med at det forebyggende helsearbeidet for mor og barn kan deles opp i tre faser:

En første fase fra tidlig på 1900-tallet og fram til lov om helsesøstertjenester, der fokuset i hovedsak var rettet mot bekjempelse av spedbarnsdødelighet gjennom opplysningskampanjer om ernæring, amming og spedbarnstell. Det var også egne initiativer ovenfor enslige mødre, mødreheimene, og som Ida Blom har vist hadde dette arbeidet et formyndersk og moraliserende preg, og det ble stilt tøffe krav til de enslige mødrene som fikk hjelp. På den andre siden hadde også deler av mødrehygienebevegelsen et radikalt preg over seg, med fokus på prevensjonsveiledning, seksualopplysning og kamp for kvinners rett til abort. I et psykoanalytisk perspektiv dreide seksualopplysning seg også om mentalhygiene, og aktører fra mellomkrigstidens mentalhygieneforening, som Nic Waal, deltok også aktivt i mødrehygienebevegelsen.

⁵⁸⁵ Ot. prp. nr. 65 (1970-1971) : 4.

⁵⁸⁶ Ibid.

Den neste fasen innledes med lov om helsesøstertjenester i 1957 og varte fram til lov om helsestasjoner i 1972. I denne perioden ble den offentlige helsesøstertjenesten i større grad gjort ansvarlig for å utføre det forebyggende arbeidet, som inntil da i stor grad hadde vært drevet på frivillig, filantropisk grunnlag. Ludvigsen og Elvbakken mener det først og fremst var vaksinasjon som var helsestasjonenes hovedoppgave. Samtidig har jeg vist hvordan mentalhygienisk forebyggende arbeid ble en del av arbeidsinstruksen til helsesøstrene, både gjennom utdanningen ved Statens helsesøsterskole i Oslo, og i instruksjer til arbeidet ved kontrollstasjonene for mor og barn. I begge tilfellene spilte helsedirektøren, Karl Evang, en sentral rolle, og slik helsesøstertjenesten i det minste var tenkt utført, vant hans grunnholdning om at det var en sterk sammenheng mellom de sosiale forhold og den mentale helse igjennom, og markerer derfor i mine øyne slutt punktet på en lang linje, og kan oppfattes som slutt punktet til mentalhygieneforeningen og de fleste barnepsykologers oppfatninger fra mellomkrigstiden av. Dette førte også til at tjenesten ble spisset og særlig innrettet mot de såkalte «lavstatusfamiliene». Evang ønsket at helsesøstrene skulle være statens helsemisjonærer, deres agenter på innsiden av familiene. Med helsesøstrenes «naturlige innlevelse i mødrenes problemer», og med deres «kjærlige omsorg for problemfamiliene», kan det se ut som om helsesøstrene av helsedirektørene ble oppfattet som et slags statlig supplement til den «naturlige familien» som periodens oppdragelseslitteratur la så mye vekt på.

Den siste fasen er perioden etter *Lov om helsestasjoner og helsetiltak blant barn m. v.* av 16. juni 1972. Siden da har norske helsestasjoner hatt som lovfestet formål «å fremme barns fysiske og psykiske helse», som en del av det offentlige forebyggende helsetilbudet for alle mødre og barn.⁵⁸⁷ Ludvigsen og Elvbakken gir mye av æren for at det endelige lovutkastet fikk en mentalhygienisk formålsparagraf til psykiateren Hilchen Sommerchild og psykologen Birgit Bogen som leverte en tilleggsutredning om psykososialt forebyggende arbeid på bestilling av helsedirektoratet. Selv er jeg

⁵⁸⁷ Ibid: 19. Og slik er det fremdeles. Alle kommuner er lovpålagt å tilby helsestasjonstjenester (jf. § 3-2 i *Helse- og omsorgstjenesteloven* av 2011), og disse har forskriftsfestet ansvar for «forebyggende psykososialt arbeid» (jf. § 2-3 i *Forskrift om kommunens helsefremmende og forebyggende arbeid i helsestasjons- og skolehelsetjenesten* av 2003).

tilbøyelig til å se inkluderingen av psykisk helse i formålsparagrafen som slutføringen av Karl Evangs samfunnsmedisinske livsprosjekt.

Kapittel 8

Familietrygdene

Nødhjelp, familieidyll og likestillingsinstrument

Ordnungen med å gi økonomiske overføringer, enten kommunalt eller statlig, begynte som en sosial nødhjelpsordning til de «trengende mødre», det vil i de fleste tilfeller si fattige eller ugifte mødre. Formålet var å gi forsorg til barn som manglet det og sikre at flest mulig barn overlevde. Denne typen sosiale ordninger har en forhistorie i de kommunale fattigvesenene, som i følge Anne-Lise Seip som går tilbake til midten av 1700-tallet.⁵⁸⁸

I begynnelsen av århundret dreide fortsatt debatten seg om den høye spedbarnsdødeligheten blant barn født utenfor ekteskapet. Kampanjene var ofte rettet mot amming og hygiene, men det dreide seg også dels om arbeider- eller forsørgervern: De ugifte mødrene fikk med Fabrikktilsynsloven av 1892 lovfestet seks ukers permisjon, i hovedsak av hensyn til det nyfødte barnets behov i den første perioden, men også fordi lovgiverne mente de ugifte mødrene hadde et spesielt behov for oppsigelsesvern, slik at de kunne arbeide og forsørge barna sine etterpå. Pådriverne her var både reforminnstilte politikere, kvinnesaksforkjempere og medisinere.

Det er å forvente at psykologiske argumenter spilte en liten rolle i den første perioden, der fokus var på amming, hygiene og forhindring av spedbarnsdødelighet, og der målgruppen var de fattige og ugifte mødrene. Men etter andre verdenskrig og

⁵⁸⁸ Seip 1994a: 188.

fram til 1970-tallet ble også spørsmålet om barnets psykiske helse mer sentralt, og permisjonsordningene ble gradvis universelle og utvidet.⁵⁸⁹ Jeg vil i dette kapittelet undersøke i hvilken grad psykologisk kunnskap om barna og barnas behov spilte en rolle i disse utvidelsene og omdefineringene av tilskuddene.

Morsideologien: Fra fysisk til psykisk helse?

«I familielivet således oppfattet anspores og utvikles arbeidslyst, pliktfølelse og karakter. Av denne solidaritet i det små utspringer også solidaritet i det større: kjærlighet til hjemstavn og fedreland.»⁵⁹⁰

Sitatet ovenfor er fra utkastet til lov om barnetrygd som ble levert av komiteen i 1938, og tyder på at andre hensyn enn barnets primære overlevelse og fysiske helse var medvirkende motiver for den foreslåtte ordningen.

Fra 1946 fikk alle familier med mer enn ett barn rett til offentlig barnetrygd, aleneforsørgere fra første barn. Denne loven kom i følge historiker Anne-Lise Seip til å være typisk for etterkrigstidens velferdsordninger: Barnetrygden ble en universell ordning for alle, uten noen form for behovsprøving.⁵⁹¹ Bjørnson og Haavet mener også loven må forstås i sammenheng med «arbeidet for barn og mødres rettigheter i det moderne samfunnet», som ble påbegynt i begynnelsen av århundret.⁵⁹²

Ti år etterpå ble også ordningen med 12 uker barselpermisjonen universalisert og gjort tilgjengelig for alle kvinner i arbeid ved at syketrygden ble obligatorisk for alle yrkesaktive. Tidligere hadde bare ugifte, yrkesaktive kvinner hatt tilgang på denne ordningen, mens gifte kvinner ble ansett som dekket gjennom mannens medlemskap.

⁵⁸⁹ Bjørnson og Haavet 1994: 205.

⁵⁹⁰ Innstilling om utkast til lov om barnetrygd fra den komité som ble nedsatt av Sosialdepartementet 3. oktober 1934 (1938): 12.

⁵⁹¹ Seip 1994b: 175.

⁵⁹² Bjørnson og Haavet 1994: 204.

Med arbeidsmiljøloven i 1977 ble den betalte permisjonen utvidet til 18 uker med full lønnskompensasjon. 6 uker var forbeholdt mødrene og de 12 resterende kunne foreldrene dele fritt mellom seg.⁵⁹³ I tillegg til den betalte permisjonen ble foreldrene lovfestet rettighet på ett års foreldrepermisjon totalt, som de kunne dele mellom seg.

Både utformingen av barnetrygden og endringene i sykestrygden (barselpermisjonen) i 1956 tyder på at det ensidige fokuset på de ugifte mødrene på dette tidspunktet var i ferd med å endre seg, selv om lovene om forsørgertrygd til barn (1957) og enke- og morstrygd (1964) fremdeles var forbeholdt ugifte, skilte eller etterlatte mødre.

Jeg skal i det følgende drøfte både de universelle og de differensierte støtteordningene. Først skal jeg undersøke utformingen av barnetrygden og revisjonene av sykestrygden (fødselspermisjon) som var tiltenkt alle mødre, så på forsørgertrygden og enke- og morstrygden som var tiltenkt alenemødre.

Problemstillingen min er hvilken rolle psykologisk kunnskap om relasjonen mor-barn spilte i forhold til utformingen av ordningene.

Barnetrygden

Bjørnson og Haavet mener psykologi spilte en viktig rolle ved siden av ernæringsforholdene i den konteksten barnetrygden ble vedtatt i: «Psykologien var også et godt argument i den aktuelle situasjonen barnetrygden ble vedtatt i. Rotløshet, normforvirring og ungdomskriminalitet et stort problem i den første etterkrigstiden.»⁵⁹⁴

Mitt inntrykk er imidlertid at psykologisk kunnskap og argumenter om barnas psykiske behov spiller en begrenset rolle i forarbeidene til loven.⁵⁹⁵ Det er ikke så

⁵⁹³ NOU (1996: 13) : 215.

⁵⁹⁴ Bjørnson og Haavet 1994: 205.

⁵⁹⁵ Innst. O. nr. XII (1946) , Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om forskottering av oppfostringsbidrag til barn (1951) , Ot. prp. nr. 16 (1945-1946) .

veldig overraskende: Barnetrygden var en beskjeden kontantoverføring, og ville i de aller fleste tilfeller ikke innebære noen vesentlig endring i barnas omsorgssituasjon: Det er ingen grunn til å tro at en gift mor med to barn, eller en enslig mor med ett ville bli i stand til å bli hjemme på grunn av et årlig tilskudd på 180 kroner, eller rundt 3,5 prosent av en gjennomsnittlig årsinntekt i 1946.⁵⁹⁶ Trygden var ment å utjevne forskjeller mellom barnløse og barnerike familier, og i stortingsforhandlingene nevnes flere ganger at den var ment som en kompensasjon for innføringen av merverdiavgiften i 1935, som man særlig mente rammet barnerike familier.

I barnetrygdens forhistorie var to konkurrerende linjer dominerende:

Familielønnsmodellen og mødrelønnsmodellen. Bjørnson og Haavet sporer disse to tilbake til henholdsvis Norske kvinner nasjonalråds familielønnskomite (FLK) av 1929, og Arbeiderpartiets mødrelønnskomite (MLK) av 1929. Familielønnskomiteen gikk inn for familietillegg for hvert barn i lønn, uten hensyn til lønsmottakerens kjønn, «dels fordi en del av de kvinnelige lønsmottakerne var forsørgere, dels fordi kvinnene dermed ikke skulle kunne regnes som forsørgede og kunne presses ut av arbeidslivet dersom de var gifte.»⁵⁹⁷ Mødrelønnskomiteens forslag viste på sin side tilbake til Katti Anker Møllers forslag om nasjonal mødrelønn fra 1920, altså en direkte økonomisk «til støtte for morsgjerningen og barneernæringen, utbetalt til mødrene som ansvarlige for pengenes rette bruk.»⁵⁹⁸ Morsgjerningen skulle bli anerkjent som «en samfunnstjeneste med krav på statens støtte.»⁵⁹⁹

Det var denne siste linjen som vant fram i den modellen som ble til den universelle barnetrygden, selv om begrepet morslønn ble forlatt på veien. Spørsmålet som i den forbindelse ble diskutert av Barnetrygdkomiteen var hvorvidt trygden burde bestå av

⁵⁹⁶ En gjennomsnittlig årsinntekt var i følge SSB til sammenligning kr. 5.240,- i 1946.

⁵⁹⁷ Bjørnson og Haavet 1994: 211.

⁵⁹⁸ Ibid: 214.

⁵⁹⁹ Ibid.

naturalytelser eller kontantbidrag. De kom fram til at kontantbidrag var mest hensiktsmessig, og en av årsakene til dette var at mødrene selv var de beste håndhevere av ekstrabidraget.

Argumentene for dette ser ut til å være forankret i en generell «familie- og morsideologi.» Barnetrygdkomiteens flertallsinnstilling siterte den engelske *Joint Committee* av 1930:

Vi er overbevist om at penger anvendt på denne måte [direkte kontantoverføring til familiene] vil bli brukt både fornuftig og økonomisk, fordi etter vår mening mødrene selv – på grunn av sin erfaring, øvelse og personlige interesse – er best i stand til å avpasse utgiftene på en måte, som best sikrer deres barn vel.⁶⁰⁰

Denne spilte også en rolle da utvalget debatterte om man burde satse på kollektive tiltak som daghjem eller direkte overføringer til familiene: «Man må ha rett til å gå ut fra at den største del av barnas opfostring og opdragelse for det store flertall skjer best – og mest til gagn for samfundet – innenfor familien, i hjemmet.» Videre mente utvalget:

Særlig velkommen vil en barnetrygd i form av pengebidrag være, om den kan sette de mødre som ønsker det – og det er de fleste – i stand til å ofre sig for hjemmets oppgaver istedenfor å ta lønnet arbeide utendørs. Man har visselig rett til å gå ut fra, at det særlig er ønsket om å trygge hjemmene, som har skjøvet barnetrygden i forgrunnen hos oss.⁶⁰¹

Som nevnt kan det diskuteres om barnetrygden spilte noen avgjørende rolle for hvorvidt mødrene i praksis ofret seg for hjemmets oppgaver eller ei, gitt den relativt beskjedne størrelsen på tilskuddet. Men det var i det minste en av hensiktene med ordningen fra utvalgets side, og av utvalgets medlemmer var det kun lederen av Norsk kvinnesaksforening (NKS), Margarete Bonnevie, som tok dissens fra den morsideologiske linjen. Hennes mindretallsinnstilling var på linje med

⁶⁰⁰ Innstilling om utkast til lov om barnetrygd fra den komité som ble nedsatt av Sosialdepartementet 3. oktober 1934 (1938) : 34.

⁶⁰¹ Ibid: 35.

Familielønnskomiteen, og utrykte ønske om å satse på familietillegg i lønn, samt kollektive løsninger og hjemmehjelpsordninger for derved å gjøre mødrene i stand til å ta arbeid utenfor hjemmet. NKS mente det var lite forenelig med kvinnesaken å begrense kvinnenenes rolle til å være husmødre og omsorgspersoner.

Dette synet vant ikke fram i denne omgang, men kom til gjengjeld – som vi skal se utover i kapittelet og i neste kapittel – tilbake på 1970-tallet. Familiene ble antatt å være det beste sted for barna å være, og mødrene som de naturlige forvalterne av familieøkonomien og organisatorer av hjemmesfæren og barneoppdragelsen, slik som det er å forvente i «familiens» og «husmødrenes» gullalder.

Morsideologien var også viktig fordi det utvalget mente av barndommen var så viktig for både den personlige utvikling og for samfunnet som helhet:

En harmonisk barndom er et gode i og for sig og strekker sine hellbringende virkninger ut over hele barnets senere liv. Dernæst for *foreldrene*, hvis lykke er uopløselig knyttet til barnenes velferd. Videre for *arbeidslivet*, som jo vil gå i stå, hvis arbeidskraften ikke fornyes. Og endelig for *samfundet* hvis fremtid er avhengig av den opvoksende slekt.⁶⁰²

Morsideologien var eldre enn psykologien, og argumentene i avsnittet ovenfor, kunne like gjerne vært framstilt av en prest som forkynte familielivets glæder på slutten av 1800-tallet, som en psykolog på 1930-tallet. Men selv om ideologien var lik er argumentene som hentet fra samtidens mentalhygieniske bevegelse, som var opptatt av å forklare hvordan den enkelte psykiske velvære var av avgjørende betydning for både arbeidsliv og samfunnet. Som vi har sett i avhandlingens første hoveddel ble det i mellomkrigstiden stadig mer vanlig å tillegge miljøet, og særlig *familiemiljøet*, omfattende forklaringskraft for hvorvidt samfunnet ville fungere eller ikke, både i funksjonalistiske, behavioristiske, psykoanalytiske og utviklingspsykologiske perspektiver. Særlig barnets første leveår ble av mentalhygienebevegelsen, som av utviklingspsykologer senere, ansett som kritiske eller som den avgjørende formingsperioden. Denne oppfatningen fantes også i Barnetrygdkomiteens innstilling:

⁶⁰² Ibid: 12.

Den viktige rolle *miljøet* spiller for menneskets utvikling, er almindelig erkjent. Særlig fremherskende er miljøets betydning i barnealderen, den tid da man jo er mest mottagelig for inntrykk og påvirkning utenfra. Likeså erkjent tør det være at barns individualitet ikke kommer til sin rett i omgivelser, hvor det føler sig isolert og rotløst og som ikke er av en viss stabilitet. Barn trenger et miljø, som har fasthet og varighet, og hvor de kan møte og vise kjærlighet og ømhet. Disse betingelser oppfylles som regel naturligst og best av *familien*, foreldrehjemmet.⁶⁰³

I det som i samtiden ble oppfattet som en omveltningstid, og der modernitetens og industrialiseringens konsekvenser var svært synlig var det:

av vital betydning for et barn å føle, at det har rot i et hjem og at der i livets brogete skiften og mangfoldighet er en fast og sluttet liten krets, som det er knyttet til med blodets og hengivenhetens bånd – en krets som det alltid kan være sikker på å få hjelp hos, så langt evnen rekker, og som til gjengjeld har krav på støtte fra det selv, om det skulde behøves.⁶⁰⁴

I et slikt perspektiv ble barnetrygden oppfattet som et – om enn beskjedent – bidrag til å hjelpe landets mødre å regulere barnas psykiske velvære og helse, og dermed være med å sikre en sunn personlighetsutvikling som ville være til nytte for både arbeidsliv og samfunnsliv senere i livet. Derfor kan også barnetrygden – slik det argumenteres for den i utredningen – forståes i perspektiv av en styringsrasjonalitet preget av biopolitiske eller psykopolitiske problematikker. Psykologisk kunnskap om barnas tidlige utvikling, dens betydning for barnas senere utvikling, og hvordan mødrene og familiene var de beste agentene for å regulere denne tok altså også her form av en «politisk teknologi».

Men kunne det på den andre siden tenkes at barnetrygden ville virke oppløsende på familiene? I et bilag til innstillingen ble spørsmålet «Vil en barnetrygd svekke forsørgerens energi og ansvarfølelse og virke oppløsende på ekteskapet?» diskutert. Komiteen påpekte at det ville bli «innvendt mot en barnetrygd, at den kan svekke de ekteskapelige bånd derved at den gjør kvinnen mindre avhengig av mannens

⁶⁰³ Ibid: 12.

⁶⁰⁴ Ibid: 12.

fortjeneste.»⁶⁰⁵ Den konkluderte likevel med at dette var lite sannsynlig, og at et forhold som var basert på felleskap ville ligge på «et høiere plan» enn forhold som var basert på kvinnens økonomiske avhengighet av mannen.

Utvalget konkluderte derfor med at alle mødre som forsørget barn under 15 år burde få et årlig tilskudd. Dette foreslo de burde være på kr. 120,- fra første barn.

Regjeringen Gerhardsen II mente derimot at man av økonomiske årsaker burde satse på medlemmer av syketrygden (det vil si lønnsarbeidere), med et støttebeløp på kr. 200,- fra første barn.⁶⁰⁶ Det skulle finansieres ved premieoppkreving av arbeidsgiverne. Lovforslaget gikk imidlertid ikke igjennom, og regjeringen kom derfor tilbake med et nytt lovforslag et halvt år senere der det ble foreslått at alle familier skulle få barnetrygd på kr. 200,- fra andre barn.⁶⁰⁷ Beløpet ble nedjustert til kr. 180,- av Stortingets sosialkomité, og innstillingen gikk igjennom Odelstinget uten debatt.

Særordninger for enslige forsørgere

«Departementet antar at hjelp til yrkesopplæring eller til å komme i gang med erverv vil ha særlig betydning for denne del av sosialhjelpens klientell [...].»⁶⁰⁸

De neste lovene jeg skal undersøke skiller seg fra barnetrygden ved at de ikke var universelle ordninger, men hadde klart definerte målgrupper og var av mer utpreget sosialpolitisk karakter.

⁶⁰⁵ Ibid: 177.

⁶⁰⁶ Ot. prp. nr. 16 (1945-1946) .

⁶⁰⁷ Ot. prp. nr. 127 (1945-1946) .

⁶⁰⁸ Utkast til lov om sosial omsorg, sitert i: Innstilling fra Familiepensjoneringskomitéen om Lov om mors- og enkestonad (1962) : 15.

Først skal jeg på to lover fra 1957 som begge var tiltenkt aleneforsørgere. Den første loven – *Lov om forsørgertrygd* – skulle dekke barn med ukjent, ikke-forsørgelsesdyktig eller avdød far, men også barn med avdød mor om det kunne bevises at hun *de facto* hadde vært hovedforsørger.⁶⁰⁹ Den andre – *Lov om forskuttering av oppfostringsbidrag* – skulle dekke fraskilte alenemødre, eller mødre med barn født utenfor ekteskapet der farskap var fastslått.⁶¹⁰ Lovene var utfyllende for hverandre, i den forstand at eventuelt forskotterte oppfostringsbidrag skulle trekkes av på støttebeløpet man ble tilkjent som forsørgerbidrag. Til slutt skal jeg undersøke *Lov om enke- og morstrygd* fra 1964.

Lov om forsørgertrygd

Lov om forsørgertrygd var slutføringen av en prosess som hadde foregått siden stortingsmeldingen om folketrygden fra 1948 (*Folketrygdmeldingen*).⁶¹¹ Den skulle garantere at både «foreldreløse barn, barn hvis far er død eller hvis mor er død når hun har vært barnets hovedforsørger, og videre barn født utenfor ekteskap uten at det foreligger bidragsplikt,» skulle få en årlig forsørgerstøtte på kr. 600,- pr. barn ved siden av barnetrygden.⁶¹²

Hensikten med loven var å fange opp barn av eneforsørgere som ikke allerede var dekket av ulykkestrygd eller andre pensjonsordninger, og særlig barn som ikke hadde krav på oppfostringsbidrag. Sosialkomiten uttalte i 1952 at det var et mål å få så mange av disse familiene som mulig ut av de kommunale forsorgsvesenene, slik at ikke morens arbeidsfortjeneste skulle redusere ytelsene. «Enslige mødre vil gjerne skaffe seg arbeidsinntekter og på den måten sørge best mulig for barna. Morens

⁶⁰⁹ Innst. O. nr. 75 (1957) , Ot. prp. nr. 41 (1957) : 3.

⁶¹⁰ Innst. O. nr. V (1957) , Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om forskottering av oppfostringsbidrag til barn (1951) , Ot. prp. nr. 50 (1956) .

⁶¹¹ St. mld. nr. 58 (1948) .

⁶¹² Ot. prp. nr. 41 (1957) : 4.

inntekt bør bidra til å bedre familiens økonomi, akkurat som tilfelle er når begge foreldre forsørger familien.»⁶¹³

Det er tydelig at denne ordningen ikke hadde til hensikt å sørge for at aleneforsørgere, som stort sett i praksis var mødre, skulle være hjemme med barna. Forsorgstrygden skulle erstatte familiens antatte hovedforsørger, mannen, og fungere økonomisk utjevne. Man bør vel kanskje si «erstatte» med hermetegn siden en gjennomsnittsinntekt i 1957 lå på rundt 12.000,-. Den årlige forsørgerstøtten på 600,- må derfor sies å være en svært moderat erstatning. Selv med barnetrygd og forsørgertrygd ville en alenemors inntekter ligge på rundt 10 % av gjennomsnittslønn, og det var derfor god grunn til å anta at de enslige mødrene «gjærne ville skaffe seg arbeidsinntekter» utenfor hjemmet, og at barna ville trenge plass på daghjem eller andre former for tilsyn i arbeidstiden.

Slik sett er det mer nærliggende å tenke at støtten skulle erstatte det månedlige støttebeløpet på 50,- (altså 600,- pr. år), som barn av enslige forsørgere vanligvis var garantert av oppfostringsbidraget fra barnets (fraværende) far i de tilfeller der bidragsplikten ikke kunne fastslås etter loven, eller dersom barnets far var død.

Lov om forskottering av oppfostringsbidrag

Intensjonen bak Lov om forskottering av oppfostringsbidrag hadde røtter tilbake til barnelovene av 1915, nærmere bestemt Lov om barn født utenfor ekteskapet, og hadde vært drøftet på Stortinget siden 1901.⁶¹⁴ Da loven ble vedtatt i 1915, anså lovgiverne det som prinsipielt ønskelig at kommunene burde forskuttere de bidragene som enslige mødre hadde krav på, men en slik bestemmelse kom ikke med på grunn av de antatte utgiftene.⁶¹⁵

⁶¹³ Sitert i: *ibid*: 2.

⁶¹⁴ Innst. O. nr. V (1957) : 6.

⁶¹⁵ Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om forskottering av oppfostringsbidrag til barn (1951) : 8.

Barnevernkomitéens utredning fra 1951 tok problemstillingen opp igjen, og anbefalte en ordning der oppfostringsbidraget som enslige forsørgere hadde krav på overfor barnets (fraværende) far skulle bli utbetalt på forskudd av kommunene. Mødrene var selv ansvarlig for å stille krav om dette, og dette hadde i følge komiteen ført til store problemer. I mange tilfeller lyktes ikke bidragsfogden å kreve inn oppfostringsbidraget. «Det er imidlertid en kjent sak, at inndrivningen meget ofte slår klikk, og at mor og barn blir stående uten bidrag, når faren (mannen) ikke vil eller ikke kan betale eller betaler seint og uregelmessig,» hevdet Barnevernkomiteen.⁶¹⁶ Dersom fedrene ikke ble funnet eller av andre grunner ikke overholdt sine bidragsplikter, gikk dette ut over mødrene og barna.

Men oppfostringsbidraget ble heller ikke ansett som en trygd man kunne leve av, eller velge å være hjemmeværende for: «De bidrag mor og barn har krav, må i de aller fleste tilfelle betraktes som et *eksistensminimum*.» Men når mødrene ikke klarte å inndrive bidraget kunne følgene være «at mor og barn enten lider nød eller må ty til forsorgsvesenet. Dette er både skadelig og støtende for rettsfølelsen.»⁶¹⁷

Sosialdepartementet fikk en lang rekke positive henvendelser som helhjertet sluttet opp om forslaget, hovedsakelig fra kvinneorganisasjoner internt i Arbeiderpartiet og fra Norsk Kvinnesaksforening. Det var kun én enkelt kommune – Råde – som ga uttrykk for at ordningen var unødvendig, og kunne føre til at menn kunne bli «mere ansvarsløse ved å føle en viss betryggelse ved at Staten i første omgang påtar seg de plikter som han i virkeligheten selv burde ha.»⁶¹⁸ Dette ble av departementet avvist. De understreket tvert i mot at innføringen av forskottering ikke vil bety noen avslapping i inndrivningen av bidrag. Departementet uttrykte ønske om å skjerpe innkrevingsreglene *før* en la fram forslag om forskottering.⁶¹⁹

⁶¹⁶ Ibid: 5.

⁶¹⁷ Ibid: 8.

⁶¹⁸ Ot. prp. nr. 50 (1956) : 5.

⁶¹⁹ Ibid.

Barna og barnas psykiske behov, og behovet for tilstedeværende mødre, ble i svært liten grad drøftet, verken i lov om forsørgertrygd eller i lov om forskottering av oppfostringsbidrag. Dette er litt overraskende, i og med at det var så mye diskusjon om dette i andre sammenhenger på 50-tallet. Som vi har sett ble slike forhold omfattende diskutert i periodens oppdragelseslitteratur (se særlig kapittel fire), men også i utredningene i forkant av loven om barnetrygd. Årsaken er antageligvis at dette var to lover som i vesentlig grad sementerte og utbedret allerede eksisterende ordninger, og at det av den grunn var lite behov for å argumentere for dem i det hele tatt. Den nærmest totale mangelen på negative innspill, både fra interesseorganisasjoner og fra opposisjonspolitikere, taler også i denne retning.

Allikevel er det noe overraskende at komiteene og lovgiverne ga så ulike føringer for hvilke forventninger og ønsker man hadde for de ugifte og de gifte mødrene. I følge barnetrygdkomiteen var et av målene med barnetrygden å gjøre flere av de gifte mødrene i stand til å følge sitt «naturlige morskall», og altså velge å være hjemme med barna.⁶²⁰ Forsørgertrygden til de i all hovedsak ugifte mødrene skulle derimot spe på inntektene som disse mødrene måtte skaffe til veie ved eget arbeid. Forklaringen på dette er nok i det store og hele økonomi: Det ble ansett som urealistisk å gi en statlig morslønn som kunne sette ugifte mødre i stand til å være hjemme med barna i de første årene. Det kan vel også tenkes at moralske holdninger til de «som havnet i ulykka» spilte en rolle, men det er ingen faste holdepunkter i de offentlige dokumentene for dette.

Lov om enke og morstrygd

Den siste særordningen jeg skal undersøke er loven om enke- og morstrygd fra 1964. Dette var en mer omfattende trygd til ugifte og etterlatte mødre som ikke var i stand til «å forsørge seg selv eller barna ved eget arbeid eller erverv og heller ikke er sikret

⁶²⁰ Se: Blom 1991 for en grundig diskusjon om hvordan denne differensieringen utspilte seg på lokalt nivå i Bergen.

tilsvarende annen pensjons- eller trygdestønad.»⁶²¹ Ordningen skulle gjelde fra 6 uker før fødsel til barnet var 7 år, et lovforslag framsatt av Familiepensjoneringskomitéen i 1963, og lagt fram for Stortinget i 1964. Som det framgår av lovens tittel, hadde loven to hovedmålgrupper: Enker og ugifte mødre.

Når det gjaldt psykisk helse var det særlig *de ugifte mødrenes problemer* som ble drøftet. Familiepensjoneringskomitéen siterte Barnevernkomiteens sjette innstilling til lov om mødrehjelp:

For henne vil svangerskap og fødsel ofte bety at hele hennes situasjon blir radikalt forandret. Hun blir bundet i sin bevegelsesfrihet med de følger dette får for hennes ervervsevne, og i samband hermed oppstår økonomiske problemer, og boligproblemer m. v. *Hertil kommer det psykiske press hun ofte blir utsatt for fordi hun er blitt sviktet av en mann eller på grunn av den holdning som ennå blir inntatt overfor mange ugifte mødre. Dette virker ikke sjelden til at hun søker å skjule sin tilstand og eventuelt til at hun forsøker å få fjernet fostret.* Unge og uerfarne som mange av disse mødre er, har de et sterkt behov for hjelp og støtte i denne vanskelige tiden.⁶²²

Det var de ugifte mødrenes problemer som følge av at hun mistet evnen eller muligheten til å forsørge seg selv ved eget arbeid, og ved de sosiale moralistiske bebreidelser, som ble trukket fram her, ikke minst fordi det kunne føre til abort på lovlig eller ulovlig vis. Det viktigste var med andre ord å gjøre disse mødrene i stand til å *arbeide*, og slik sett leve et normalt yrkesliv. Her var det med andre ord andre bekymringer enn barnas psykiske helse som som definerte de viktigste problemstillingene når det gjaldt ugifte mødre i sosialpolitikken.

Derfor ble det foreslått at støtten til de ugifte mødrene skulle fordeles på to ulike ordninger som begge skulle hjelpe alenemødre med å skaffe seg egen arbeidsinntekt. For det første en forpleiningsstønad som skulle være med å dekke plass i daghjem

⁶²¹ Innstilling fra Familiepensjoneringskomitéen om Lov om mors- og enkestønad (1962) .

⁶²² Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om mødrehjelp (1954) sitert i Innstilling fra Familiepensjoneringskomitéen om Lov om mors- og enkestønad (1962) : 15 (min utheving).

eller andre former for barnetilsyn i arbeidstiden. Denne skulle bli tildelt fram til barnet nådde skolealder.

For det andre ønsket man å satse på en utdanningsstønad. Den hadde samme målsetning:

Komiteén er kommet til at både hensynet til den enkelte og samfunnsmessige hensyn tilsier at oppgaven i første rekke må være å hjelpe ensligstilte kvinner til å forsørge seg selv ved eget arbeid. For å lette denne oppgaven foreslår komiteén at det kan gis en *utdanningsstønad* til ensligstilte kvinner.⁶²³

Forslaget innebar at alenemødre skulle få rett til «yrkesopplæring, arbeidstrening e. l. i inntil 2 år» for å oppnå forsørgerevne.⁶²⁴ Komiteen foreslo at man til sammen skulle få utbetalt et årlig beløp tilsvarende alderstrygdens grunnbeløp (p.t. kr. 3348,-), på toppen av barnetrygd og forsørgertrygd (p.t. kr. 1300 for 1 barn, 2700,- for to barn, 4200,- for tre barn, 5800,- for fire barn).⁶²⁵ Det var med andre ord snakk om et ganske vesentlig tilskudd for alenemødre som stod uten arbeid, selv om summen var ganske lav sammenlignet med en gjennomsnittslønn på rundt 19.000,- i 1964.

Det var som sagt ikke meningen at man skulle leve av dette alene, men at støtten skulle dekke tilsyn med barn slik at mødrene kunne få fullført utdanning/yrkestrening og slik bli i stand til å forsørge seg selv. Hjelpen til alenemødre følger gjennom hele perioden det generelle hovedprinsippet for sosialhjelpen: Hjelp skulle bare ytes til den som ikke var i stand til å forsørge seg selv, og hovedmålet var å gjøre søkeren varig selvhjulpel.⁶²⁶ Komiteen mente det måtte være en:

mer tilfredsstillende løsning for den ensligstilte kvinne så vidt mulig å ha et inntektsgivende arbeid så hun kan forsørge seg selv, enn å komme inn i en situasjon hvor hun blir varig avhengig av å få offentlig stønad til sitt livsopphold. Ut fra forskjellige synspunkter vil det

⁶²³ Innstilling fra Familiepensjoneringskomiteén om Lov om mors- og enkestønad (1962) : 17.

⁶²⁴ Ibid: 20.

⁶²⁵ Ibid: 22.

⁶²⁶ Ibid: 16.

være best å gi ensligstilt kvinne en hjelp som ikke hemmer, men tvert om kan stimulere og tilskynde henne til å skaffe seg inntekt ved eget arbeid. Blant annet vil det gi større personlig tilfredstillelse å løse arbeidsoppgaver og komme i kontakt med andre mennesker, enn å risikere å føle seg isolert og ensom.⁶²⁷

Komiteen nevner riktignok at «det av hensyn til barna vil være en fordel at moren har større muligheter til å ta seg av dem, deres oppdragelse og utdanning.»⁶²⁸ Men: «På den andre siden kan moren risikere å bli sittende isolert og ensom, når barna blir voksne og forlater hjemmet. Også for ensligstilte kvinner med barn vil det i alminnelighet være en fordel både økonomisk og personlig å komme i inntektsgivende arbeid.»⁶²⁹ Derfor var det viktig at man også satset på tiltak som å bedre boligforhold, bygge ut daginstitusjoner og tilrettelegge for deltidsarbeid i større utstrekning, mente komiteen.

Det var med andre ord ikke et mål at alenemødre skulle være hjemme og ta seg av barna utover de 12 ukene med barselpermisjon de på lik linje med alle mødre hadde krav på. Barna var heller ikke noe dominerende subjekt i disse tre lovgivningsprosessene: Deres behov for omsorg diskuteres overraskende lite, ut over de helt grunnleggende behov for ernæring for å sikre overlevelse i de første tre månedene. I den grad psykiske behov ble nevnt, var det altså alenemødrenes behov for «kontakt med andre» (arbeid), og støtte for å takle stigmaet det var å føde barn utenfor ekteskapet som ble diskutert.

Det var altså klare forskjeller på hvordan universelle ordninger som barnetrygden som omfattet gifte mødre og særordninger for alenemødre ble drøftet. Barnetrygden skulle hjelpe gifte mødre i å følge det naturlige morskallet, et lite ekstra insentiv for å velge å være hjemme i barnas første leveår, og realisere den naturlige familien og de morsideologiske idealene. Særordninger for alenemødrene var mindre romantiske. De skulle spe på inntekten fra eget arbeid, dekke opphold i daginstitusjoner for

⁶²⁷ Ibid: 17.

⁶²⁸ Ibid.

⁶²⁹ Ibid.

alenemødrenes barn etter de første 12 ukene, eller være med å finansiere opplæring eller yrkestrening slik at alenemødrene ble i stand til å ta vare på barna sine rent økonomisk.

Fra morstrygd til foreldrepermisjon

Ti år senere, da den omfattende stortingsmeldingen om barnefamiliens levekår ble lagt fram i 1974, var holdningen fra regjeringen Bratteli at å satse ensidig på økonomiske overføringer til barnefamiliene ikke lengre kunne ansees som tilstrekkelig familiepolitikk. Det var for så vidt ikke noe nytt, men tidligere var det først og fremst fattige og aleneforsørgere som hadde vært målgruppe for andre supplerende tiltak, som daghjem og sosialmedisinsk hjelp (kontrollstasjonene for mor og barn).⁶³⁰

Det som derimot *var* nytt i 1974, var holdningen om at *alle* familier nå burde bli gjenstand for en mer allsidig familiepolitikk:

Hovedkonklusjonen i denne meldingen er at vi i den framtidige politikk overfor barnefamiliene må ta i bruk et langt større spektrum av virkemidler for å få en mer allsidig politikk, som i større grad imøtekommer den enkelte families reelle behov og gjør den best mulig i stand til å utnytte de muligheter et moderne samfunn kan gi. I utformingen av politikken må de forskjellige virkemidler i en allsidig familiepolitikk vurderes samlet, slik at de offentlige ressurser som settes inn til beste for barn, unge og familier blir brukt på en mer balansert måte.⁶³¹

Den generelle familiepolitikken burde legge til rette for at begge foreldre kunne delta i arbeidslivet, både ved å bedre *gifte kvinners* mulighet for yrkesarbeid og ved å tilpasse arbeidslivet til småbarnsfamiliens behov. Utbygging av daghjemtilbud for barn under skolealder og fritidshjem for skolebarn blir nevnt som viktige tiltak.

⁶³⁰ Jf. eks: Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om mødrehjelp (1954).

⁶³¹ St. mld. nr. 51 (1973-1974) : 2.

Samtidig ønsket regjeringen å flytte daghjemmene ut av sosialpolitikken og barnevernssektoren, og omdefinere dem som pedagogiske tilbud.⁶³² Ønsket om å gjøre omsorgspersoner i stand til å forsørge seg selv kjenner vi igjen fra loven om enke- og morstrygd fra 1964. Men nå skulle også hovedlinjen overfor gifte kvinner være å stimulere til økt arbeidsinnsats, framfor utvidede kontantytelser til barnefamiliene for å la mødrene «realisere sitt naturlige morskall», slik vi har sett tidligere.

Stortingsmeldingen om barnefamiliens levekår inneholdt også en intensjonserklæring om å fremme lovforslag om selvbestemt abort, og naturlig nok kom store deler av diskusjonen i både Sosialkomiteen og i Stortinget til å dreie seg om det. Men noe debatt ble det også rundt forslaget om å satse mer på å hjelpe gifte kvinner i arbeid framfor økte pengeoverføringer eller skattelettelser til barnefamiliene. I en fraksjonsmerknad til sosialkomiteens innstilling, ga de borgerlige komitemedlemmene (H, KrF, Sp) uttrykk for at en slik dreining i familiepolitikken ville virke diskriminerende mot de kvinner som valgte husmorsyrket som livsvei.⁶³³ De var også bekymret for «tidens utviklingstendenser,» og mente regjeringens foreslåtte familiepolitikk i alt for stor grad forholdt seg «nøytral» eller passiv til denne, uten å ta stilling til om utviklingen var ønskelig eller ikke. Særlig bekymringsfullt var de synkende barnetallene. «Dette er et forhold som bør ses i vid befolkningspolitisk sammenheng. Det kan derfor være nødvendig å utforme en befolkningspolitikk,» mente den borgerlige opposisjonen i sosialkomiteen.⁶³⁴

⁶³² Daghjemmene hadde, som jeg har vist i kapittel 7, fra 1953 vært regulert av Barnevernsloven, og de ansatte omtalt som barnevernsarbeidere. I Barnevernkomiteens utredning stod det særskilt om daginstitusjonene at «slik som forholdene er i dag må det sies at det i alt overveiende grad er påtrengende *sosiale* behov som fører til oppretting av barnehager på samme måte som andre daginstitusjoner, parkantevirksomhet o.l.» Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om barnevern (1951) : 54.

⁶³³ Innst. S. nr. 11 (1974-1975) : 6.

⁶³⁴ Ibid.

Barnas beste eller likestillingsinstrument?

På 1970-tallet var det først og fremst likestillingsproblematikk som ble definerende for debattene rundt utvidelser av permisjonen, og hvordan denne burde fordeles mellom mor og far. I 1977 ble den 12 uker lange fødselspermisjonen, som fram til da i sin helhet hadde vært reservert barnets mor, utvidet til 18 uker med den nye arbeidsmiljøloven. 12 av disse ble gjort valgfrie mellom foreldrene. I praksis fortsatte i all hovedsak mødrene å benytte seg av hele permisjonsperioden, men i prinsippet kunne nå også fedrene være hjemme i 12 uker med lønnskompensasjon.

Bakgrunnen for denne utvidelsen var blant annet innstillinger fra Likestillingsrådet (1973), samt den generelle visjonen fra stortingsmeldingen Barnefamiliens levekår fra 1974.⁶³⁵ Likestillingsrådet mente at det var av stor betydning at barnet i sitt første leveår befant seg i en «rolig og trygg tilværelse med nær tilknytning til en eller to voksne,» og at man derfor måtte utvide permisjonstiden og gjøre det mulig for begge foreldrene å være hjemme i en periode.⁶³⁶ Når det gjaldt fordelingen mellom foreldrene mente Likestillingsrådet at man kunne skille mellom tre ulike behov:

I den senere tid er det blitt lagt vekt på å skille mellom morens behov for rekreasjon og barnets behov for omsorg. Det er mye som taler for at barnets behov for kontakt med sine foreldre strekker seg over en lengre periode enn morens rekreasjon. Hensynet til morens arbeidsforhold tilsier at den permisjon som er forbeholdt henne ikke bør være lenger enn det som er nødvendig for morens behov for restitusjon og for barnets spesielle behov for fysisk og psykisk kontakt med moren. Utover dette er det fra mange hold understreket at far og mor bør likestilles når det gjelder adgangen til omsorgspermisjon.⁶³⁷

Likestillingsrådet skilte som vi ser mellom tre behov som burde tilfredsstilles når det gjaldt spørsmålet om mors permisjonsperiode: Først, en relativt kort permisjonsperiode var nødvendig av hensynet til mødrenes rekreasjon; en noe lengre

⁶³⁵ Innstilling fra Likelønnsrådet om sosiale og økonomiske rettigheter i arbeidslivet ved svangerskap og fødsel (1969), Innstilling fra Likestillingsrådet ang. arbeidstakernes rettigheter ved svangerskap og fødsel (1973), St. mld. nr. 51 (1973-1974).

⁶³⁶ Innstilling fra Likestillingsrådet ang. arbeidstakernes rettigheter ved svangerskap og fødsel (1973) : 6.

⁶³⁷ Ibid.

periode var nødvendig av hensyn til barnets «spesielle behov for fysisk og psykisk kontakt med moren»; til slutt var det nødvendig å ta hensyn til mødrenes arbeidsforhold, og det talte i følge Likestillingsrådet for at mødrenes permisjon ikke burde være lengre enn nødvendig av hensyn til de to første behovene.

Likestillingsrådet mente det var et «sterkt behov for at samfunnet i større grad imøtekommer kvinnenens ønsker om å få være yrkesaktive også etter at de har fått barn, og man bør legge forholdene til rette slik at begge foreldrene kan være yrkesaktive, samtidig som barnas behov blir tilfredsstillende ivaretatt.»⁶³⁸ Derfor foreslo de at en 18 ukers barselpermisjon (med 2/3 lønnskompensasjon) burde være forbeholdt moren i perioden etter fødselen, og at fedrene burde få to til fire ukers omsorgspermisjon med lønnskompensasjon, som fedrene fritt kunne ta ut i løpet av barnets første leveår. Til dette kom rett på 32 ukers ulønnet omsorgspermisjon som foreldrene kunne dele fritt.⁶³⁹ Det var et uttalt mål å gjøre fedrene mer delaktige som omsorgspersoner for barna. «I dag kan farens yrkesforpliktelser ofte medføre at han får liten anledning til å knytte kontakt med sine små barn, og det kan senere være vanskelig å utligne den forskjell det i den første tiden blir i tilknytningen til mor og far,» mente likestillingsrådet.⁶⁴⁰ De ønsket altså i større grad å likestille foreldrene som omsorgspersoner av hensyn til barnas tilknytning. Samtidig var forslaget om å gi fedrene utvidede rettigheter også delvis motivert av likestillingspolitiske hensyn i arbeidslivet: «En deling av omsorgspermisjonen vil også føre til en utligning av den tid kvinner og menn er borte fra arbeidslivet i forbindelse med barneomsorg, noe som på lengre sikt vil styrke kvinnens stilling i arbeidslivet.»⁶⁴¹

Av språkbruken ser vi at Likestillingsrådet benyttet seg av begreper fra teorien om morsberøvelse og tilknytningspsykologien. Det understreket at barna hadde spesielle

⁶³⁸ Ibid.

⁶³⁹ Ibid: 10.

⁶⁴⁰ Ibid: 6.

⁶⁴¹ Ibid: 7.

«psykiske kontaktbehov» med sine mødre i den første perioden, og vektla barnas behov for «tilknytning» med sine fedre. Samtidig er det åpenbart at forslagene ikke fulgte tilknytningspsykologiens retningslinjer, eller dens beskrivelse av barnas psykologiske behov for tilknytning med mødre, helt ut. Både fordi perioden for barnas psykiske behov for sine mødre ble definert som såpass kort (18 uker), og fordi tilknytningsbehovet med fedrene i løpet av første leveår ble oppvurdert. Det er naturlig å anta at likestillingshensyn, og ikke minst økonomiske begrensninger – noe som er ekstra tydelig da vi ser at Arbeidsmiljøloven endte opp med en vesentlig mindre permisjonsutvidelse enn Likestillingsrådet ønsket – spilte en vesentlig rolle for dette.

Konklusjon

Økonomiske overføringer til småbarnsfamilier startet opp som en kampanje mot spedbarnsdødelighet, og var et sosialt tiltak spesielt innrettet mot aleneforsørgere som i praksis for det aller meste ville si fattige alenemødre. Disse ordningene var begrensede, og ofte formynderiske i utformingen, som del av en moralsk kampanje mot barn utenfor ekteskapet, med mål om å hindre de ofte ugifte og unge mødrene igjen «å havne i ulykka.»

Barnetrygden av 1946 innleder en ny fase der man kan se konturene av en todelt familiepolitikk: For det første en familiepolitisk universell linje, som i praksis blir tilpasset gifte kvinner. Her dreide politikken seg om å gi noe romsligere familieøkonomi, gjerne for å sørge for at flere kvinner fulgte «morskallet» innenfor hjemmets fire vegger, og slik ivaretok barnas behov for en tilstedeværende omsorgsperson. Her ble det lagt vekt på psykologiske argumenter om barnas beste i utredningene i forkant. For det andre: en sosialpolitisk særordningslinje for aleneforsørgere som handlet om å garantere minimumsinntekt, og som utover 60-tallet i særlig grad dreide seg om å gi stønad til barnepass i eller utenfor daghjem og til videreutdanning, slik at aleneforsørgere lettere skulle finne seg arbeid. Her ble det

lagt større vekt på å sette alenemødrene i stand til å forsørge seg selv, og mindre på barnas behov for en stabil omsorgsperson.

Tidlig på 1970-tallet ble overføringer til småbarnsfamiliene i større grad problematisert og diskutert som et likestillingspolitisk tiltak, og der myndighetene ønsket å satse relativt mer på å bygge ut daginstitusjonstilbud og andre ordninger, slik at også de gifte kvinnene kunne få større anledning til å realisere seg selv på arbeidsmarkedet framfor å være profesjonelle omsorgsarbeidere i eget hjem. Jeg kommer utførlig tilbake til denne debatten i neste kapittel. For første gang ble også permisjon for fedrene realisert, både fordi det var viktig for barnas «tilknytning», og på grunn av likestillingshensyn i arbeidslivspolitikken.

Kapittel 9

Barnehagen

For barnas beste og et likestillingsinstrument

I 1975 ble norske barnehager for første gang regulert i egen lov, etter å ha vært regulert av barnevernsloven siden 1953. Hva slags familiepolitisk prosjekt var dette? Var det først og fremst et tilbud til *foreldre* eller til *barna*? Hvordan ble «barnehagebarna» og deres behov i daginstitusjoner drøftet og framstilt i forarbeidene, og hvilken rolle spilte barnepsykologisk kunnskap for dette? Betydde den pågående debatten om barns tilknytning noe for argumentasjonen? Ble det tatt spesielle hensyn til den trinnvise utviklingsmodellen som de ledende norske utviklingspsykologene, og da særlig Åse Gruda Skard, opererte med i tilretteleggingen av tilbudet – særlig med tanke på hvilke aldersgrupper barnehagene skulle motta? Med andre ord: Var debatten og utredningene i forkant av barnehagelovgivningen på linje med debattene i psykologiske og pedagogiske fagmiljøer, og i tråd med de rådene som ble gitt norske foreldre i oppdragelseslitteraturen som disse miljøene produserte? Og var det politisk konsensus rundt dette?

Jeg skal i det følgende – etter å ha gitt en kort framstilling av barnehagenes forhistorie – drøfte motivene *for* barnehageutbyggelse – slik de framgår av lovforarbeidene, og se hvilke argumenter som er bærende, og hvordan balansen mellom samfunnsøkonomi, likestilling og barnas behov ser ut til å være. Jeg skal også diskutere hvorvidt barnehagene ble ansett som et godt alternativ for *alle* barn,

eller om forskjellige barn så ut til å ha forskjellige behov, ikke minst etter hvilket alderstrinn de befant seg på.

Fra barneasyl til barnehage

I Norge strekker daginstitusjonenes historie seg rundt 180 år tilbake i tid. Den startet med *barneasylene* som fantes i de fleste større byer siden slutten av 1830-tallet. Disse ble drevet av kristen-filantropiske bevegelser som *De Nødlidendes Venner* i Trondheim, og «dameforeningen» *Eugenia Stiftelse* i flere bydeler i Christiania. Barneasylene var et tiltak for de fattige barna. Ved siden av å gi mat og pleie hadde de som formål å drive opplæring i kristendomsundervisning.⁶⁴² De ble i all hovedsak finansiert av private gaver og av kongelige tilskudd, men asylene i Christiania fikk fra 1840-årene også kommunale driftstilskudd.⁶⁴³

Barneasylordningen varte fram til 1930-årene, men fikk gradvis selskap av andre typer daginstitusjoner. Først og fremst var dette de såkalte *barnekrybbene*, som oppsto rundt århundreskiftet. Disse var, som barneasylene, sosiale tiltak, men fikk ny form som følge av de store samfunnsendringene, særlig industrialiseringen i og rundt de store byene. En hovedmålsetning med barnekrybbene var å gi enslige mødre anledning til å arbeide, slik at de kunne forsørge seg selv og barna. De ble derfor i stor grad utformet som heldagsinstitusjoner. Frelsesarmeen stod for driften av de fleste av dem, og hadde i 1920 institusjoner i 13 byer i Norge.⁶⁴⁴ Ida Blom har i sin undersøkelse av den kommunale omsorg for mødre og småbarn i Bergen i første halvdel av forrige århundre, vist hvordan Frelsesarmeens daghjemtilbud i Bergen

⁶⁴² Grude 1972: 114.

⁶⁴³ Ibid: 115.

⁶⁴⁴ Ibid: 116.

varte fra syv om morgenen til halv åtte om kvelden, og at det under visse omstendigheter også ble gitt tilbud om overnatting.⁶⁴⁵

Fra 1870-årene åpnet også de første barnehagene inspirert av Friedrich Fröbel. Dette var pedagogiske daginstitusjoner, som la vekt på læring gjennom lek, beregnet for barn *i alle samfunnslag*, og som var direkte finansiert av barnas egne foreldre.⁶⁴⁶ Et flertall av barna i disse barnehagene kom av den grunn fra familier i gode økonomiske kår, der hovedmotivet var ønsket om et pedagogisk tilbud til barna, eller avlastning fra barnepass av andre grunner. I 1920 åpnet landets første kommunale førskole i Kristiania, et pedagogisk tilbud for 6-åringer, som en forberedelse til skolestart.⁶⁴⁷

Historikeren Tora Korsvold skiller fra denne perioden av mellom tre forskjellige hovedfunksjoner for daginstitusjonene i Norge. Det var for det første institusjoner med *substitutt- eller tilsynsfunksjoner*: «Institusjonene skulle her avløse og tre i stedet for foreldrene i den delen av døgnet som foreldrene arbeidet utenfor hjemmet, og hadde behov for tilsyn med barna.»⁶⁴⁸ For det andre fantes det institusjoner med *supplerende funksjoner* utformet som pedagogiske tilbud et par timer om dagen. Disse ble både forstått som et pedagogisk gode for barna og som avlastning for husmødrene. For det tredje fantes det daginstitusjoner med *kompenserende funksjoner*.

For det første dreide det seg om en korrigerende eller forebyggende funksjon vis a vis det enkelte hjem og nærmiljø hvor et institusjonsopphold skulle tjene til å rette opp eller gjøre bot på en vanskelig situasjon. Når hjemmet sviktet eller foreldrene ikke strakk til, skulle det offentlige ved hjelp av barneinstitusjoner tre støttende og hjelpende til.⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ Blom 1991: 66.

⁶⁴⁶ NOU (1972: 39) : 14.

⁶⁴⁷ Grude 1972: 118.

⁶⁴⁸ Korsvold 1997: 60-61.

⁶⁴⁹ Ibid.

Disse funksjonene trengte ikke å være gjensidig utelukkende, men kunne i mange tilfeller overlape med hverandre i et og samme tilbud.

Den vanligste formen for daginstitusjoner i etterkrigstiden var de såkalte *Husmødrenes Barnehager*. Disse hadde bakgrunn i et møte mellom medlemmer fra *Oslo Hjemmenes Vel*, *Barnehagelærerinneforeningen* og Oslo krets av *Norges husmorforbund* i 1937. Og fra 1941 slo disse organisasjonene seg sammen og ble kjent som *Komitéen for Husmødrenes Barnehager*. Etter krigens slutt, og fram til barnehageloven i 1975, ble normen et blandingsforhold av kommunale barnehager, og barnehager stiftet av ideelle/religiøse organisasjoner med kommunal støtte. Av de sistnevnte ble et stort flertall drevet av *Norges Husmorforbund*.⁶⁵⁰

I følge den svenske historikeren Ann-Katrin Hatje, var dette noe som skilte utviklingen i Norge fra de andre nordiske landene. Forklaringen, mener hun, ligger i husmorsbevegelsens særlig sterke stilling i Norge i denne perioden.⁶⁵¹ Norge var også relativt sent ute med pedagogisk anlagte barnehager i forhold til våre nordiske naboland. Hatje mener det er flere årsaker til dette. I en sammenligning med Finland, som var tidligst ute og hadde størst utbredelse av de såkalte «folkbarntädgårderna», gir hun følgende mulige forklaringer: Norge var tradisjonelt orientert mot den angelsaksiske verden, og fikk derfor en sterkere utbredelse av barneasyler, etter modell av Robert Owens «Infant Schools», mens Finland var orientert mot kontinental og Øst-Europa, og de tyske «folk-kindergarten». Finland hadde også tidlig en mye større andel av yrkesaktive kvinner enn Norge.⁶⁵²

Staten hadde relativt lite å gjøre med daginstitusjonene fram til etter verdenskrig. De kommunale helserådene hadde siden Sunnhetsloven av 1860 vært ansvarlig for hygienisk tilsyn, men i 1949 fastsatte Sosialdepartementet felles nasjonale

⁶⁵⁰ I 1960 var situasjonen slik at det i Oslo fantes 119 daginstitusjoner for rundt 4000 barn. 34 av disse (1 568 barn) var eid og drevet av kommunen, mens 39 (1 271 barn) var drevet av *Husmødrenes Barnehager*, og 10 (1 182 barn) var drevet av andre organisasjoner, inkludert velforeninger og borettslag (Grude 1972: 122). De kommunale bidragene til Oslos daginstitusjoner økte fra 10 000,- i 1945 til 1 432 000,- i 1962 (ibid: 120).

⁶⁵¹ Hatje 1999: 40-41.

⁶⁵² Ibid: 42-43.

retningslinjer.⁶⁵³ Med barnevernsloven av 1953 ble daginstitusjonene underlagt statlig regulering og kontroll – også nå i praksis på kommunalt nivå, av barnevernsnemnda og egne barnehageinspektører.⁶⁵⁴ Alle eksisterende og nye daginstitusjoner måtte nå ha godkjenning fra departementet, etter anbefaling fra barnevernsnemnda.⁶⁵⁵ Ansatte ved daginstitusjoner ble fra 1953 omtalt som «barnevernsarbeidere», og institusjonene oppfattet som «sosiale institusjoner med et eget pedagogisk innhold.»⁶⁵⁶ Staten ble også i økonomisk forstand etter hvert en mer aktiv aktør i barnehagepolitikken, og bidro med faste tilskuddsordninger til drift over statsbudsjettet fra og med 1962. Fra og med 1966 ble det også gitt relativt beskjedne tilskudd til etablering av nye barnehager. Disse økte imidlertid markant ved inngangen til 1970-årene.⁶⁵⁷ Sammenlignet med våre nordiske naboer var allikevel Norge sent ute med både statlige tilskudd og egen barnehagelov. I Finland fikk f. eks. barnehagene tilskudd fra 1913, og egen lov i 1927. I Danmark fikk man egen lov i 1919, og i Sverige i 1944.⁶⁵⁸

Siden barnehageutbygging, drift og tilsyn i stor grad var et rent kommunalt ansvar var det naturlig nok store variasjoner fra kommune til kommune. I 350 av landets 443 kommuner fantes det ikke noe dagtilbud til barn overhodet ved utgangen av 1971. Halvparten av landets 6 700 heldagsplasser for barn mellom 3 til 6 år lå i Oslo, det samme var $\frac{2}{3}$ av heldagsplassene for barn under tre år.⁶⁵⁹

⁶⁵³ Grude 1972: 131.

⁶⁵⁴ Lov av 17. juli 1953, nr. 14. *Lov om barnevern*.

⁶⁵⁵ Ved siden av loven ble det utviklet *Forskrifter for daginstitusjoner for barn*, gjeldene fra august 1954 (av Sosialdepartementet, fra 1956 Familie- og forbrukerdepartementet, og fra 1972 Forbruker- og administrasjonsdepartementet). Se: Lov av 17. juli 1953, nr. 14. *Lov om barnevern*. NOU (2007: 6) : 71, NOU (1972: 39) : 16.

⁶⁵⁶ Balke 1995: 245. Unntaket fra dette var ordningen med et frivillig førskoleår for 6-åringer regulert i *Lov om grunnskolen* fra 1969 (Lov av 13. juni 1969, nr. 24, *Lov om grunnskolen*), som ble ansett som et rent pedagogisk tilbud (NOU (1972: 39) : 16).

⁶⁵⁷ Denne posten økte fra 250 000,- i 1962 til 20 000 000,- i 1972 (Grude 1972: 129).

⁶⁵⁸ Hatje 1999: 41-42.

⁶⁵⁹ NOU (1972: 39) : 19.

I 1973 var det barnehagedekning for rundt 5 % av barna under skolealder⁶⁶⁰, åpningstiden var ordinært 4 timer om dagen, og primærgruppen av barn i alderen 4 – 7 år. I daghjemmene var åpningstiden 4 – 9 timer etter behov. Denne typen tilbud var fremdeles ansett som et sosialt tiltak for de vanskeligstilte familier, og hadde behovsprøvd opptak.⁶⁶¹ At barn under skolealder var plassert i daginstitusjoner rundt midten av 1970-tallet var altså på ingen måte en normalsituasjon.

Motiver for barnehageutbygging

Slik var situasjonen da forarbeidet til barnehageloven ble påbegynt i august 1969, da Bortenregjeringen nedsatte det såkalte *Daginstitusjonsutvalget*. Utvalget ble gitt i mandat å drøfte spørsmål i forbindelse med den framtidige utbyggingen av daginstitusjoner for barn.⁶⁶² Dette var et omfattende arbeid, og først etter tre år var resultatet klart med utredningen *Førskoler*.⁶⁶³ Sammen med stortingsmeldingen *Barnefamiliens levekår* fra 1974 utgjorde utredningen det viktigste grunnlaget for lovforslaget *Lov om barnehager m.v.*, som ble vedtatt av Stortinget 6. juni 1975.⁶⁶⁴

Utvalgets mandat var nærmere definert som følger:

Utvalget bør vurdere om de retningslinjer for bygging og drift av daginstitusjoner som nå gjelder er tilfredsstillende fra sosialt og pedagogisk synspunkt og i forhold til foreldrenes ønsker bl. a. om sysselsetting utenfor heimen. Utvalget bør også vurdere behovet for utbygging, herunder komme med forslag til finansiering og drift samt vurdere behovet for tilgangen på kvalifiserte barnehagelærere. Spørsmålet om en egen lov om daginstitusjoner

⁶⁶⁰ Ot. prp. nr. 23 (1974-1975) : 16. Til sammenligning gikk 12 % av svenske og 16 % av danske, 33 % av vesttyske (3-7 år), 25 % av østtyske, nesten 100 % av nederlandske barn fra 4 år, og rundt 50 % av franske treåring og 90 % av franske femåring på samme tid i daginstitusjoner (NOU (1972: 39) : 39-41).

⁶⁶¹ Grude 1972: 123.

⁶⁶² St. mld. nr. 41 (2008-2009) : 112.

⁶⁶³ NOU (1972: 39) .

⁶⁶⁴ Lov av 6. juni 1975, nr. 30. *Lov om barnehager m. v.*

bør vurderes, likeledes samordningen mellom skoleverket og daginstitusjonene, særlig førskoleklassenes og fritidshjemmenes stilling.⁶⁶⁵

Som vi har sett var daginstitusjonenes fram til 1930-årene i stor grad et sosialt hjelpetilbud, selv om det dukket opp enkelte pedagogisk orienterte institusjoner fra 1870-årene. Daginstitusjonsutvalget mente at disse to motivene hadde smeltet gradvis sammen i de fleste institusjonene siden 1930-tallet, og at det ble lagt stadig mer vekt på «pedagogiske hensyn, med spesiell oppmerksomhet rettet mot læring og oppdragelse,» og på «avlastning av foreldre og støtte til disse i deres oppdragergjerning.»⁶⁶⁶ Sist, men ikke minst, hadde også spørsmål om «likestilling mellom kjønnene og det økende antall gifte kvinner i arbeidslivet» blitt relevant for å drøfte økt utbygging av daginstitusjoner siden slutten av 1960-tallet.⁶⁶⁷

Del III av utvalgets utredning dreide seg om de ulike motivene som talte for barnehageutbygging. Utvalget inkluderte her et kapittel om barnas behov, et om foreldrenes behov og de samfunnsøkonomiske konsekvensene av økt utbygging.

Barnas behov for et stimulerende hverdagsmiljø

«[...] tryggleik i ei motorisert og farleg verd [...]»⁶⁶⁸

I drøftingen av hvordan daginstitusjonene kunne oppfylle barnas behov påpekte utvalget at det i psykologisk forstand var vanskelig å gi en allmenngyldig beskrivelse av disse. Det var uenighet mellom ulike psykologiske retninger og den «psykologiske/pedagogiske forskning» var hele tiden «på vei fremover». I tillegg mente utvalget at begrepsinnholdet ville være «influert av det syn man har på det

⁶⁶⁵ NOU (1972: 39) : 7.

⁶⁶⁶ Ibid: 42.

⁶⁶⁷ Ibid. Foreldrenes – implisitt kvinnes – ønsker om «sysselsetting utenfor heimen» ble belagt med henvisning til en undersøkelse utført av Statistisk sentralbyrå i 1968, «Ønsker om og behov for sysselsetting blant gifte kvinner.» Undersøkelsen avdekket at et sted mellom 150 000 og 160 000 foreldre ønsket daginstitusjonsplasser for barna sine.

⁶⁶⁸ Ambjørng Sælthun (Sp) i: Ot. (1974-1975) : 532.

voksne menneske, dets plass og oppgaver i kultur og samfunnsliv, med andre ord av det mål vi vil rette førskoleoppdragelsen mot.»⁶⁶⁹ Barnas behov ville med andre ord være definert av kulturelle og samfunnsmessig sammenhenger, i det minste til en viss grad.⁶⁷⁰

Til tross for dette dristet utvalget seg til å gi noen indikasjoner på hvilke behov de mente barnehagene kunne tilfredsstillte på en god måte: «Den nyeste forskningen omkring intelligensutviklingen og miljøpåvirkning har løst ut en debatt om førskolen som et middel til å gi alle barn like utviklingsmuligheter uavhengig av sosial og kulturell bakgrunn.»⁶⁷¹ De kunne med andre ord ha en sosialt utjevne effekt, og gi stimulering til barn fra alle sosiale lag. Departementet la også senere vekt på denne siden av saken i lovforslaget.⁶⁷² De understreket «betydningen av utviklende og gode aktiviteter for barn som ledd i arbeidet med å utviske uønskede sosiale skiller.»⁶⁷³ Livet i byene hadde gjort at «[...] familien og hjemmet som oppvekstmiljø [hadde] blitt mindre rikt og utviklende enn det ofte var i tidligere tider.»⁶⁷⁴ Derfor mente departementet at hjemmene ikke i samme grad som tidligere ga «barna anledning til å delta i enkle og meningsfulle arbeidsoppgaver til beste for familiefellesskapet gjennom samvær med begge foreldre og søsken.»⁶⁷⁵ Dessuten hadde «endringer i befolkningens nærmiljø så vel i by som på landsbygd [...] resultert i en forringelse av barns lekemuligheter utenfor hjemmet [...] ved at tilholdssteder er disponert til utbyggingsformål eller er blitt trafikk-farlige.»⁶⁷⁶

⁶⁶⁹ NOU (1972: 39) : 42-43.

⁶⁷⁰ Det er rimelig å anta at skolepsykolog Asbjørn Hove fra Stavanger, som var utvalgets eneste psykologiske sakkyndige medlem, hadde særlig ansvar for kapittelet om barnas behov. Det ble imidlertid ikke kommentert i teksten.

⁶⁷¹ NOU (1972: 39) .

⁶⁷² St. mld. nr. 51 (1973-1974) , St. mld. nr. 52 (1973-1974) .

⁶⁷³ Ot. prp. nr. 23 (1974-1975) : 12.

⁶⁷⁴ Ibid: 11.

⁶⁷⁵ Ibid.

⁶⁷⁶ Ibid.

Regjeringen hadde tidligere drøftet de de mentalhygieniske utfordringene disse samfunnsendringene førte med seg i stortingsmeldingen *Ny kulturpolitikk*. Der het det at «eit impulsfattig miljø kan hemme både intelligensutviklinga og utviklinga av kjenslelivet og kroppslege eigneskapar.»⁶⁷⁷ Regjeringen understreket også at var «vanskeleg seinare i livet å råde bot på skadar som manglar i barnemiljøet har vore årsak til.»⁶⁷⁸

Vektleggingen av den tidligste barndommens avgjørende betydning hadde som vi har sett vært en slags fellesnevner for ulike psykologiske retninger gjennom hele 1900-tallet, og departementet var som vi ser også innforstått med dette. Departementet mente derfor det var grunnlag for å hevde at det ikke bare var barn fra spesielle samfunnslag (arbeiderklassebarn), eller fra spesielle områder (bybarn) som hadde behov for et mer impulsrikt miljø. På grunn av samfunnsendringene ble ikke hjemmene lengre automatisk oppfattet som det mest velegnede eller «stimulerende» sted å tilbringe *hele* barndommen fram til skolestart. Barnehagene måtte derfor utformes som et universelt tilbud, i tråd med det generelle universelle prinsippet i velferdsstatens utvikling i denne perioden.

Samfunnsøkonomiske og likestillingspolitiske hensyn

Andre del av utredningen drøftet motivene for barnehageutbygging med utgangspunkt i foreldrenes behov for daginstitusjoner. Utvalget viste her til den økende økonomiske likestillingen mellom kjønnene og at andelen sysselsatte kvinner økte med 16,7 % i løpet av 60-tallet.⁶⁷⁹ Den samme utviklingen fant sted når det gjaldt utdanning. I 1969 var 44 % av artianerne kvinner, og derfor mente utvalget det var «lett å registrere et betydelig press fra kvinnes side om anledning til å satse på

⁶⁷⁷ St. mld. nr. 52 (1973-1974) : 45, sitert i Ot. prp. nr. 23 (1974-1975) : 12.

⁶⁷⁸ Ibid.

⁶⁷⁹ NOU (1972: 39) : 49. Andelen sysselsatte menn økte til sammenligning med 5,2 % i samme periode.

en yrkeskarriere ved siden av foreldregjeringen.»⁶⁸⁰ Samtidig kunne man registrere ønsker «om økt medvirkning i oppdragelsen og mere samvær med familiens barn» fra fedrenes side, mente utvalget.⁶⁸¹ Utvalget påpekte også at økte bokostnader og generelt høyere levekostnader hadde gjort det stadig mer nødvendig med to inntekter for familiene.

Pensjonsalderen skulle også fra og med 1973 settes ned fra 70 til 67 år, arbeidstiden skulle kortes ned og de fleste grunnutdanninger forlenges. Dette ville i følge utvalget føre til en kraftig «arbeidskraftavgang», som de mente kunne kompenseres ved at gifte kvinner i større grad fikk anledning til å delta i arbeidslivet. De viste også til at yrkesdeltakelsen blant gifte kvinner var særlig lav i Norge sammenlignet med andre nordiske land. For å opprettholde den økonomiske veksten mente utvalget at førskoletilbudet måtte bedres, fordi det så ut til «å være et nært samband mellom kvinners yrkesaktivitet og førskoletilbudet i det enkelte land.»⁶⁸² Økt utbygning ville også ha gunstige samfunnsøkonomiske konsekvenser for ugifte kvinner: Det ville føre til både økt arbeidskraft og lavere sosialutgifter.

Da saken ble behandlet av Stortinget (Sosialkomiteen) ble «den betydning barnehagene ville ha rent samfunnsmessig, f. eks. når det gjaldet småbarnforeldrenes muligheter for å satse på et yrke utenfor hjemmet ved siden av foreldregjeringen,» også vektlagt.⁶⁸³ Sosialkomiteen viste i den forbindelse til innstillingen om barnefamilienes levekår, som hadde konkludert med at en betingelse for at begge ektefellene, og enslige forsørgere, kunne delta i arbeidslivet var at barna fikk betryggende omsorg mens foreldrene var borte fra hjemmet. Dette gjaldt «særlig for barn under skolealder og i småskolealder.»⁶⁸⁴ Flertallet i komiteen (A, SV) mente

⁶⁸⁰ Ibid.

⁶⁸¹ Ibid: 50.

⁶⁸² Ibid: 51.

⁶⁸³ Innst. O. nr. 69 (1974-1975) : 3.

⁶⁸⁴ Innst. S. nr. 11 (1974-1975) : 25.

også at de samfunnsøkonomiske konsekvensene kunne være vanskelig å bedømme: Mye talte for at de økte offentlige utgiftene til barnehageutbygging til en viss grad ville bli utlignet ved økte skatteinntekter. Den borgerlige opposisjonen i komiteen (H, KrF, Sp) la på sin side større vekt på betydningen av å forbedre barnefamiliens økonomi på andre måter, slik at barnehagetilbudet skulle oppleves som et av flere valgmuligheter for småbarnsforeldrene.⁶⁸⁵

Interessekonflikter?

Sosialkomiteen uttrykte også en viss bekymring for at hensynet til barna kunne komme til å stå i motsetning til samfunnsmessige interesser om økt sysselsetting blant gifte kvinner:

Komiteén er enig i at barnehagene er et pedagogisk tilbud, et sosialpolitisk virkemiddel og et sosialt hjelpetiltak. Det vil kunne oppstå motsetningsforhold mellom pedagogiske og sosiale hensyn, f. eks. når det gjelder spørsmål om barnehagens åpningstid, lokalisering og standard. *Komiteen* er enig med departementet i at det overordnede mål må være barnet og barnets ve og vel, slik at der barnets interesser kommer i et motsetningsforhold til andre samfunnsmessige interesser, må hensynet til barnet være avgjørende. *Komiteen* er derfor enig med departementet i at det bør føres en relativt restriktiv politikk med hensyn til barnehagens åpningstid.⁶⁸⁶

Derfor mente komiteen at «problemet som barnehagens åpningstider har medført må løses på andre måter, f. eks. ved å redusere arbeidstiden, innføre fleksibel arbeidstid eller endre tidspunktet for arbeidstidens begynnelse.»⁶⁸⁷ Komiteens borgerlige mindretall ønsket en enda mer restriktiv formulering, og viste til en rapport fra Institutt for anvendt sosialvitenskapelig forskning (INAS), som hadde drøftet spørsmålet om barnehagens åpningstid. Rapporten hadde konkludert med at et «klart

⁶⁸⁵ Innst. O. nr. 69 (1974-1975) : 3-4.

⁶⁸⁶ Ibid: 4.

⁶⁸⁷ Ibid.

flertall av førskolelærere mener at barn fra 0 – 2 år helst ikke bør være i daginstitusjon, for barn fra 2 – 7 år er halvdagstilbud på 4 timer det beste.»⁶⁸⁸ Mindretallet mente derfor man måtte «være meget varsom med heldagstid for barn i barnehager (førskoler),» og at myndighetene burde være restriktive når det gjaldt spørsmålet om åpningstider.⁶⁸⁹

Dette ble også et tema under debatten i Odelstinget. Torgeir Andersen (H) mente Regjeringen i for stor grad hadde vektlagt økt yrkesdeltaking for gifte kvinner i sine argumenter for økt barnehageutbygging. «Jeg vil nødig oppfattes dithen at jeg er motstander av at gifte kvinner går ut i arbeidslivet, men jeg synes ærlig talt at hensynet til arbeidsmarkedets behov for ny arbeidskraft i denne sammenheng må være underordnet barnas behov.»⁶⁹⁰ Ambjørge Sælthun (Sp) mente man ved siden av barnehageutbygging også burde etablere en form for omsorgslønn, slik at foreldrene fikk frihet til å velge om de selv ville være hjemme eller betale andre for å ta omsorg for barna. Dette kunne særlig være aktuelt utenfor byene – siden det var byer og tettsteder som var mest «barnefiendtlige», og rettferdighetshensyn tilsa at også de utenfor byene måtte få like mye statlige tilskudd som de som benyttet seg av barnehage tilbud i byene.

Kåre Kristiansen (KrF) påpekte at man ved å lese lovforslaget kunne få «inntrykk av at kanskje andre hensyn [enn barnets beste] er like sterkt medvirkende» for ønsket om utbygning av barnehageplasser. «F. eks. nevnes motiver som likestilling mellom kjønnene og frigjøring fra en såkalt ensidig morsrolle,» sa han, og la til:

Behovet for heldagsplasser er også satt i direkte sammenheng med Regjeringens stortingsmelding om oljevirkosomhet og det norske samfunn, og det sier bl.a. at en sterk

⁶⁸⁸ Ibid.

⁶⁸⁹ Ibid.

⁶⁹⁰ Ot. (1974-1975) : 530.

utbygging av barnehageplasser er nødvendig for å øke antall gifte kvinner i såkalt yrkesarbeid.⁶⁹¹

Kristiansen mente derfor Regjeringen ikke hadde hensynet til barnet som den primære målsetningen med loven, og spurte: «Kan for øvrig noen med hånden på hjertet påstå at det er til beste for barnet at det oppholder seg over 6 timer pr. dag i en institusjon?»⁶⁹² Han anbefalte derfor mindretallets forslag til innstilling, der «nødvendigheten av å være restriktiv med å gå utover en oppholdstid i institusjon på 4 timer» var eksplisitt formulert, samt å vurdere andre måter å styrke barnefamilienes økonomi på. Slik kunne hjemmene settes i stand til å ta vare på barna selv «så langt hensynet til barna selv gjør det riktig.»⁶⁹³ I den påfølgende debatten i Lagtinget advarte hans partikollega Ottar Gravås om at man var «i ferd med å undervurdere den umåtelig store oppgave en kvinne har i å stå barna aller nærmest under oppveksten og i hjemmet.»⁶⁹⁴ Han mente derfor man ikke måtte «være for snare til å finne andre løsninger enn det som er det naturlige – mor og barn sammen i hjemmet. Mer bør gjøres for at det kan være mulig for flere mødre selv å oppdra sine barn – hele tiden.»⁶⁹⁵ Otto Hauglin (SV) så ganske annerledes på dette. I sin beklagelse over at SV var alene om å kreve utbyggingsplikt for kommunene argumenterte han således: «Vi vet nok om behovet. Vi kjenner køene, vi vet hvilke typer problemer som kan forebygges gjennom et skikkelig barnehagetilbud, og vi vet hvilken sentral plass krav om barnehageplasser har i kampen for kvinners rett til å få både utdanning og lønnet arbeid.»⁶⁹⁶

Det var med andre ord noe uenighet om hvordan tilbudet burde se ut, og ikke minst hvordan åpningstidene burde fastsettes. Den borgerlige opposisjon la større vekt på

⁶⁹¹ Ibid: 562.

⁶⁹² Ibid.

⁶⁹³ Ibid.

⁶⁹⁴ Lt. (1974-1975) : 163.

⁶⁹⁵ Ibid.

⁶⁹⁶ Ot. (1974-1975) : 564.

restriktive åpningstider, og at det kun var hensynet til barna som burde bestemme hvorvidt man skulle bygge ut flere barnehager eller ikke. Kvinnes kamp for likestilling måtte være underordnet barnas behov, og den borgerlige opposisjonen mente man burde satse mer på alternative overføringer til småbarnsfamiliene, gjerne i form av en omsorgslønn, slik at mødrene fikk frihet til å velge sin naturlige rolle sammen med barnet i hjemmet. Regjeringen og SV la på sin side større vekt på «kvinnens kamp for utdanning og lønnet arbeid», og på samfunnsmessige interesser, og mente både barnas, kvinnenes og samfunnets behov burde vurderes samlet sett i spørsmålet om barnehageutbygging.

Når var barna modne for barnehager?

Barnas alder var en sentral problemstillingen i drøftingen av barnas behov for barnehage. Dagingstusjonsutvalget la vekt på at virkningen av oppholdet i dagingstusjonen måtte vurderes i forhold til barnets utviklingstrinn.⁶⁹⁷ Utvalget skilte mellom tre trinn for barnehagebarn: Det første året, barn mellom ett og tre år, og barn mellom tre og syv år.

Første leveår: spedbarna

I barnets første leveår mente utvalget at alle behov normalt ville dekkes i hjemmet «i den grad mor eller far eller en annen voksen person kontinuerlig har omsorg for det, og gir seg tid til å ta seg av det.»⁶⁹⁸ Heldigvis var det slik, skrev utvalget, at «foreldrenes *naturlige trang til å stelle om det*, gir barnet den kroppsstimulans det trenger allerede i de første ukene for at fordøyelse, åndedrett og blodomløp etter hvert

⁶⁹⁷ NOU (1972: 39) : 43.

⁶⁹⁸ Ibid.

kommer til å fungere stabilt.»⁶⁹⁹ Særlig viktig for barnets utvikling var perioden 6 til 9 måneder i følge utvalget «fordi barnet da knytter seg til moren.»⁷⁰⁰ På denne tiden ville barnet gjøre seg «gjentatte erfaringer om morens kropp, ansikt og stemme,» og slik ville grunnlaget dannes «for det personlige kjærlighetsforholdet som utvikles i annet halvår mellom barnet og den som stadig stiller det.»⁷⁰¹ Derfor var 6 til 9 måneders alderen en «meget ømfintlig» periode, og barnet kunne utvikle angst for fremmede om moren forlot det selv for en kort periode, og i verste fall oppleve «dyp depresjon» dersom moren ble borte i lengre tid.

Det er tydelig at utvalget kjente til psykologisk forskning på hospitalisme og morsberøvelse. Men som vi ser vekslet utvalget mellom å omtale omsorgspersonen som «mor», og som det mer kompliserte «mor, far eller en annen voksen person som kontinuerlig har omsorg for det [...]». Det kan se ut som utvalget var fanget i en ambivalens mellom å beskrive forholdene slik de stort sett var i praksis – med en mor som i hovedsak tok seg av barnet fram til skolealder, og i særlig stor grad det første året – og et ønske om å uttale seg på en politisk, psykologisk og kulturelt «korrekt» måte i 1970-tallets norske offentlighet. Utvalget gjentok således at det ikke behøvde å være «den biologiske mor barnet knytter seg til. Det vil skje med den person som regelmessig tar seg av det, dvs. en sentral mors- eller farsfigur.» De påpekte også at «i det følgende står ‘mor’ som fellesbetegnelse for en slik sentralfigur.»⁷⁰² Samtidig er det jo ikke tilfeldig at utvalget valgte å bruke «mor», og ikke «far» som en slik fellesbetegnelse. Som jeg var inne på tidligere var det daginstitusjonstilbud for rundt 5 % av barna under skolealder i 1973⁷⁰³, og siden det ikke var mer enn 20 % av gifte kvinner i heltidsarbeid i Norge på samme tiden, trenger man ikke mye fantasi for å

⁶⁹⁹ Ibid.

⁷⁰⁰ Ibid.

⁷⁰¹ Ibid.

⁷⁰² Ibid.

⁷⁰³ Ot. prp. nr. 23 (1974-1975) : 16.

tenke seg hvem som i all hovedsak tok seg av dem.⁷⁰⁴ At både utvalget og departementet prater om «mor og barn» er nok både uttrykk for en praktisk realitet og en psykologisk-kulturell morsideologi.

Utvalgets bruk av psykologisk kunnskap er den mest iøynefallende referansen til teorien om morsdeprivasjon, som jeg i oppdragsessammenheng har drøftet i kapittel 5. Teorien ble diskutert eksplisitt da utvalget drøftet forskningsresultater om virkningen av førskoleopphold. De viste her til «Doktor Bowlby som [...] la fram sin rapport om ‘Morsomsorg og mental sunnhet’ i 1951,» og beskrev hvordan han i rapporten «påviste at barn som i første leveår befant seg i en barnehjemssituasjon eller som ble flyttet fra fosterhjem til fosterhjem fikk en avvikende personlighetsutvikling.»⁷⁰⁵ Teoriene ble interessant nok moderert på samme vis som i oppdragslitteraturen. Fedrenes potensial som omsorgsperson og tilknytningsobjekt ble ilagt større vekt. Far kunne i følge utvalget bli en «sentralfigur» for barnet på samme måte som mor dersom han tok seg tid til å ta seg av barnet. Det biologisk unike mor-barn forholdet hos Bowlby spiller en langt mindre rolle i utvalgets drøftelse. De framhevet tvert i mot hvordan Bowlbys resultater i løpet av 1950 og 1960-årene ble «etterprøvet og en del modifisert,» og at «deltidsatskillelse fra hjemmet når barnet oppholder seg i småbarnsstue om dagen,» var er en helt annen situasjon enn den Bowlby studerte.⁷⁰⁶

Utvalget hadde i en henvendelse til Forbruker- og administrasjonsdepartementet 21. august 1970 etterspurt forsøk og forskning på både «den ytre ramme og organisering av daginstitusjonsvirksomheten, og – ikke minst – av innholdet i de pedagogiske virkemidlene som ble valgt.» Som et resultat av henvendelsen ba departementet Institutt for anvendt sosialvitenskapelig forskning utarbeide en rapport om dette problemkomplekset, og i februar 1974 forelå rapporten *Hva slags daginstitusjoner*

⁷⁰⁴ St. mld. nr. 51 (1973-1974) : 31.

⁷⁰⁵ NOU (1972: 39) : 46.

⁷⁰⁶ Ibid: 46. John Bowlby utførte for øvrig sine undersøkelser på *hjemløse barn*, plassert i underfinansierte barnehjem (døgninstitusjoner) i forskjellige land i Europa og i USA i 1950. Se: Bowlby 1952: 6.

trenger barna? utarbeidet av sosialpsykologen Hilde E. Nafstad.⁷⁰⁷ Rapporten gjorde det klart at de ansatte i barnehagene var på linje med psykologene når det f.eks. gjaldt spørsmålet om når barna burde begynne i barnehage, og hvor mange timer om dagen de burde være der. Over halvparten av de ansatte mente at barn ikke burde gå i barnehage i det hele tatt i det første leveåret, og selv for 6-7 åringene mente flertallet at et halvdagstilbud på fire timer var det beste.⁷⁰⁸ Rapporten kritiserte utvalget for å gå for «langt i retning av tilpasse barnet til strukturen i det nåværende arbeidsliv» og la til: «Daginstitusjonspersonalets erfaringer med at et halvdagstilbud er det beste for barna, gjør det imidlertid i høy grad nødvendig også å diskutere hva *samfunnet og arbeidslivet kan gjøre for å tilpasse seg førskolebarnas behov.*»⁷⁰⁹

Sosialkomiteen var bekymret for at det kunne oppstå «motsetningsforhold mellom pedagogiske og sosiale hensyn, f. eks. når det gjelder spørsmål om barnehagens åpningstid, lokalisering og standard. De viste i den forbindelse både til departementets uttalelser i lovforslaget, og til den tidligere innstillingen om barnefamiliens levekår.⁷¹⁰ Der ba samme komité Regjeringen vurdere spørsmål om reduksjon av arbeidstid for småbarnsforeldre. Komiteens borgerlige mindretall (H, KrF, Sp) var særlig bekymret over resultatene fra Nafstads undersøkelse, og tolket rapporten som at barn under 2 år ikke burde være i daginstitusjon i det hele tatt, og at halvdagstilbud for de mellom 2 og 7 år var det beste. Mindretallet understrekte også at man måtte være «meget varsom med heldagstid» og holde en restriktiv linje når det gjaldt åpningstid.⁷¹¹ Flertallet (A, SV) ga ingen direkte føringer for åpningstid og aldersbegrensning, men mente at en forutsetning for at «prioritering av barnas trivsel

⁷⁰⁷ Nafstad 1974.

⁷⁰⁸ Ibid: 31-32.

⁷⁰⁹ Ibid: 37. Hilde Nafstad mente det burde bli et «mål i den videre samfunnsutviklingen å sikre at *både* mor og far kan få mulighet for å ha halvdagsarbeid. På denne måten kan foreldrene – mor og far – dele på omsorgs- og det økonomiske ansvar. En slik løsning vil også kunne frigjøre arbeidskraft sammenlignet med dagens vanlige situasjon der småbarnsfar arbeider åtte timers dag mens mor er hjemmeværende» (ibid.).

⁷¹⁰ Innst. S. nr. 11 (1974-1975) : 26.

⁷¹¹ Innst. O. nr. 69 (1974-1975) : 4.

og velferd skal bli mer enn ord,» var at man fikk på plass en reduksjon av småbarnsforeldrenes arbeidstid.⁷¹²

Barn mellom ett og tre år: småbarna

For barna mellom ett og tre år risikerte man også i følge utvalget at et avbrutt kontaktforhold med en eller begge foreldre kunne «skade modningen av følelseslivet.» Foreldrene var stadig «de sentrale personer i barnets liv.» Riktig nok ville jevnaldrende barn «etter hvert å få betydning, selv om man vanligvis ikke kan se så små barn leke sammen i egentlig forstand.» Vanligvis var de «så absorbert i seg selv og sine egne behov at det hyppig kommer til konflikter som den voksne må hjelpe til å løse.»⁷¹³

Utvalget viste blant annet til et omfattende og pågående forskningsprogram på barn under 3 år i daginstitusjoner under ledelse av legen Eva Kolmer i Øst-Berlin. Prosjektets foreløpige resultater hadde i følge utvalget demonstrert at en «omlegging av småbarnspedagogikken i institusjonen med vekt på sansestimulering, aktivisering og språktrening,» samtidig som man sørget for at barnet ikke oppholdt seg i institusjonen lengre enn nødvendig og samarbeidet godt med foreldrene, ville føre til at «institusjonsbarna» ville utvikle seg fysisk, sosialt og intellektuelt helt på høyde med «hjemmebarna». I spesielt gode institusjoner kunne de til og med være «lenger framme enn barn selv fra meget gode hjem,» mente utvalget.⁷¹⁴ Dette hadde i følge utvalget allerede skjedd i Øst-Berlin.

Utvalget uttalte seg utover dette ikke veldig konkret om hvorvidt barna burde eller ikke burde plasseres i daginstitusjoner i denne perioden, heller ikke hvilket eventuelt utbytte de ville ha av å gå i barnehage. Og i departementets lovforslag ble alle de

⁷¹² Ibid.

⁷¹³ NOU (1972: 39) : 44.

⁷¹⁴ Ibid: 46-47.

forskjellige gamle daginstitusjonsformene for barn samlet under betegnelsen «barnehager», også det som tidligere hadde blitt kalt «småbarnstuer», altså heldagstilbud for barn under tre år. Det ble heller ikke foreslått formelle aldersreguleringer. Departementet nøyde seg med å definere at «barnehage» skulle forstås som «en pedagogisk tilrettelagt virksomhet på dagtid for barn under skolepliktig alder og for barn på tilsvarende modningstrinn.»⁷¹⁵ Ingen formelle begrensninger ble i hvert fall vedtatt for å hindre barn under tre år adgang i barnehagene. Og hvor mye man skal lese inn i at departementet valgte å videreføre betegnelsen «barnehage», som inntil barnehageloven var en daginstitusjon som tok i mot barn mellom 3 og 7 år mellom tre og fire timer om dagen, er usikkert.

Barn mellom tre og syv år: førskolebarna

Det som er derimot *er* sikkert, er at utvalget først drøftet gunstig utbytte av daginstitusjonsopphold i beskrivelsen av barnas utvikling mellom 3 og 7 år. Disse barna ble omtalt som «førskolebarn» av utvalget, og perioden som «førskolealderen».⁷¹⁶ Dette la tydelige føringer for hvem utvalget så for seg skulle være daginstitusjonenes hovedmålgruppe:

Fra 3-årsalderen blir barn mer i stand til å greie seg selv. Parallelt med det avtar den sterke avhengigheten av foreldrene, barna kan akseptere andre autoriteter og de vender seg med interesse mot andre barn. De begynner å bli modne for gruppeliv.⁷¹⁷

At barna kunne akseptere andre autoriteter enn foreldrene var viktig fordi deres videre utvikling var avhengig av «oppdragerens evne til å føre videre de positive trekk og til å rette opp skjevheter som er dannet.» Barnet var «fremdeles meget formbart, og negative drag i karakteren [kunne] føres over i positiv retning på mange

⁷¹⁵ Ot. prp. nr. 23 (1974-1975) : 53.

⁷¹⁶ NOU (1972: 39) : 45.

⁷¹⁷ Ibid: 44.

områder, under kyndig ledelse.»⁷¹⁸ Her var småbarnspedagogene eller førskolelærere i utvalgets øyne så viktige, fordi barna i hele denne perioden kunne bli «sosialt overbelastet dersom det skal leve i en for stor barnegruppe uten tilstrekkelig pedagogisk støtte.»⁷¹⁹

Utvalget understreket også viktigheten av å ha både mannlige og kvinnelige ansatte. Barnets selvoppfatning var i denne perioden under utvikling, «spesielt dets oppfatning av seg selv som gutt eller pike. [...] Uklarheter i selvoppfatningen som oppstår på den måten, kan ha uheldige virkninger for barnet.»⁷²⁰ Utvalget gikk ikke nærmere inn på hvilke virkninger det her dreide seg om, men la til at utydelig kjønnslig selvoppfatning kunne være et problem «i et samfunn hvor familieliv og arbeidsliv skilles mer og mer, og hvor særlig faren ofte er lite til stede i hjemmet.» Selv om «problemene med kjønnsidentifikasjon» ikke kunne løses fullstendig i førskolen, kunne de i følge utvalget «modifiseres» ved en viss kjønnsbalanse blant førskolelærerne.⁷²¹

Lite av denne tankegangen fant imidlertid veien inn i lovforslagene om førskolelærerutdanning og om barnehager, og enda mindre inn i barnas hverdag innenfor daginstitusjonene. Det framgår tydelig av lovforslaget at departementet først og fremst ønsket å få mødrene ut av hjemmet, og i mindre grad fedrene inn i det.⁷²² Eva Balke har hevdet at:

barnehagens historie har vist oss en privat eller halvprivat sfære og tidsepoke der utbredelsen av en institusjon og en profesjon først og fremst ble drevet frem av kvinner. De har arbeidet

⁷¹⁸ Ibid.

⁷¹⁹ Ibid.

⁷²⁰ Det er vel nærliggende å tenke seg at kommisjonen her tenker på utvikling av homoseksualitet, eller transseksuelle identiteter?

⁷²¹ NOU (1972: 39).

⁷²² Ot. prp. nr. 23 (1974-1975) : 17-18.

under vanskelige vilkår nettopp fordi småbarnsoppdragelse har vært sett på som familiens ansvar og derfor ikke som et politisk interesseområde.⁷²³

Da utvalget drøftet hvordan man kunne øke antallet førskolelærere, ble derfor problemstillinger som «Er førskoleyrket lett eller vanskelig å kombinere med morsoppgaven?» diskutert i all naturlighet. Dette hadde nemlig vist seg at 47 % av allerede utdannede førskolelærere i perioden 1953 til 1967 p.t. tilhørte yrkesgruppen «husmor».⁷²⁴ Sosialkomiteen var mer lydhør ovenfor daginstitusjonsutvalget på dette området i sin behandling av lovforslaget. De mente det ville være «betenkelig for barnas utvikling om de i for stor grad bare omgås kvinner og ikke lærer å bli kjent også med menn.» Men skulle en kunne rekruttere menn til yrket måtte man «ikke bare bearbeide tradisjonelle holdninger, men også vurdere de konkrete arbeids- og lønnsforhold for førskolelærerne.»⁷²⁵ Til tross for dette har personalet i barnehagene i all hovedsak vært kvinner helt fram til våre dager, selv om andelen menn riktig nok økte fra under 2 % i 1975 til rundt 10 % i 2010.⁷²⁶

Utvalget ønsket generelt en sterk kobling mellom daginstitusjonene og grunnskolen, blant annet ved å foreslå fellesbetegnelsen «førskolen» for alle daginstitusjonstilbud for barn under skolealder. Forslaget fikk støtte fra skolehold, og fra enkelte andre høringsinstanser (blant annet Kristelig Folkeparti, som ønsket at førskolene skulle ha den samme kristne formålsparagrafen som skolene). Men departementets holdning var at «førskoler» ikke var en heldig fellesbetegnelse fordi det på en uønsket måte rettet oppmerksomheten mot skolen. Småbarnalderen hadde i følge departementet sin egenverdi, som var grunnleggende for langt mer enn skolegang.⁷²⁷

⁷²³ Balke 1995: 241.

⁷²⁴ NOU (1972: 39) : Se vedlegg 5, «Rapport om førskolelærernes yrkeskarrierer».

⁷²⁵ Innst. O. nr. 69 (1974-1975) : 9.

⁷²⁶ Departementet skriver i lovforslaget at «barnehagemiljøet, kanskje i større grad enn forventet, formes ennå i dag av tradisjonelle kjønnsroller. Barnehagearbeid defineres ennå som kvinnearbeid. *Bare 25 av de 1438 ansatte var menn.*» Ot. prp. nr. 23 (1974-1975) : 31 (min utheving). Og fremdeles var det bare 10 % mannlige ansatte i norske barnehager i 2010, jf.: NOU (2012: 1) : 79.

⁷²⁷ Ot. prp. nr. 23 (1974-1975) : 11.

Barnehagevirksomheten må ikke innskrenkes til å formidle kunnskaper eller trene opp rent intellektuelle ferdigheter, men så langt råd er, sikte mot en allsidig utvikling av personligheten. Den frie aktivitetsformen som barnehagen kjennetegnes ved, imøtekommer barnas trang til aktivitet og selvutfoldelse, deres behov for å skaffe seg egne erfaringer og å være skapende. Det dreier seg her om et aktivt samspill mellom hjem og samfunn, i tilretteleggelsen av et miljø som gir barna optimale utviklingsmuligheter.⁷²⁸

Departementet gikk derfor inn for «barnehage» som fellesbegrep for «pedagogisk tilrettelagt virksomhet på dagtid for barn under skolepliktig alder eller for barn på tilsvarende modningstrinn.»⁷²⁹ Dette synspunktet, som bygde på støtte fra blant annet Kommunenes sentralforbund og sosialsektoren, vant også fram i Stortinget.

Psykologisk kunnskap i utredningen

Ved siden av det som allerede er nevnt om tilknytningspsykologi er det verdt å legge merke til at både utvalget og departementet brukte begreper som «*skjevheter* i utviklingen». Både begrepsbruken i seg selv, og insisteringen på at negative karakterdrag kan «ledes over i positiv retning», gir grunn til å tro at utvalget her baserte seg på utviklingspsykologien, særlig slik den i etterkrigstiden ble formidlet og formet av Åse Gruda Skard (se kapittel 4). Begrepet «skjevutvikling», som Skard hadde fra Arnold Gesell, var nesten et slags varemerke i Skards psykologiske forfatterskap. Det samme var den optimistiske holdningen til at indre konflikter hos barnet kunne ledes i positive retninger «under kyndig ledelse.» Utvalget advarte også mot «overdreven strenghet [som kunne] føre til fortrenkning av impulser som må finne utløp på en eller annen måte om den mentale sunnhet skal bevares.»⁷³⁰ Det var ikke så mye barnas reaksjoner og atferd i og for seg som var problematisk. Det var «oppdragerens reaksjoner på barnets atferd [som ville] være grunnleggende for om

⁷²⁸ Ibid: 16.

⁷²⁹ Ibid.

⁷³⁰ NOU (1972: 39): 45.

normene skal komme til å fungere som et sunt korrektiv i fremtiden.»⁷³¹ Dette var også helt på linje med Skards oppdragelsesfilosofi. Utvalget mente også at barnehagene i stor grad måtte ta hensyn til barnas «indre modning», blant annet ved at førskolebarna ikke var modne for en «virkelig forståelse for etiske prinsipper», og at «utviklingen av følelseslivet avhenger dels av en indre modning, nær knyttet til intellektuell utvikling, men også av læring gjennom hele førskolealderen.» Barna måtte trenes og øves, først når de fra naturens siden var modne for det. Alt dette er også perspektiver vi kjenner igjen fra Skard.

Det finnes også flere indirekte indisier for å anta at en skolepsykolog i 1972 (det var en skolepsykolog som var psykologisk fagkyndig i Daginstitusjonsutvalget) ville være preget av Skards barnepsykologi. Skard var en av de sentrale aktørene i utbyggingen av skolepsykologtjenesten i Norge. I følge Rune Slagstad var Skard og Bernhof Ribsskog – skoleinspektør i Oslo, og hovedredaktøren for Normalplanen av 1939 – de ledende «nasjonale strateger» i det «reformpedagogiske» oppgjøret med Erling Kristvik-pedagogikken i etterkrigstiden. Skard og Ribsskogs pedagogikk var i følge Slagstad kjennetegnet av «naturalistisk psykologi og en positivistisk vitenskapelighet.»⁷³² Slagstad har også beskrevet hvordan Skard samarbeidet tett med «den sentrale mann i norsk pedagogisk vitenskap etter 1945,» Johs. Sandveen, professor og bestyrer av Pedagogisk forskningsinstitutt ved Universitetet i Oslo.⁷³³ I tillegg er det kjent at Åse Gruda Skard redigerte Norsk Pedagogisk Tidsskrift i en hel generasjon, fra 1936 til 1970.

Så alt i alt er det på ingen måte overraskende at hennes stemme er synlig i denne prosessen. Hadde hun ikke selv mellom 1968 og 1972 vært engasjert i den svenske «Barnstugeutredningen»⁷³⁴ ville hun etter all sannsynlighet vært en naturlig kandidat

⁷³¹ Ibid.

⁷³² Slagstad 2001: 375.

⁷³³ Ibid: 375-376.

⁷³⁴ SOU (1972: 26) .

til det norske daginstitusjonsutvalget. Skard mente også selv på sine eldre dager at «det er grunn til å tru at [den svenske] tilrådinga heller ikkje var utan verdi for arbeidet med dei same problema heime hos oss.»⁷³⁵

Utvalget viste ellers til en samlet oversikt over forskning på barn i daginstitusjoner som Sosialforskningsinstituttet i København hadde publisert på oppdrag av Københavns kommunes borgerrepresentasjon: *Børnehavens og Vuggestuens betydning for barnets utvikling*. Rapporten ble ført i pennen av Arne Sjølund «under ledelse av forskningsleder cand.psych. Jacob Vedel-Petersen»⁷³⁶, som det het innledningsvis. Sistnevnte var en sentral figur i dansk barne- og familiepolitikk, og på samme måte som Åse Gruda Skard, aktiv i OMEP: *Organisation Mondiale pour l'Education Préscolaire* (World Organization for Early Childhood Education), en organisasjon som hadde, og fremdeles har, offisiell rådgivende status for UNESCO og UNICEF, og som publiserte tidsskriftet *International Journal of Early Childhood*.⁷³⁷

Sjølunds oversikt viste i følge utvalget at forskningen for det meste hadde påvist positive resultater av opphold i barnehage for barn over tre år:

Stort sett ser barna ut til å få utviklet sitt følelsesliv og sine sosiale evner under oppholdet i førskolen. De er mindre hemmet og mer spontane og umiddelbare enn hjemmebarn. De viser større selvtillit, mer initiativ og nysgjerrighet overfor omverdenen og virker mer realitetstilpasset. De er mindre engstelige og viser større uavhengighet av voksne, men de er til gjengjeld avhengige av andre barn. På skolen får de ofte større sosial prestisje og oppnår lettere lederstatus i gruppen. De har lettere for å tilpasse seg sosialt, er mer hjelpsomme og bedre i stand til å samarbeide.⁷³⁸

⁷³⁵ Skard 1986: 382.

⁷³⁶ Sjølund 1969: 6.

⁷³⁷ Skard var aktiv i organisasjonen fra og med stiftelsen i Praha i 1948, der hun sammen med Eva Balke var norsk delegat, og hun hadde verv som verdenspresident i perioden 1962 – 1968, jf.: Skard 1986: 383.

⁷³⁸ NOU (1972: 39) : 47.

Undersøkelsene til Sjølund viste også at førskolebarn hadde bedre forutsetninger for god språkutvikling, dersom «det legges an på et direkte språkstimulerende program.» Førskolen kunne også ha en god virkning på evnen til nyskaping og konstruktiv utfoldelse.⁷³⁹ Kriteriene for førskolenes positive effekt på førskolebarna ville generelt være avhengig av den pedagogiske kvaliteten, som igjen var avhengig av en rekke faktorer som:

dens totale størrelse, avdelingens størrelse og innredning, mengden og kvaliteten av det pedagogiske leke- og arbeidsmateriale, gruppesammensetninger, personalets pedagogiske kvalifikasjoner, forholdstallet mellom barn og voksne i institusjonen, lengden av barnas oppholdstid og lengden av personalets daglige arbeidstid.⁷⁴⁰

Noe av dette ble det også tatt hensyn til i lovforslaget og i de sentrale forskriftene som ble utviklet for barnehagenes utforming og drift. For eksempel ble det i de nye forskriftene stilt krav om større minimumsareal pr. barn, dersom barnehagen hadde lengre åpningstid enn 6 timer, enn i de gamle forskriftene (8m² mot 3m²).⁷⁴¹ Dette var fordi for liten plass i følge departementet kunne «forårsake hyppigere konflikter og aggresjonsutbrudd og gi flere tretthetssymptomer enn ved bedre plass.»⁷⁴² Dersom åpningstiden var under 6 timer var arealkravene de samme som før. Når det gjaldt bemanningskravene ble også stort sett de samme kravene som tidligere videreført.⁷⁴³

Interessant nok ble § 13 om kompetansekrav i barnehager i Lov om lærerutdanning av 1973 opphevet gjennom Lov om barnehager, fordi både Regjeringen og Sosialkomiteen mente kompetansekravene var tilstrekkelig dekket av den nye barnehagelovens § 9. Paragrafene var imidlertid ikke like. I lov om lærerutdanning

⁷³⁹ Ibid.

⁷⁴⁰ Ibid.

⁷⁴¹ Forskrift (S) av august (1954) for daginstitusjoner for barn .

⁷⁴² Ot. prp. nr. 23 (1974-1975) : 23. De sentrale forskriftskravene ble opphevet i 1989, og det ble overlatt til barnehagens eier og utforme slike retningslinjer, under «veiledning fra departementet.» St. mld. nr. 41 (2008-2009) : 113.

⁷⁴³ Ot. prp. nr. 23 (1974-1975) : 23-24. Det skulle normalt ikke være mer enn «16 barn pr. førskolelærer med mulighet til å øke til 20 barn hvis det vesentlig er barn over 3 år og en del av disse oppholder seg ikke mer enn 6 timer pr. dag.» Dersom det bare gjaldt barn under 3 år var kravet maks 8 barn pr. førskolelærer.

hadde kravet vært: «Den som skal tilsetjast i førskole skal ha utdanning som førskolelærer. Lærer med allmennlærerutdanning kan tilsetjas når særlege omsyn gjer det ønskjeleg.» Den nye loven nøyde seg med å stille krav til at «styrer og avdelingsleder må ha utdanning som førskolelærer eller likeverdig utdanning etter departementets bestemmelser,» samtidig som man åpnet for at departementet kunne dispensere fra kravet. Med andre ord var den nye paragrafen ganske forskjellig fra den forrige, selv om departementet hevdet at «denne paragrafen [§ 13 i Lov om lærerutdanning] er dekket av det eksisterende lovutkastet.» Heller ikke Sosialkomiteen drøftet eller hadde innvendinger mot endringen, og det er vel mest sannsynlig at det store behovet for personal, både til det eksisterende tilbudet og til de ønskede utbygningene, var hovedårsaken til dette.

Forskjellige behov for forskjellige barn

Ved siden av at utvalget mente barn hadde ulike behov på forskjellige alderstrinn, var det også andre grupper av barn som skilte seg ut. Når det gjaldt intellektuell utvikling mente utvalget at barnehageutbyttet ville avhenge av barnets opphavsmiljø: barn fra «kulturfattige miljø» ville ha bedre utbytte enn barn fra «bedre stillet miljø.» Barn som fikk lite støtte fra hjemmet av årsaker «så som svakt evne- og utdanningsnivå hos foreldrene, sykdom, alkoholisme eller andre sosiale problemer,» ville få mulighet for «utligning av miljømessig ulikhet». ⁷⁴⁴ Utvalget anbefalte derfor at miljømessig bakgrunn burde spille en rolle for opptaksbetingelsene.

I utgangspunktet fulgte ikke departementet opp dette på noen konkret måte, selv om man i proposisjonen la vekt på slike forhold. Men på initiativ fra Sosialkomiteen – som hadde mottatt en rekke henvendelser fra de funksjonshemmedes foreninger – ble lovforslaget endret slik at man i barnehagelovens § 5 slo fast at «i den grad barn med funksjonshemninger kan ha nytte av opphold i en vanlig barnehage, skal barnet gis

⁷⁴⁴ NOU (1972: 39) : 48.

prioritet ved opptak.» Det ble derimot ikke gitt noen sentrale føringer for andre sosiale opptaksbetingelser. På den andre siden er det verdt å merke seg at «funksjonshemming» i denne perioden var et mer omfattende begrep enn slik vi vanligvis forstår det i dag. Det inkluderte bl.a. epileptiske, «evneveike», «autistiske», «dyslektiske» og «adferdsforstyrrede (nervøse) barn». ⁷⁴⁵ Så det kan tenkes at en del barn fra det man mente var «lite stimulerende miljøer» ble dekket, særlig gjennom den sistnevnte kategorien.

I følge Roald Bye (A) var prioritering av funksjonshemmede barn viktig for å unngå isolasjon og overbeskyttelse. «Ofte er det vel slik at barn med funksjonshemminger kan bli for bundet til foreldrene og derfor ofte kan engste seg for en kontakt utover den de får med den øvrige familien.» Men, hevdet han, «kanskje er integrasjon av funksjonshemmede barn i barnehagene likevel viktigst for det funksjonsfriske barnet, idet dette da på en naturlig måte vil lære seg å akseptere mennesker som kanskje er litt annerledes enn det sjøl, og lære seg å opptre overfor disse barna.» ⁷⁴⁶ Det ble for øvrig i de sentrale forskriftene overlatt til den kommunale nemda å foreta opptak etter innstilling fra styret i den enkelte barnehage. ⁷⁴⁷

Når det gjaldt kulturelle, etniske og språklige minoritetsbarn mente utvalget at man måtte være var for «dilemma mellom hensynet til sterkest mulig integrering i det norske samfunnet på den ene siden, og ønskeligheten av å beskytte kulturell egenart og identitet.» ⁷⁴⁸ Denne argumentasjonen fulgte hele prosessen, og Sosialkomiteen som behandlet departementets lovforslag var enig i at

en spesiell verdi vil oppholdet ha for barn med funksjonshemminger, barn fra vanskelige oppvekstmiljøer og barn fra kulturelle, etniske og språklige minoriteter. Dette siste under forutsetning av at de i barnehagen møter full respekt for og forståelse av deres eget språk og

⁷⁴⁵ Se f. eks: Bogen, m. fl. 1969.

⁷⁴⁶ Ot. (1974-1975) : 545.

⁷⁴⁷ Forskrift (S) av 01. januar (1976) om barnehager m.v. : § 1, pkt. 7.

⁷⁴⁸ NOU (1972: 39) : 49.

kultur. De må få hjelp til å utvikle sitt eget språk og til å tilegne seg sin egen kulturbakgrunn ved sida av å møte majoritetens språk og kultur.⁷⁴⁹

Denne problemstillingen ble også et tema i debatten om en hvorvidt barnehagene burde ha kristen formålsparagraf eller ikke. Verken Daginstitusjonsutvalget, det ansvarlige departementet eller Sosialkomiteens flertall (A, SV) ønsket kristen formålsparagraf. Foreldre som ikke var troende, og kanskje særlig de som tilhørte andre trosretninger, skulle ikke vegre seg for å sende barna i barnehagen. I Odelstinget ble det også reist argumenter som tok utgangspunkt i barnas psykiske helse i innlegg mot kristen formålsparagraf. Astrid M. Martinsen (A), hevdet for eksempel at barn under syv år på grunn av et grunnleggende trykksbehov var helt avhengige av å stole på sine foreldres vurderinger i forhold til tro og religion. Derfor måtte de «beskyttes mot påvirkning» som kunne få dem «til å tvile på at det deres foreldre hevder som rett og riktig, virkelig er det.» Dersom barnehagene sådde tvil om dette, kunne det skape «stor utrygghet» og «gi barnet dårlige utviklingsmuligheter.»⁷⁵⁰ Barna var i følge Martinsen ikke modne for å bli konfrontert med at foreldrene kunne ta feil, og de ville bli forvirret om de viktigste omsorgspersonene, foreldrene og førskolelærerne, sendte motstridende signaler.

Den borgerlige opposisjonen (H, KrF, Sp) ønsket derimot en kristen formålsparagraf. Kåre Kristiansen (KrF) var bekymret for at private barnehager i kristen regi ville bli fratatt muligheten til å både ansette og drive etter kristne målsetninger og vedtekter.⁷⁵¹ Hans partikollega, Lars Korvald, mente derfor at de «to viktigste spørsmål i forbindelse med denne loven er utformingen av formålsparagrafen og de private barnehagers plass og muligheter innenfor rammen av den nye lov.»⁷⁵² Representanter fra både Høyre, KrF og Sp argumenterte med at 95 % av foreldrene valgte å døpe barna sine, og derfor allerede hadde samtykket til en kristen

⁷⁴⁹ Innst. O. nr. 69 (1974-1975) : 3.

⁷⁵⁰ Ot. (1974-1975) : 523.

⁷⁵¹ Ibid: 527.

⁷⁵² Ibid: 552.

oppdragelse. På et direkte spørsmål fra Martinsen (A) om hva de borgerlige tenkte om situasjonen til minoritetsbarn i barnehager med kristen formålsparagraf – eksempelet som ble brukt var «muhamedanere» – svarte Torgeir Andersen (H) at muligheten «for å kunne opprette egne barnehager hvor eierne har sitt spesielle livssyn, gir mulighet for at f. eks. barn tilhørende de religioner som representanten Murberg Martinsen nevnte, vil få full anledning til å komme inn i en barnehage med det syn de sokner til.»⁷⁵³ Otto Hauglin (SV) reagerte på dette, og spurte om det virkelig var det borgerlige mindretallets syn at «fremmedarbeidernes barn» skulle være henvist til private og segregerte barnehager? Andersen (H) svarte på dette at han ikke kunne forstå at kommunale barnehager med kristen formålsparagraf ville føre til at disse ble «påpresset noen som helst livssyn som ikke kan tolereres,» og at det derfor ikke var tale om at barna ble plassert i noen som helst barnehage mot foreldrenes tillatelse eller vilje.⁷⁵⁴

Etter at stemmene var opptalt endte man som forventet opp med en nøytral formålsparagraf, slik regjeringen ønsket, men ingen formuleringer om prioritert opptak av minoritetsbarn. Integrasjonspolitikken i barnehager ovenfor kulturelle og religiøse minoriteter begrenset seg med andre ord til formuleringen av en nøytral formålsparagraf i lovteksten. Langt i fra alle parter var enige i dette, og av de rundt 50 sider trykte debattsidene fra Odelstinget i stortingsforhandlingene er det debatten rundt formålsparagrafen som tar desidert mest plass. Den ble senere også erstattet med en kristen formålsparagraf da de borgerlige kom til makten tidlig på 1980-tallet.⁷⁵⁵ Dette kan vel for det første tyde på dette var et prinsippspørsmål som engasjerte mange på tidspunktet. Men tross alt var formålsparagrafen bare en detalj i barnehageloven, og at den fikk så mye oppmerksomhet i debattene kan vel også

⁷⁵³ Ibid: 531.

⁷⁵⁴ Ibid.

⁷⁵⁵ Den nøytrale formålsparagrafen varte fram til 1. mars 1984 da Regjeringen Willoch endret lov (27. mai 1983) og forskrifter (1. mars 1984), og innførte både kristen formålsparagraf og unntaksbestemmelse fra arbeidsmiljøloven til å spørre om arbeidssøkeres politiske og kulturelle tilhørighet, jf: Ot. prp. nr. 75 (1981-1982), og § 1 i Forskrift (S) av 01. mars (1984) til lov om barnehager m. v.

tolkes som et tegn på at det tross alt var bred politisk oppslutning om barnehagelinjen i og for seg i norsk familiepolitikk fra og med midten av 1970-tallet.

Konklusjon

Generelt var det stor oppslutning om at det var nødvendig å legge til rette for økt utbygning av barnehager, og om barnehageloven. Alle partier, med unntak av Anders Langes Partis tre representanter i Odelstinget, stemte til slutt for loven i sin helhet.⁷⁵⁶ Uenighetene i formuleringen av paragrafer gjaldt i all hovedsak formålsparagrafen, der stortinget var delt i to klare blokker, og der den «verdinøytrale» formuleringen gikk igjennom med 53 mot 51 stemmer i Odelstinget, og med 17 mot 16 stemmer i Lagtinget. Ved siden av det var det bare KrF som gikk inn for Daginstitusjonsutvalgets forslag om å bruke *Førskole* som fellesbetegnelse for dagtilbud for barn, og bare SV som stemte for utvalgets forslag om at kommunene skulle pålegges utbyggingsplikt framfor planleggingsplikt.

Uenighetene avslører at det på tross av stor oppslutning om loven ikke var unison enighet om *hva* en barnehage egentlig var for noe. Argumentene som framkom i debattene vekslet mellom barnehagenes pedagogiske, sosialpolitiske, likestillingspolitiske/samfunnsøkonomiske roller, og de enkelte partiene vektla balansen mellom disse forskjellig: De borgerlige partiene, med Kristelig folkeparti i spissen, var tydeligst mest opptatt av den pedagogiske rollen, og ønsket derfor et begrenset, fire timers tilbud med den samme kristne verdinormering som grunnskolen. Arbeiderpartiet, og kanskje særlig Sosialistisk Valgforbund, la mest vekt på hvilken avgjørende forutsetning barnehagene var for kvinnes kamp for likestilling, og hvilke sosiale problemer som kunne forhindres ved flere

⁷⁵⁶ ALP var også i prinsippet for «barnehageutbygging», men mente det kunne gjøres på privat initiativ og med langt mindre offentlige midler, ved at husmødrene som ønsket yrkesarbeid selv organiserte en rotasjonsordning for barnetilsyn på privat initiativ. Til dette trengtes ikke noen lov, mente de, og de offentlige tilskudd burde begrenses til å skaffe et egnet lokale for virksomheten, jf. Ot. (1974-1975) : 555.

barnehageplasser, selv om også de – som alle andre partier – selvfølgelig understreket at hensynet til barna var det viktigste.

Psykologisk kunnskap ser først og fremst ut til å formulere argumenter for at barnehageutbyggingen ikke ville *være til skade for* de minste barna. Utvalget mente at dersom tilbudet ble tilrettelagt på en pedagogisk forsvarlig måte, at barna var aldersmessig modne for det, noe som i praksis og i denne sammenhengen betød at barna burde være over tre år når de begynte, og at oppholdet ikke overskred den anbefalte daglige tidsrammen. For fra treårsalderen ble den positive «forebyggende mentalhygieniske virkning» barnehageopphold kunne ha på barna mer vektlagt. Barna kunne få utløp for virketrang og realisere sine skapende evner. Det ble også uttrykt optimisme om at barnehagene kunne rette opp i skjevutvikling blant barn som kom fra impulsfattige miljøer, og at en satsing på mannlige ansatte kunne ha en positiv effekt for barnas kjønnslike selvoppfatning. Samtidig var det ikke konsensus om dette, og de borgerlige ønsket en mer restriktiv linje, med sterkere begrensninger i åpningstiden og aldersgrenser, og større vektleggingen av alternative løsninger for å gi «mødrene frihet til å velge å være hjemme med barna sine» med en form for omsorgslønn, om de ønsket det.

Kapittel 10

Konklusjon

Psykologien eksemplifiserer på en utmerket måte hvordan kunnskap og vitenskap er innvevd i kultur og samfunn. Dette gjør seg gjeldene både i etableringen av psykologiske teorier om barn, og ikke minst i hvordan psykologi brukes i formidlingen av rådgivende litteratur om oppdragelse til foreldre og i utforming av barne- og familiepolitikk. Hvordan psykologer som forsker på barn utformer sine problemstillinger og teorier er influert av samfunnene de lever i, like mye som samfunnets oppfatninger om barn er formet av de psykologiske problemstillingene. Dette resulterer i at psykologisk kunnskap om barn blir omformet i det de formidles til foreldre eller til politikere i utredninger, samtidig som de har potensiale til å omforme foreldres eller politikeres oppfatninger om barn og barnas behov.

Psykologisk kunnskap er fleksibel. Dette har også denne historien vist. Nypietistiske forkynnere, radikalere, eller konservative barneleger: Alle benyttet seg i varierende av psykologisk kunnskap om barn for å argumentere for hva som var barnas beste i mellomkrigstiden. Den ble brukt som et argument for at gifte kvinner burde være hjemme med barna sine like etter andre verdenskrig, og samtidig for at ugifte mødre hadde godt av å komme seg ut i arbeidslivet. Senere ble psykologisk kunnskap brukt som argument både for og mot økt kvinnelig yrkesdeltakelse på 1960- og 70-tallet. Psykologisk kunnskap er en mangfoldighet, med en rekke ulike perspektiver, og med en rekke ulike måter å forstå barna og familiene på.

Dette mener jeg er en av hovedforklaringene for dens gjennomslagskraft på 1900-tallet, og hvorfor psykologi har blitt til den form for kunnskap som framfor noen annen har blitt brukt til å beskrive og forklare hva som kjennetegnet barna og hva som skilte dem fra voksne, med andre ord hva barndommen var og hva den krevde av familien eller omsorgspersonene som hadde ansvar for dem. På denne måten kan vi si at barndommen ble psykologisert i løpet av forrige århundre, uten at det nødvendigvis dreide seg om *én* psykologisert barndom, men et mangfold.

Psykologi og oppdragelse

Så hvordan har psykologer vært med å forme forståelsen for barnas indre liv, utvikling og psykiske behov? Og hvordan har psykologisk kunnskap vært med å skape en psykologisert barndom? Ved å undersøke begrepsbruken til norske eksperter som formidlet råd om barneoppdragelse til norske foreldre har jeg forsøkt å demonstrere hvordan barndomsidealet i Norge ble psykologisert innenfor en europeisk-amerikansk psykologisk kunnskapskontekst, og hvordan den fikk forskjellige uttrykk i forskjellige perioder og ble satt sammen av ulike psykologiske eller psykiatriske perspektiver. Poenget med å disponere avhandlingens første hoveddel etter forskjellige psykologiske perspektiver har vært å tydeliggjøre det problematiske ved et narrativ der en *barnepsykologisk oppdragelsesmodell* erstatter den tradisjonelle oppdragelsesmodellen i løpet av 1900-tallet, til tross for at samtidens aktører oppfattet det slik, og at det i varierende grad har blitt framstilt slik i forskningslitteratur. I løpet av 1900-tallet har flere psykologiserte barndomsideal manifestert seg i oppdragelseslitteraturen, og en psykologisert forståelse av barn og barndom har blitt framstilt på en rekke både motstridende og overlappende måter.

Overlappinger

I avhandlingens første hoveddel har jeg undersøkt hvordan funksjonalistisk og behavioristisk psykologisk kunnskap ble en viktig del av den norske

mentalhygienebevegelsen framstilling av utfordringene for en barneoppdragelse på samfunnets premisser i mellomkrigstiden. Denne psykologiske barneoppdragelsesvisjonen resonerte med klassiske problemstillinger i tidligere oppdragelsestenkning, også med nypietistiske oppfatninger, til tross for at bevegelsen tok uttrykkelig avstand fra den. Grunnen til at de overlappet, var at nypietistiske oppdragelsesskribenter også benyttet seg av psykologisk kunnskap, men kanskje først og fremst at klassiske problemstillinger i barneoppdragelsen ble beholdt i en ny språkdrakt av mentalhygienebevegelsen. Felles var for eksempel forståelsen av at barna fra fødselen av var uferdige og måtte formes i riktig retning av oppdrageren. Man var skeptisk til barnet fra naturens side. Av nypietistiske skribenter ble barnets naturlige begrensninger forstått innenfor rammene av arvesynd, mens det i mentalhygienebevegelsens tekster ble forstått i en sosialdarwinistisk ramme og delvis som et siviliseringsprosjekt. Både nypietistene og mentalhygienebevegelsen delte forståelsen av at samfunnets behov som en helhet måtte sette rammene for den individuelle oppdragelsen og understreket viktigheten av at individene måtte tilpasse seg samfunnet både for sin egen og samfunnets del. Samfunnshelheten ble av nypietistene forankret i en gudommelig forordning, mens mentalhygienebevegelsen forstod den i en mer sosialbiologisk ramme. Samfunnet var som en organisme, individene var som celler som måtte arbeide for den organiske helheten. Funksjonalistisk psykologi, som nettopp tematiserte forholdet mellom individ og samfunn, ble som vi har sett viktige referansepunkter for både nypietistene og mentalhygienebevegelsen opp til andre verdenskrig.

Gjennom hele perioden og i alle varianter av psykologisk kunnskap om barndom har det vært en grunnleggende konsensus om betydningen av den tidlige barndommen. Jo mindre barna var, jo mer kritisk var det at foreldrene behandlet det forsvarlig – hva som var forsvarlig har på den andre siden variert fra perspektiv til perspektiv. Men de første årene spilte en vesentlig rolle og var formende for personlighetsutviklingen og karakterdannelsen for resten av livet. Fra nypietistene, via mentalhygienebevegelsen, via utviklingspsykologi og teorier om morstilknytning: Alle har vært enige om at våre første leveår er kritiske og at våre barndomserfaringer på sett og vis avgjør hva slags mennesker vi vil vokse fram til å være.

Det har også vært en kontinuitet i flere av oppdragelsens hovedproblemer. De klareste eksemplene på dette er problematiseringen av brystavvenning og renslighetsoppdragelse. Dette har nok en praktisk årsak: Det var hverdagslige problemer som mange foreldre strevde med og trengte råd om. De ulike psykologiske måtene å forstå disse problemstillingene delte alle den samme oppfatningen om at dette var kritiske faser i barnas utvikling, selv om de beskrev problemene på forskjellig vis, og ga varierende råd om hvordan foreldrene burde håndtere dem.

Mor og barn-relasjonen har også vært et gjentakende tema og her har det vært klare overlapninger mellom den nypietistiske romantiske oppfatningen og psykoanalysens vektlegging av båndene som ble skapt, særlig i ammesituasjonen. De vektla begge at dette var en miljøskapt relasjon, på mange måter et resultat av kvinnes sosiale omsorgssituasjon, som både ble oppfattet som naturlig av psykoanalytikere og som en guddommelig forordning av religiøse forkynnere. Vektleggingen av mor og barn-relasjonens avgjørende betydning nådde på sett og vis sitt høydepunkt med teorien om morsberøvelsen like etter andre verdenskrig, som utviklet seg til en biologisk fundert teori om et unikt og eksklusivt følelsesmessig bånd mellom mødre og barn. Oppdragelsen ville nærmest finne sted av seg selv om mødrene ble gitt rom for å oppfylle sin biologisk tildelte omsorgsrolle, og store problemer – ikke minst psykiske problemer – ville oppstå om man skilte mor og barn i de første leveårene. Men dette eksempelet har også demonstrert en betydelig grad av tilpasning til lokale kontekster. Teorien om morsberøvelse ble som vi har sett møtt med betydelig skepsis av norske barndomsekspertene. Selv om de fleste var enige om at mødrene var de naturlige og best egnede omsorgspersoner for barna i de første årene og at relasjonen mellom mor og barn var unik, mente også mange eksperter i Norge at fedre hadde potensial til å spille en større rolle som omsorgsperson og tilknytningsobjekt.

Forskyvninger

Det har vært vanlig å si at barneoppdragelsen i forrige århundre gikk fra å være definert på samfunnets premisser til en oppdragelse på barnas egne premisser. Både

ny-pietismen, sosialhygiene, mentalhygiene, funksjonalistisk og behavioristisk psykologi lot samfunnets behov definere hovedproblemstillingene i barneoppdragelsen, mens etterkrigstidens utviklingspsykologiske perspektiv var opptatt av å la barnas egne (følelsesmessige) behov, alt etter hvilke alderstrinn de var på, sette rammene.⁷⁵⁷ Som vi har sett i avhandlingens første hoveddel var ikke denne overgangen entydig, og dette er nok en påminner om at «barnepsykologi» ikke har vært én definert størrelse, men at den har vært delt i forskjellige retninger, som igjen hadde et mangfold av ulike tilnærminger og forståelsesmåter som i forskjellige sammenhenger ble brukt eller oppfattet på forskjellige måter.

Fra og med mellomkrigstiden begynte radikale og psykoanalytisk inspirerte oppdragelseskribenter å reagere på at barna nødvendigvis måtte tilpasses det eksisterende samfunnet og de eksisterende samfunnsverdier. Tvert i mot mente flere av disse at foreldene gjennom å endre sin holdning om og håndtering av barna kunne sikre framveksten av nye og friere barn. Frigjort fra sine (ofte seksuelle) hemninger ville man sikre framveksten av friere og mer lykkelige samfunn. Disse posisjonerte seg for det meste mot pietismen og den «kristelige sedelære», og framhevet sin egen posisjon som moderne og vitenskapelig.

Etter krigen fikk utviklingspsykologiske perspektiver et oppsving, ikke minst gjennom forfatterskapet til Åse Gruda Skard. Hun tok først og fremst avstand til tidligere vanepsykologi og til autoritære oppdragelsesidealer. Hun framhevet også i større grad enn tidligere psykologi hvordan oppdragelsen måtte tilpasses barnas egen indre modning, og at oppdrageren skulle være som en god gartner: sørge for barnas optimale vekst, men gjerne skjære litt til for å sikre vekst i riktig retning. Oppdragelsen var også for Skard og andre et middel for å sikre overlevelsen av det moderne demokratiet: Erfaringene med fascisme og nazisme i mellomkrigstiden og ikke minst under andre verdenskrig, hadde i følge disse demonstrert en forbindelse mellom for streng og autoritær oppdragelse og autoritære samfunn. Derfor var det

⁷⁵⁷ Vik 2010.

bare logisk at demokratiet måtte sikres gjennom en demokratisk oppdragelse. Det nye normalbarnet til Skard skulle som psykoanalytikerens barn ikke få sine normalitetskrav fra samfunnets side, men ut fra hva deres egne utviklingstrinn krevde, altså sine «indre behov». Dette ble kalt selvreguleringsprinsippet i oppdragelsen, og dette skilte den utviklingspsykologiske visjonen veldig fra det tidligere dominerende fokuset på tidlig innøving av vaner.

Eksperter har også hatt ulike måter å forholde seg til foreldrene og foreldrenes egen kunnskap om barna. I mellomkrigstiden var både psykoanalytikere og behaviorister generelt skeptiske til foreldrenes egen viten om barna. De måtte læres opp av ekspertene, og kunne ikke overlates til å gjøre sine egne vurderinger. Foreldrene kunne på sett og vis ikke stoles på, men måtte skolerer psykologisk. Etter andre verdenskrig mente både Skard og eksperter som for eksempel Benjamin Spock at foreldrene selv visste, om kanskje ubevisst, hvordan de skulle håndtere barna, og at ekspertenes rolle var å forsikre foreldrene om at deres egen intuitive kunnskap var til å stole på. «Stol på deg selv!» ble budskapet, og selv om man passet på å minne foreldrene på hvilken intuitiv kunnskap om barna det var de måtte komme på, minnet disse også foreldrene på at det viktigste ikke var at de gjorde alt etter boka, men at det var varme, naturlige og oppriktig glad i barna sine. Morsberøvelsesteorien ble på en måte den mest ekstreme varianten av dette. I følge Bowlby trengte ikke mødrene gjøre annet enn å være tilstede for barna og å amme dem. Da ville den naturlige tilknytningen finne sted, og da ville det meste gå i orden av seg selv. Slik sett kan man si at psykologisk kunnskap, slik den ble formidlet til norske foreldre, ble gradvis og markant enklere og enklere i formen, og mindre og mindre kompleks fra århundreskiftet og fram til 1970-tallet. Kontroversiell forble den på forskjellige måter allikevel.

Tilpasninger

En av hovedmålsetningene med avhandlingen har vært å vise hvordan psykologisk kunnskap har blitt appropriert og tilpasset en lokal kontekst her i Norge. Som vi har

sett ble den norske barndommen psykologisert på ulike måter innenfor rammene av en europeisk-amerikansk kunnskapskontekst. Psykologisk kunnskap ble appropriert innenfor denne konteksten, både i begrepsapparatet til norske eksperter, men også i form av utenlandske oppdragelsesbøker. Både referert og oversatt psykologisk kunnskap gikk som vi har sett gjennom tilpasninger i denne prosessen.

Et godt eksempel jeg har vist til har vært hvordan den radikale behaviorismen til John Watson i Norge ble tonet kraftig ned, også av psykologer som generelt var begeistret for hans teori generelt. Særlig gjaldt dette hans skepsis til «morskjærlighet» og hans beskrivelser av «forkjælingsproblemet».

Et annet eksempel er hvordan flere norske psykoanalytikere, særlig etter andre verdenskrig, tok avstand til «det ensidige fokuset på seksualiteten», og la større vekt på individenes generelle interessekonflikter med omgivelsene og ga analysen et generelt mer politisk og anti-autoritært preg.

Et tredje eksempel kan være måten Åse Gruda Skard i sin formidling av stort sett amerikansk utviklingspsykologi kraftig tonet ned det evolusjonsteoretiske eller darwinistiske fundamentet som lå til grunn for læren om barnas «naturlige modning og utvikling», ikke minst hos C. Aldrich som hun for øvrig refererte til hyppig. Hun la også vekt på barnas indre modning, men oppjusterte kraftig miljøets rolle, og framhevet dynamikken mellom barnets modning og samfunnet eller helst familiens behandling av det.

Et siste eksempel kan være hvordan John Bowlbys teori om morsberøvelse i kjølvannet av andre verdenskrig av de aller fleste norske eksperter – Anne Marit Duve var et unntak her – var kritiske til hans ensidige fokusering på det unike og for ham biologisk konstituerte forholdet mellom mor og barn. Tvert i mot oppjusterte de fleste fedrenes betydning, og la vekt på at barna kunne ha flere tilknytningsobjekter eller omsorgspersoner, og mente at Bowlbys forskning på døgninstitusjonsbarn for eksempel ikke uten videre kunne brukes som et argument mot å plassere barn på daginstitusjoner.

Slike tilpasninger kan forstås på forskjellige måter. I forskningslitteraturen, for eksempel hos Monica Rudberg, Harald Thuen og Harry Hendrick, har det vært vanlig å forklare morsberøvelsesteorien ideologisk : Den bygget opp under allerede eksisterende idealer om mødrenes plass i samfunnet. Men motstanden mot teorien kan like gjerne forstås gjennom hvordan for eksempel Peter Bowler og Kail Raj forstår selve fenomenet kunnskapsformidling, med nøkkelbegreper som møter, makt, motstand, forhandlinger og rekonfigurasjoner.⁷⁵⁸ I Sverige ble Bowlby i følge Zetterqvist Nelson nærmest tiet i hel fram til 1980-tallet, og nærmest utelukkende omtalt i kritiske vendinger.⁷⁵⁹ I Norge var situasjonen tilsvarende, selv om Bowlby også hadde enkelte tilhengere innenfor psykologifaget i det minste fra 1970-tallet. Bowlby ble her, både av tilhengere og motstandere, trukket inn i en politisk kontekst som handlet om den pågående kampen for kvinners likestilling i samfunnet, og hvordan kvinner skulle forholde seg til morsrollen i denne sammenhengen. Den sammenfalt også med et familiepolitisk prosjekt om økt utbygning av barnehager, og påfallende ofte ble Bowlbys institusjonskritikk diskutert i forbindelse med daginstitusjoner (barnehager), og langt mindre når det gjaldt døgninstitusjoner (barnehjem) som tross alt var det empiriske utgangspunktet for Bowlby.

Psykologi og familiepolitikk

Også i familiepolitikken har psykologisk kunnskap spilt en rolle, selv om den her i mye større grad har måttet konkurrere med andre hensyn som økonomi og generelle prioriteringer. Men den har vært med å definere befolkningens og særlig barnas psykiske helse, og bidratt til hvordan disse forholdene ble formulert som politiske utfordringer og problemer. Slik sett har psykologisk kunnskap vært med å forme hvordan et politisk reguleringsområde ble oppfattet, eller med Kristin Asdals uttrykk:

⁷⁵⁸ Bowler 2009, Raj 2013.

⁷⁵⁹ Zetterqvist Nelson 2009.

psykologisk kunnskap har vært med å forme selve saken. Den vært med å definere hva en politikk «for barnas beste» kunne være i perioden, og den har bidratt til at barns psykiske helse og utvikling i det hele tatt var et aktuelt tema og problemstilling i perioden. Den har vært med å konstruere en styringsrasjonalitet som definerte barns psykiske helse som et viktig område for politisk inngripen, noe politikere på en eller annen måte var nødt til å forholde seg til.

Som problemstilling har kunnskap om barns psykiske helse imidlertid kommet til uttrykk på forskjellige måter i utredninger for nye lover i det familiepolitiske feltet, avhengig av hvilke konkrete situasjoner den har vært aktuell i, det være seg barnevernspolitikk, helse- og sosialpolitikk eller barnehagepolitikk. Så er det da riktig å konkludere med at psykologisk kunnskap om barn og barndom endret familiepolitikken i perioden?

De sårbare barna

Psykologisk kunnskap har i etterkrigstiden i følge Harald Thuen bidratt til å skape en diskurs om «de sårbare barna». Det feltet i familiepolitikken som tydeligst har vært preget eller blitt endret av denne har naturlig nok vært barnevernspolitikk. For det første i den forstand at barnevernsbarna tidlig på 1950-tallet ikke lengre ble beskrevet i et juridisk eller moralsk språk, men i psykologisk språkbruk. Det skulle først og fremst være barn som levde «under slike forhold at dets helse (fysisk-psykisk) eller utvikling utsettes for skade» som fra nå skulle bli gjenstand for inngrep fra barnevernets side, ikke barn som utgjorde en moralsk eller sosial trussel mot samfunnet. Psykologisk kunnskap var med andre ord med å definere inngrepskriteriene i loven, og det trengtes psykologisk kunnskap for å vurdere om kriteriene var oppfylt. Derfor ble det også lagt stor vekt på psykologiske utredninger av barn hvor det skulle vurderes inngrep. Dette har jeg både omtalt som en avmoraliserende vending, en vending som ble nærmest personifisert med at prestene mistet sin faste plass i de tidligere vergerådene, og ble erstattet med lege som helst skulle være psykologisk sakkynding. Så først og fremst var det en psykologisk

vending som her fant sted i barnevernspolitikken. En vending som utgjorde en ny styringsrasjonalitet som konstituerte befolkningens psykiske helse som et presserende reguleringsobjekt. Barnevernspolitikken gjenspeiler også et ønske om regulere vel så mye gjennom forebyggende opplysningsarbeid rettet mot aktuelle familier. Dette uttrykker samtidig et ønske om en form for indirekte selvregulering ved å bruke opphavsfamiliene selv som regulerende agenter, i stedet for å gå rett til direkte inngriper, når det gjaldt barnas psykiske velvære og helse.

Samme innstilling har vi sett i familiehelsepolitikken. Barnas psykiske helse ble på tilsvarende vis gradvis prioritert i det forebyggende og opplysende helsearbeidet rettet mot småbarnsfamilier. Barnas mentale helse og trivsel ble formulert som en nøkkelutfordring som det var umåtelig viktig å sikre gjennom et følelsesmessig sunt familiemiljø. Konsekvensene av å neglisjere dette ble beskrevet i de alvorligste ordelag, og den ble beskrevet i psykologisk språkdrakt. Det kunne føre til spedbarnsdød, og til en negativ personlighetsutvikling for barna som i verste fall kunne føre til «evneveikhet» eller «åndsvakhet» som ville være uopprettelig gjennom helse livsløpet. Jeg har konkludert med at helsedirektør Karl Evang spilte en stor rolle for å få igjennom denne linjen som samsvarte med hans sosialmedisinske verdensanskuelse og livsprosjekt som hadde røtter tilbake til mentalhygienebevegelsen i mellomkrigstiden: Han mente helse måtte forstås i sammenheng med sosiale problemer. De sårbare barna fra utsatte opphavsmiljøer trengte en ekstra forebyggende helsepolitisk innsats, og på denne måten ble alle norske familier i prinsippet en målgruppe for en politisk forebyggende styringsrasjonalitet, og psykisk forebyggende helsearbeid ved helsestasjonene ble et universelt tilbud. Dette argumenterte Evang sterkt for både i uttalelser til lov om helsesøstertjenester i 1957, og ved å sørge for at det ble nedsatt et eget «mentalhygienisk utvalg» til å drøfte denne delen av det forebyggende helsearbeidet i forbindelse med lov om helsestasjoner i 1972.

Familie- eller morsvending?

Den andre sentrale vendingen i barnevernspolitikken, som nok hang sammen med den første, var vendingen mot familien. Denne var todelt: Først og fremst skulle barnevernet prioritere forebyggende inngriper i barnevernsbarnas opprinnelige familier. Familien ble ansett som det best mulige miljøet for å sikre barnas psykiske og fysiske utvikling, bakgrunnen for dette lå også i psykologisk kunnskap om barnas utvikling. Om det forebyggende arbeidet ikke hadde effekt, eller om miljøskadene var så alvorlige at omplassering ble vurdert som nødvendig, skulle barnevernet fra nå av også prioritere fosterhjem og adopsjon framfor å plassere barn på barnehjem. Bakgrunnen for det var den omfattende forskningen på institusjonsbarn både før, men særlig etter andre verdenskrig, som hadde beskrevet hvilke alvorlige emosjonelle problemer institusjonsbarna som følge av manglende tilknytning til en hovedomsorgsperson levde under. Derfor var det om å gjøre å skaffe en «erstatningsfamilie» i slike tilfeller, som kunne oppfylle de følelsesmessige behovene til barnevernsbarna og fungere som alternative tilknytnings- og omsorgspersoner. Vi har også sett at disse endringene i praksis ikke kom til å gjelde alle barn, men at enkelte grupper, og da særlig de såkalte taterbarna, fremdeles ble beskrevet i et ganske annet språk, der streben etter stabilt erstattet familieprinsippet og der rasehygieniske oppfatninger fremdeles gjorde seg gjeldende.

I familie og sosialpolitikken fikk familie- og morsvendingen ulike uttrykk alt etter hvilke mødre det dreide seg om. En av barnetrygdens uttalte målsetninger var å være et ekstra insentiv for gifte kvinner til å velge «å følge morskallet» og hjemmetilværelsen med barna i de første leveårene. Her spilte også kunnskap om barnas psykiske helse en stor rolle: Familien og særlig moren var den viktigste faktoren for å sikre en sunn personlighetsutvikling. Støtten til enslige og alenemødre ble derimot forstått som hjelp til å gjøre denne gruppe mødre i stand til å ta seg arbeid eller utdanning og slik gjøre seg i stand til å forsørge barna sine selv. Disse mødrene fikk ekstra stønader for å betale for tilsyn av barna på dagtid, og for å gjennomføre yrkestrening og utdanning. Her ble ironisk nok *også* psykologisk kunnskap brukt for å argumentere for denne linjen: Alenemødre hadde et psykologisk behov for å

forsørge seg selv og å få mestringsfølelse gjennom eget arbeid. Mindre vekt ble lagt på barnas psykiske behov for en stabil omsorgsperson for denne gruppen. Dette demonstrerer vel det pragmatiske forholdet mellom politikkutvikling og kunnskap, det vil alltid finnes kunnskap, også psykologisk, som passer til den linjen som det blir ansett som politisk realistisk å gjennomføre.

Men ved inngangen til 1970-årene ble til slutt denne siste linjen, i kontekst av kvinnefrigjøring og likestillingskampene på slutten av 1960-tallet, til et universelt mål for alle mødre. Barnehagepolitikken ble arenaen der dette målet til slutt gradvis ble realisert. Barnehage_loven av 1975 satt derfor på sett og vis et symbolsk punktum for familie- eller morsvendingen i norsk barne- og familiepolitikk, i hvert fall i dens bokstavelige betydning. Familiene og mødrene forble selvsagt fortsatt definert som de viktigste agentene for barnas mentale helse, men i praksis ble det nå ikke lengre forventet at mødrene skulle være hjemme med barna fram til skolealder. I stedet ble det både gjennom utvidelser av universelle foreldrepermisjonsordningene og gjennom utbyggingen av barnehager lagt til rette for at familien skulle være eneansvarlig for barnas omsorg i det første leveåret, men at det skulle være normen at ansvaret ble fordelt eller institusjonalisert etter dette. Psykologisk kunnskap hadde i sin tid vært med å sementere familien og særlig mødrenes ansvar for barnas mentale helse. Nå ble den også brukt for å løse dem fra det. Selv om det ikke var universell konsensus rundt spørsmålet, var det psykologisk kunnskap om barn i daginstitusjoner som i lovens forarbeid som skulle garantere for at barnehagen var en forsvarlig løsning for å ta vare på småbarna, og at barnehagene var i stand til å være med å dele familiens ansvar for barnas psykiske helse og utvikling etter deres første leveår, selv om det var intern uenighet om dette blant barnepsykologer og ikke minst blant småbarnspedagogene selv.

Kunnskap, formidling og politikk

Som vi har sett har det skjedd noe med psykologisk kunnskap når den ble formidlet til norske foreldre. Den har blitt forenklet og tilpasset foreldrenes antatte kunnskapsnivå og forståelsesevner, tilpasset «norske forhold» eksplisitt og implisitt og dermed relatert til andre problemstillinger enn den kanskje har hatt i andre sammenhenger. Kontroversielle eller upassende dimensjoner av psykologiske perspektiver har blitt tonet ned, oversett eller endret på i formidlingen i av dem. I mellomkrigstiden tonet norske psykologer og barneeksperter for eksempel ned kritikken mot morskjærlighet og forkjælingsproblematikken i behavioristisk psykologi. I etterkrigstiden tonet norske barneeksperter ned det evolusjonsbiologiske fundamentet som lå til grunn for store deler av utviklingspsykologien – og dannet slik et moderert perspektiv som kom til å dominere store deler av vår oppdragelseslitteratur helt fram til våre dager. Det morseksklusive perspektivet til John Bowly og morsberøvelsesteorien ble både tonet ned og kritisert av norske barneeksperter og psykologer. I stedet valgte de fleste norske ekspertene å oppvurdere fedrenes potensiale som omsorgspersoner.

I familiepolitikken har psykologisk kunnskap både vært med å definere problemstillingene, utfordringene og målsetningene for politikken. Samtidig har politikkenes målsetninger lagt føringer for hva slags kunnskap som var ettertraktet, og formet kunnskapen som ble en del av den. Til sammen har de vært med å utgjøre en styringsrasjonalitet som har artikulert befolkningens psykiske helse som en politisk presserende problematikk. Denne har vært mer fokusert på å legge til rette for en indirekte selvregulering av befolkningens mentale helse gjennom opplysningskampanjer og forebyggende arbeid, enn gjennom direkte inngripen og kontroll. Det beste eksempelet på at psykologisk kunnskap har vært med å definere de politiske målsetningene har vært barnevernspolitikken der hele problemfeltet og objektet for inngripen – barnevernsbarna – ble omskrevet i psykologisk språkdrakt. Samtidig har vi også sett hvordan forskjellige former for kunnskap kom til å føre til ulik politikk overfor ulike typer barn. Selv om psykologisk kunnskap ble viktigst for å forstå barnevernsbarn generelt, overlevde rasehygienisk kunnskap i behandlingen

og definisjonen av taterbarn. Vi har også sett hvordan psykologien har vært med å omdefinere det forebyggende helsearbeidet ovenfor småbarnsfamiliene, og bidratt til at psykososialt forebyggende helsearbeid har blitt en stadig viktigere del av helsestasjonens oppgaveområder.

Samtidig har sosialpolitiske realiteter – eller kanskje snarere den sosialpolitiske diskursen? – gjort det umulig å føre den samme mødre og barn-politikken i praksis mot gifte og ugifte mødre: Selv om det fram til 1970-tallet var et familiepolitisk ønske om å gjøre gifte kvinner i stand til å være hjemme med barna i de første leveårene, var denne linjen urealistisk eller utenkelig overfor alenemødre. Tiltakene det var mulig å sette i verk overfor de gifte kvinnene var tross alt også veldig begrensede. I barnehagepolitikken ble det i utredningen drøftet hvordan forskjellige hensyn – barnas beste, likestillingspolitiske og samfunnsøkonomiske hensyn – kunne tenkes å stå i motsetning til hverandre. Dette ble også en del av debatten rundt innføringen av loven, ikke alle var enige om at det var mulig å ivareta hensynet til barnas beste, likestillingshensyn og ønsket om økt yrkesdeltakelse av samfunnsøkonomiske årsaker samtidig. Psykologisk kunnskap om barns avhengighet av sine mødre i de første årene, og hvordan barn hadde best av å tilbringe årene før skolealder innenfor familien ble i denne prosessen balansert av alternativ psykologisk kunnskap om barn i daginstitusjoner som passet bedre sammen med den nye familiepolitiske visjonen.

Til sammen har alle disse utallige små forskyvningene, prioriteringene, valgene og omskrivingene vært med å definere hva en psykologisert barndom ideelt sett skulle være i Norge.

Kilder og litteratur

Forkortelser i notene

St. prp.	Stortingsproposisjon
Ot. prp.	Odelstingsproposisjon
St. mld.	Stortingsmelding
Innst. O.	Innstilling til Odelstinget
Innst. S.	Innstilling til Stortinget
St.	Forhandlinger i Stortinget
Ot.	Forhandlinger i Odelstinget
Lt.	Forhandlinger i Lagtinget
Forskrift (S)	Sentrale forskrifter
Forskrift (L)	Lokale forskrifter
NOU	Norges offentlige utredninger
SOU	Statens offentliga utredningar (Sverige)

Utrykte kilder

Bergen byarkiv (BBA)

Rådmannen, avd. V (BBA-0275)

- Notat om sentral helsestasjon og retningslinjer for drift av sentrale helsestasjoner.
- Retningslinjer for drift av sentrale helsestasjoner (familievernkontorer). Fastsatt av Sosialdepartementet 19. desember 1963.

Helserådet

Riksarkivet (RA)

Sosialdepartementet, 2. medisinalkontor (L)

- RA/S-0021/M/L0357/0001: Helsestasjoner, skolebarnsundersøkelser m.v (1927-1941).
- RA/S-0021/I/Ib/L0275/0001: Helseforskrifter Oslo (1864-1940).
- RA/S-0021/I/Ib/L0296/0005: Helseforskrifter Bergen (1863-1941).

Sosialdepartementet, Helsedirektoratet, Kontoret for psykiatri (H4)

- Dc 582: Mentalhygienisk arbeid ved helsestasjoner for spedbarn og småbarn fra perioden 1963-1969.

Sosialdepartementet, Helsedirektoratet, Hygienekontoret (H5)

- Dc 304 - Dc 307: Lover, forskrifter m.m. vedrørende helsestasjoner for perioden 1966-1976.
- D 154: Diverse materiale om helsestasjonsvirksomheten fra perioden 1946-1960.

Sosialdepartementet, Helsedirektoratet, Helsedirektørens arkiv

- RA/S-4710: Helsedirektørens arkiv

Bergen kommune (BK)

Historisk materiale fra helsestasjoner og skolehelsetjenester v/Gunvor Møller m.fl.

- 1979: Årsrapport om arbeidet som psykolog ved Loddefjord Helsestasjon 1978.
- 1980: Huskelister for arbeidet ved helsestasjonene

Wellcome Library for the History and Understanding of Medicine, London (WL)

Bowlby Papers

- PP/Bow/J.9/111 «Recent Advances in the Psychology of Young Children», Reprint from Susan Isaacs. 1938. *The Report of the Conference of Educational Associations*.
- PP/Bow/K.11/52 – «The Nature of the Child's Tie to his Mother», Reprint from *The International Journal of Psychoanalysis*, vol. 39, no. 5, 1958.
- PP/Bow/K.11/55 – «Separation Anxiety», Reprint from *The International Journal of Psychoanalysis*, vol. 41, no. 2-3, 1960.

-
- PP/Bow/K.11/57 – «Grief and Mourning in Infancy and Early Childhood», Reprint from *The Psychoanalytic Study of the Child*, vol. 15, 1960.

Trykte kilder og litteratur

- Aarek, Wilhelm. 1950. *Barnet og de voksnes verden: Psykologi for oppdragere*. Stavanger: Stabenfeldt forlag.
- Ainsworth, Mary D. 1967. *Infancy in Uganda: Infant Care and the Growth of Attachment*. Baltimore: The John Hopkins Press.
- Aldrich, C. A. og M. M. Aldrich. 1938. *Babies are Human Beings*. New York: Macmillan.
- Aldrich, C. A. og M. M. Aldrich. 1949. *Små barn er også mennesker*. Oslo: Tiden norsk forlag.
- Alnæs, Randolf. 1994. *Psykoanalysen i Norge: historie, utdanning, behandling, forskning*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Alnæs, Randolf. 1995. *Norsk psykoanalyse i mellomkrigsårene: Internasjonale strømninger*. Stavanger: PsykOpp Forlag.
- Andresen, Astri. 2006. *Hender små: Bortsetting av barn i Norge 1900-1950*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Andresen, Astri og Ólöf Garðarsdóttir, m. fl. 2011. *Barnen och välfärdspolitiken: Nordiska barndomar 1900 - 2000*. Stockholm: Dialogos Förlag.
- Apple, Rima D. 2006. *Perfect Motherhood. Science and Childrearing in America*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Arctander, Signy. 1931. «Mentalhygiene som social bevegelse», i (red.). *Mentalhygienisk forenings småskrifter nr. 1*. Oslo: Fram forlag.

Ariès, Philippe. 1960. *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris: Plon.

Armstrong, David. 1995. «The Rise of Surveillance Medicine,» *Sociology of Health and Illness* 17 (3): 393-404.

Asdal, Kristin. 2011. *Politikkens natur - naturens politikk*. Oslo: universitetsforlaget.

Balke, Eva. 1995. *Småbarnspedagogikkens historie. Forbilder for vår tids barnehager*. Oslo: Universitetsforlaget.

Barnehjem og spesialskoler under lupen. Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner 1945-1980 (2004). Avgitt til Barne- og familiedepartementet.

Barneomsorg. 1970. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Barneomsorg. 1975. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Barnevernsstatistikk. 1960. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Barnevernsstatistikk. 1965. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Beers, Clifford Whittingham. 1933 [1908]. *A Mind That Found Itself*. New York: Doubleday, Doran & Co.

Bensaude-Vincent, Bernadette. 2009. «A Historical Perspective on Science and Its 'Others',» *Isis* 100 (2): 359-368.

Berth, Inger. 1972. *Institusjonsbørn og hjemmebørn*. København: Munksgaard.

Bjerrum Nilsen, Harriet og Monica Rudberg. 1989. *Historien om gutter og jenter: Kjønnssosialisering i et utviklingspsykologisk perspektiv*. Oslo: Universitetsforlaget.

Björk, Maria. 2011. *Problemet utan namn? Neuroser, stress och kön i Sverige från 1950 till 1980*. Uppsala: Uppsala Universitetet.

-
- Bjørnson, Øyvind og Inger Elisabeth Haavet. 1994. *Langsomt ble landet et velferdssamfunn*. Oslo: Gyldendal.
- Blechman, Elaine A. 1991. «Effective Communication: Enabling Multiproblem Families to Change: Advances in Family Research», i P. A. Cowan og M. Hetherington (red.). *Family Transitions*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Blom, Ida. 1979. «Om Pigebørns Opdragelse. Kjønnsdifferensierte oppdragsesprinsipper i 1800-tallets norske pedagogiske litteratur,» *Tidsskrift for samfunnsforskning* (5-6)
- Blom, Ida. 1984. «Barneoppdragelse», i B. Hodne og S. Sogner (red.). *Barn av sin tid: Fra norske barns historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Blom, Ida. 1991. «Kommunal omsorg for mødre og småbarn i Bergen i første halvdel av 1900-tallet», i A.-H. Nagel (red.). *Velferdskommunen: Kommunenes rolle i utviklingen av velferdsstaten*. Bergen: Alma mater forlag AS.
- Bogen, Birgit og Ragnhild Karlsen, m. fl. 1969. *Forslag til retningslinjer om mentalhygienisk arbeid ved helsestasjonene*. Oslo: Sosialdepartementet (Helsediektoratet).
- Bowlby, John. 1951. «Maternal Care and Mental Health,» *World Health Organization Monograph* (3): 355-534.
- Bowlby, John. 1952. *Maternal Care and Mental Health* (2. utg.). Geneve: World Health Organization.
- Bowlby, John. 1958. «The Nature of the Child's Tie to his Mother,» *International Journal of Psychoanalysis* 39: 1-23.
- Bowlby, John. 1959. «Separation Anxiety,» *International Journal of Psychoanalysis* 41: 1-25.

-
- Bowlby, John. 1960. «Grief and Mourning in Infancy and Early Childhood,» *The Psychoanalytic Study of the Child* 15: 9-52.
- Bowlby, John. 1965. *Child Care and the Growth of Love*. Harmondsworth: Pelican Books.
- Bowlby, John. 1969. *Attachment*. London: Hogarth Press.
- Bowlby, John. 1973. *Separation: Anxiety and Anger*. London: Hogarth Press.
- Bowlby, John. 1980. *Loss: Sadness and Depression*. London: Hogarth Press.
- Bowler, Peter J. 2009. *Science for All. The Popularization of Science in Early Twentieth-Century Britain*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bowler, Peter J. og Iwan R. Morus. 2005. *Making Modern Science. A Historical Survey*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Braatøy, Trygve. 1931. *Hinsides Freud: noen ubevisste momenter i psykoanalysens utvikling*. Oslo: Fabritius.
- Brekke, Bård. 1952. «Mentalhygiene», i E. Storsteen (red.). *Sosial håndbok for Norge*. Oslo: Nikolai Olsens boktrykkeri.
- Bretherton, Inge. 1992. «The Origins of Attachment Theory: John Bowlby and Mary Ainsworth,» *Developmental Psychology* 28 (5): 759-775.
- Brinchmann, Alex. 1941. «Barnealderens mentalhygiene», i (red.). *Mentalhygiene*. Oslo: Gyldendal.
- Brun-Guldbrandsen, Sverre. 1949a. «Hva bestemmer barnets atferd?», i S. Brun-Guldbrandsen og M. O. Knappen, m. fl. (red.). *Psykologi i oppdragelsen*. Drammen: Studentersamfunnets fri undervisnings forlag.
- Brun-Guldbrandsen, Sverre. 1949b. «Hva bestemmer barnets utvikling?», i S. Brun-Guldbrandsen og M. O. Knappen, m. fl. (red.). *Psykologi i oppdragelsen*. Drammen: Studentersamfunnets fri undervisnings forlag.

-
- Brun-Guldbrandsen, Sverre og Max Otto Knappen, m. fl. 1949. *Psykologi i oppdragelsen*. Drammen: Studentersamfunnets fri undervisnings forlag.
- Bull, Trygve. 1955. *Mot dag og Erling Falk: Bidrag til norsk historie i mellomkrigstiden*. Oslo: J. W. Cappelens forlag.
- Burke, Peter. 2000. *A Social History of Knowledge: Vol I: From Gutenberg to Diderot*. Cambridge: Polity Press.
- Burke, Peter. 2012. *A Social History of Knowledge: Vol II: From Encyclopédie to Wikipedia*. Cambridge: Polity Press.
- Bühler, Charlotte. 1938. *Fra barndom til alderdom. Utviklingspsykologi*. Oslo: J. W. Cappelens forlag.
- Carlsen, Ingvald B. 1937. «Omstreifersaken i Norge», i E. Storsteen (red.). *Social håndbok for Norge*. Oslo: Norsk forening for sosialt arbeide.
- Casler, L. 1968. «Perceptual Deprivation in Institutional Settings», i N. Grant og S. Levine (red.). *Early Experience and Behaviour*. Springfield: Illinois.
- Castel, Robert. 1977. *L'Ordre Psychiatrique*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Code, Lorraine. 2000. «Naming, Naturalizing, Normalizing: 'The Child' as Fact and Artifact», i P. H. Miller og E. K. Scholnick (red.). *Towards a Feminist Developmental Psychology*. New York: Routledge.
- Cooter, Roger (red.). 1992. *In the Name of the Child; Health and Welfare, 1880 - 1940*. London: Routledge.
- Cooter, Roger og Stephen Pumfrey. 1994. «Separate Spheres and Public Places: Reflections on the History of Science Popularization and Science in Popular Culture,» *History of Science* 32: 237-267.
- Dahl, Tove Stang. 1978. *Barnevern og samfunnsvern*. Oslo: Pax forlag A/S.

- Dahlstrøm, Sigurd og Theodor Frølich, m. fl. 1931. *Mentalhygienisk forenings småskrifter nr. 1*. Oslo: Fram forlag.
- Dalley, John. 1947. *Et barn er kommet til verden. En bok for foreldre om barneoppdragelse*. Oslo: Land og kirke.
- Daum, Andreas W. 2009. «Varieties of Popular Science and the Transformations of Public Knowledge: Some Historical Reflections,» *Isis* 100 (2): 319-332.
- David, Myriam og Geneviève Appell. 1965. «A Study of Mother-Infant Interaction», i B. M. Foss (red.). *Determinants of Infant Behaviour*, b. 3. London: Methuen.
- Davidoff, Eugene og Elinor Noetzel. 1951. *The child guidance approach to juvenile delinquency*. New York: Child care publications.
- Davidoff, Leonora og Doolittle Megan, m. fl. 1999. *The Family Story: Blood, Contract, and Intimacy*. London: Longman.
- de Mause, Lloyd. 1974. «The Evolution of Childhood», i L. deMause (red.). *History of Childhood*. New York: Psychohistory Press.
- Deleuze, Gilles og Félix Guattari. 1972. *L'Anti-Œdipe – Capitalisme et schizophrénie*. Paris: Les éditions de Minuit.
- Dennis, W. og Y. Sayegh. 1967. «The Effect of Supplementary Experiences Upon the Behavioural Development of Infants in Institutions,» *Child Development* 36
- Donzelot, Jacques. 1977. *La Police des Familles*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Duve, Anne-Marit. 1972. *Det første leveårets psykologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eide, Bernt og Ellen Aanesen. 2008. *Nasjonens barn*. Oslo: Conflux forlag.
- Elvbakken, Kari Tove og Svanaug Fjær, m. fl. 1994. *Mellom påbud og påvirkning. Tradisjoner, institusjoner og politikk i forebyggende helsearbeid*. Oslo: (ad Notam) Gyldendal.

-
- Ericcson, Kjersti. 1996. *Barnevern som samfunnsspeil*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Ericcson, Kjersti. 1997. *Drift og dyd. Kontrollen av jenter på femtitallet*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Erikson, Erik H. 1950. *Childhood and Society*. New York: W. W. Norton & Co.
- Evang, Karl. 1932. «Seksualhygiene i borgerlig og socialistisk belysning,» *Populært tidsskrift for seksuell opplysning* (4)
- Foros, Per Bjørn og Arne Johan Vetlesen. 2012. *Angsten for oppdragelsen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Forskrift (S) av 01. januar (1976) om barnehager m.v. *Midl. forskrifter om barnehager m. v av 1. jan. 1976*. Forbruker- og administrasjonsdepartementet.
- Forskrift (S) av 01. mars (1984) til lov om barnehager m. v. *Forskrift til lov om barnehager m.v.* Forbruker- og administrasjonsdepartementet.
- Forskrift (S) av august (1954) for daginstitusjoner for barn. *Forskrifter for daginstitusjoner for barn*. Sosialdepartementet.
- Foucault, Michel. 1975. *Surveiller et punir*. Paris: Gallimard.
- Foucault, Michel. 1976. *La volonté de savoir*. Paris: Gallimard.
- Foucault, Michel. 1988. «On Problematization,» *History of the Present* (4): 16-17.
- Foucault, Michel. 1997. *"Il faut défendre la société*. Paris: Gallimard.
- Foucault, Michel. 2001a. *Dits et écrits II, 1976-1988*. Manhecourt: Éditions Gallimard.
- Foucault, Michel. 2001b. «Polémique, politique et problématisations», i (red.). *Dits et écrits II, 1976-1988*. Manhecourt: Éditions Gallimard.
- Foucault, Michel. 2004a. *Naissance de la biopolitique*. Paris: Gallimard.

- Foucault, Michel. 2004b. *Sécurité, territoire, population*. Paris: Gallimard.
- Furedi, Frank. 2004. *Therapy Culture: Cultivating Vulnerability in an Uncertain Age*. London: Routledge.
- Gatland, Jan Olav. 2010. *Ord og orgasme. Ein biografi om Ola Raknes*. Oslo: Samlaget.
- Gesell, Arnold. 1930. *The Guidance of Mental Growth in Infant and Child*. New York: The Macmillan Company.
- Gesell, Arnold. 1966. *Barnens värld och vår: En vägledning vid uppfostran i hem och lekstolar*. Stockholm: Natur och kultur.
- Gesell, Arnold og Frances L. Ilg. 1943. *Infant and child in the culture of today: the guidance of development in home and nursery school*. New York: Harper.
- Grant, Julia. 1998. *Raising Baby by the Book. The Education of American Mothers*. New Haven: Yale University Press.
- Grennes, Carl-Erik. 2004. *Hva er psykologi?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Greve, Mathias. 1902. «Kjønslivets utvikling», i A. Arstal (red.). *Foreldre og Børn*. Kristiania: H. Aschehaug & co.
- Gross, Martin L. 1978. *The Psychological Society: A Critical Analysis of Psychiatry, Psychotherapy, Psychoanalysis and the Psychological Revolution*. New York: Random House.
- Grude, Tora. 1972. «Den historiske bakgrunnen for førskolen i Norge,» *NOU 1972: 39. Førskoler*
- Grønlie, Tore. 2009. *Sentraladministrasjonens historie etter 1945, b. 1: Ekspansjonsbyråkratiets tid 1945-1980*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Gullestad, Siri Erika og Bjørn Killingmo, m. fl. 2009. *Klinikk og laboratorium*. Oslo: Universitetsforlaget.

-
- Haavind, Hanne. 1984. «Åse Gruda Skard - Psykologiens mor i Norge», i S. Gullestad og A. L. von der Lippe (red.). *Kvinner i psykologien*. Oslo: Universtitetsforlaget.
- Haavind, Hanne og Jorun Berg Slagnes, m. fl. 1973. *Myten om den gode mor*. Oslo: Pax.
- Hacking, Ian. 1995. «The Looping Effects of Human Kinds», i D. Sperber og D. Premack, m. fl. (red.). *Causal Cognition: An Interdisciplinary Approach*. Oxford: Oxford U. P.
- Hacking, Ian. 2002. *Historical Ontology*. London: Harvard University Press.
- Hagen, Gerd. 2001. *Barnevernets historie - om makt og avmakt i det 20. århundret*. Oslo: Akribe.
- Hallesby, O. 1928. *Den kristelige sedelære*. Oslo: Lutherstiftelsen.
- Hambro, Cato. 1956. *Barn og foreldre. Barneoppdragelse i praksis*. Oslo: Dreyers forlag.
- Hanssen, S. 1904. *Inden hjemmets døre: fire foredrag om barneoppdragelsen*. Kristiania: Lutherstiftelsens boghandels forlag.
- Haslund, J. E. 1916. *Oppdragelse til lydighet: et foredrag*. Kistiania:
- Hatje, Ann-Katrin. 1999. *Från treklang til triangeldrama: Barnträdgården som ett kvinnligt samhällsprojekt under 1880-1940-talen*. Lund: Historiska Media.
- Havemann, Ernest. 1957. *The Age of Psychology*. New York: Simon and Schuster.
- Havrevold, Odd og Ola Raknes, m. fl. (red.). 1939. *Klinisk og pedagogisk tidsskrift for seksualøkonomi, hf. 1*. Oslo: Internasjonalt Institutt for Seksualøkonomi.
- Heian, Frode og Nina Misvær. 1989. *Helsestasjonsboka. Håndbok for det praktiske helsestasjonsarbeidet*. Oslo: Kommuneforlaget.

- Hendrick, Harry. 1994. *Child Welfare: England 1872-1989*. London: Routledge.
- Hendrick, Harry. 1997. *Children, Childhood and English Society 1880 - 1990*.
Cambridge: Cambridge University Press.
- Hendrick, Harry. 2003. *Child Welfare: historical dimensions, contemporary debate*.
Bristol: Policy Press.
- Hendrick, Harry. 2005. *Child Welfare and Social Policy*. Bristol: The Policy Press.
- Hertzberg, Nils. 1903. *Barnets kristelige opdragelse*. Kristiania: Grøndahl og søns bogtrykkeri.
- Hjemmeside, Voksne for barn.
[http://www.vfb.no/no/om_oss/Voksne+for+Barns+historie.9UFRjGXt.ips:](http://www.vfb.no/no/om_oss/Voksne+for+Barns+historie.9UFRjGXt.ips)
21.09.2012.
- Hobsbawm, Eric J. 1994. *The Age of Extremes : The Short Twentieth Century, 1914-1991*. New York: Vintage Books.
- Hodne, Bjarne og Sølvi Sogner (red.). 1984. *Barn av sin tid. Fra norske barns historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Horney, Karen. 1945. *Our inner conflicts: a constructive theory of neurosis*. New York: Norton.
- Horney, Karen. 1950. *Neurosis and human growth: the struggle toward self-realization*. New York: Norton.
- Hothersall, David. 2004. *History of Psychology (4th ed.)*. New York: McGraw-Hill.
- Imber, Jonathan B. (red.). 2004. *Therapeutic Culture: Triumph and Defeat*.
Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Innst. O. nr. 69 (1974-1975). *Innstilling fra den forsterkede sosialkomite om lov om barnehager m. v. Sosialkomiteen*.

Innst. O. nr. 75 (1957). *Innstilling fra sosialkomitéen om lov om forsørgertrygd for barn*. Sosialkomiteen.

Innst. O. nr. V (1957). *Innstilling fra sosialkomitéen om lov om forskuttering av oppfostringsbidrag*. Sosialkomiteen.

Innst. O. nr. XII (1946). *Innstilling fra sosialkomiteen om lov om barnetrygd*. Sosialkomiteen.

Innst. O. nr. XVII (1953). *Innstilling fra sosialkomitéen om lov om barnevern*. Sosialkomiteen.

Innst. S. nr. 11 (1974-1975). *Innstilling fra sosialkomitéen om barnefamiliens levekår*. Sosialkomitéen.

Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om barnevern (1951). Avgitt til Sosialdepartementet.

Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om forskottering av oppfostringsbidrag til barn (1951). Avgitt til Sosialdepartementet.

Innstilling fra Barnevernkomiteen v. Lov om mødrehjelp (1954). Avgitt til Sosialdepartementet.

Innstilling fra Familiepensjoneringskomitéen om Lov om mors- og enkestønad (1962). Avgitt til Sosialdepartementet.

Innstilling fra Likelønnsrådet om sosiale og økonomiske rettigheter i arbeidslivet ved svangerskap og fødsel (1969). Avgitt til Forbruker- og administrasjonsdepartementet.

Innstilling fra Likestillingsrådet ang. arbeidstakernes rettigheter ved svangerskap og fødsel (1973). Avgitt til Forbruker- og administrasjonsdepartementet.

Innstilling fra Utvalget for psykisk barnevern (1956). Avgitt til Sosialdepartementet.

- Innstilling om utkast til lov om barnetrygd fra den komité som ble nedsatt av Socialdepartementet 3. oktober 1934 (1938). Avgitt til Socialdepartementet.
- Isaacs, Susan. 1936. *Fra bleie til skolebenken. Småbarnas utvikling og oppdragelse*. Oslo: Tiden norsk forlag.
- Isaacs, Susan. 1948. *Fra bleien til skolebenken. Småbarnas utvikling og oppdragelse (2. utg. m/forord av Nic Waal)*. Oslo: Tiden norsk forlag.
- Israel, Joachim og Mirjam Valentin Israel. 1947. *Ingen slemme barn*. Oslo: Gyldendal.
- James, William. 1890. *The Principles of Psychology, Vol I*. New York: Cosimo.
- Jonsson, Gustav. 1980. *Flickor på glid - en studie i kvinnoförakt*. Stockholm: Tidens förlag.
- Juul, Randi. 2010. *Barnevernets undersøkelser av bekymringsmeldinger: Diskursive praksisformer og barneperspektiver i den kommunale barnevernstjeneste, og konsekvenser i forhold til barna*. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Jönson, Ulf. 1997. *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn: Om barn och barnproblem vid en rådgivningsbyrå i Stockholm 1933-1950*. Linköpings universitet.
- Kihlbom, Magnus. 1984. *Den evige familien: familiepsykologi fra en psykoanalytisk synsvinkel*. Oslo: Aschehoug.
- Kjeldstadli, Knut. 1999. «Biologiens tid. Randbemerkinger om viten og venstrestat», i E. Rudeng (red.). *Kunnskapsregimer. Debatten om De nasjonale strateger*. Oslo: Pax forlag A/S.
- Kjeldstadli, Knut. 2005 [1996]. «Et splittet samfunn, 1905 - 1935», i K. Helle og K. Kjeldstadli, m. fl. (red.). *Aschehougs norgeshistorie*. Oslo: Aschehoug.

-
- Klein, Melanie. 1935. «A Contribution to the Psychogenesis of Manic-Depressive States,» *International Journal of Psychoanalysis* 16: 145-174.
- Klein, Melanie. 1940. «Mourning and Its Relation to Manic-Depressive States,» *International Journal of Psychoanalysis* 21: 125-153.
- Knappen, Max Otto. 1949. «Hvordan barnet lærer», i S. Brun-Guldbrandsen og M. O. Knappen, m. fl. (red.). *Psykologi i oppdragelsen*. Drammen: Studentersamfunnets fri oppdragelses forlag.
- Koht, Karen Grude. 1929. *Barna våre*. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Koht, Karen Grude. 1944. *Barna våre*. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Korsvold, Tora. 1997. *Profesjonalisert barndom. Statlige intensjoner og kvinnelig praksis på barnehagens arena 1945-1990*. Trondheim: Historisk institutt, NTNU.
- Kreyberg, Leiv. 1933. *Vår helse: populært norsk legeverk*. Oslo: Nasjonalforlaget.
- Kringlen, Einar. 2007. *Norsk psykiatri gjennom tidene*. Skien: N. W. Damm & søn
- Langfeldt, Gabriel. 1946. *Nervøse lidelser og deres behandling. Neurastenier, neuroser og psykopatier*. Oslo:
- Lillebø, Jonas. 2007. «Mellom makt og styring,» *Agora* 25 (4)
- Lofthus, Johan. 1937. «Mentalhygiene», i E. Storsteen (red.). *Social håndbok for Norge*. Oslo: Nikolai Olsens boktrykkeri.
- Lorentzen, Jørgen. 2012. *Fra farskapets historie i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lt. (1974-1975). *Stortingsforhandlinger*.
- Ludvigsen, Kari. 2004. «Child Guidance and Mental Hygiene in Interwar Norway», i A. Andresen og T. Grønlie, m. fl. (red.). *Public Health and Preventive Medicine 1800-2000*. Bergen: Rokkansenteret.

- Ludvigsen, Kari. 2008. «Hensiktsmessige vaner i et hensiktsmessig miljø», i K. T. Elvebakken og D. Stenvoll (red.). *Reisen til helseland*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Ludvigsen, Kari og Kari Tove Elvbakken. 2005. «The Public, the Mother and the Child. Public Health Initiatives Promoting the Strong and Happy Child - Focusing on Food and Mental Health,» *Stein Rokkan Centre for Social Studies Working Paper 11*
- Madsen, Ole Jacob. 2010. *Den terapeutiske kultur*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mahler, Margareth. 1969. *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation. Bind 1: Infantile Psychosis*. London: Hogarth Press.
- Maier, Thomas. 2003. *Dr. Spock: An American Life*. New York: Basic Books.
- Makari, George. 2008. *Revolution in Mind. The Creation of Psychoanalysis*. New York: Harper Collins.
- Mead, Margaret og Martha Wolfenstein (red.). 1955. *Childhood in Contemporary Cultures*. Chicago: Chicago University Press.
- Melby, Kari. 2003. «Ekteskapets vitenskapeliggjøring?», i (red.). *Den mangfoldige velferden*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Michel, Sonya. 1999. *Children's Interests / Mothers' Rights. The Shaping of America's Child Care Policy*. New Haven: Yale University Press.
- Mintz, Steven. 2004. *Huck's Raft: A History of American Childhood*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Monrad-Krohn, G. H. 1937. «Mentalhygiene i voksen alder», i (red.). *Mentalhygiene*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Nafstad, Hilde Eileen. 1974. *Hva slags daginstitusjon trenger barna?* Oslo: Insitutt for anvendt sosialvitenskapelig forskning.

-
- Nathanson, Constance A. 1991. *Dangerous Passage. The Social Control of Sexuality in Women's Adolescence*. Philadelphia: Temple University Press.
- Newcombe, Nora og Jeffrey C. Lerner. 1982. «Britain Between the Wars: The Historical Context of Bowlby's Theory of Attachment,» *Psychiatry* 44 (1): 1-12.
- Nielsen, Ruth Frøyland. 1973. *Barnepsykologiens historie i Europa*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Nilsen, Håvard og Svein Magnussen. 2009. «Homo Academicus», i S. E. Gullestad og B. Killingmo, m. fl. (red.). *Klinikk og laboratorium. Psykologi i hundre år*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nissen, Hartvig. 1937a. «Kriminalitet og mentalhygiene», i (red.). *Mentalhygiene*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Nissen, Ingjald. 1930. *Sjelelig forsvar : mindreverdighetsfølelse, seksualhemning og maktstreben* Oslo: Aschehoug.
- Nissen, Ingjald. 1934. *Seksualitet og disiplin*. Oslo: Aschehoug.
- Nissen, Ingjald. 1937b. *Menneskekunnskap i hverdagslivet*. Oslo: Aschehoug.
- Nissen, Ingjald. 1945. *Psykopatenes diktatur*. Oslo: Aschehoug.
- Nolam, James. 1998. *The Therapeutic State: Justifying Government at Century's End*. New York: New York University Press.
- Nordby, Trond. 1989. *Karl Evang. En biografi*. Oslo: Aschehoug.
- NOU (1972: 39). *Førskoler*. Avgitt til Det kongelige Forbruker- og administrasjonsdepartementet.
- NOU (1996: 13). *Offentlige overføringer til barnefamilier*. Avgitt til Barne- og familiedepartementet.

NOU (2007: 6). *Formål for framtida. Formål for barnehagen og opplæringen*. Avgitt til Kunnskapsdepartementet.

NOU (2009: 8). *Kompetanseutvikling i barnevernet: Kvalifisering til arbeid i barnevernet gjennom praksisnær og forskningsbasert utdanning*. Avgitt til Barne- og likestillingsdepartementet.

NOU (2012: 1). *Til barnas beste*. Avgitt til Kunnskapsdepartementet.

Ot. (1953). *Stortingsforhandlinger*.

Ot. (1974-1975). *Stortingsforhandlinger*.

Ot. prp. nr. 16 (1945-1946). *Om utferdigelse av lov om barnetrygd*. Sosialdepartementet.

Ot. prp. nr. 23 (1974-1975). *Lov om barnehager m.v.* Forbruker- og administrasjonsdepartementet.

Ot. prp. nr. 41 (1957). *Om lov om forsørgertrygd for barn*. Sosialdepartementet.

Ot. prp. nr. 50 (1956). *Lov om forskottering av oppfostringsbidrag*. Sosialdepartementet.

Ot. prp. nr. 56 (1952). *Lov om barnevern*. Sosialdepartementet.

Ot. prp. nr. 61 (1957). *Om lov om helsesøstertjeneste*. Sosialdepartementet.

Ot. prp. nr. 65 (1970-1971). *Lov om helsestasjoner og helsetiltak blant barn m. v.* Sosialdepartementet.

Ot. prp. nr. 69 (1959-1960). *Om lov om psykiatrisk omsorg*. Sosialdepartementet.

Ot. prp. nr. 75 (1981-1982). *Lovforslag om kristen formålsparagraf i Lov om barnehager m.v.* Forbruker- og administrasjonsdepartementet.

Ot. prp. nr. 127 (1945-1946). *Om utferdigelse av lov om barnetrygd*. Sosialdepartementet.

-
- Passer, Michael og Ronald Smith, m. fl. 2009. *Psychology: The Science of Mind and Behaviour*. Berkshire: McGraw-Hill Education.
- Pettersen, Karen-Sofie. 2000. «For barnas skyld? Ideologi og praksis i tiltakene rettet mot taternes barn», i B. Hvinden (red.). *Romanifolket og det norske samfunnet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Pettersen, Karen-Sofie og Bjørn Hvinden. 2008. «Norsk misjon blant hjemløse og barnevernet i forrige århundre,» *Norges barnevern* (2): 24-30.
- Pietikainen, Petteri. 2007. *Neurosis and Modernity: The Age of Nervousness in Sweden*. Leiden: Brill.
- Piiva, Katarina. 2005. *Normalitetens gränser: En studie om 1900-talets mentalhygieniska diskurser*. Stockholm: Stockholm Universitet.
- Polsky, Andrew J. 1991. *The Rise of the Therapeutic State*. Princeton: Princeton University Press.
- Preyer, William T. 1882. *Die Seele des Kindes. Beobachtungen über die geistige Entwicklung des Menschen in den ersten Lebensjahren*. Leipzig: Grieben.
- Qvarsell, Roger. 1997. «Mentalhygien och psykisk hälsovård», i B. E. Eriksson og R. Qvarsell (red.). *Hur skall själen läkas?* Borås: Natur och Kultur.
- Raj, Kapil. 2013. «Beyond Postcolonialism and Postpositivism. Circulation and the Global History of Science,» *Isis* 104 (2): 337-347.
- Raknes, Ola. 1949. *Fri vokster*. Oslo: J. G. Tanum.
- Rapport fra arbeidsgruppen til å utrede helsesøsters funksjons- og ansvarsområde (1974). Avgitt til Sosialdepartementet.
- Ribble, Margaret. 1943. *The Rights of Infants. Early Psychological Needs and their Satisfaction*. New York: Columbia University Press.

- Richardson, Theresa R. 1989. *The Century of the Child. The Mental Hygiene Movement & Social Policy in the United States & Canada*. New York: State University of New York Press.
- Rieff, Philipp. 1966. *The Triumph of the Therapeutic Uses of Faith After Freud*. Chicago: University of Chicago Press.
- Roll-Hansen, Nils. 1980. «Den norske debatten om rasehygiene,» *Historisk tidsskrift* 3
- Roll-Hansen, Nils og Gunnar Broberg, m. fl. 2005. *Eugenics and the Welfare State*. Michigan: Michigan State University Press.
- Rose, Nikolas. 1999. *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. London: Free Association Books.
- Rosenbeck, Bente. 1992. *Kroppens politik - Om køn, kultur og videnskap*. København: Museum tusculanums forlag.
- Rousseau, Jean-Jacques. 1762. *Émile: ou de l'éducation. Par J. J. Rousseau*. Francfort [i.e. London?]:
- Rudberg, Monica. 1983. *Dydige, sterke, lykkelige barn: ideer om oppdragelse i borgelig tradisjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rudjord, Helga. 1992. *Fra mentalhygiene til familievern: Tanker om forebyggende arbeid får gjennomslag i norsk helsepolitikk*. Universitetet i Oslo.
- Rueschemeyer, Dietrich og Theda Skocpol (red.). 1996. *States, Social Knowledge and the Origins of Modern Social Policy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sandvik, Anne-Berit. 2000. «Å være tater i barne- og skolehjem», i B. Hvinden (red.). *Romanifolket og det norske samfunnet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Saugstad, Per. 2009. *Psykologiens historie (2. utg.)*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

-
- Schaffer, H. R. og P. E. Emmerson. 1964. «The Development of Social Attachment in Infancy,» *Monograph of the Society for Research in Child Development* 29 (3)
- Schiøtz, Aina. 2003. *Det offentlige helsevesen i Norge 1603 - 2003, b. 2: Folkets helse - landets styrke 1850 - 2003*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schjelderup, Harald K. 1936. *Opdragelse, karakterutvikling og nevrose*. Oslo: Norsk Rikskringkasting, Oplysningsavdelingen.
- Schjelderup, Harald K. 1948. *Nevrose eller sunnhet. Hvordan skal vi oppdra våre barn?* Oslo: Cappelen.
- Sears, Robert R. og Eleanor E. Maccoby, m. fl. 1957. *Patterns of Child Rearing*. New York: Harper & Row.
- Secord, James A. 2004. «Knowledge in Transit,» *Isis* 95 (4): 654-672.
- Seip, Anne-Lise. 1994a. *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740 - 1920*. Oslo: Gyldendal.
- Seip, Anne-Lise. 1994b. *Veiene til velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal.
- Shorter, Edward. 1977. *The Making of the Modern Family*. New York: Basic Books.
- Sjølund, Arne (red.). 1969. *Børnehavens og vuggestuens betydning for barnets utvikling: en analyse af foreliggende undersøgelser*. København: Socialforskningsinstituttet i København.
- Skard, Sigmund. 1983. *Åse Gruda Skard, Bibliografi 1915-1983*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skard, Åse Gruda. 1947. *Barn i dagliglivet*. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Skard, Åse Gruda. 1948. *Ungene våre*. Oslo: Tiden norsk forlag.
- Skard, Åse Gruda. 1949a. «Forord», i C. A. Aldrich og M. M. Aldrich (red.). *Små barn er også mennesker*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.

- Skard, Åse Gruda. 1949b. *Karakterdanning og oppseding*. Stockholm: Særtrykk av *Skola och Samhälle*.
- Skard, Åse Gruda. 1954. «Kva las dei om barnestell og oppseding før i tida?» *Norsk Pedagogisk tidsskrift* 2
- Skard, Åse Gruda. 1955. *Hva kan vi vente av barn på ulike alderstrinn*. Oslo: Sosialdepartementet.
- Skard, Åse Gruda. 1956. *Disiplin i heimen. Forsøk på utviklingsmessig oppdragelse*. Oslo: Sosialdepartementet.
- Skard, Åse Gruda. 1960a. *Barn i dagliglivet (rev. utg.)*. Oslo: J. W. Cappelens forlag.
- Skard, Åse Gruda. 1960b. «Poulariseringsproblemet», i (red.). *Barnet og samfunnet*. Oslo: Det norske samlaget.
- Skard, Åse Gruda. 1962. «Psykologien og samfunnet», i (red.). *Barnet og samfunnet*. Oslo: Det norske samlaget.
- Skard, Åse Gruda. 1963. «Foreldre - barn-tilhøvet», *Norsk Pedagogisk tidsskrift* (1-2): 4-23.
- Skard, Åse Gruda. 1985. *Liv laga: Ei minnebok*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Skard, Åse Gruda. 1986. *Fulle hender*. Oslo: Gyldendal.
- Skard, Åse Gruda og Martin Seip, m. fl. (red.). 1960. *Lykkelige barn*. Oslo: Teknisk forlag A/S.
- Skeels, H. M. 1966. «Adult Status of Children with Contrasting Early Life Experiences», *Monograph of the Society for Research in Child Development* 37 (3)
- Skålevåg, Svein Atle. 2006. «Psychoanalysis and/as Science. Norway, 1900 – 1930», i A. Andresen og T. Grønlie, m. fl. (red.). *Science, Culture and Politics*. Bergen: Rokkansenteret.

-
- Slagstad, Rune. 2001. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax forlag.
- Smith, Lars. 2009. «Det 'gamle' og det 'nye' barnet», i S. E. Gullestad og B. Killingmo, m. fl. (red.). *Klinikk og laboratorium. Psykologi i hundre år*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Smith, Lesley Shacklady. 1978. «Sexist assumptions and female delinquency: An empirical investigation», i C. Smart og B. Smart (red.). *Women, Sexuality and Social Control*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Sogner, Sølvi. 1984. «Barna - familens ansvar?», i B. Hodne og S. Sogner (red.). *Barn av sin tid: Fra norske barns historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sogner, Sølvi. 1990. *Far sjøl i stua og familien hans*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sogner, Sølvi og Hilde Sandvik, m. fl. 2003. *I gode og vonde dager: familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*. Oslo: Samlaget.
- Sommer, Dion. 2003. *Barndomspsykologi. Udvikling i en forandret verden*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Sommerschild, Hilchen og Einar Moe. 2005. *Da barnepsykiatrien kom til Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- SOU (1972: 26). *Förskolan, del I og II*. Avgitt til Socialdepartementet.
- Spitz, René og K. M. Wolf. 1946. «Anaclitic Depression,» *Psychoanalytic Study of the Child* 2: 313-342.
- Spock, Benjamin. 1946. *Baby and Child Care*. New York: Duell, Sloan and Pearce.
- Spock, Benjamin. 1952. *Barnet: Sunn fornuft i barnestell og oppdragelse*. Oslo: Tiden norsk forlag.
- St. mld. nr. 41 (2008-2009). *Kvalitet i barnehagen*. Kunnskapsdepartementet.

- St. mld. nr. 51 (1973-1974). *Barnefamilens levekår*. Forbruker- og administrasjonsdepartementet.
- St. mld. nr. 52 (1973-1974). *Ny kulturpolitikk*. Forbruker- og administrasjonsdepartementet.
- St. mld. nr. 58 (1948). *Om folketrygden*. Sosialdepartementet.
- Statens Helsesøsterskole. 1957. *Statens helsesøsterskole 10 år*. Oslo: Statens helsesøsterskole.
- Statistisk sentralbyrå. 1957. «Barnevernsstatistikk 1954 og 1955,» *Statistiske meldinger* 75 (5)
- Stearns, Carol Zisowitz og Peter N. Stearns. 1988. *Emotion and Social Change: Toward a New Psychohistory*. New York: Holmes & Meier.
- Stearns, Peter N. 2003. *Anxious Parents. A History of Modern Childrearing in America*. New York: New York University Press.
- Stewart, John. 2004. «US Influences on the Development of Child Guidance and Psychiatric Social Work in Scotland and Great Britain during the Inter-War Period», i A. Andresen og K. T. Elvbakken, m. fl. (red.). *Public Health and Preventive Medicine 1800-2000*. Bergen: Rökkansenteret Rapport.
- Stone, Lawrence. 1977. *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Strømme, Johannes Irgens. 1925. *Nervøsiteten: fra sjelens lønnkammer*. Oslo: Gyldendal.
- Strømme, Johannes Irgens. 1932. *Sjeledypets sprog: psykoanalytiske erfaringer*. Oslo: Fabritius.
- Strømme, Johannes Irgens. 1940. *Lær å leve: menneskekunnskap til personlighetens frigjørelse*. Bergen: Det frie samfunns forlag.

-
- Strømme, Johannes Irgens. 1945. *Kjærlighet = frihet*. Oslo: Nasjonalforlaget.
- Sundal, Alfred. 1957. *Småbarnsboken*. Oslo: Fabrituis & Sønners Forlag.
- Suttie, Ian. 1935. *The Origins of Love and Hate*. London: Kegan Paul, Trench Trübner & Co.
- Sæthre, Haakon. 1937. «Dagliglivets mentalhygiene», i (red.). *Mentalhygiene*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Sæthre, Haakon. 1938. «Mentalhygieniske momenter i familielivet», i (red.). *Våre hjem og våre barn*. Oslo: Cappelen.
- Sæthre, Haakon og Nic Hoel, m. fl. 1937. *Mentalhygiene*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Teigen, Karl H. 1996. «Psykologi», i N. Roll-Hansen og J. Goksøyr, m. fl. (red.). *Universitetet i Bergens historie: Bind II*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Teigen, Karl H. 2004. *En psykologihistorie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Thing, Morten. 2002. «Freud, seksualreform og frisind i 1930'erne,» *Kvinder køn & forskning* 2: 6-24.
- Thomas, André og S. Autgaerden. 1966. *Locomotion from Pre- to Post-Natal Life*. Suffolk: Heinemann.
- Thomson, Mathew. 1995. «Mental hygiene as an international movement», i P. Weindling (red.). *International Health organisations and movements, 1918-1939*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomson, Mathew. 2006. *Psychological Subjects. Identity, Culture and Health in Twentieth-Century Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Thuen, Harald. 2008. *Om barnet: Oppdragelse, opplæring og omsorg gjennom historien*. Trondheim: Abstrakt forlag AS.

- Thuen, Harald og Hilchen Sommerschild. 1997. *Foreldre - til barnas beste. Om barneoppdragelsen før og nå*. Oslo: Pedagogisk forum.
- Tvedt, Terje. 2012. «Om metodologisk nasjonalisme og den kommunikative situasjonen,» *Historisk tidsskrift* 91 (4): 489-510.
- Vik, Bjørnar Mortensen. 2008. *Mellom vitenskap og tradisjon. Kunnskap om barneoppdragelse og familie i Norge 1890 - 1950*. Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap: Universitetet i Bergen.
- Vik, Bjørnar Mortensen. 2010. «Mentalhygiene og barnepsykologi. Vitenskapeliggjøringen av barneoppdragelsen i Norge 1910 – 1950,» *Historisk tidsskrift* 89 (1)
- Vogt, Ragnar. 1941. «Økonomisk forvaltning av sjelelig energi», i (red.). *Sjelelig energi*. Bergen: C. Floors bokhandel.
- von der Lippe, Anna Louise. 1980. «Det skjulte mennesket», i I. Semmingsen og N. K. Monsen, m. fl. (red.). *Norges kulturhistorie, bd. 6*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- von Rath, Torben (1973). - Moren bør være hjemme tre år etter fødselen. Verdens gang. Oslo.
- Waal, Helge. 1991. *Nic Waal: det urolige hjerte*. Oslo: Pax.
- Waal, Nic. 1932. «Kjønnslig kulde hos kvinnen,» *Populært tidsskrift for seksuell opplysning* (3)
- Waal, Nic. 1933. «Seksuell opplysning for barn,» *Populært tidsskrift for seksuell opplysning* (1)
- Waal, Nic. 1937. «Mentalhygiene før skolealderen», i (red.). *Mentalhygiene*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Waal, Nic. 1948. *Vi og smårollingene våre i det første året*. Oslo: Tiden norsk forlag.

-
- Waal, Nic. 1962. *Er det foreldrenes skyld?* Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Waal, Nic. Udatert. *Karakterdannelsen for skolealderen*. Oslo: Internasjonal kvinneliga for fred og frihet.
- Watson, John B. 1913. «Psychology as the Behaviourist Views it,» *Psychological Review* 20: 158-177.
- Watson, John B. 1928. *Psychological Care of Infant and Child*. New York: W. W. Norton Company, Inc.
- Watson, John B. 1930. *Behaviourism*. New York: Norton.
- Watson, John B. 1932. *Psykologisk barneoppdragelse*. Oslo: J. W. Cappelens forlag.
- Weiss, Nancy P. 1977. «Mother, the Invention of Necessity: Dr. Benjamin Spock's Baby and Child Care,» *American Quarterly* 29 (5): 519-546.
- Winnicott, Donald W. 1960. «The Theory of the Parent-Infant Relationship,» *The International Journal of Psychoanalysis* 41
- Wong, James. 2004. «Sapere Aude: Critical Ontology and the Case of Child Development,» *Canadian Journal of Political Science* 37 (4): 863-882.
- Wood, Katherine M. og Ludwig L. Geismar. 1989. *Families at Risk: Treating the Multiproblem Family*. New York: Human Sciences Press, Inc.
- Woodworth, Robert S. 1918. *Dynamic Psychology*. New York: Arno Press.
- World Health Organization. 1952. *Scandinavian Seminar on Child Psychiatry and Child Guidance Work*. Geneve: World Health Organization.
- Zaretsky, Eli. 2004. *Secrets of the Soul: A Social and Cultural History of Psychoanalysis*. New York: Alfred A. Knopf.
- Zelizer, Vivian A. 1994 [1985]. *Pricing the Priceless Child. The Changing Social Value of Children*. New Jersey: Princeton University Press.

Zetterqvist Nelson, Karin. 2009. «När Bowlby kom til Sverige. Från motstånd til erkännande: anknytningsteori i Sverige 1950-2000», i A.-M. Markström og M. Simonsen, m. fl. (red.). *Barn, Barndom och föräldraskap*. Stockholm: Carlssons.

Ødegård, Ørnulv og Alex Brinchmann, m. fl. 1947. *Mentalhygiene*. Oslo: Gyldendal.

Ødegård, Ørnulv og Haakon Sæthre, m. fl. 1941. *Mentalhygiene*. Oslo: Gyldendal.